

BUCHINGER MANÓ:
KÜZDELEM
A SZOCIALIZMUSÉRT

I.

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM HŐSKORA

BUCHINGER MANÓ

KÜZDELEM A SZOCIALIZMUSÉRT

EMLÉKEK ÉS ÉLMÉNYEK

N É P S Z A V A K Ö N Y V K I A D Ó

AJÁNLÁS HELYETT

A szocialista asszony dicsérete

609

Lárk

21. 371/1

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR	
Növedéknapló	
1946. év	8324 sz.

Felelős kiadó: Lányi Margit

30502. Általános Nyomda és Grafikai Intézet Rt. Budapest. Felelős: dr. Zolnay László

Nemcsak el nem múló mély érzélem dolga és nem is csak magánügy, ha elgondolkodtatónak és hasznosnak vélt élményekről és emlékezésekről szóló írásomat azzal kezdem, hogy felejthetetlen feleségemről, Ladányi Szerénáról írok ennek a könyvnek elejére néhány oldalt. Erre nemcsak az indít, hogy mióta őt elvesztettem, nincs szebb, nemesebb, minden mást felülmúló és kimagaslóbb emlékem. De kötelez engem erre a mindenekelőtt való megemlékezésre az ő szép, tiszta és példaadó, munkás élete, amelyet bár elsősorban nekem adott, szeretett és kedves ajándéknak, ez az élet mégis a magyar szervezett munkásosztályé is volt...

Tompított, halk hangon kell erről a drágaemlékű aszszonyról szólnom, mert a fellengzős nagy szavak az ő egykori lényéhez nem illenének. Amit vele kapcsolatban el kell mondanom, azt csak minden külső dísz nélküli szavakkal, az igazságnak egyszerű, tárgyilagos hangján szabad kifejezni. Őhozzá csak ez méltó!... Csendes heroizmussal, legtöbbször hangtalanul dolgozott ő évtizedeken keresztül mindazonokon a területeken, ahol munkát talált. Akik ismerték, igazolhatják, hogy csak nagyon erősllekű emberek tudnak tragikusan beteg és gyenge fizikummal úgy dolgozni, mint amilyen kötelességtudattal ő végezte a legtöbbször önként és szerető önfeláldozásból vállalt munkát.

Ilyennek maradt ő meg sokak emlékezetében, így élt közöttünk mint kimagasló példa. Nem is volna arra szükség, hogy őt most újra piedesztálra akarjam emelni. Tiszteletben tartanám azt a megható tényt, hogy amíg élt, az órála szóló nyilvános dicséreteket sohasem tudta másképp fogadni, mint szemérmes pirulással, vagy könnyek között... De ha most mégis írok róla, akkor azért teszem, mert a reá való utalások nélkül könyvem anyaga, elgondolása és szerkezete csak hiányos maradna. Neki köszönhetem elsősorban azoknak a feljegyzéseknek is nagy részét, amelyek ennek a

könyvnek a feldolgozását lehetővé tették. Az ő szerető gondossága és szinte példátlan rendszeretete őrizte meg azokat az apró vagy fontosabb adatokat, amelyekről föltételezte, hogy a magyar munkásmozgalom története szempontjából értékesek lehetnének. Ő volt tehát segítóm még most is, halála után is, akárcsak azalatt a boldog három évtized alatt, amikor életét hűségesen és önfeláldozó módon velem megosztotta. És ami a legdöntőbb: a könyvben vázolt számos élmény és emlék az ő személyével is kapcsolatban van. Könyvem majd minden fejezetének leírásánál ott éreztem az ő nagyszerű, bátor lelkének nyomát, szinte fizikai segíteni akarását és szelíd egyéniségének szerető biztatását...

1905 március elsején jelent meg a „Nőmunkás“ legelső száma. A lap „Egyesületi hírek“ című rovatában, a nőmunkások szervezkedésének fontosságáról szóló előadásomat hirdeti, míg a lap harmadik száma azt közli, hogy március 29-én Ladányi Szeréna tart előadást „Természettudományi kérdések“-ről. Feleségem akkor 21 éves volt, az egyetemre járt, de a munkásnők szervezése körül már a mozgalom megindulása kezdetén tevékenykedett. Különböző feljegyzések szerint szerepe volt az egyesület alapszabályainak kidolgozásában, másolásában és más e fajta munkákban is. 1906-ban a lap közlései szerint a természettudományi előadásokon kívül helyesírási tanfolyamot is vezet a munkásnők egyesületében. Bár a munkásmozgalom más területein is szoktam vele akkoriban találkozni, azt hiszem, hogy közelebbi ismeretségünk mégis csak ott történt, a munkásnők alsóerdősorutcai helyiségében.

Azokban az időkben feleségem, ha valamilyen vizsgára kellett készülnie, rendszerint elment vidéki rokonokhoz, mert ott alaposabban és nyugodtabban tudott tanulni. Egy alkalommal verebéli rokonoknál tartózkodott, ott egyszer meg is látogattam őt. Leveleztünk is egymással és akkori írásai érdekes fényt vetnek gondolkodására, fejlődésének irányára, valamint a közöttünk fejlődő viszonyra is. 1906 augusztus 23-iki keltezésű levele fekszik itt előttem. „Édes, legjobb barátom“: így szólít a levélben. Nagyon vágyódik Budapestre és azt írja többek között:

„Ott akarok élni, ahol a küzdelem van, ahol az élet... A falun nyugalom van, csendes butaság... Hogyan bírjak mindig falun élni, mikor érzem, hogy tanulnom kell és tanulni csak okos emberek között lehet. Magolás nem tanu-

lás. Szóval, jövel szent szabadulás napja: siessék imádott Pestre, imádott embereim közé. Itt nem szeretik egymást az emberek. Én pedig nem élek szeretet nélkül s hogy csak egy kis szeretetet kapjak az embereimtől, én imádattal, a szeretet legnagyobb fokával veszem körül...”

Azután: ahogy az ilyen esetben lenni szokott, akörül van érdekes tanakodás közöttünk, hogy hogyan szólítgassuk egymást. Azt írja:

„Már szoltam Magának amiatt, hogy ne szólítson kis-asszonynak. Ha Maga tudná, milyen gyűlölettel viselem e nevet ott, ahol nincs más nevem, mint „a kisasszony“, egyetlen egyszer sem használná... Nagyon igaza van, ha azt mondja, hogy ne akadjunk meg a szavakon, hanem a fogalom a fontos, de véletlenül ez a szó utálatos.“ (Tudni kell ugyanis, hogy feleségem akkor leginkább leckeadásból, házitanításkodásból tartotta fenn magát, s bár tudomásom szerint az akkori időkből való tanítványai közül többekkel, sőt azok szüleivel is egész életen át barátságban maradt, nyilván mégis keserőségei is voltak a kenyérkereset eme fajtájának.)

A levél folytatódik:

„S ha már nem fejezi ki bizalmát velem szemben azzal, hogy nevémen szólít, úgy elvtársnak (nem elvtársnőnek) mindenkor bátran szólíthat. Hogy nem elvtársnő, rögtön megmagyarázom. A magyarban nincs der, die, vagyis nem tesz különbséget him- és nőnem között ilyen értelemben, tehát én magának elvtársa, barátja vagyok. Ha azt mondja: barátnőm, úgy ez germanizmus. Márpedig mi kinevetjük azokat, akik nem tudnak jól magyarul, pedig én is teszek hibát, nem is egyet. És tudja, ez a szó, „barátnőm“, másra van lefoglalva és akkor nem a barát a fontos, hanem a nő. Mi pedig éppen megfordítva akarjuk, szilárd barátság, kitartó, erős barátság és csak azután vagyok nő és Maga csak azután férfi. Azért én érzem mindig, hogy mi vagyok... De én akarom, hogy barátok, nagyon jó barátok legyünk. Ugy-e, így szeretné maga is?“

Másnap keltezéssel folytatja az írást, a többek között így:

„Amíg két ember összebarátkozik, mennyi csalódás, mennyi öröm éri őket. Nekem a Maga egyénisége rendkívül érdekes tanulmány. Csak egy baj van, hogy nem tudok elég objektív lenni... Most csak annyit tudok, Maga eléggé flegmatikus ember, s hogy erre a flegmára nagy szüksége

van... Ismerem még egy pár tulajdonságát, de itt nem akarom a Maga természetrajzát megrajzolni. Hisz tudja, mit beszél a Hofmannsthal Tor-ja, a dőre és mit mond neki a Halál!*)

*„Ich werde Menschen auf dem Wege finden,
Nicht länger stumm im Nehmen und im Geben,
Gebunden werden — ja! und kräftig binden.
Denn schau, glaub mir, das war nicht so bisher,
Du meinst, ich hatte doch geliebt, gehasst...
Nein, nie hab' ich den Kern davon erfasst...”*

Szép, gyönyörű sorok ezek...

A levél elején megköszöni a látogatást és 1906-ban történt elítéltetésemre célozva azt írja: „De viszonzni fogom, lesz még Maga Vácon és akkor kamatostól visszafizetem...”

Aki elolvassa ennek a könyvnek azt a fejezetét, amely a váci államfogházban eltöltött időmről szól, megállapíthatja majd, hogy feleségem, azidőtájt még csak menyasszonyom, bizony kamatostól megfizette ezt az akkori szívességet.

*

Egyik kedves fényképét őrzöm, amely mint 4–5 éves kislányt, harisnyakötés közben mutatja. A kép nyilván az akkori divat szerinti felvétel. Általában semmitmondó képecske, de a valóságban az ő személyével kapcsolatban jelkép. A dolgozó nőt szimbolizálja ez a fotográfia, mert dolgozó nő volt ő valóban egész életében. Apró kis keze, motollaszerűen forgó kis ujjai, amelyekre emlékezetem szerint Bécsben az ékszerésznél nem kaptunk eléggé kicsi jeggyűrűt, örökösen mozogtak, dolgoztak. Akik őt munkában látták, bámulták ügyességét s elismerték, hogy munkabírása kitartó, szorgalma egészen rendkívüli. Szellemi képessége is nem mindennapos volt. Életének tartalma a munka volt. Szünet nélküli munka, alkotás, szervezés, teremtés, ez volt életének értelme. Így volt ez, amióta megismertem és amennyire életrajzi adatait ismerem, azok mind erről tanuskodnak.

Az elemi iskolát Jászladányon végezte. Szorgalmát az is bizonyítja, hogy tanítónője, Tieska Lászlóné, a későbbi

*) Hugo v. Hofmannsthal, osztrák költő. Írásait a 90-es évek végén ismertem meg és nagy lelkesedéssel magasztaltam azokat feleségem előtt is.

években is mindig a legnagyobb szeretettel emlékezett meg egykori tanítványáról. Összeköttetésben maradtak majdnem életük végéig, amiről különben a Népszavában és a Nőmunkásban itt-ott megjelent cikkek is tanuskodnak. Feleségem legfeljebb az anyjáról, a „kedvesanyáról“ emlékezett meg olyan szeretettel, mint a jó Ticska néniről. Gimnáziumi tanulmányait feleségem magántanfolyamon végezte Budapesten. A Baresay-utcai gimnáziumban vizsgázott, úgy tudom, akkor önálló leánygimnázium még nem létezett. Már akkor is leckeadásból és testvérbátyjának, Ladányi Árminnak támogatásából tartotta fenn magát. Sokat kellett tehát dolgoznia. Ruházkodása, bár később is mindig szándékosan egyszerű, akkoriban, emlékszem, kifejezetten szegényes volt. Egyetemi hallgató korában már szocialista volt. Az egyetemen a szocialista diákok csoportjához tartozott. Az egyetemen elterpeszkedő reakció elleni tüntetésekből is kivette a részét. Egy alkalommal az aranyifjak a többi szocialisták között őt is inzultálták. Kénytelen volt emiatt panaszt is tenni, de az illetékes hatóság a nálam levő iratok szerint azt állapította meg, hogy „a panasz szerinti sértés nem nyert beigazolást“...

A sors nem kedvezett neki abban, hogy erős fizikumra és jó egészsége lett volna, ezért, amikor 1910-ben megházasodtunk, az első esztendőben nem engedhettem meg, hogy a háztartás vezetésén kívül még külön kenyérkeresettel is foglalkozzék. Házasságunk után az első években különben is tartós betegségen esett át. De ő munka nélkül, sőt sok munka nélkül nem tudott élni. 1914-ben már fővárosi iskolában tanítóskodik. A tanítás különben is nemcsak életeleme, de leküzdhetetlen szenvedélye is volt. Az első világháború éveiben a IX. kerületi gyáliúti polgári iskolában tanított. Emlékszem, hogy hernádotcai és kiskisúvárosutcai lakásunkból hányszor vándorzorgott téli időben, kora reggel, betegen is az elég messze fekvő iskolába. De ezzel sem elégedett meg, mert mikor a háború vége felé az úgynevezett átképzési mozgalmak kezdődtek, megbízást vállalt valami elárúsítói tanfolyam megszervezésére. Ennek az iskolának a tananyagát természetesen először neki kellett megtanulnia. Textilgyárakba és áruházakba járt, szövetmintákat rajzolt és festett, szakbavágó sillabuszokat is készített, rengeteg számítási munkálatokat végzett, halomszámra fekszenek még itt nálam ennek a tanfolyamnak a könyvei és füzetei. Hogy emellett a munkásmozgalom ügyeit

sem hanyagolta el azt a ma élő idősebb elvtársak is bizonyíthatják. Ilyen nagy elfoglaltság közepette legfeljebb az történt, hogy itt-ott én írtam meg helyette a Nőmunkás egy-egy esedékes cikkét, amely néha úgy kezdődött: „Mi anyák“... Viszont a háború alatt egykét társa segítségével ő indította meg a dohánygyári munkásnők megszervezését és ugyancsak azokból az időkből itt látom a különböző csoportképek között a háztartási munkásnők szervezete első vezetőségének a fotográfiáját — a mi háztartási munkásnők is természetesen rajta van a képen —, a csoport közepén pedig a feleségem arcképe... Ugyanazokban az esztendőkből több tanulmánya jelent meg a párt tudományos lapjában, a Szocializmusban, a nőkérdés szociális és másfajta vonatkozásairól. Ugyancsak akkor írt agitációs füzetet is a munkásnők szervezkedéséről és még ma is csak meghatottsággal látom alakját, amint ott sűrög-forog a régi képviselőház termében, valamelyik háborús karácsony előtti vasárnap délután ott rendezte meg a proletárgyerekek legnagyobb örömére, az első nagyobb mesedélután. Ott sürgött-forgott, amikor a gyerekek számára a rendezőnők kiosztották a cukorkákat és a kalácsokat — a kalács egy része itthon sült a mi konyhánkon — és ő állt ott a laterna magica előtt és olvasta a Csizmás Kandúr meséjét. A proligyerekek szívből kacagtak, a proliasszonyok örültek, őt pedig boldoggá tette a nagy siker. Néha azonban megtörtént, hogy a fáradtságtól otthon úgy belerogyott az ágyba, hogy szinte megijedtem.

Nézegetem hátrahagyott írásait, feljegyzéseit, a megőrzött újságkivágások és mindenféle kisebb-nagyobb borítékok és csomagocskák százait s szinte elámulok, milyen hangyaszorgalommal gyűjtögette az új és újabb munkákhoz való anyagot, milyen nagy és széles területet ölelt fel érdeklődési és munkaköre. Évtizedeken át gyűjtötte az anyagot a „Híres asszonyok“ arcképcsarnokához. Éveken át jelentek meg e tárgyról cikkei a pártlapokban és különböző alkalmi iratokban. A híres és kiváló magyar történelmi női alakokról: Varga Katalinról, Teleki Blankáról és másokról is írt és külön borítékokban maradtak feljegyzései ehhez a tárgyhoz. Nagy anyagot gyűjtött össze dossziékban az iskolaegészségügy és kisdédóvó kérdéséről. Külön adatgyűjtemény maradt itt a magyar munkásnők szervezkedésének történetéről. Füzetvázlatok maradtak arról, hogyan nyerhetők meg az elvtársak feleségei a szervezkedés számára. Statisztikai

adatgyűjtések a budapesti gyárimunkások bér- és munkaviszonyairól. Rengeteg iskolai tananyag, földrajzi és természettudományi kérdésekről. Sajátkezűleg írt, vagy gépelt beadványok a legkülönbözőbb szakmabeli munkások munkáltatócsoportjaihoz. Szindarabok, egyfelvonásos jelenetek munkás-műkedvelőknek. Az egyes szerepek szövegét gyakran ő maga írta, vagy gépelte le a szereplők számára. Rengeteg kivágás képeslapokból, olyan anyag, amit a munkásmozgalomban a kultúrmunka céljaira lehet felhasználni. Mondhatom, kisebbfajta múzeumot lehetne vele megtölteni.

Ilyenirányú foglalatoskodása és napi munkája mellett azonban még sok más ilyen feladatot is szívesen vállalt: elvtársakat előkészített polgári iskolai vizsgára — természetesen szíveségből. — Az utcánkban vagy közelünkben lakó elvtársak közül többeknek gyermekei feljártak lakásunkba, hogy „Buchi néni“ segítsen elkészíteni az iskolai feladatokat. A gyerekek protezsálták is egymást... A kezemből levő egyik levélben azt írja egy újpesti asszony: „Kérem B. elvtársnő, ha lenne szíves és lementázná nekem azt a mintát, hálás köszönettel venném, szívesen küldök, csak egy négy vagy öt sort, ha lenne szíves bekezdeni, azután majd meg tudom csinálni.“ Ő maga pedig azt írja egy munkásnőnek... „Én meg vagyok elégedve írásoddal, és tovább a helyesírás tanulásával nem szabad várnunk, Francikám, és ezennel talán századszor felajánlom magam. Szakíts magadnak időt erre, édes fiam“... Ha valahol a szokásos tombolával összekötött ünnepélyt segített rendezni, akkor nemcsak hogy összegyűjtötte ezeket az apró holmikat, hanem nagy részét ő maga készítette is. Gyakran az „egyfelvonásosok“ szereplői a mi lakásunkon próbáltak. Ha ebéd után néha elszundikáltam, akkor álmatagságom szerint úgy őrizte, mint a szemfényét, de ha „szervezkedési ügyben“ jött fel valaki, akkor annak az ügye még az én nyugalmamnál is előbbrevaló volt neki... Ha betegen feküdt az ágyban, a család gyermekei telefonon mondták be, hogy milyen bajok vannak az algebrapéldával, az ő imádott Szeréna nénijük pedig telefonon diktálta be a megoldást...

*

Lakásunk, bútoraink, minden berendezésünk egyszerű volt, nem tellett soha, semmiféle fényűzésre. De otthonunkat kellemes és meleg fészekké alakította az ő keze munkája. Az ő kezügyessége, elképesztő szorgalma, gondossága, pedáns rendszeretete és tisztasága olyan kedvessé varázsolta a mi

szép két kis szobánkat, hogy onnan senki nem ment ki anélkül, hogy mások előtt ne dicsérte és ne magasztalta volna. Feleségem vendégszeretete elragadó volt, és kedves, vagy úgynevezett előkelő vendégeit nemcsak, hogy jól tartotta, hanem rendszerint meglepetéseket is tartogatott, különösen a háztartásban és házvezetésben szakértő „kritizáló” asszonyvendégei számára. Takarékos volt, saját varrógépén javítgatta holmijainkat, ha szőnyegem van a lakásban, azt ő szőtte sajátkezűleg, rengeteg kézimunkájának számos darabját a lapok háztartási rovatai is ismertették. Szinte halála napjáig vezetett háztartási könyveket. Ezekbe természetesen csak halála után néztem bele és találtam többek között az első világháború előtti időkből ilyen tételt is: „Buchinak cipőzsinór 4 fillér”. Megtaláltam kelengyéjének leltár-jegyzékét és a két jegygyűrűről az ékszerész számláját. Többezer kötetes könyvtárunkról, különböző betűrendes és szakkatalógusokat készített. Az egyes szekrényrészeket belül megfelelő versek díszítik, amelyek a könyv dicséretéről szólnak. Mikor szegény meghalt, a lakásban csak azért tudtam valahogy eligazodni, mert minden fontosabb kulcsra aprócska kartoncédulákat erősített, amelyekre rá volt írva, melyik kulcs milyen szekrényhez, pincéhez, padláshoz, vagy mihez való... Háztartási munkásnőinkkel természetesen úgy bánt, mint munkástársával. Amikor „a Juliska” férjhez ment a matrózhoz, akkor a mi szobánkban volt a lakodalmi ebéd, az ebédet a feleségem főzte, ő szolgálta fel, „Juliska, a menyasszony, a Jóskával” az asztalfőn ült... Mikor emigrációba mentünk, otthonunkat „a Fánika” őrizte. Majd egy évig egyedül vigyázott lakásunkra és holmijainkra. Bécsben csak bejárónőnk volt, hetenként egyszer járt hozzánk „a Frau Anna”. A nénike már talán a 70-en felül is volt, de ha hazament, mindig csak úgy köszönt el a feleségemtől: „Sie sind a gutes Frauerl.” (Maga jó asszonyka.)

*

Házasságunk, sajnos, gyermektelen maradt. Leírhatatlan, hogy feleségem mennyire szerette a gyermekeket. Bár határtalan szeretettel dédelgette őket, de mint pedagógus értelmesen szerette és a szeretet által nevelni igyekezett a gyereket. Lehajolt a gyermekhez, igyekezett apró lelkéhez és lényéhez hozzáférközni, mint tanítómestere, a nagy Pestalozzi, aki egyik ideálja volt. Egy-kettőre megnyerte minden gyermek bizalmát. Egy-egy összejövetelen a gyerekek valóban csüngtek az ajkán és oly közel érezték magukat öhozzá,

mint az édesanyjukhoz. Jósággal, céltudatossággal és szakszerű hozzáértéssel a legdurcásabb gyereket is megfogta és megnyerte. Az utcánkban lakó egyik kislány eljárógatott a lakásunkra, feleségem segített neki a leckék elkészítésében. Egy alkalommal a gyerek elvitte a feleségem erszényét, amely csak nagy körülményesen került vissza hozzánk... A szülők az eset után nem akarták többé megengedni, hogy a gyerek továbbra is feljárjon a lakásunkra, de a feleségem éppen a gyermek érdekében ragaszkodott, hogy az továbbra is jöjjön... Néhány erkölcsi prédikáció és megfelelő kioktatás után helyre is állt kettőjük között a barátság... Ha több gyereket hívott fel lakásunkra, úgynevezett gyermekzsúrra, akkor előzően komolyan felkészült rá, hogy mivel foglalkoztassa és szórakoztassa a gyermekeket, azért, hogy az összejövetelnek nevelő hatása is legyen. Baba és gyermekjátékok készítése terén olyan ügyessége volt, hogy amikor emigrációba kerültünk és kezdetben megélhetési gondjaink is voltak, feleségem valóságos műipari alapon gyártotta ezeket a dolgokat, szakkiállításon is mutogatták a készítményeket. Itt-ott valami kis pénzkereset is jutott ezen a révén. Természetesen résztvett az osztrák gyermekbarátmozgalomban és óvónői funkciót is teljesített, úgynevezett Hortleiterin volt a területben. Magyar politikai menekültek gyermekeinek elhelyezése körül is fáradozott. Két budapesti kislányt például Bécs környékén helyeztünk el egy olyan faluban, amelyet csak úgy lehetett elérni, hogy fel kellett mászni egy akkora hegyre, mint a Gellérthegy. Szegény feleségem beteges és gyenge testtel többször is, télben, fagyban, karácsony körül megmászta ezt a hegyet, hogy megnézhesse, hogy vannak a Keresztényné — a dohánygyári munkásnők egykori vezetőnőjének — a gyermekei.

★

Az emigrációban három hónap híján tíz esztendőt töltöttünk együtt. Feleségem magatartásáról az előbbieik után nem kell sokat beszélnem. Végezte dolgát, ahogy ezt asszonyok, ha erőslelkűek, elvégezni szokták. Csak olyankor sírt, ha nekem nem volt jó dolgom. A maga baját úgy viselte, hogy én azt alig vehettem észre. Ami ráérő ideje maradt, azt velem töltötte a különböző könyvtárakban. A bécsi munkáskamara nagy könyvtára kedvence tartózkodási helye volt, ott a nőirodalomról szóló nagyobb bibliográfiai munkát készített. Háromszáz szakba vágó könyvnek a tartal-

mából készített kivonatot... Az anyagot szépen, gondosan letisztázva, legépelve hozta haza. A külföld nevezetesebb szocialista asszonyai közül ismerte személy szerint Luxemburg Rózát, Popp Adelheidot és levelezésben állt Zetkin Klárával és Adler Viktor feleségével és másokkal. Ezekre az ismeretségekre nagyon büszke volt, boldogsággal töltötték el. Együtt jártunk egy ideig a bécsi egykori császári és királyi titkos levéltárban is. Ott főként Teleki Blankára és más híres nők élettörténetére és működésére vonatkozó adatok után kutatót. Ezekről is hozott haza néhány teleírt füzetet. Különben pedig résztvett a lakóhelyünk szerint illetékes pártszervezet legaprólékosabb agitációs munkájában. A bécsi „Subkassier“ könyvecskéjét is hazahozta. Azt is ott őrizte kedvence emléktárgyai között. Választások idején kora reggeltől késő estig ott ült a lakóhelyünk szerint illetékes második választókerület irodájában és írta a címeiket. Ha nem vittem volna neki napközben ennivalót, akkor amélikül is ott ült és dolgozott volna... Tüntetések alkalmával rendszerint. önállósította magát. A budapesti tüntetések alkalmával is ez volt a szokása. Én például nem nagyon szerettem a rendőrséggel való találkozást, ő azonban rendszerint mindaddig „tüntetett“, amíg csak egyetlen tüntető volt az utcán.

*

A tanítás, az oktatás volt az életeleme és legkedveltebb foglalkozása. Az 1918. évi októberi forradalom kitörése idején a gyáliúti polgári iskolában tanított. A forradalom alatt is ott maradt a helyén. Egy Zsingor Árpád nevű úr volt az iskola igazgatója, különben a Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjának hűséges olvasója, de mégis nagy bizalommal viseltetett feleségem munkája iránt. Mikor a tanári kar legtöbb férfitagja már bevonult katonának, a tanári konferenciákon a feleségem végezte a jegyzői teendőket és Zsingor igazgató úr mindig csak úgy szólította: „Kérem jegyző úr... írja be ezt és ezt“... Zsingor úr nem vett tudomást sem a háborúról, sem a forradalomról, ő tehát azt sem tudta elképzelni, hogy asszony is lehet jegyző... A proletárdiktatúra idején azt akarták, hogy feleségem vegye át az iskola igazgatását, ő azonban nem vállalta. Zsingor úr ekkor azt mondta, hogy feleségem spártai jellem... De a diktatúra összeomlása után feleségem volt az első, akit az iskolából elmozdítottak és Zsingor Árpád úr bizony a kisujját sem mozdította meg spártai

jellemű feleségem érdekében... Mikor az emigrációból hazajöttünk, feleségem azt szeretne volna legjobban, ha újra kezdhette volna a tanítást valamelyik iskolában. Bár ez volt a szíve vágya, mégsem tett egyetlen célzást olyan irányban, hogy képviselői befolyással próbáljam őt régi állásába visszahelyeztetni. Annál nagyobb buzgalommal vetette bele magát a munkásoktatásnak a pártban való előmozdításába. Ezen a téren mindenekelőtt a bécsi „Bildungsarbeit“ körül szerzett tapasztalatait igyekezett itthon érvényesíteni. Olyan szorgalommal dolgozott ebben a munkakörben, olyan hasznos reformokat segített bevezetni, hogy érdemeit, főként pedig önzetlenségét mindeki elismerte. Fáradozásait az elvtársak, különösen a fiatalabb nemzedék kultúrnevelése területén szinte csodálattal nézték a pártban. Ugyanakkor azonban a lakóhelyünkön, Zuglóban igyekezett a pártszervezetben élénkebb és elevenebb párttevékenységet teremteni. Ott is járt házról házra agitálni és süttött otthon mákoskalácsot a pártszervezet teadélutánjaira, járt tejért és kakaóért a kerületben lakó gyermekek számára, berendezte a pártszervezet választási irodáját, amelyben ő nemcsak gépirói munkát végzett, hanem a helyiséget is akárhányszor ő seperte tisztára és ő készített a néhányutcányi tagról olyan részletes statisztikát, hogy akár melyik statisztikai hivatalnak dícséretére vált volna. Természetes, hogy fontosabbnak tartott írásmunkáimat is neki diktáltam gépbe, vagy kéziratból ő tisztázta le és szinte megsértődött volna, ha nem ővele végeztetem ezt a munkát.

*

Megemlítettem, hogy a tanítás, a nevelőmunka igazi szívügye volt. Nyilván veleszületett pedagógiai érzéke és tehetsége tette lehetővé számára, hogy a munka, amelyet ezen a területen végzett, örömteljes kiélést és kielégülést nyújtson neki. Szinte szuverén módon tudott bánni és hatni azokra, különösen a fiatalabbakra, akiknek megfogta a kezét, hogy szeretettel és végtelen jóságával vezesse és tanítsa őket az életnek egy-egy új szakaszán. Az 1918-as forradalmi időkben is megmaradt eredeti munkaterületén és ott igyekezett hasznos és jó eredményeket elérni. Ezt a törekvését nagyrészt el is ismerték és méltányolták. A forradalmi népkormány idején, a Nemzeti Tanács a megfelelő szakbizottságokba választotta, meghívták az Országos Oktatási Reformbizottságba és az Országos Ismeretterjesztő

Bizottságba is beválasztották. Azt írják ebben az időben egyik hozzáintézett levélben:

„Érdekes! Még egy-két előadását hallották csak Buchingerné elvtársnak és máris annyi lelkes bátorságot öntött beléjük, hogy gyönyörűség hallgatni őket, amint beszámolnak élményeikről... ez a fő, öntudatra ébreszteni az öntudatlanokat.“

„Talán fölösleges is mondanom — írja egy munkásnő —, hogy az Önnel folytatott beszélgetések öntöttek belém annyi önbizalmat, hogy megírtam ezt a cikket.“ Egy harmadik azt írja: „Tanácsait nagyon köszönöm, nemcsak azért, mert azok mindig használhatók, hanem annyi kedvességgel írta, hogy élvezettel olvastam volna bármeddig“.

Egyik kiváló emberünk ezeket írta neki többek között: „Szeréna, nagyon, nagyon kellesz, az emberek ezt érzik. Mindenki — érted? — mindenki megérett arra, hogy neked szótfogadjon.“

A szuggesztív hatásra, melyet tanítványaira és elsősorban a gyermekekre tudott gyakorolni, valamint arra, hogy milyen egyszerű eszközökkel tudta a kicsinyek lelkét zajos, viharos, a lelkek általános megrázkódtatása idején is irányítani, talán a legklasszikusabb adat az a bájos élménye, amely 1919 februárjában, a forradalmi napok kelles közepén történt vele. Éppen külföldön voltam és akkori levelében így írta meg nekem ezt az apró, de elsősorban őreá és az ő módszerére jellemző epizódot:

„Ma nagyon kedves jelenetem volt az osztályommal. Földrajzóra lett volna. Belépek az osztályba. Tiszteletteljes felállás, nagy komolyság. Két fiú, Zakár és Berleg kilépnek a padból. A többinek intek, hogy üljenek le.

— Hát mi az, fiúk? — kérdem tőlük.

— Nagysága kérem, mi diáktanácsot akarunk alakítani.

— Mire jó az, fiúk?

— Hát a hittantanár, a tisztelendő úr is mindig négyest ad, a Radicsot minden órán felelteti, ma is csaknem hiba nélkül tudta a leckét, mégis négyest kapott.

— Hát pedig a négyesen a diáktanács sem segít. Nincs is arra szükség. Tessék tanulni! Különben, ha jól felelsz, nem lehet baj. De ha már itt tartunk, volna nekem egy javaslatom — ti helyre mehettek — mondom a két fiúnak... — Miután négy teljes esztendőn át együtt voltatok, én is veletek, csináljunk egy szerződést, melyben kötelezzük magunkat arra, hogy öt év múlva találkozunk! (Felkiáltások:

Soká lesz!) Nem lehet előbb! Nem lesztek kész emberek! Választunk bizalmiakat (ez nagyon tetszett), akik megcsinálják a szerződést és öt év múlva kötelességük lesz egy lapban (Felkiáltások: a Népszavában) a találkozóra a felhívást leadni.

A bizalmiválasztást rögtön megejtettük, nem volt egészen demokratikus, inkább a diktatúra jellegét viselte, ugyanis én kijelöltem három fiút, az osztály rámondta: éljen! El volt felejtve a diáktanács, volt választás, az óra javarészből eltelt s ez sem utolsó dolog!

Nagyon helyesek voltak...”

★

Feleségem azon ritka kiválasztottak közé tartozott, akikben nemcsak hogy hittek az emberek, de már életében is sokan fordultak hozzá, hogy iránta érzett szeretetüknek sokszor megható szavakban adjanak kifejezést. Voltak természetesen olyanok is, akik még őt is bántották... Bár érzékeny természetű volt, a bántódásokat elviselte, mert mártírságra hajló szellem és lelkület is volt benne, de elviselhette, mert sokkal kifejelettebb volt benne a lelki nagyság, és elviselhette, mert ami rosszat követtek el ellene, azért bőségesen kárpótolta őt az a mérhetetlen szeretet, amellyel mindazok, akik ismerték őt, elhalmozták... Öreg tanítónője, aki iránt azonban ő is olyan tisztelettel és szeretettel viseltetett, mint édesanyja iránt, ez a tanítónője szinte rajongással beszélt róla. Ha kért tőle valamit a jászkladányi Ticska néni, akkor azt írta neki: „...az a nagy jósága a hibás, abból merítek bátorságot, terhére lenni...” Más alkalommal meg így írt hozzá: „...Már mint gyermeklány a szeretet angyalaként jött hozzánk, kedves Szerénkém, hogy súlyos beteg Piroskámat szórakoztassa...” Később pedig már a feleségem tanítványaitól érkeznek ugyanilyen himnuszos írások. „...Nemes szíve és édes természeténél fogva mindenki szereti — írja egykori tanítványa — s talán Buchi mellett szeretetemben az édes Ladimhoz nem sokkal mögöttem álltam...” Valamelyik „IV/a osztályú” Szabó Sándor egyszerűen megírja:

„Kellemes ünnepeket kíván Önnek egy fiú, aki nem tanítványa, bár az szeretne lenni... Mély tisztelettel.”

A pártmozgalomban vezetőnők és írónők, Nagy Teréz, Várnai Zseni, Egő és mások őhozzá fordultak bizalmas ügyeikkel, neki panaszolták föl sérelmeiket, benne hittek és benne megbíztak. Másokat keményen bíráltak, őt azon-

ban simogatták és becézték. Könyvemben több vonatkozásban emlékezem meg feleségem egyik egyetemi diáktársáról, Tarczai Lajosról, aki valamikor kollégám is volt a titkárságban és akinek összeférhetetlen természete szinte közmondásos volt a pártban. De itt látom egy levelét, melyben azt írja feleségemhez: „Ki sem mondhatom, hogy mily jól esett az a jóság, amely lényednek sajátja ugyan, de hogy engem is ért. Tán egyetlen vagy, aki annyira tud önzetlennül szeretni embereket.“...

Mindez azonban semmiség ahhoz az igazi rajongáshoz képest, amellyel őt az egyszerű munkásnők vették körül, azok, akik őt munkája révén és a vele való érintkezésből ismerték. Garmadával fekszenek előttem ezek a régi levelek. Az érte való szeretetteljes lelkesedésnek valóságos babérrerdeje. Gyengébb embert s nem olyan erőlelkűt, mint amilyen ő volt, az ilyenfatja megnyilatkozások talán elbizakodottá tettek volna. Őt csak arra ösztönözték, hogy határozottabban és tudatosabban éljen annak a gyönyörű ifjúkori vágyakozásnak és fogadalmának, melynek értelmében:

„Emberekkel akar találkozni útján, akikhez ragaszkodni akar erősen és nem némaságban“..., akiknek szeretetet akar adni és akiktől nem vár egyebet, csak szeretetet...

Nem csodálható, ha ilyeneket írtak neki:

„Nem szoktam hízelegni, de elvtársnő az első vezér, aki nek közelében érzem, hogy a szocializmus testvériség“... Vagy ezt: „Z.-né nagyon a lelkemre kötötte, hogy megírom az üdvözlését, mert olyan asszony több nincs, mint a B.-né.“ A harmadik írja: „Ismerve Buchingerné elvtársnak az emberek iránti határtalan türelmét és jóságát, bízik a megértésében.“ A negyedik: „Kedves levelét nagy meghatottsággal olvastam. Hálás vagyok a kegyed jóságáért, mert igazi elvtársnő, amit én sohasem tudtam eléggé hangoztatni“... Az ötödik azt írja: „Az életem legnagyobb dilemmája előtt állok és valóságos szerencse, hogy van alkalmam hozzád néhány sort intézni és tanácsodat kérni“... A hatodik: „Vágyom arra, hogy a te megértő szíved és eszed elé vigyem lelki életem minden jó és szomorú élményét...“ A hetedik, egy egyszerű falusi parasztasszony, az emigrációba, majd pedig onnan Amerikába elszakadt Szomszéd Zsuzsanna vagy száz levelet írt hozzánk, mindegyikben csak ez a megszólítás: „Szeretett, drága, jó Buchingernékám...“ A tizedik, vagy a századik is mind csak így, s csak ebben a hangnemben írt hozzá. Mikor nem voltunk idehaza,

akkor az idegenbe küldték utána ezeket a szívből való megnyilatkozásokat.

„Mintha az egyesület lelke távozott volna el, úgy hiányzik kegyed“, ezt írta egy egyszerű proletárasszony. Kéthly Anna beszámol neki az asszonyok valamelyik budapesti összejöveteléről és az ott elhangzott beszédekről, majd pedig azt írja:

„Amikor én arról az asszonyról beszéltem, aki a legtöbb munkát, legtöbb fáradságot és legtöbb szeretetet hozott a legelnyomottabb, legszerencsétlenebb munkásnőréteg közé, akkor nem is várva, míg én kimondom a nevet, zúgott a taps és hullottak a könnyek: Buchingerné!...“

*

Knurr Pálné, Koltói Anna* és sokan azok közül, akik ma az első sorban állnak, büszkén nevezik magukat Buchingerné Ladányi Szeréna tanítványának. Scheuermann Rózsi elvtárs csak könnyek között beszél arról a lelkes munkáról, amelyet együtt végeztek ketten az oktatás, különösen a munkásnők és a fiatalabb nemzedék nevelése körül, feleségem volt ennek a munkaterületnek tiszteletbeli megbízottja!...

*

Ismeretségünk, illetve házasságunknak vagy tizenötödik esztendejében éppen külföldön voltam, amikor születésnapja alkalmából levelet kaptam tőle. Ezt írja benne többek között:

„Képzeld, ma lettem 35 éves. Mit szólsz hozzá, milyen öreg vagyok. Harmincöt év, sok, ugy-e? Én magam nem is akarom hinni. (Te ne is hidd el, hogy ez igaz, mert nem érzem magam annyinak...) Ha átgondolom, miként telt el idáig az életem, ha átgondolom, mit végeztem mostanáig, nem állapíthatom meg, hogy haszontalanul, semmittevően éltem volna, mégis nagyon sokszor az elégedetlenség kínos érzete marcangol... Mindig azzal telt el az időm, hogy eléim tűzött célokért küzdöttem, kapaszkodtam. Az álmaimat is zavaró, elérhetetlenségeknek látszó ideálok fűtöttek. A legszebb, a legdrágább megvalósult: veled egy lett a sorsom. De az érzésem mégsem megnyugtató. Különösen a forradalmat megelőző és az azt követő idők teltek számomra úgy el, oly kínzóan, bizonytalanul, hogy a harmincötödik esztendő minden eseménye, története eltörpülni látszik emellett...

* Azóta 1944-ben mártírhalált halt...

Nem az elveinkkel járó küzdelem az, ami visszariaszt, de az emberek rosszasa... Örülök, boldoggá tesz, hogy sorunk elválaszthatatlanul egy!

Szerettem volna hallani berni beszédedet..."

*

Vajjon mit írhatnék én még, ami a kiváló asszony, lelki nagyságának megnyilatkozásához méltó lehetne?

Sokszor gondolok Liviusnak, a rómaiak nagy történetírójának gyönyörű szavára, amikor a régi Róma egyik nagyját magasztalva ezt írja:

„Öröm, hogy én adózhatom emlékének.“

És gondolok arra is, hogy Bebel Ágoston, a német szocialista mozgalom egykori nagy előharcosa, hányszor magasztalta és dicsérte feleségét, „az ő Juliáját“ nyilvánosan, fórumokon is. Amióta feleségemet elvesztettem, fájdalommal alig enyhült. Némi pillanatnyi megkönnyebbülést jelent most számomra az a körülmény, hogy életem emlékeiről és élményeiről szóló könyvem első lapjain olvasóim feleségemnek, ennek a nagyszerű embernek és kiváló szocialista asszonynak a dicséretét olvashatják.

A szocialista agitátor útja

Vannak könyvek — leginkább a szellemi élet kiválóságainak életrajzai ilyenek —, amelyekben az egyéniség fejlődésének vázolása gyakran a könyv tartalmának legnagyobb részét foglalja le, vagy ennek szentelik az illető olvasmány legizgalmasabb fejezeteit. Ez érthető és indokolt. Amikor az író egy rendkívüli zseni szellemi és lelki világának kialakulásáról és kiformalásáról beszél, akkor azt az alapot rajzolja meg, amelyen később alkotásai és az ő nagy életműve épült fel. Ennek a szellemi és lelki bázisnak részletes és széles alapon való megismertetése csakugyan nagyon fontos lehet. Az a folyamat, amelyen keresztül az ilyen kivételes egyéniségek céljukhoz, illetve alkotásukhoz eljutottak, rendszerint még részleteiben is nagyon érdekfeszítő, sőt talán szenzációs is lehet. Közérdekű és tanulságos is lehet annak a leírása, hogy a szellemi és lelki életnek milyen ismert, vagy rejtett és bonyodalmas útjain ment végbe ez a fejlődés. Kik vagy milyen intézmények segítették és mozdították elő, milyen

vívódásokat volt kénytelen az illető egyéniség lelki életében elszenvedni, vagy milyen szellemi és lelki gátakat kellett leküzdenie: ez mind fölöttébb érdekes lehet. Ugyanilyen érdekfeszítő rajzot szoktak adni arról is, milyen módszereknek vagy tervszerű beavatkozásnak volt köszönhető az illető nagy szellem lelki világának ápolása, megerősödése és tökéletesítése.

Ismétlem, vannak önéletrajzok, vagy emlékiratok, melyekben ez a tárgy sokszor száz és száz oldalt foglal le. Ezzel szemben az a fejlődési folyamat, amelyet itt vázolni óhajtok, sokkal egyszerűbb. Bizonyos életkeretben már előre elhatárolt természetű, vagy mondjuk ki még egyszerűbb és öszintébb szóval: sokkal elhanyagoltabb volt. Ez az elhanyagoltság azoknak a rovására írandó, akik a kapitalista társadalomban a proletárok tömegei és az ezek közül valók ellen más területen is, általában is eleget vétkeznek és mulasztanak. Ezeket a mulasztásokat a mi életünkben legfeljebb a véletlen fordulatok és események korrigálják. A mi esetünkben tehát legfeljebb ezeknek a szerencsés véletleneknek felsorolása alakíthatja színesebbé és fordulatossabbá, értékesebbé és tanulságosabbá a leírást. Főként azért is íródik ez a fejezet.

Ha némi panasz vagy szemrehányás is kiesendül ezekből a sorokból, ez is a szükséges tanulság kihangsúlyozása érdekében történik. Inkább a serkentés és buzdítás célját akarja szolgálni, hogy az utánunk következő nemzedék életfeltételei már kedvezőbbek lehessenek és könnyebb lehessen a dolga. Hogy ne csak szerencsés véletlenekre szoruljanak, amik az életben legtöbbször el is maradnak, hanem, hogy tervszerű, intézményes és tudatos segítségre is számíthassanak... Az én időmben még túlságosan kezdeti állapotban volt minden. A szellemi élet fejlesztése és ápolása területén a munkásmozgalom illetékes fórumai a jelentkező követelményeknek és feltételeknek még alig tudtak megfelelni.

*

A múlt század kilencvenes éve, vagyis az én tanonkodásom és segéddé való felszabadulásomnak az esztendői egyúttal a magyar munkásmozgalom nagy nekiindulásának, tömegmozgalommá és szocialista szellemben való átalakulásának első izgalmas korszakát is jelzik. Ilyen, történelmileg jelentős és elhatározott időben nincsen abban semmi rendkívüli, ha a műhelyben dolgozó fiatal munkás, aki új és nagy benyomások befogadására is hajlamos, hamarosan,

szinte már gyermekkorában találkozik a kor igazi nagy eszméjével, a szocializmussal.

Az út a szokásos út volt, és akik velem együtt, vagy velem egyidőben járták ezt az utat, nyilván hozzám hasonlóan éltek mindezt át. A műhelyben abban az időben már vannak szocialisták, bár állapítsuk meg, hogy az egyes szakmákban és műhelyekben még csak kivételesen és kevesen vannak. Ezek a kiválóbbak hintették el az eszme magvait, amelyek az alkalmas agyvelőkben és lelkekben további csiráztak. A műhely és a munkaasztal volt tehát a szocializmusnak is az első és természetes műhelye, iskolája és munkaasztala.

Amikor ezeket a sorokat írom, odakünn a nagyvilágban éppen irtózatos és véres viharok dühöngenek. Olyan pusztítóan erős az orkán, hogy senki nem tudhatja biztosan, mi marad meg a vihar és rombolás után. Csak annyit érzünk és tudhatunk, hogy sok mindent újra kell majd elkezdeni. Ilyenformán bizonyos, hogy a szocialista munkásmozgalom is tevékenységének számos területén az újrakezdés feladata előtt áll. Ilyen helyzetben kár volna, ha az utánam következők nem igyekeznének a multakon okulni és esetleges hiányokat és mulasztásokat pótolni. Hiányokra és hibákra is rá kell tehát mutatni és a hasznos tanulságokat is meg kell szívlelni. Azzal kapcsolatban, amiről ebben a fejezetben írok, rá kell mutatnom, milyen könnyű és hiányos volt az a szellemi útipoggyász, amellyel az én időmben a munkaasztal mellől még fel lehetett hirtelen ugrani a közélet fórumára.

21 Sajnos, még ma, félszázaddal később sem változtak meg különösebben az állapotok ezen a téren. Még ma sem nevezhetjük ezeket ideálisaknak vagy akár csak kielégítőeknek. De hogy akkoriban milyen kevés történt a mozgalom funkcionáriusainak, a szervezetek sarzsíjainak szakszerű kiképzésére és kitanítása érdekében, az szinte hihetetlen. Ennek a sajnálatos és sokszor káros ténynek a felmutatása céljából akarom itt felsorolni azt a néhány egyszerű kis állomást, amelyet elég hosszú pályám érintett, eléggé fontos és érdekes útszakaszokon.

*

Az első benyomások az első munkahelyemen értek, ott, a gyárban, ahova 13 éves koromban jutottam el tanoncnak. A gyárban többek között két olyan szaktárs dolgozott, akiknek akkoriban már volt valami szerepük a szakma szerve-

zeti életében. Az egyik szaktársam, egy Beszko nevezetű, elnöke volt a szervezet úgynevezett anyaegyesületének. A másik szaktárs, akit Böleskey Sámuelnek hívtak, valamivel később került az egyesület élére, mint Bessko. A harcos, modern munkásmozgalom egészen kezdeti korszakában volt ez, 1890-ben. A könyvkötészeti szakmában éppen akkoriban zajlott le a munkaidő megrövidítéséért indított első komolyabb megmozdulás. Néhánynapos sztrájk volt a szakmában a munkaidőnek 11 órától napi 10 órára való leszállítása érdekében. Mint az első ilyenfajta kezdeményezés, nem járt valami nagy sikerrel. A segédek között, de főként a két fentnevezett szaktárs között leginkább ez a sztrájk és a mozgalom sikertelenségének az oka volt a beszélgetések, jobbanmondva állandó zsörtölődések főbb témája.

Mint tanoncgyerek állandóan ott forgolódtam a segéd urak körül és a fiatal gyermek érdeklődésével ott leselkedtem és hallgatóztam, hogy mit is beszélnek ezek az emberek, akiket nálamnál természetesen sokkal magasabbrendű lényeknek képzeltem. A beszélgetésekben és vitatkozásokban, amint ez a műhelyekben általában szokás, sok volt a komolytalan beszéd is, volt sok civódás, viccelődés, heccelődés és efajta. De azért a beszélgetéseknek komoly magva is volt. Emlékezetem szerint nagy szerepét játszott a vitában az a körülmény, hogy az említett két szaktárs a műhelyen kívül is úgynevezett közéleti versenytársa volt egymásnak. Ugyanis Bessko volt az egyesület elnöke, Böleskey pedig, amint a többi segédtől is ellesett beszélgetésekből kivettem, erre az elnöki méltóságra pályázott. Ez volt a nagy konkurrencia oka.

Ennek a két derék szaktársnak az alakja úgy él emlékezetemben, mint az Arany János „Fülemüle“ című költeményében szereplő Péter és Pál figurája. Ezek tudvalevően csak a naptárban éltek meg egymás szomszédságában... Bessko és Böleskey szaktársak is legfeljebb akkor nem veszekedtek, ha a munkadarabokat kénytelenek voltak egymás kezébe adni vagy onnan kiszedegetni, amikor is a figyelem kényszerűségéből a munkamenetre kellett hogy terelődjenek. Egyébként azonban a két proli állandóan, éjjel-nappal zsörtölődött, perlekedett és vitatkozott egymással.

De Bessko és Böleskel veszekedése mégis csak valamivel komolyabb volt a fülemüle fütyyének témájánál. Azt lehetett például belőle kivenni vagy megérteni, hogy Böleskey szaktárs úgynevezett pápistasággal vádolta Besskót,

mert Bessko állítólag az egyletben papokkal is tartatott előadásokat. Bessko bácsi ezzel szemben holmi véresszájú agitátorokat emlegetett... Böleskeyvel való vonatkozásban ez a súlyos vád annyiban nem volt találó, mert ő szintén haragudott a szocialistákra. Legfeljebb valami kuruckodó kálomista hazaffyság buzogott benne, míg Bessko valóban hitbuzgó katolikus és szorgalmas templomlátogató volt.

Ezekből a perlekedésekből és a többé-kevésbé érdekes vitaanyagból csak a mazsolákat próbáltam kiszedegetni a magam számára. Csak azt igyekeztem megjegyezni, ami lényeges volt és amit azután tovább boncolgattam és formáltam meg magamban. Az első új és érdekes felfedezés az volt számomra, hogy ime, vannak munkások, akik elégedetlenek a sorsukkal. Érdekesnek tartottam azt is, amit ők sztrájknek neveztek, s hogy vannak esetek, amikor a sztrájk vagy valami ehhez hasonló mozgalom nem sikerül és így tovább.

Ami az elégedetlenséget illeti, arra már nekem is volt akkori életviszonyaim között némi okom. Természetes, hogy az ilyenfajta érzés még csak öntudatlanul élt bennem. Az az egy-két nyakleves vagy egyéb igazságtalanság, amit a műhelyben naponta el kellett szenvednem, nem sokat számított. Azt hiszem, tudatosabb volt bennem a degradálásnak egy bizonyos fajta érzése, ami abban jutott kifejezésre, hogy én, aki a polgári iskola harmadik osztályát tiszta kitűnő bizonyítvánnyal fejeztem be, kénytelen voltam inasnak, tanoncnak elmenni a gyárba. Mindenesetre jól esett hallanom, hogy ime, vannak mások is, akik panaszkodnak és elégedetlenkednek... Azt, hogy van valamilyenféle egyesület, s hogy ott a munkások mindenfajta komolyabb kérdésekkel foglalkoznak, nagyon jó érzéssel hallgattam. Hogy tanonctársammal ott a gyárban beszélgettem-e a segéd uraknak ezekről a dolgairól, arra már határozottan nem emlékszem. Tanonctársaim, egy Béla nevezetű, komor, vöröshajú árva-házi gyerek, aki nálamnál előbb szabadult fel, sohasem lett szervezett munkás. Én viszont felszabadulásom után rövidesen buzgó tagja lettem szervezetemnek. Vagyis hamarosan részt vállaltam abban a nagy perben, amely Bessko és Böleskey szaktársaim között folyt és amely bizonyos vonatkozásban még ma is tart... S ilyenformán azt is mondhatom tehát, hogy már gyerekkorban, szinte az anyatejjel egyidőben, szívtam magamba a szervezkedés gondolatát...

*

Amikor felszabadulásom után egy másik műhelybe kerültem, mindjárt adódott rá alkalom, hogy további vonatkozásaiban is megismerhessem a szervezkedés és munkásmozgalom eszmévilágát. Ebben az időben még nem tudtam, hogy szakmám munkássága már két egymással szembenálló táborban folytatja a szervezkedést. Erre a körülményre később különben majd még visszatérek. Most csak azt akarom megemlíteni, hogy azon az új munkahelyemen olyan szaktárssal találkoztam, aki, mint szociáldemokrata meggyőződésű ember, határozott elutasító magatartást tanúsított a Bessko-féle anyaegyleti mozgalommal és azokkal szemben, akik ehhez a táborhoz tartoztak. Ettől a szaktárstól — egy Güttler nevű, sváb származású vonalozómunkástól — hallottam először szocializmusról, politikai osztályharcokról és efélékről beszélni.

Güttlerrel mint emberről nincsen sok mondanivaló. Régi levelekből és feljegyzésekből arra kell következtetnem, hogy meglehetősen félművelt, közönséges ember volt. Különben is hamarosan munkáltató lett belőle, ami akkoriban nagyon gyakori eset is volt és a későbbi idők folyamán a munkások részéről sok panasz merült fel ellene. Mégis el kell ismernem, hogy amíg abban a műhelyben együtt álltunk, én, a teljesen tapasztalatlan és tudatlan fiatal munkás, Güttlertől sokat tanulhattam. Beszélgetésekben és vitatkozásokban magyarázgatta, hogy szakmánknak még a régi céhkorszakból ránkmaradt úgynevezett anyaegyesületében, milyen nagyon maradi szellem uralkodik. Bizonyította, hogy ez az egyesület csak elmaradt gondolkodású emberek, úgynevezett jámbor katolikus legények jelentéktelen és értéktelen asztaltársaságának számíthat. Magyarázta, hogy manapság már egészen más alapokon és más szellemben kell a munkásságnak szervezkednie. Sokat beszélt a modern szociáldemokrata mozgalom létezéséről és tevékenységéről. Tőle tudtam meg először, hogy Magyarországon is van már szociáldemokrata párt, s hogy az úgynevezett modern szakszervezetek között már a mi szakmánknak, a könyvkötőknek is van egy másik egyesületük, amelynek igazi szociáldemokraták a tagjai...

Güttlernek meglehetősen szenvedélyességgel és haraggal előadott magyarázatai és tanításai, emlékezetem szerint az izgalmas újdonságok ingerével hatottak reám. De arra mégsem emlékszem, hogyan történhetett, hogy amikor először iratkoztam be a szakszervezetbe, akkor ez a szervezet mégis

csak a Güttler által annyira lebecsült katolikus legényegylet, vagyis az anyaegyesület volt... Ebből a tényből arra kell tehát következtetnem, hogy a Güttlertől kapott tanítások nem hatoltak még nagyon mélyre bennem... Még nagy volt az ingadozás, a keresés és kutatás, és a szellemi tekintetben való megállapodottságtól még jó messzire állhattam. Azt, hogy az anyaegyesülethez csatlakoztam és nem a szociáldemokratákhoz, azzal tudom csak megmagyarázni, hogy nyilván a fiatalabb szaktársak valami könnyebbfajta agitációval, talán egyszerűbb pajtáskodással oda tudtak húzni a másik táborba, ahol ők akkoriban még egészen jól érezték magukat. Azt sem tartom éppen kizártnak, hogy valamelyik idősebb szaktárs egyszerűen a tekintély jogán oda vezetett, ahova ő látta jónak. én pedig, mint fiatalabb, egyszerűen és engedelmesen hajlottam a szavára. De rövid két esztendő múltán már komolyabb átalakuláson mehettem át és mégis már meggyökeresedett bennem valami, amit némi jóakarattal vagy a fiatalsággal szemben való kevéske elnézéssel politikai meggyőződésnek vagy szocialista szemléletnek is lehetne nevezni...

Az anyaegyesületben, amelynek ezek szerint most már tagja voltam, komoly szellemi javak dolgában nem valami sokat szedhettem magamra. Ahogy erre az időszakra visszaemlékszem, igazi egyletesdi, sivár időpazarlás és játék volt, ami minket fiatalokat ott foglalkoztatott. Az öregebb munkások az együletben azért nem számítottak sokat, mert nagy közömbösségükben még ennek az együletnek is alig jártak a tájékára. Ha egy-egy ügynevezett közgyűlésen 30-an vagy 40-en összejöttünk, az már nagyszerűen sikerült összejövetelnek számított. Az elnöklő Bessko bácsinak az együletben az volt a legőbbi gondja, hogy jó magaviseletű, jámbor mesterlegényeket neveljen belőlünk. Lehetőleg olyan szelíd nyárspolgárokat akart maga körül látni, mint amilyen ő maga volt. Arra helyezte a legnagyobb súlyt, hogy az egyesület ne vonja magára a munkáltatók — a főnök urak — haragját. Különben a főnök urak egy része ügynevezett pártoló tagja volt az együletnek. Ez a mesterekkel való harmonizálás tényleg az egyesület vezetéségének legnagyobb gondjai közé tartozott. Egész tevékenysége ebben merült ki. Mi fiatalok pedig csak azzal törődtünk, nyilván az elnökség inspirációja nyomán, hogy minél gyakoribb legyen az egyesületben a sok tánc- és egyéb mulatság. Emlékszem, első nyilvános „szónoklatom” témája is az az izgalmas probléma volt,

hogy egy legközelebb rendezendő bál alkalmából milyen színű, milyen szélességű és hosszúságú szalagokkal díszítetten vonuljon fel a bál rendezőgárdája. De még arra is emlékszem, hogy milyen szörnyű lámpaláz fogott el ennek a szónoklatnak elmondásánál. Mondhatom, hogy évtizedekkel később a parlamentben szűzbeszédemet sokkal bátrabban tudtam elmondani... Mégis megemlítem, hogy a lámpalázat tulajdonképpen teljesen sohasem tudtam leküzdeni. Hosszú ideig bántott is ez a dolog nagyon. Csak akkor nyugodtam meg valamennyire, amikor sok esztendő múltán a szocialista mozgalom egyik legkiválóbb alakja és legelismertebb szónoka, a bécsi Adler Viktor dr. beszélgetés alkalmával mondotta el nekem, hogy soha még jelentősebb szónoklatát nem mondta el úgy, hogy erős lámpalázat ne érzett volna...

Az egyesület és a szervezet minden akciójának, szóval közéletének hűséges és rendkívül ügybuzgó részese voltam. Nagyon gyakran megtörtént, hogy vasárnap korán reggel vagy késő délután benyitott az egyesület helyiségébe Bessko elnök úr és ott kívülem egy teremtettséget sem talált. Ilyenkor az öreg nem is fukarkodott az elismeréssel, és azt szokta mondani:

„No, öcsém, maga bizony még rajtam is túlszerez majd.“
Bessko bácsi jóslata nem is volt a legrosszabb, mert az egyesület kötelékébe csakhamar annyira beolvadtam, hogy magánéletem már egyáltalán nem volt. Volt tehát már az út elején is bennem valami, csak éppen hogy nem öltött még értelmes formát.

Ezt a legényegyleti poshadtságot néhány hónap elmúlásával, véletlenül, mégis csak valami frissebb és egészségesebb szellemi áramlat váltotta fel. Ennek következtében én is a szellemi fejlődésnek további jelentős állomásához juthattam. Ugyanis ebben az időben egy Massa József nevű, aránylag egészen fiatal szaktárs jött haza németországi vándorútjáról. Massa néhány hétig csendben figyelte és nézte a víg farsangot, amelyet mi ott az egyesületben Bessko bácsi elnöksége és védnöksége alatt végigjártogattunk. Azután egy legközelebbi közgyűlés alkalmával egyetlen felszólalásával el tudta érni, hogy Bessko félreállt és az egyesület elnökévé őt választották. Massa óvatosan, kellő taktikával, az adottságokkal is számolva kezdte meg a feladatát. Nagyon ügyesen fogott hozzá a tagok felfogásának és magatartásának átalakításához, de emellett nagyon erélyesen is dolgozott. Hetek alatt gyökeres változásokat tudott keresztülvinni. Az

ő személyén és az ő működésén keresztül ismertük fel néhány fiatalok a szociáldemokrata alapon álló, modern magyar munkásmozgalomhoz vezető utakat. Új, valóban szocialista gondolatokat ismertetett meg velünk, olyan irányban tanított bennünket, ahogy ő azt külföldön látta. Csakhamar Massa személyében láttuk és fogadtuk az igazi prófétát. Csakhogy nagy szomorúságunkra Massa szinte gyógyíthatatlan betegséggel került haza külföldről és csillagja alig hogy feltűnt közöttünk, hamarosan le is hanyatlott. Néhány hónapi egyesületi működés után Massa meghalt...

Massa halála után mi fiatalabbak egy politikai incidens következtében, amelyről alább még beszámolok, az anyaegyesületből kiváltunk és a már néhány év előtt megalakított szakszervezetbe, amelyet akkoriban „kontraegyet“-nek neveztek, mentünk át. Túlzás volna, ha azt állítanám, hogy engem ennél az anyaegyesületből való kiválási akciónál már a tiszta és tökéletes szocialista meggyőződés és világszemlélet vezetett. Bár már 19 éves voltam, azért a szocialista tudathoz még sok hiányzott. Még mindig kívülről jött behatásokra és inspirációkra volt szükség. Állandóan kerestem és kutattam, s nagy kielégülés és boldogság töltött el, ha azt érezhettem, hogy valahol véletlenül megint sikerült felszedegetnem a tudásnak és új felismeréseknek egy-egy új morzsáját.

*

Elmúlt ismét vagy két esztendő, amíg az egyik munkahelyen olyan szaktárssal találkoztam, akivel való beszélgetéseim és vitatkozásaim szellemi fejlődésemben elég mély nyomot vájtak.

Az ösztönzéseket és a további útszakaszon hasznosnak mutatkozó tanításokat egy Szmetenai Rezső nevű szaktársamtól kaptam. Azt az erkölcsi kötelességet, hogy a műhelyben a mellette dolgozó fiatalabb embert odaadón és céltudatos türelemmel oktassa és hogy fáradhatatlan agitációval a lehetőség szerint jó szocialistát neveljen belőle, ritkán teljesítette egyszerű műhelyi munkás olyan ideális módon, mint ahogy ezt Szmetenai velem tette.

Szmetenai néhai Teszársz Károlynak, a modern magyar szakszervezeti mozgalom egykori előharcosának volt a sógora. Valószínűleg innen származik Szmetenainak a szocialista eszmékkal és a mozgalommal való kapcsolata. Így magyarázható talán az is, hogy Szmetenai is egyike volt azoknak, akik 1890-ben a könyvkötőknek régi időkből származó

legényegyletével szemben a szocialista alapra helyezett úgynevezett „kontraegyletet“, a „könyvkötők, bőröndösök stb. szakegyletét“ alakították. Amikor abba a műhelybe kerültem, ahol Szmetenai is dolgozott, már tagja voltam az anyaegyletnek. Szmetenait tehát nyilván ez a körülmény indította arra, hogy velem behatóbban foglalkozzék. Nagyon érdekes, elmélyült gondolkozású egyén és értékes egyéniség volt ez az egykori szaktársam. S ahogy visszaemlékszem rá, kiváló pedagógiai érzéke is volt. Fia, aki akkoriban még csak az elemi iskola első osztályába járt, némi rajzolási készséget mutatott és Szmetenai példátlan fáradhatatlanságot tanusított abban, hogy a fiúnak ezirányú tehetségét fejleszse és ápolja. Pár esztendőn keresztül volt is alkalmam végignézni,^o hogy milyen céltudatos küzdelmet folytatott Szmetenai azért, hogy fiából festőművészt faragjon. Az egész műhelyt foglalkoztatta ez akkor. Sokszor olyan vitába keveredtünk Szmetenaival, mintha valami festészeti akadémia lettünk volna. De a fődologban Szmetenai mégis diadalmaskodott, mert fiából mégis festőművész lett. Igaz, hogy apja, az én derék szaktársam, addigra már nem volt az élők sorában. Elvitte a proletárok betegsége, a tüdővész, amely akkor még jobban el volt terjedve, mint ma...

Szmetenai nagy természetbarát is volt. Ilyenfajta mozgalmunk akkoriban még nem volt. Mégis, szaktársammal majdnem minden vasárnap odakünn kószáltam, mezőkön és hegyeken. Akár szép volt az idő, akár esett az eső, Szmetenai mindig künn járt és sikerült is neki bennem a természet szépségei iránt fogékonyságot és igaz szeretetet ébreszteni. Emlékszem, odakünn a szabadban is hogyan tanítgatott és oktatott. A hegyek között itt-ott rámutatott egyes kődarabokra és magyarázgatta, hogy ez talán valami régi megkövesedett állati csontváz is lehetne. Elsős időben a bokrok levelein csillogó esőcseppeknek a szépségeit magasztalta. Addig-addig magyarázgatott, míg végül a magam gondolataival is feltárult számomra egy addig ismeretlen vagy figyelemre nem méltatott új és szép világ...

A szocializmus és a munkásmozgalom kérdéseiről Szmetenai meg éppenséggel képzeletgyújtó módon lelkesedéssel és odaadóan tudott beszélni. Egy-egy érve úgy megfogott, hogy képzeletemet hosszú ideig foglalkoztatta s ami régi előítélet, különösen vallási dolgokban, még bennem volt, azt ez a lelkes elvtárs alaposan kitisztogatta, kimosta az agyamból. Ötven esztendővel ezelőtt lefolytatott beszélgetéseink és

vitatkozásaink egyik-másik témájára, a Szmecenai által használt példákra és képekre még ma is emlékszem. S ha ezek egyike vagy másika nem is bizonyult az idők folyamán helytállónak, mégis mind hasznos és iránymutató volt. Emlékszem például, milyen hatással volt rám és milyen erősen elgondolkoztatott, amikor egyszer azt fejtegette Szmecenai, hogy néhány rövid évtized múlva elfogy a világ kőszénkészlete... Azt magyarázta, hogy milyen óriási átalakító hatása lesz ennek a társadalmi gazdálkodásra és a társadalmi viszonyokra. Ebből a majdan beálló szénhiányból is természetesen arra következtetett, hogy ez a körülmény is közelebb hozza majd a társadalmat a szocializmus megvalósításának kényszeréhez. Természetesen egy-egy könyvet is ajánlott mindig elolvasásra. A magyarnyelvű szocialista irodalom akkor még rendkívül szegényes volt. Szerencsémre németül is olvastam, úgyhogy tudásvágyamat és szomjúságomat könnyebben tudtam csillapítani. Emlékszem, amikor egyszer a Szmecenaival való beszélgetés után, Bellamy híres utópiáját olvastam el.* Csakúgy égett és forrott bennem minden, szinte forgott velem az egész világ.

Ötven esztendeje, hogy ez az egykori derék szaktársam meghalt. De mondhatom, alig volt életemnek egyetlen olyan időszaka, amikor Szmecenaira ne gondoltam volna. Ma is csak hálával tudok visszemlékezni erre az emberre, egykori igazi tanítómra. Mindig az volt az érzésem, hogy ez az egyszerű munkás a munka közben folytatott beszélgetéseivel milyen nagyot lendített rajtam, milyen nagyon hozzásegített, hogy a szocializmus felé vezető utat megtaláljam.

*

Első tanítóimról szólva, hálátlan dolog volna meg nem emlékezniem egy szegény öreg proletárról, aki gyermekkorom óta különben is úgy él az emlékezetemben, mint a sorsnak különös módon megtaposott és megrugdalt alakja, de akire máig is csak meghatottsággal és szeretettel tudok gondolni. Öreg, töpörödött emberkéről, egy Kapner nevű, egykori szabómunkásról van szó. Több, mint 50 esztendeje, hogy Kapner bácsit a Szív-utca 40. szám alatt lévő házban megismertem, ahol ő is, meg a szüleim is együtt laktunk. Szegény öreg akkor már nem folytatta eredeti mesterségét, mert esz-

---

* Edward Bellamy: „A 2000-ik évben“ c. könyve, amelyben ez az angol író a szocializmus megvalósulása utáni társadalom életét írja le rendkívül érdekfeszítő módon.

tendők óta majdnem teljesen megvakult. Ez a körülmény arra készítette Kapner bácsit, hogy egy akkor még újfajta és modernnek számító foglalkozást keressen magának: ujságrikkancs lett belőle... Ha ez a vöröses, ápolatlan szakállú, kopott ruhájú emberke, szörnyen összeaszott alakjával, chaplini járásával, összetörten ott vánszorgott és kacszózott az Andrássy-úton, és inkább csak úgy magába panaszkodta és dünnyögte az általa kínálgatott ujság nevét: mondhatom, sírnivaló látvány volt.

Kapner bácsi utcán való megjelenésének szomorúságához és bágyadtságához még nagyban hozzájárult az a körülmény is, hogy arra az ujságra, amelyet árusított, politikai iránya miatt csak a legnagyobb ellenszenvvel, mondhatom: megvetéssel tudott gondolni. Mert Kapner bácsi — és ezt kell itt kihangsúlyozni — régi és igazán fanatikus szocialista volt. Bennem, azt hiszem, különösen alkalmas médiumot véltem felfedezni. Olyannyira, hogy valahányszor meglátott az utcán, vagy odahaza a folyosón, a ház kapuja előtt, a lakásunkban vagy bárhol, Kapner bácsi szinte megfiatalodott. Ilyenkor rögtön ugrásra készen állt, hogy valamilyen új igazsággal nekem rontson, csak úgy ömlött és áradt belőle a szó, és olyan állhatatosan tudott beszélni és argumentálni, mintha egész életében hivatásos agitátor lett volna. Volt ebben a szegény, tragikomikus megjelenésű emberkében valami imponálóan szívós és megkapóan szenvedélyes tulajdonság. Ilyeneknek képzelem azokat a halászokat, vargákat és másfajta kézműveseket, akik a kereszténység első hirdetői és apostolai voltak...

Amikor én Kapner bácsival megismerkedtem, akkor ő a társadalmi és politikai elméleteknek és eszméknek messzeterjedő útkeresztjezeit már mind megjárta volt, és a minden kormányzatot, minden állami és másfajta tekintélyt gyűlölő és megvető, úgynevezett ideális anarchizmus hívének mondotta magát. Budapesten akkoriban bukkant fel a később elég nagy hírnévre vergődött Schmitt Henrik Jenő a maga eszméivel és elméleteivel, az államnélküliségről szóló tanaival. Ennek az irányzatnak hívéül szegődött az én öreg rikkancs barátom is. Hogy milyen utakon jutott el idáig, arról sejtelnem sincs. Tartozott-e valamikor az úgynevezett „radikálisok“ frakciójához, amelynek a nyolcvanas évek bécsi munkásmozgalma révén itt Budapesten is voltak elszórtan hívei, vagy összekülönbözött-e valamikor s miért, a budapesti szocialista munkások vezetőivel, azt sem tudom.

Csak annyit tudok, hogy Kapner bácsi szorgalmasan és hűségesen eljárógatott Schmitt professzor előadásaira. S néhányszor engem is oda tudott csalogatni egy Jósika-utcai kiskocsmába, úgy emlékszem: a Dolenszky-féle vendéglő külön kis helyiségébe. Ezekről a regényes összejövetelekről bizony néha elég mámoros állapotban kerültem haza. A meg-részegülést nem a bor okozta, hanem azok az eszmék, amelyek fiatalos képzeletemre hatottak... Schmitt Jenő tagad-hatatlanul misztikus és erős benyomást keltő egyéniség volt, én pedig akkor még húszéves sem voltam...

Szerencse, hogy ugyanilyen erősen hatottak rám azok a jelszavak és tanítások is, amiket a szocialista agitátoroktól hallottam, kikkel a munkásgyűléseken, a műhelyekben és a szervezettekben találkoztam. Schmitt Jenő előadásaira különben nem jártam rendszeresen, az egész mozgalom hamarosan lehanyatlott. Egyideig még itt-ott az utcán láttam Schmitt Jenő frakciójának főszervezőjét, egy Krausz Károly nevű embert, aki, ha nem tévedek, később pálinkamérést nyitott az Üllői-úton...

Kapner bácsi nem engedett egykönnyen. Apámat érdekelték ezek a dolgok, mert én minden szellemi kincset úgy, ahogy azt a műhelyben vagy az utcán felszedtem, haza is vittem és ott is igyekeztem értékesíteni és továbbadni... Apám nagyon veszélyes tolatkodásnak minősítette Kapner bácsi hihetetlen buzgalmát, s ha az öreg agitátor egy-egy Schmitt-féle vagy akármilyen más szocialista irányzatú ujsággal a kezében bekukucskált hozzánk, apám olyan szemeket meresztett rá, mintha lopni vagy rabolni jött volna. Rendszerint dühösen rátámadt az öregre, hogy mit is akar az ő fiától, nincs-e okosabb dolga, s hogy „miért akarja mindenáron egészen elcsavarni a fiú fejét...” Kapnernek egy-egy ilyen nem kíváncsi látogatása sokszor órákig tartó csetepatékat és heves vitákat okozott a családban. Az ilyen összetűzések és jelenetek végén apám a véleményét és a dolgokról való végső következtetéseit rendszerint úgy szokta összefoglalni, hogy odafordult az anyámhoz és azt mondta: „Meglásd, anyjuk, egyszer majd az egész társaságot be-csukják”...

S az idők folyamán szegény apám jóslata sok vonatkozásban nem is bizonyult egészen hamisnak...

Azonban Kapner bácsit az ilyen apróbb nézeteltérések és csipkelődések egyáltalán nem bántották, mert rendíthetetlen világszemlélete magasságából, testi nyomorúsága és kol-

dus szegénysége dacára fejedelmi fölényességgel és nyugodt büszkeséggel nézett le erre az egész nyomorúságos világra. Valahányszor csak tehetett, illetve amikor csak talált valami szerinte érdekes ujságközleményt, mégis csak be-beecsoszogott hozzánk, kezembe nyomta az ujságdarabot, rábökött ujjával, mondván:

„Ezt, kérem, csak ezt az egyet olvassa el, de hamar. .“

És máris sietett a lakásból kifelé, még mielőtt apám észrevehette volna...

Máig is mindenért hálás vagyok szegény Kapner bácsinak. Nem tudnám ugyan pontosan felsorolni, mi volt az, amit tanításai és útmutatásai nyomán megtanultam, de bizonyos, hogy szocialista gondolkodásom kialakítása útján sok értékes magot hintett el ez a szegény öreg proletár buzgó apostolkodásával. Figyelmemet sok olyan kérdésre irányította, amelyekről az ő igyekezete nélkül talán sohasem halottam vagy olvastam volna.

*

Tizenkilencéves koromig ez a néhány férfiú érintette a pályát, amelyet egy életen át végig kellett járnom. Politikai iskolázottság, tanítás, elméleti és gyakorlati kiképzés tekintetében voltaképpen ez volt minden, amit kedvező szelek és szerencsés véletlenek eddig juttattak nekem.

Ellenben meg kell itt emlékeznem arról is, hogy a véletlen ebben az időben úgy rendezte, hogy szellemi fejlődésemetnek általános, de szintén szükséges útját nyitotta meg számomra. Ugyanis az egyik műhelyben, ahol ezidőtájt mint fiatal munkás dolgoztam, fiatal tanonccal ismerkedtem meg. Csakhamar úgy megbarátkoztunk, hogy elválaszthatatlan és az egész életen át megmaradt baráti viszony fejlődött ki ebből. Ez a fiatal tanonc a magyar munkásmozgalomnak az első világháború előtt ismert és hűséges funkcionáriusa: Schwartz Richárd elvtárs volt. Vele való megismerkedésem életemnek határozottan fontos, hasznos és érdekes állomását jelenti. Annyi rengeteg emlékem fűződik hozzá, hogy felsorolásuk nemcsak ennek az írásomnak külön fejezetét, de talán egy egész külön kötetét is betölthetné. Gyakran is foglalkoztatott a gondolat, hogy már csak barátom iránt érzett hálából is megírjam egyszer egy ifjúkori, de még ma is tartó barátság érdekes, tanulságos és sok vonatkozásban szórakoztató történetét... Most azonban ilyen nagyobb kitérő nem volna helyén. Itt csak arról akarok néhány mondatban megemlékezni, hogy ez a baráti viszony tette lehe-

tővé, hogy a munkásmozgalmon és a szocializmus körén belül szenvedélyességgel gyűjtött és szerzett ismereteimet további területeken is kibővíthessem, hogy az általánosabb műveltség, a kultúra és művészet nagyszerű szép világába is bepillantást nyerhessek. Ugyanis barátom, aki maga is rendkívül érdekes fejlődésnek indult, olyan családból való, ahol inkább a művészeti kérdések iránti érdeklődés dominált. Anyai ágon Schwartz elvtárs Meyerbeernek, a híres zeneszerzőnek a leszármazottja. Egyik nagybátyja pedig, egy Beer Ágoston nevű, kedves és finom öreg úr, akkoriban a „Pester Lloyd“-nak volt a zenekritikusa. Félig-meddig tehát művészcsalád, a művészet és a magasabb kultúra irányában érdekelt emberek közelébe kerültem. Szellemi kérdések iránti fogékonyságom mellett, és azért is, mert az én családi otthonom akkoriban telve volt nyomorúsággal és szomorúsággal, ennek üdvös ellentétjeként számomra ez a társaság rendkívüli nagy élményt jelentett.

Beer úrnak, a művelt embernek, valamint barátom szüleinek is nagyon tetszett szocialista lelkesedésem és nagy vitatkozásokra méltattak. Ugyanakkor pedig erősen felkellették bennem a szellemi élet más területei iránti érdeklődést és vágyakozás. E családi összeköttetés révén barátommal sokat járhattam az Operába és más színházakba. S mivel 18 évesek voltunk, természetesen rosszabb és alantasabb helyekre is jártunk... Például orfeumokba, és akkor még divatos, mindenféle úgynevezett dalesarnokokba. Itt ott Beer bácsi finom cigarettáival és pántlikás szivarjaival szerelve fel magunkat... Barátommal való vitáim között, emlékszem, többek között az is szerepelt, hogy igazi szocialista járhat-e a Magyar királyi Operaházba? Vagy elvhű forradalmár olvashatja-e Herczeg Ferenc írásait?... S így tovább...

Idővel barátom külföldre ment dolgozni, közben gyakran hazajött Budapestre, s így a vita anyaga nagyszerűen kibővült azzal, hogy megbeszéltük külföldi tapasztalatait, sokat beszéltünk és vitatkoztunk Németországról, Svájeról, s mindarról, amit ő látott és tapasztalt. A lövöldetéri Kairókávéházban sokat tanyáztunk, éjjeleken keresztül elveszekdtünk Gerhart Hauptmann, Harden, Rilke, Hofmannsthal és más, akkor divatos szellemóriás írásain és alkotásain, a „Simplicissimus“, akkor már világhírű satírikus lap cikkein és tréfáin, Reznicek, Gulbrandsen és más művészek divatos és érdekes rajzain... Később az én Richárd barátom, miután

jó édesanyja éveken keresztül libacombokkal és bécsiszele-
tekkel pufókká tömte, hirtelen a vegtáriánus életmódra tért
át... Barátomat erre az útra évtizedek multán, de csak át-
menetileg, bécsi emigrációs koromban, követtem. Azonban
be kell vallanom, hogy csodálatos módon életemnek ez volt
egyetlen korszaka, amikor — valószínűen a sok tézta élve-
zete folytán — testsúlyban valamivel gyarapodtam.

Hálásan el kell ismernem, hogy Richárd barátommal
való megismerkedésem is a szerencsés véletlenek közé tarto-
zik. Szellemi fejlődésemet, látóköröm tágulását nagyrészt
ennek is köszönhetem. Amikor ezt a néhány köszönő sort itt
papírra vetem, az én öreg barátom még messze idegenben
él emigrációban... Ha eszébe jutok néha, eliheti, hogy még
nem feledkeztem meg szeretett közös költőnk szavairól, nem
feledkeztem meg „Jedermann“ nagyszerű fogadalmáról:

„Ich heb vom Stab nicht meine Hände,
Zuvor die Reise kam an ihr End.“

Tudom, hogy régi jó barátom is végig kitart ifjúkori
ideáljai mellett, mint ahogy derekasan és áldozatosan szol-
gálta mindig a munkásmozgalom ügyét, amelyet viszont
vagy félszázaddal ezelőtt én hoztam az ő szívéhez közelebb.

★

Mint fentebb említettem, 19 éves koromig a felsorolt
néhány férfiú pótolta számomra a szocialista tudás általános
enciklopédiáját és szellemi rezervoárját annak az életnek,
amelybe most már valósággal fejest ugrottam. Alig voltam
20 éves, amikor a sors kiszemelt arra, hogy egy nagyobb
közösség élére állítsanak. Ez úgy történt, hogy abban az
időben, 1895-ben, egy szakszervezeti összejevetel alkalmá-
val hirtelen engem választottak meg a szakszervezet elnö-
kévé. Ebben, már mint elnökké választásomban, volt ugyan
valami komolyság is, de jókora adag szeleburdiság is volt
benne, amiről majd még bővebben is lesz szó. Tény, hogy
20 éves koromban a szervezet élén álltam. Mai felelősség-
érzetem tudatában azt mondanám, hogy a sors könnyelmű
játéka volt. Sokan nyilván az ilyenfajta élményről és fordú-
latról kevésbé tragikusan gondolkodnak. Valószínűen inkább
vallják Hamletnek azt a megállapítását, hogy az okoskodás a
tett megölője, s hogy mindenekelőtt merni és vállalkozni
kell... Mégis úgy vélem, hogy mindaz, amit hosszú évtizede-
ken keresztül a munkásmozgalom első soraiban a vezetők

körül, de különösen a funkcionáriusok előzetes kiképzése és kvalifikálása körül láttam és tapasztaltam, az a szocialista munkásmozgalom legalapvetőbb problémái közé tartozik. Évtizedes tapasztalat alapján inkább vallom, mint valaha, hogy megfelelő készség tudás és szakismeret nélkül vezető pozícióra nem volna szabad vállalkozni.

Egy alkalommal Bokányi Dezső, a magyar szocialista mozgalom legragyogóbb népszónoka meg akarta nekünk magyarázni, hogy ki a hivatott a szervezet vezetésére, s ekkor a következő szép frázist mondta:

„Csak az az igazi generális, aki várat épít és addig harangozik, amíg a nagy tömeget összekalapálja...”

Bokányi szájából minden olyan szépen hangzott, hogy soha nem kutattuk nagy szigorúsággal szavainak különösebb logikai értékét. Hiszen amire egy-egy frázisnak értelmét kihámoztuk, addig ő már újra a legragyogóbb szónoki rakétákat eregette a levegőbe, s szavaival valamennyiünket elbűvölt és magával ragadott... De meg azonkívül még az is lehetséges, hogy Bokányinak szószerint is igaza volt. Valószínű, hogy a nagy forradalmak tábornokai szükség szerint csakugyan harangokat is kongattak, vagy fegyvereket kalapáltak a tömegek számára... Julius Caesarról, ha emlékeztetnem nem csal, magam is azt olvastam, hogy Galliában, vagy valahol, várakat épített, olyanokat, mint előtte senki más, és hogy csak ezeknek az újszerű váraknak a segítségével tudta ellenségeit legyőzni...

De itt nem a kivételes tehetségekre, vagy a forradalmak nagy vezéreire gondolok, hanem, mint mondtam, a munkásmozgalmak egyszerű funkcionáriusaira, sarzsijaira. Ezeknek pedig szerény meggyőződéseim és tapasztalataim szerint az egészséges kiválasztódás elvének megfelelően csak kellő előképzettség után volna szabad az első sorokba állniuk. Természetesen hangsúlyozni kívánom, hogy elsősorban csak magamról akarok beszélni s csak az én vétkeim tudatán szeretnék túladni, csak az én lelken akarnék könnyíteni... Máig is bizonyos lelkifurdalást érzek, ha arra gondolok, hogy sokszor mi mindenre mertem vállalkozni. Gondolok Lissagaray* szép szavaira, aki azt írja a francia kommunről szóló történetében, hogy milyen nagy bűn volna, ha például valaki hamis térképet adna a tengerre szálló hajósoknak... Sokszor gondolok arra, hogy amikor 18–20 éves

* *Lissagaray*: „Az 1871. évi párisi kommun története.”

koromban felém is azt kiáltották: „Hic Rhodus, hic salta“, én ugrottam is. Amikor pedig talán még egy féltucat könyvet vagy jobbfajta füzetet sem olvastam el abból a több ezer kötetből, amely ma szerény lakásomnak egyetlen díszé és lelkemnek megmaradt igazi gyönyörűsége.

Állítom, hogy ez a becsületes aggályoskodásom nem is mai keletű. Ha lapozgatnak olvasóim a Szociáldemokrata Párt régebbi pártgyűléseinek jegyzőkönyveiben, ott találhatják egyik indítványomat, amelyben azt javasoltam, hogy a párt valamely szervezetének csak az lehessen tisztviselője, aki igazolni tudja, hogy eredményesen végigjárta a pártnak egy bizonyos meghatározott, néhány hónapos tanfolyamát... A kongresszuson akkor az idősebb, tapasztaltabb elvtársak indítványomon csak bölesen mosolyogtak. Egynémely fiatalember naivitására talán én is ma már csak ilyen böles mosollyal szoktam válaszolni. Akkoriban azonban ezt az indítványt nagyonis komolynak gondoltam. És dicsekvés nélkül mondhatom: a tömegek és funkcionáriusok kiképzésének kérdése egyre visszatérő pontja volt azoknak a gondolatoknak, amelyek a mozgalomban eltöltött évtizedek alatt állandóan foglalkoztattak. Ezt az ügyet mindig és mindenütt sürgettem, valahányszor erre alkalom adódott. Hivatkozhatom arra, hogy 1901-ben, vagyis a magyarországi szakszervezeteknek második kongresszusán újra felvettem a kérdést. Ezen a kongresszuson a szakszervezeti irodalom és az önképzés kérdéséről referáltam. Azt követeltem, hogy ne sajnáljuk az e célra meghozandó áldozatokat. Követeltem többek között, hogy szervezeti kérdések irodalmi tárgyalására „pályadíjakat tűzzenek ki és a művek terjesztését elsőrendű kötelességüknek tartásák“... és ott is újra követeltem, hogy a szakszervezetek végrehajtó bizottsága, vagyis az akkori Szaktanács „különböző tanfolyamoknak életbeléptetésére haladéktalan intézkedéseket tegyen“...

Hivatkozhatom arra, hogy mikor évekkel ezelőtt az emigrációból hazatértem és a pártválasztmány testülete előtt bemutatkoztam, beszédem tárgya az volt, hogy ismertettem és dicsőítettem azt a nagyszerű munkát, amelyet az osztrák párt a tömegek és a funkcionáriusok nevelése terén végzett. Azért is magasztaltam ezt a tevékenységet annyira, mert ennek tulajdonítottam a kiváló megértést és a teljes harmóniát, amely a tömegek és a vezetők között leginkább az osztrák pártmozgalomban volt található. S végül még

arra is utalhatok, hogy amikor az emigrációból hazajöttünk, felejthetetlen feleségem nagyrészt az én ösztönzéseemre a pártban leginkább az oktatási szervezet és apparátus kifejlesztésével foglalkozott. Éveken keresztül olyan alapossággal és lelkiismeretességgel végezte ezt a munkát, amely az ő kiváló lényének mindenben megfelelt és amelyet szinte csodálattal néztek a pártban az illetékesek.

Felfogásom ezekben a kérdésekben máig sem változott. Hiszen láthatjuk: a polgári társadalom hatalmának egyik alappillére az iskoláztatásnak és a magasabb tanításnak az a rendszere, amely ezerféle úton a mai társadalomnak megfelelő világszemléletre neveli a gyermeket, az ifjút, a tanár-embert, de még a tudóst is... S még sokkal alaposabban, még szakszerűbben gondoskodik a maga világnézetének kiterjesztéséről és elmélyítéséről az Egyház. Hitoktatóival, szemináriumaival és csakis az Egyház lelki világát és intézményeit szolgáló óriási nevelő apparátusával az Egyház 2000 esztendő óta szinte klasszikus mintául szolgálhatna minden más nagyszabású társadalmi szervezetnek és mozgalomnak.

Mindig az volt a felfogásom és az érzésem, hogy nekünk szocialistáknak sohasem lenne szabad megfedelkednünk arról a ragyogó vízióról, amelyet Lassalle Ferdinand, a német szociádemokrácia megalapítója idézett „A tudomány és a munkásság” című híres munkájában.

„Ennek a korszaknak éppen az a nagy rendeltetése és jelentősége, hogy véghez vigye azt, amire a sötét évszázadokban gondolni sem mertek: megismertetni a tudományt a néppel... mert csak e kettőnek egyesítése alkalmas arra, hogy új élettel termékenyítse meg Európát...”

Kezdetben talán csak ösztönszerűen, később tapasztalataim és felismeréseim alapján, mindig szem előtt tartottam annak a ténynek döntő voltát, hogy: a munkásosztály, az a meglévő történeti adottság; a mélyen szántó munkásoktatás és a funkcionáriusok kellő nevelése pedig az az eszköz, amellyel tudatosítani kell az osztály létezését és történeti elhivatottságát...

★

Ma, amikor ezeket a sorokat írom, a magyar munkásmozgalomban mind erőteljesebb tendenciát látunk arra, hogy emeljük a hozzánk tartozó munkástömegek szellemi színvonalát és hogy azokat, akik felelősségteljes tisztséget viselnek, megfelelő szakkiképzésben részesítsük. A szerve-

zett tömeg nevelésének rendkívüli értékét és történeti jelentőségét csak most kezdik kellő mértékben felismerni és az ezirányú tevékenység ma már kellő méltatásra talál. De az én időmben az intézményes oktatásnak és szakszerű tanításnak még alig volt valami nyoma. A mozgalom fórumain való előremenetel még úgy történt valahogy, hogy akiről véletlenül észrevették, hogy megfelel közkatonának, annak megengedték, hogy maga varrassa fel magának a sarzsit jelző csillagokat. Bokányi szavaival szólva, aki itt-ott felbukkant, az „várat épített, kalapált és harangozott...“, főként pedig azt igyekezett mindenki ellesni, hogy hogyan csinálja a másik...

Az agitáció néhány kezdő szabályának és fogásának elsajátítása nem is ment olyan nehezen. Pfeifer Sándor, a munkásmozgalomnak akkoriban nagyon neves agitátora, különben csak olyan félbenmaradt lateiner-féle, volt a legelsőik egyike, akik lehetővé tették, hogy egy-egy szükséges technikai mesterfogást elsajátíthassak. Pfeifer szívesen foglalkozott velem, s megtanított többek között arra is, hogyan kell szaklapot szerkeszteni, határozati javaslatokat megszövegezni, jelentéseket fogalmazni és így tovább. Kiművelésem azután folytatódott a régi munkásbetegségélyző pénztárban. Ott közelebbi kollégiális viszonyba kerültem Kiss Károlylyal, aki akkoriban ugyancsak nagyon kedvelt és népszerű alakja volt a pártmozgalomnak. Kiss Károly nagyon kedélyes, bohém természetű ember volt, s például nagyon eredeti módon magyarázta nekem, hogyan kell kitűnő vezércikket írni. „Nem kell ahhoz semmi más, kedves jó öcsém — mondotta —, csak az első sort kell leírni, a többi az már jön magától...“ Nagyon szellemes és hasznos tanítási módszere volt és nagyon bátorító. Hálás is vagyok érte néhai barátomnak. De azért Adler Viktor szellemes megállapítását is igyekeztem emlékezetembe vésni az írók különböző kategóriáiról. Adler szerint ugyanis háromféle fajta van az írónak: van olyan, aki előbb gondolkodik és csak azután ír. Van olyan, aki előbb ír és azután gondolkodik a leírottak felett. Végül van egy harmadik kategória, amelybe azok tartoznak, akik sem előbb, sem utóbb nem gondolkodnak, hanem csak írnak... Lehetőség szerint ügyeltem arra, hogy ne kerüljek bele az íróknak ebbe a harmadik kategóriájába...

Ha mintaképek és követendő példák után néztünk, nem volt könnyű a feladat. A kilencvenes évek közepén, amikor

szervezkedési mozgalmakba kerültem, Bokányi csillagja ragyogott fel a magyar munkásmozgalomban. Bokányi szónoki készségével példátlan hatást ért el, mindenki őt csodálta, és mindenki őt szerette volna utánózni. 1894-ben hallottam Bokányi első nagyobb népgyűlési beszédét az Eszterházy-utcai Nemzeti Lovardában. A meglepetés és az elragadtatás nagy és általános volt. Hallgattam és figyeltem a megjegyzésekre. Azt mondogatták a körülöttem állók: „Ilyen lehetett Petőfi Sándor“, vagy „Talán Kossuth Lajos sem tudott így beszélni“. Azt is tudom, hogy Bokányi szónoki készségéről Polónyi Géza és az idősebb Ugron Gábor — mindkettő tudvalevően a magyar népszónoklat nagyjai közé tartozott és mindkettő haragos ellenfele volt a szociáldemokraták pártjának — a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Bokányi pozíciója akkor a legfontosabb volt, mert a hangos toborzás és a nagy tömegek felrázása volt az idők parancsa.

De Bokányi a magából semmit sem adhatott nekünk. Személyhez kötött művészet, veleszületett zsenialitás volt az övé. Körülötte hiába forgolódott az ember, hogy különös képességeiből talán valamit elsajátíthatna. Nagy büszkeséggel emlékszem még vissza arra, amikor egy alkalommal a Conti-utcai pártház ablakából beszéltem az utcán összesereglett tüntető tömeghez, Bokányi megdicsért és azt mondta, hogy „jól tud összefoglalni. Már pedig a szónoklatnál ez nagyon fontos feltétel...“

Ha megnevezem az akkori idők pártéletének egy-két kimagasló személyiségét, akire fel lehetett pillantani és akitől lehetett tanulni, akkor természetesen mindenképp Garami Ernőről kell megemlékeznem.

Garami is mint egészen fiatal ember került a magyar munkásmozgalom első soraiba. 1898-ban az akkor még csak hetenként egyszer megjelenő Népszavának már ő volt a szerkesztője. Garami azonban egészen kivételes kvalifikációval került arra a helyre, amelyen beírta a maga nevét a magyar munkásmozgalom történetébe. Más helyen egyszer már megírtam, hogy Garami, mielőtt itthoni tevékenységét megkezdte volna, Németországban járta a szocializmus iskoláját. Azokban az időkben a német szocialista mozgalom volt Európa valamennyi országának a mintaképe. És Garami Berlinben a legelsők és legnagyobbak mellett élhetett. Láthatta és hallhatta Bebelt, az öreg Liebknechtet, Bernsteint és a szocializmus akkori többi nagyjait. A német

szocialista tudományos folyóiratok, a „Neue Zeit“, valamint a „Sozialistische Monatshefte“ is közölte Garami egy-egy cikkét. Ennél értékesebb diplomát azokban az időkben, talán Szabó Ervin kivételével, senki sem tudott a magyar munkásmozgalomban felmutatni. Garami tehát a magyar munkásmozgalomba magával hozta azt a különbözetet, amely a már akkor is több mint egymillió szocialista szavazatot egyesítő német párt és a teljesen kezdeti állapotban lévő gyenge magyar munkásmozgalom között fennállott.

De Garami zárkózott, nem nagyon közlékeny és nehezen barátkozó ember volt, tőle nem kaphatott az ember egy-könnyen sokat. Emlékszem, akkoriban, amikor az asztalosok szakegylete még a Luther-utcai kicsiny magánhelyiségben volt, Garami tartott ott néhány szeminárium előadást Marx gazdasági tanairól. Nagy élvezet volt hallgatni Garami híres, borotvaéles logikával előadott fejtegetéseit. De Garami a tanításnak ezt a módszerét sem becsülte sokra. A tanulásról neki az volt a felfogása, hogy az mindenkinek a „magánügye...“ Igyekeztek mindenki a tudást önálló és egyéni törekvés útján megszerezni. Azonban ha mégis másokat tanítani akarunk, ezt szokta volt nagyon szigorúan hangoztatni, akkor a legfontosabb, hogy mi magunk teljesen és tökéletesen tisztában legyünk azzal, amit tovább akarunk adni...

Velem szemben Garami nagyon elnéző volt. A Népszavában például leköszölte cikkeimet a marxista tudománynak olyan súlyos problémáiról, amelyekhez az akkori képzettségem alapján bizonyára még nem is volt jogom hozzászólni. Közölte komolykodó kritikáimat egy-egy színdarabról, szóval segítette szárnypróbálgatásaimat, nem gáncsoskodott, hanem mindenben támogatott. Nagyon sokat kaptam tőle azalatt a 35 esztendő alatt, amelyet az én 50 esztendei munkásságomból vele együtt tölthettem a magyar munkásmozgalomban.

Bizonyos vonatkozásban agilisabb, de szintén nehezen hozzáférhető volt Szabó Ervin. Szabó életének szocialista szempontból legfontosabb szakaszában engem is azon kevés munkás közé sorozott, akiket személyes bizalmával és barátságával kitüntetett. Gyakran résztvehettem azokon a szűk-körű összejöveteleken, amelyeket lakásán rendezett a szocialista diákokkal, egyetemi hallgatókkal. Emlékszem, milyen különös áhitattal és tisztelettel hallgattam szavait. Azonban be kell vallanom, hogy amennyire ma vissza tudok

emlékezni, szellemi képességeim mélyen alatta álltak annak a nivónak, amelyen Szabó Ervin, a tudós teoretikus, nekünk a szocializmus elméleti és politikai gyakorlati kérdéseiről beszélt és magyarázgatott. Szabóhoz akkoriban jártam, amikor már dolgozott Marx—Engels „Válogatott művei” szerkesztésén. Emlékszem, milyen nagy szenzáció volt még az egyetemi diákok számára is, ha Szabó egy-egy fontosabb szerkesztői megjegyzést ebben a szűkebb körben felolvasott, vagy magyarázott.

A pártmozgalommal Szabó Ervin többnyire elégedetlen volt. Keveselte annak szellemi tartalmát, színvonalát és tempóját. Az elégedetlenségnek ezt az érzését jól tudta belénk fiatalokba is szuggerálni. Ma, a nagy történelmi események lezajlása után Szabó akkori felfogását jobban meg tudom érteni és méltányolni. Ha mai meglátásommal vetek visszapillantást Szabó Ervin akkori beállítottságára, nemcsak hogy meg tudom őt érteni, de ő benne látom a magyar szocializmus legnagyobb teoretikusát, aki a gyakorlati politika kérdéseit is jól tudta megítélni. Ha „Válogatott Művei”-ben kemény, szigorú bírálatban részesíti Kossuth Lajos életművét és egyéniségét, akkor ne felejtjük, hogy az éppen nekilendült magyar munkásmozgalom legelkeseredettebb ellenfelei az úgynevezett 48-as függetlenségiiek voltak, akik hallani sem akartak a magyar munkásság politikai követeléseiről. Reakciós magatartásukban ezek a politikusok a kossuthi ideológiába burkolóztak. Ezért tartotta Szabó Ervin szükségesnek, hogy ezekkel szemben kimutassa Kossuth Lajosnak a demokratikus népjogok kérdésében gyakran ingadozó felfogását... A szindikalizmus iránt mutakozó rokonszenve viszont abból magyarázható, hogy azokban az esztendőkből a miniszterializmus* emlékeztető problémáinak felbukkanásával már kezdtek mutatkozni a tisztán politikai beállítottságú szervezkedésnek és működésnek a gyenge pontjai. Szabó szerint is ezek abból származhattak, hogy a munkásmozgalomban a munkásság nem igyekezett a maga osztályának erejét és súlyát biztosítani

* Millerand Alexandre, francia szocialista képviselő, 1900-ban kereskedelmi miniszter lett s szareplése a francia szocialista párt egy részénél túlzott reményeket ébresztett a politikai hatalom ily módon való részbeni megszerzésére, míg mások egy-egy miniszteri tárcsa egyéni elvállalásától (a párt hozzájárulása nélkül) csak a munkásmozgalomnak ártó eredményeket vártak — joggal; még 1900-ban az egységes szocialista párt két részre szakadt s csak évek múlva jött újból létre egysége.

és érvényesíteni... Végül a magyar munkásmozgalommal szemben való elégedetlensége abból táplálkozott, hogy Szabó a párt szervezetében nem érte be a demokrata formákkal, hanem inkább gyakorlati demokráciát követelt a mozgalom minden terén, a választójogért való küzdelemben pedig erőlesebb és gyorsabb tempót sürgetett. Erről az utóbbiról különben ennek az írásnak a további folyamán még szólok majd.

Nagy élvezet volt számomra nézegetni Szabó Ervin magánkönyvtárát és a lakásán felhalmazott értékes és másutt ritkán látható könyvek sokaságát. Büszkeséggel is mutogatta nekem gyűjteményének egyes példányait, ami számomra szakmai szempontból is nagyon érdekes és tanulságos volt. Szabó emlékének igazi nagy hálával tartozom, mert a vele való érintkezés szellemi fejlődésemnek ugyan-csak fontos állomása volt.

Ha csak néhány szóval is, meg kell emlékeznem a kitűnő vezetőférfiaknak a felsorolásánál Grossmann Miksáról, a pártmozgalom akkori korszakának egyik nagyon jelentős alakjáról. Grossmann körülbelül Garamival egyidőben került a szociáldemokrata párt vezetői közé. Mikor én megismertem, már a párt németnyelvű lapjának, a „Volksstimme“-nek szerkesztője volt. Mikor közelebbi vonatkozásba juthattam vele, meggyőződtem róla, hogy Grossmann valóban az, akinek általában is mutatkozott. A magyar munkásosztály politikai és szociális törekvéseinek egyik legnagyobb erélyű, határozott és biztos fellépésű, kemény és elszánt képviselője volt Grossmann Miksa. A párton belül a szűkebb vezetőség körében Grossmann kérelhetetlen szigorú kritikusa volt mindennek, amiről azt hitte, hogy kárára lehetne a szocializmusnak, illetve a munkásosztály elvi természetű célkitűzéseinek, vagy akár legkisebb napipolitikai érdekeinek is. Kifelé meg éppenséggel nem rettent vissza semmitől, bármilyen súlyos egyéni következményekkel járt volna. Emlékezetes az öregebbek között egy tattersalli népgyűlési beszéde, amely miatt királlysértés címén ítélték el hosszabb ideig tartó börtönbüntetésre. Aki intranzigenciát keresett akár elvi dolgokban, akár a gyakorlati politika taktikájában, Grossmann Miksától valóban sokat tanulhatott...

A magyar szocialista munkásmozgalom igazi nagy építőmestereit látom magam előtt, amikor ezekre a férfiakra gondolok. Közülük mindegyik nagy példát mutatott és mind-

egyik díszes lapot érdemelt ki magának a Szociáldemokrata Párt történetében. Talán nem elég tudatosan, s bizonyára nem is elég eredménnyel és sikerrel, mégis mindig ezeket a férfiakat igyekeztem szerény működésem és tevékenységem folyamán követni s utólélni. Tőlük próbáltam tanulni. De talán nem is egészen egyéni hibám és bűnöm, ha képességeimet és a mozgalomban szükséges tudást nem sikerült olyan mértékben tökéletesítenem, ahogy szerettem volna. A jövő szempontjából csak ismételni tudom: sorskérdés az újrakezdés korszakában, akad-e a mozgalomban minél több olyan vezető, aki eléggé mély és átfogó tudás fölött rendelkezik. Sorskérdés, akad-e elegendő férfi, aki megfelelően széles szemhatárral a döntő kérdésekben fel tudja emelni a tömegeket arra az értelmi szintre, hogy a tömeg a vezetőket követni is, de ugyanakkor demokratikusan ellenőrizni és bírálni is tudja. Ez a legfontosabb problémák egyike és magabazárja az egészséges kiválasztódás kérdését is.

★

Egyszerű, szerény tisztviselője voltam az Általános Munkás Betegsegélyző Pénztárnak, amikor 1905 nyarán Bokányi egy éjjeli sétánk alkalmával erőteljesen kapacitálni kezdett, hogy hagyjam ott a betegsegélyzőt és jöjjenek át a párttitkárságba. Bokányi legfőbb érve az volt, hogy Weltner, a párt akkori titkára, nemsokára be kell, hogy vonuljon a fogházba, másrészt pedig, mondotta Bokányi, Weltner idegei már annyira megromlottak, hogy helyettesítése és leváltása feltétlenül szükséges. Csak melleleg jegyzem meg, hogy Weltner emlékirataiban olyasmi olvasható, hogy annakidején ugyancsak Bokányi hasonló érvek felhasználásával őt bírta rá a titkári funkció vállalására... Hogy akkoriban kinek az idegeiről volt szó, azt már nem tudom, de tény, hogy Bokányi csábos szavainak nehéz volt ellenállni... Amikor pedig már bedobtak a hideg vízbe, nem volt más választás, mint az arra irányuló igyekezet, hogy a vízben el ne merüljek. Hogy a helyemen megfelelttem-e, annak a megítélése nem énreám tartozik. Voltak sikereim és volt elég kudarcom is. Voltak jóakarató pártolói és voltak irigyek. Ez azonban talán mindenkinek egyformán sorsa.

Egyik születésnapomon, azt hiszem, a 29-ik volt, az a ki-tüntetés ért, hogy mint a pártvezetőség megbízottja, a régi Tattersallban — amelyről megjegyzem, hogy még nagyobb helyiség volt, mint a mostani új Tattersall — előadója vol-

tam a népgyűlésnek. Akkoriban választottak meg pártvezetőségi tagnak is és ez a gyűlés volt úgyszólván első nagyobb nyilvános bemutatkozásom. Akkoriban még nem ismertük a mikrofont és a hangszórót, és bizony nem volt valami könnyű munka hanggal uralkodni olyan tömeg szenvedélyei fölött, mint amekkora azokban az időkben a Tattersallban össze szokott jönni. Fiatalosságra és nagy bátorságra volt szükség. Megállapíthatom, hogy beszédem akkor tetszett. A pártvezetőség a beszédet érdemesnek ítélte arra, hogy külön füzetben kiadassa. Az általános nagy drágaságról szolt a beszéd és „A szegény ember kenyere” címen jelent meg az akkor divatos 4 filléres füzetek sorozatában. Büszke is voltam erre az első „tudományos” művemre...

Megelégedéssel állapíthatom meg, hogy beszédeimet a tömegek szívesen hallgatták. Hozzátehetem, hogy nemcsak a fővárosi munkásoknál tudtam visszhangra találni, hanem a falusi emberek között is. Azt hiszem, Dunaböleske volt az a kisközség, ahol életemben talán először beszéltem vidéki népgyűlésen. Emlékszem, nagy sikerem volt, amire abból is következtetek, hogy a gyűlés után az elvtársak a nagy siker örömeire elvittek a szőlőbe és ott a siker és a jó bor hatása alatt a parasztnemescék, az elvtársnők is körüludvaroltak és kedves, zamatos parasztdomákkal mulattattak... A legtöbb vidéki helyen jószívuén és szeretettel fogadtak. Az egyik képviselőválasztás alkalmával Zentán voltam jelölt. A programbeszéd elmondása után még órákig ott tartózkodtam a Munkásotthonban. Szüntelen csak azt kiáltozták: Éjjen követünk, Buc-hinger elvtárs!... Tudtam, hogy ezek a derék szegény emberek a szocializmus, az eszme képviselőjét szerették és ünnepelték és nem az én igénytelen személyemet, de ez a körülmény örömet csak fokozhatta.

Ismétlem, ami rátermettségemet illeti, nem én vagyok illetékes, hogy arról véleményt mondjak. Kunfi például, akitnek ítéletére nagyon sokat adtam, gyakran gúnyolódott velem, hogy nem lehetek jó párttitkár, mert, mondotta, sok bennem a széplélek, az ú. n. Schönggeisterei... Igaz, sokat ábrándoztam művészekről, zenéről és így tovább. De viszont akkor sem Weltner, sem Garami nem felelhettek meg a helyükön, mert mindkettő ugyanesak bolondja volt a színháznak, s különösen az Operának. Weltner képes volt félórán keresztül Heine-verseket szavalni. Vagy ha nem volt kedvem ahhoz, hogy valamilyen operaáriát dúdoljak vagy füttyöljek neki akkor kemény, asztalos-öklével megfogta a

csuklómat és addig esavarta, amíg nem füttyültem ... Garami pedig, mint emlékszünk, még színdarabot is írt. Garami is, Weltner is kedvelt engem. Egy alkalommal a párt belső életében gyakran előforduló súrlódások miatt elkedvetlenedtem és a lemondás gondolatával foglalkoztam. Garami és Weltner hallani sem akart róla és maradásra bírt.

Nyugodt a lelkiismeretem abban a vonatkozásban, hogy soha nem szüntem meg tanulni. Ezen a ponton különben az volt a nagy szerencsém, hogy sokat járhattam külföldön, ami szerintem a legjobb iskola. Minden külföldi utam tanulmányút volt a szó legjobb értelmében. Még 28 éves sem voltam, amikor 1903-ban részt vehettem a német testvérpárt híres drezdai pártgyűlésén, ahol tudvalevően megtörtént a Bernstein-féle revizionisták és az osztályharcos taktika híveinek nagy összecsapása. S már azon a kongresszuson ismerhettem meg a német szocializmus nagy vezető férfait és hallgathattam napokon keresztül a rendkívül tanulságos politikai vitákat. 1906-ban már résztvehettem Brüsszelben a második Internacionále egyik végrehajtó bizottságának ülésén, ahol láthattam Jaurést, Keir Hardiet, Vonderveldét és a nemzetközi szocializmus többi nagy alakját. Nagy szerencse az ilyesmi fiatal emberek, kutató lelkek és tanulnivágyók számára. Nagyszerű alkalom arra, hogy kibővüljön az ember gondolatvilága és szemkértára. Még emlékszem, az 1900-as évek elején, amikor a Betegsegélyző Pénztár tisztviselője voltam, Budapestre készült Forel Ágoston, a hírneves svájci orvosprofesszor, az abstinencia nagy propagandistája. Ekkor néhai Kiss Adolf, a pénztár igazgatója, feltámasztotta a munkások alkoholelleses egyesületének tengődő szervezetét és az egyesület elnökévé engem dirigált ki, hogy legyen valaki, akivel Forel tanár szóbaállhasson ... Ebből is gondolom, hogy mégsem tartozhattam az utolsók közé ...

★

Nemcsak, hogy nagyon tiszteltem, de irigyeltem is azokat az intellektueleket, akik pártunkhoz tartoztak és a pártban egyéniségük teljes feláldozásával dolgoztak. Tiszteltem és irigyeltem őket, bámulójuk voltam, egyetemes tudásukért, amelyet még az iskolákban szerezhettek meg maguknak. Tiszteltem és szerettem őket, mert éreztem, hogy többet és értékesebbet tudnak adni a munkásságnak, mint én, akinek mostohább társadalmi viszonyai ezt nem tették lehetővé. Az intellektuelek magasabb iskolai képzettségét és egyetemes

tudását tartottam annak a mértéknek, amelyet meg kellene szereznie mindenkinek, akit munkátestvérei a mozgalom első soraiba állítottak.

Kunfi Zsigmondról például megoszlottak a vélemények abban a tekintetben, hogy a magyar szocialista mozgalom döntő korszakában politikai és taktikai kérdésekben teljesen megfelelő és helyes volt-e a magatartása. Ez a kérdés mélyebb történeti kutatást igényelne és erre ezen a helyen nem is kívánok kiterjeszkedni. Azt azonban kétségtelennek tartom, hogy mint politikai agitátor, Kunfi a legkiválóbbak és a legragyogóbbak egyike volt ebben az országban. Éppen ezért a magyar munkásságra való hatása rendkívül nagy volt és elképzelhető, milyen színvonalemelkedést jelentett volna a mozgalomra, ha az agitáció területén a Kunfi-féle nívót biztosíthattuk volna. A mozgalom szellemi színvonalának általános emelésére irányuló legkomolyabb és legeredményesebb törekvést eddig a kicsiny Ausztria szocialista pártjában láttam. Az a nevelő és oktató munka, amelyet ott a munkásképzés központi intézménye segítségével a híres „Bildungszentrale” útján végeztek az elvtársak, minden vonatkozásban valóban mintaszerű volt. Ennek az éveken keresztül végzett céltudatos és ideális munkának, amelynek Bécsben való tartózkodásom évei alatt magam is szerény munkása lehettem, nagy része van abban, hogy az egykori kicsiny Ausztria területén a szocialista mozgalom gyökerei soha többé nem pusztulhatnak el.

Fiatalabb éveimben állandóan küszködtem azzal az érzéssel, hogy az idők folyamán milyen nehéz pótolni azt, amit már az elindulásnál kellene a tarsolyunkban hordoznunk. Igazi lelki megnyugvást és kárpótlást csak emigrációs életszakaszom idejében éreztem és szereztem magamnak. Azokban az időkben esztendőket tölthettem a bécsi Munkáskamara könyvtárának olvasótermeiben. Nem is szólva arról, hogy amikor emigrációm utolsó éveiben még a híres csász. és kir. házi, udvari és állami levéltár olvasószobáiba is bejuthattam, úgy éreztem, hogy ifjabb éveim szellemi nyomoráért és szegénységeért bőségesen kárpótoltam magam.

De még mai öreg koromban is mindig bizonyos telhetlenséget érzek ezen a területen. És mennél több ügynevezett standardworkot gyúrok magamba, annál nagyobb a tudás iránt érzett olthatatlan szomjúságom és étvágyam. Változatlan az az érzésem, hogy többet és többet kellene tudnom. Azt hiszem, ez azért van, mert fiatal koromban nem

volt módomban, hogy az olvasás, tanulás és alapos kiképzés terén kiéljem és kitomboljam magam.

A magyar munkásmozgalom bölcsőjénél

1890 előtt, a legelső május elsejei ünnep előtt Magyarországon még alig volt modern értelemben nevezhető szocialista tömegmozgalom. Ami addig volt, azt csak egyes régi szocialisták egyéni kiállításának vagy félhomályban működő apró munkásképző egyletecskék magvető munkájának nevezhetjük. Hiányzott még a munkásmozgalom tömegbázisa, amit csak az ipari munkásság harcos alakulatai, a szakmai gazdasági szervezetek alkothattak. Ilyen értelemben az, ami 1890 előtt volt, a mozgalom történetében csak előidőnek nevezhető. Ennek az előidőnek szereplőivel az 1890 után kezdődő mozgalom és az abban szereplő nemzedék majdnem teljesen szakított, vagy mondjuk így: az előbbi vezető nemzedék 1890 után teljesen kicserélődött.

A Dob-utcában levő régi Munkásbetegsegélyző Pénztár vezető tisztviselői között ott voltak még egynéhányan ennek a régebbi vezetőrétegnek a megszemélyesítői közül. Többekkel még közeli ismeretségben voltam. Ott volt mindenekelőtt Rauchmaul Károly, a betegségélyző elnöke. Egykor délceg, imponáló külsejű, hatalmas testalkatú, akkoriban divatos III. Napoleon-szakállviseletű malomgépész volt. Mikor megismertem, már bizony nagyon öreg ember volt a Rauchmaul bácsi. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából rendezett ünnepélyen saját szerzeményű németnyelvű költeményben köszöntöttem az öreget, amiből viszont megállapítható, hogy én akkor még nagyon fiatal lehettem... Csak 25 éves voltam és ilyen korban még szabad fűzfaverseket faragni. Rauchmaul a betegségélyzői elnöki hivatali teendőket nagyon komolyan vette és pozíciójában teljesen politikamentes magatartást igyekezett tanusítani. Mégis nagyon megtiszteltnek látszott, ha egy-egy alkalommal az egykori szocialista politikust szólaltattam meg benne. Rauchmaulnak különben leg-erősebb jellemvonása akkoriban az volt, hogy a jó kortyot meg nem vető életformájával nagyszerűen össze tudta egyeztetni a betegségélyző pénztár modern vízgőgyászata érdekében való agitációját. Tréfálkozva azt mondták róla, hogy ha a betegségélyzőbe behoznak valakit, akinek lábtörése van, vagy akinek oldalbordáit benyomta a gép, akkor Rauch-

maul bácsi az illető beteget sietve elviszi a vízgyógyintézetbe. Ő maga naponta többször odaállt a hideg zuhany alá, ott lubickolt a vízben és meg volt győződve róla, hogy hosszú életét csakis annak köszönheti...

Ugyancsak ott trónolt a dobutcai betegsegélyzőben dr. Csillag Zsigmond, a régebbi szocialista gyűlések ismert és kedvelt szónoka. Ő volt a pénztár főorvosa. Akkoriban már Csillag Zsigmond is kedélyesen adomázó, nyugodt, jovialis öreg bácsi volt, aki a politizálást tudatosan kerülte. Ugyanilyen volt már akkor Kürschner Jakab, a betegsegélyző titkára is. Róla is azt mondták, hogy mint egykori szabómunkás, valamikor a legtüzesebb és a legsikeresebb szocialista agitátorok közé számított. Én már csak mint rendes bürokratát ismertem meg. Nagyon csendes emberek voltak akkoriban már Reisch és Hanslicsek elvtársak is. Az előbbi valamikor a németnyelvű pártlapot szerkesztette, utóbbinak pedig a pozsonyi szocialista mozgalom megalakításában voltak jelentős érdemei.

A régebbi szocialista mozgalomnak teljesen előregedett nemzedéke volt ez. Az volt a vélemény, hogy a dobutcai „Burg”-nak, a régi szocialista mozgalom várának, emberei akkoriban azért szakítottak a mozgalommal, mert az 1891-es betegsegélyzői törvény felügyeleti jogot biztosított a kormánynak a betegsegélyző pénztárban és ezért bizonyos tekintetben a szocialista politikai agitáció összeférhetetlenséget jelentett az ottani tisztviselők számára. Szerintem ez a felfogás helytelen volt, amit bizonyít az a körülmény is, hogy a betegsegélyző pénztár fiatalabb tisztviselői közül számosan, például Teszársz Károly, Matós Jenő, Rády Sándor, Kiss Károly, Klárik Ferenc, Reisz Mór, Pelczéder Ágoston és mások valamennyien vezető pozíciókban dolgoztak a szocialista munkásmozgalomban. Azt hiszem, az öregebbek félreállása, amennyiben azt nem a kiöregedésük okozta, inkább azzal magyarázható, hogy akkoriban még hiányzott a fegyelmezett munkásmozgalom, amely az agitátoroknak a mozgalomban való demokratikus elhelyezését biztosítani, és a demokratikus ellenőrzést gyakorolni tudta volna.

Ez a helyzet gyakori belső frakcióharcokra és az erők szétforgácsolására is vezetett. Sok értékes egyéniségét veszítette el a munkásmozgalom éppen abban a korszakban, amikor minél több erős és rátermett emberre lett volna szükség. Gyakrabban találkoztam a mozgalom egyik régebbi érdekes vezető alakjával: Engelmann Pállal. Engelmann valamikor

bádogosmunkás volt. Annyiban volt érdekes alakja az akkor szereplőknek, hogy amikor a munkásmozgalom soraiból kivált, bejutott az egykori „Neues Politisches Volksblatt” című kispolgári ujság szerkesztőségébe. Éveken keresztül ott működött ennél a lapnál, melyet a németajkú szervezett munkások nagy része is olvasott és pozícióját gyakran használta fel arra, hogy az említett lapban, amikor erre alkalom adódott, a munkásmozgalom vezetőit, de különösen a „Burg” embereit támadja. De még sokkal érdekesebb volt az a körülmény, hogy Engelmann ugyanakkor évtizedeken keresztül a bécsi „Arbeiter-Zeitung” budapesti tudósítója volt. Ez azt mutatja, hogy hosszú időn keresztül hiányzott a szükséges összhang és a kellő bizalom a magyar és az akkori osztrák szociáldemokrata párt vezetői között. Az ilyen félreértések talán azokból az általános politikai ellentétekből is magyarázhatók, amelyek a régi osztrák-magyar monarchiában a két ország között állandóan fennálltak.

Érdekes további oka is volt annak a körülménynek, hogy a „burgisták”, vagyis a régi betegsegélyező pénztár öreg gárdája között és a kilencvenes évek fiataljai között bizonyos törés következett be. Az akkoriban erőteljesen meklendült munkásmozgalom nagy történelmi igényekkel lépett fel: a politikai és társadalmi közéletet, s annak minél több pozícióját a szocializmus számára kívánta meghódítani. Értelhető tehát, hogy a mozgalom vezetői befolyásukat mindenekelőtt a munkásság élet- és tevékenységi köréhez tartozó közintézményekben akarták biztosítani. Emlékszem egy alkalommal, azt hiszem, 1900-ban volt, a dobutcai betegsegélyező pénztár vezetői, ha nem tévedek, személy szerint Csillag Zsigmond és Kiss Adolf valahol tüntetően kijelentették, hogy ők a szociáldemokrata párt törekvéseivel azonosítják magukat. Ezt a kijelentést a pártvezetőség akkori tagjai felhasználták arra, hogy formaszerint is felkeressék a betegsegélyező nevezett tisztviselőit. A küldöttséget Garami és Grossmann vezették. Igyekeztek ezt a helyzetet tisztázni és sikerült is akkor olyan megegyezést létesíteni, amely a betegsegélyező és a pártvezetőség között a békét hosszú időre biztosította. A pártvezetőségnek ez a hódító, illetve az ellenőrzés lehetőségét biztosító törekvése és szándéka más munkásintézményekkel kapcsolatban, például az állami munkaközvetítő intézetben is, megnyilvánult.

Nagyon fontos problémái voltak ezek az akkori munkásmozgalomnak. Az volt a helyzet, hogy a munkásmozgalom

még túlságosan fiatal és gyenge volt ahhoz, hogy a kitűzött célért megfelelő erővel tudjon harcolni. Mindezt csak az igazi tömegmozgalom segítségével lehetett volna elérni.

A fiatal munkásmozgalom lendületét és sodrát nagyban fokozta, hogy abban az időben Európa más országaiban is nagy erőre kapott a szocialista tömegmozgalom. Ennek a sugárzása hatott ki az itthoni viszonyokra. Németországban azokban az időkben a szocialista mozgalom olyan erőssé vált, hogy 1890-ben, mint tudjuk, Bismarck, az egykori vaskancellár, már nem tudta meghosszabbíttatni a német birodalmi gyűlésben a szocialisták ellen 12 esztendőn keresztül alkalmazott törvényt a kivételes állapotról. A birodalom kormánya kénytelen volt a szocialista mozgalomnak szabad folyást engedni. A hozzánk közelebb álló egykori Ausztriában is úgy álltak a dolgok, hogy a szocialista munkásság szervezeteinek erősödését a kormány már nem tudta meggátolni. Minden reakciós törekvés ellenére az osztrák kormány 1895-ben a munkásosztály képviselőit, igaz, hogy egyelőre még csak a kuriális választójog korlátai között, de mégis kénytelen volt a parlamentbe beocsátani.* Hasonló erős lendületet vett a szocialista mozgalom ez időben Angliában és Franciaországban is. Ez a kedvező fejlődés mind oda vezetett, hogy 1889-ben a második Internacionále Párizsban alakult és már a rákövetkező évben, 1890-ben, május elsejének elsőjében való megünneplésével a magyar szocialista munkásság is új politikai tényezőként jelentkezett a magyar közélet fórumán. Ennek a fejlődésnek a folyamán a magyar munkásmozgalom is megtalálta a maga megfelelő tömegbázisát.

A legelső májusi ünnepségen én még nem vettem részt. Akkor még csak 15 éves tanonc voltam; három évvel később már ott voltam május elsején a szocialisták ünnepén. Már nem emlékszem rá, ki volt az, aki erre az ünnepélyre figyelmemet felhívta, ki volt az, aki „megagitált”. Arra emlékszem, hogy tüntető felvonulás és hangosabb ünneplés abban az esztendőben sem volt, nyilván azért nem, mert a rendőrség nem engedte meg. Az ünnepélyt a külső Váci-úton, a „Nussdorfi”-hoz címzett vendéglőben rendezték az elvtársak.

* Az akkori osztrák választási törvény szerint a választók öt különböző csoportban szavazhattak és választhattak bizonyos számú képviselőt. Ezeket a csoportokat nevezték kúriáknak. A munkások csak az ötödik kúriában szavazhattak, de a vagyonosabb polgároknak ebben a csoportban is volt szavazati joguk.

Nagyon közkedvelt gyülekezőhely volt ez akkoriban. Különösen a váciúti vasgyárak munkásai tartottak ott rendszerint összejöveleteket. Még május elseje előtt szereztem piros szalaggal díszített, fémből préselt májusi jelvényt, és még emlékszem, mikor ezt a jelvényt először kitűztem, szinte más embernek éreztem magamat. A jelvény puszta viselése is már nagyon megerősített abban az érzésemben és új öntudatomban, hogy valahová tartozom... Máig is elevenen él bennem a büszke érzések az emléke, amely eltöltött akkor, amikor borús, esős időben magam bandukoltam ki a külső Váci-útra és úgy éreztem, hogy a gomblyukamba tűzött jelvény számomra valamely egészen új utat nyit. Az ünnepélyről is maradtak halvány benyomásaim. Mikor odaérkeztem, a műsor nagy részén már túl voltak, esett is az eső, meg lehetős borús és elázott hangulat uralkodott ezen az első ünnepélyemen.

★

Első májusi ünnepélyem után csakhamar arra is találtam alkalmat, hogy a szervezés mindennapi munkájából is kivehessem a részemet. Ennek a munkának akkori körülményei és számos változatai fejezik ki legjobban azt a határozott szellemi irányváltotást és átalakulást, amelyen a munkásmozgalom annakidején keresztülment.

A mai szakmai szervezetek között számos olyan van, amely a 90-es évek elején mint teljesen új alakulat indult el. De a legtöbb mai szakszervezet olyan, hogy még a régi céhkorszakig visszanyúló apró legényegyleti csoportból, temetkezési egyletekből és egyéb önszerveződést gyakorló kis szervezetekből alakult át. A 90-es években a magyar munkásmozgalom ezekből a meg nem felelő keretektől volt kénytelen a maga, új irányzatát és a munkásmozgalom szellemi szemléletét kiharcolni. Ezekben az apró csoportokban éppen ez okokból az éles testvérharcok is napirenden voltak. Így volt ez a legfontosabb szakmákban, pl. a famunkásoknál, a vasasoknál és a nyomdászoknál, és ugyancsak ilyen volt a helyzet az én szakmámban is. Megemlítettem már, hogy szakmámban a helyzet még bonyolultabb is volt, mert a szakma hozzátartozóinak kiesiny, de felvilágosult töredéke nem is akart belekezdeni az átalakulásért folytatott küzdelembe, hanem a meglévő régi szervezettel szemben már 1891-ben új ellenszervezetet létesített.

Azt is megemlítettem, hogy működésemet a régi, úgynevezett anyaegyletben kezdtem meg. Milyen nagy buzga-

lommal dolgoztam, arra jellemző, hogy még a műhelyben lévő tanoncot is beirattam az egyesületbe, abban a reszkető tudatban, hogy ezzel valami óriási bűnt követek el, és emlékszem, e lépésemet mint titkot őriztem...

Hamarosan megkaptam buzgóságomért az elismerést, mert szervezettségem első esztendejében, amikor az egyesület nyári mulatságot rendezett a Hermina-úti Klemens-féle kertben, engem már olyan megbízható személyiségnek tartottak, hogy a kuglizópálya jegyeinek ellenőrzését reám bízta. Ez volt első nagyobb funkcióm a munkásmozgalomban. Édesapámat ez az engem ért megtiszteltetés annyira megghatotta, hogy költséget nem kímélve, vásárolt számomra fekete zsakett-kabátot, ami ugyancsak óriási eseményt jelentett életemben...

Arról a régi szellemről, amely egy ilyen céhkorszakból ránkmaradt egyesületben uralkodott, a könyvkötők szervezetének történetében írtam behatóbban. Nem akarok e helyen ismétlésekbe bocsátkozni, de az akkori viszonyok megismérlése mégis szükségessé teszi, hogy annak a lezárt korszaknak és szellemének egy-két leprévelt virágszálát itt is bemutassam.

Ezernyolcszázkilencvenháromban, amikor az egyesületbe beléptem, egyes jelenségekből már láttam, hogy a régi és az új irányzat hívei között folyik a csendes harc és a versengés. A régi irány meggyőződéses hívei voltak elsősorban a műhelyek jól díjazott előmunkásai, munkavezetők, az úgynevezett partieführerek, akik a nagyobb üzemekben a munkások kisebb-nagyobb csoportját alvállalkozásban kizsákmányolták. Sőt a munkáltatók közül is voltak néhányan, akik az egyesületben mint tiszteletbeli, vagy pártoló tagok szerepeltek. Híres könyvkötészetek tulajdonosai, többek között Gottermayer és Leszik nevű munkáltatók is ezek közé tartoztak. Az egyesület vezetősége ezt nagy megtiszteltetésnek vette és azzal honorálta, hogy minden összejövetelen hangosan hirdette a munkások és a munkáltatók közötti egyetértésnek, harmóniának a szükségességét. A „partieführer” urak ennél tovább is mentek és állandóan hangosan szidalmazták a szocialistákat, az „izgatókat”, akikkel mi fiatalok akkor még elég ritkán találkozhattunk. Még 1895-ben is megtörtént, hogy ezek közül a „partieführer” urak közül egy május elsejei ünnepre néhányan kijöttek és ott verekedést kezdtek velünk, akik közben már a másik, a szocialisták által alakított szakszervezetnek voltunk tagjai. A régi egye-

sületben uralkodó szellemre az is jellemző, milyen kétes-értékű sajtótermékeket terjesztettek az egyesületi tagok között. Az egyik ilyen lapocskának „A mi zászlónk” volt a címe, valami Szikora Zoltán nevű ember, dühös szocialistafaló volt a szerkesztője, amelyben az úgynevezett „nemzeti demokrata” irányzatot hirdette.

1893-ban, amikor a régi egyesület egy kisebbfajta magánhelyiséget bérelt, a helyiségavatás ünnepi szónokául Rákosi Jenőt, az egykori „Budapesti Hírlap” szerkesztőjét léptette fel. A hírhedt „B. H.” az akkori időkben tudvalevően olyan szellemenben foglalkozott a szociáldemokratákkal, mint az „Új Magyarság” vagy a „Magyarság”. Rákosi Jenő ünnepi beszédének alapgondolata az volt: „Klein, aber mein”. — Kicsiny, de enyém... — Nyilván ezzel a gondolat-
tal is az elégedettséget, a szerénységet és hasonló ilyen jó tulajdonságokat akart a munkások között rokonszenvessé tenni...

De a régi szellem és a régi dicsőség lassan mégis csak elkopott és szétmállott. Ez a fejlődés két jellemző epizóddal világítható meg a legjobban. A két esemény azt is megmutatja, mi vezetett a régi irányzat összeomlásához és a szocialista irányzatnak a szervezetben való felülkerekedéséhez.

Az egyik eset Kossuth Lajos nevéhez és emlékezetéhez fűződik.

Amikor Kossuth Lajos holttestét 1894 márciusában hazahozták, az impozáns gyászünnepségekből a mi egyesületünk is kivette a részét. Emlékszem, milyen hazafias megilletődéssel és szomorúsággal eltelt szívvel ültük körül esti félhomályban az egyleti társalgó asztalát. Néma bánat uralkodott az összejöveten, úgy ültünk ott, mint valami elárvult és gyászbaborult család. A szobában sok koszorú és virág volt, amit a másnapi temetés alkalmából a Múzeumban felállított ravatal köré szándékoztunk elhelyezni. A temetésre természetesen valamennyien egyesületi zászló alatt vonultunk fel. Csoportunk a Károly-körúton állt fel, körülbelül azon a helyen, ahol ezidőszerint a Madách-udvar áll. Ott posztoltunk, búslakodtunk és unatkoztunk kora hajnaltól egész délutánig, amíg az óriási temetési menethez csatlakozhattunk. Így vonultunk azután órákon keresztül a „Kossuth Lajos azt üzenete” és az „Esik eső karikára” dallamai mellett az Andrásy-úton és az Erzsébet-körúton át a fiúmeíuti temető kapujáig. Hogy egyénileg is milyen nagyon el voltam telve a nagy halott emlékével, bizonyítja, hogy abban az eszten-

dőben még augusztus forró hónapjában is világos felöltömet le nem tettem, mert azon jobban látszott a fekete karszalag, amelyet hónapokon keresztül viseltem.

Ezt az országos méretű temetést és a nemzeti jellegű felvonulást nem felejtettem el soha. De emlékezetembe vésődött ez a nagy esemény még más okokból is, amelyek ugyancsak kapcsolatban vannak azzal a politikai irányváltással és azzal a töréssel, amely a régi és a szocialista irányzat hívei között bekövetkezett.

Közbevetően meg kell még jegyezni, hogy a szociáldemokrata párt Kossuth Lajos temetésén nem vett részt hivatalosan. A Népszava akkoriban itt-ott már szemem elé került s ezért emlékszem, hogy a szocialisták a Kossuth-kultusznak nem voltak hívei. De arra is emlékszem, hogy élesebb ellenagitációt Kossuth halála és temetése alkalmával nem fejtettek ki. A szociáldemokraták elvi szempontból, főként magyar belpolitikai okokból elutasító álláspontot foglaltak el azzal szemben, amit akkor a magyar politikai világban „nemzeti” vagy „hazaffyas” irányzatnak neveztek. A szociáldemokrata pártnak akkor is már régi jogosult politikai követelései voltak azokkal szemben, akik a nemzeti jelszavakat csak arra használták, hogy a magyar munkáosztály követeléseit és igényeit ledorongolhassák. Ebben pedig az úgynevezett „függetlenségi és 48-as” párt képviselői és a többi polgári pártok között nem volt semmi különbség. Ezek a körülmények okozták, hogy a szociáldemokrata párt Magyarországon már a mozgalom bölcsőjénél éles elválasztó vonalat volt kénytelen húzni a szocialista munkásmozgalom és a magyar polgári politikusok mozgalmai között.

Akkoriban ezt a politikai beállítottságot természetesen még nem ismertem és nem láttam ilyen világosan és tudatosan, de Kossuth halálának első évfordulóján a politikai ellentéteknek ez a kifejeződése érdekes módon az én személyemhez is eljutott. Ugyanis az történt, hogy Kossuth halálának első évfordulója alkalmából valamilyen országos rendezőbizottság felhívta a közönséget plakátokon ennek a nevezetes napnak méltó megünneplésére. Mi akkor a szakegyletben éppen valami közgyűlésfelére jöttünk össze. Az egyesületi helyiség, miután közben a büszke magánhelyiségből egy kis kávémérésben is meghúzódott, akkor már a Baross-utcai Schmitzberger-féle vendéglőben volt, és a helyiségben ott láttuk kifüggesztve a Kossuth-ünnepély bizottságának a pla-

káját. Az összejövetelen jelenlévő szocialisták a plakátot kifogásolták, sőt egyikük, egy Bécsből származó szaktárs, a plakátot le is tépte a falról. Emiatt nagy botrány támadt a gyűlésen. Nagy veszekedés és majdnem verekedés is kezdődött, aminek az lett a vége, hogy az egybegyűltek egy része, többnyire szocialisták, kivonultak a tereméből. És velük mentem és kivonultam én is... A „partieführer“ urak igyekeztek is ezt az incidenst jól kihasználni és ez szinte könnyűvé tette nekünk az egyesületből való kiválást. Ekkor át is mentünk a „kontra“ szervezetbe és ezentúl annak az érdekében agitáltunk, aminek az volt a következménye, hogy az úgynevezett anyaegyesület teljesen legyengült. Két év után, 1897-ben az újraegyesülés címén az anyaegylet örömmel fogadta visszatérésünket. De visszatérésünkkel ez a régi egyesület már teljesen szocialista vezetés alá került...

A régi szervezet összeomlásának egy másik döntő oka egy szövetkezeti műhely megalakításában és gyors bukásában található. Azok az emlékek, amelyek ehhez a vállalkozáshoz fűződnek, megemlézésre méltók, mert a munkásszövetkezetek problémája szempontjából is tanulságosak.

Már az előző fejezetben is megemlékeztem Massa József-ről, aki a régi szervezetünkben megkezdte az egyesületnek a modern munkásmozgalom irányában való átalakítását. Ezért Massa ellen csakhamar összefogtak úgy a „partieführer“, mint a munkáltató urak. Egyszerűen fekete listára tették, ami azzal a következménnyel járt volna, hogy vagy meghunyászkodik és abbahagyja az agitációt, vagy újra külföldre utazik. Ezt elkerülendő, Massa hívei felvetették azt az ötletet, hogy be kellene rendezni egy kis szövetkezeti műhelyt, amelyben Massa munkához, illetve kenyérkereseti lehetőséghez jutna és szervezeti tevékenysége szempontjából is függetlenséget biztosíthatna magának. Az ötletet és az elhatározást csakhamar tették követték. A szövetkezet hamarosan meg is alakult 10 koronás részjegyek befizetése alapján. A szaktársak közül többen voltak, akik egy összegben fizették ki a részjegyek árát. Sokan több részjegy jegyzésére is vállalkoztak, de csak heti részletekben fizették, ami a szaktársak legtöbbszörére mindenképpen nagy anyagi kötelezettséget jelentett; de az egész vállalkozás hamarosan fájdalmas bukással végződött. Ugyanis részben hozzá nem értő, részben könnyelmű és nem is tiszta szándékú egyének tolakodtak az élre és ahelyett, hogy egyszerű kis műhely keretei között megmaradtak volna, belefogtak egy óriási

„gründolásba“, megrendelték külföldön a drága gépek egész sorát, megakadtak a forgalmi tőke körül, másrészt azonnal felkeltették a munkáltatók féltékenységét, akik csakhamar össze is álltak az új versenytárs ellen. Ekkor természetesen már a munkások között is bekövetkeztek az egyenetlenségek, a legtöbben beszüntették a részjegyek után köteles részletek befizetését és csakhamar itt volt a teljes csőd.

A pereskedések egész lavinája, a szaktársak hetibérei-nek bírói letiltása, végrehajtása: ez volt ennek a szomorú vállalkozásnak a vége. Egész évtizeden keresztül folyt az áldatlan perlekedés és a sírás. A hozzá nem értő felszámolók és zugfiskálisok egymást váltogatták és mindez a részjegyek szerencsétlen tulajdonosainak rovására történt. Szervezetünknek akkoriban már szaklapja is volt, én voltam a szerkesztője és a sajtóperek egész sorozatába keveredtem csak azért, mert tiltakoztam a szaktársak örökös zaklatása ellen. Csak nagy nehézségek és ügyeskedések árán sikerült vagy tíz év után a „Haladás“ nevű szövetkezet tengeri kígyóvá fejlődött peres ügyeit valahogy beszüntetni.

*

Az anyagi eszközökben való szegénység mindig nagy gondokat és állandó fejtörést okozott a szervezkedő munkásosztálynak. Erről számos emlékem maradt. Még jól emlékszem, milyen belső megtorpanást okozott annak idején a mozgalomban az első „Népszava“ napilapnak 1895-ben történt megalapítása, illetve gyors megszűnése. A belső dolgok intézésébe abban az időben még nem folytam be, úgy hogy az alapításnak és a megszűnésnek pontos részleteit nem is ismerem. Én csak arra emlékszem, hogy ifjúi hevületünkben milyen lázas, leírhatatlan izgalommal vártuk azon a május elsején a Wesselényi-utcai kicsiny bolt előtt a „Népszava“ napilap első példányát. A Wesselényi-utcában, abban a kis boltban volt akkor a kiadóhivatal, a könyvkereskedés, a párttitkárság és a pártnak minden más intézménye és irodája. Vankó Károly egykori cipésmunkás volt akkor a pártüzemek vezetője. Vankó azután a párt soraiból hamarosan kivált. Azon a bizonyos május elsején tehát ott szorongtunk még délelőtt 10 órakor is a Wesselényi-utcai boltban, de a behirdetett napilap első példányai még mindig nem érkeztek meg. Zavarogtunk és lármáztunk a szűk helyiségben, úgy hogy Vankó az egész társaságot kitessekelte az utcára és ott lármáztunk tovább. Mikor azután nagy nehezen megjött az első csomag, amit egy

ember ott ledobott a lábunk elé és a nála levő csomagokkal tovább szaladt, nagy örömlünkben nekiiramodtunk és mi is futottunk az ember után, hová és meddig, arra már nem emlékszem. A későbbiekre vonatkozóan az első napilappal kapcsolatban még két nagyon érdekes jelenetre emlékszem. Az egyik az volt, hogy a napilap részvényeseit összehívták közgyűlésre a Széchenyi-kioszkba. Ez egy régi vendéglő és tánchelyiség volt a mai Szabadság-tér helyén. Miután az első napilapnak vagy 10 korona erejéig én is részvényese voltam, elmentem a közgyűlésre, ahol azonban csak irtózatot zűrzavart hallottam. Egy Kasztriener nevű nyomdász elvtárs próbált beszélni, de olyan nagy volt a lárma, hogy az egész közgyűlést hamarosan otthagytam. A másik zárójelenet még ennél is fájdalmasabb látvány volt számomra.

A napilap alapítása Silberberg Ignác egykori hírneves agitátor nevéhez fűződött. Eredetileg nyomdász volt, hosszú ideig Bécsben dolgozott, azt is rebesgették akkoriban, hogy az osztrák elvtársak ajánlották Budapestre, mint olyan férfiút, aki alkalmas lesz, hogy az azokban az időkben gyakori frakcióharcok közepette sikeresen élére tudjon állni a pártmozgalomnak. Akkoriban a pártmozgalomnak nemcsak agitátora, de valóságos sztárja volt. Különösen mi fiatalabbak annyira rajongtunk érte, olyan ragyogó előadó volt, — Bokányi csak Silberberg után kezdett szerepelni — hogy szószerint éjjel-nappal futkostunk volna gyűléseire és akár tűzbe mentünk volna érte. Silberbergért való rajongásunk egyik epizódja még ma is élénken él bennem.

Azokban az időkben a Damjanich-utcai úgynevezett „Nemzeti kert”-ben voltak gyakran népgyűléseink. A nemzeti kert, valamikor vendéglőhelyiség lehetett, ma a Beszkárt remizje áll az egykori helyiségnek a helyén. Egy este megtudtuk, hogy Silberberg, a mi körülrajongott kedvencünk lesz a gyűlés előadója. A gyűléseken kezdetben Silberberg mindig németül beszélt, annyira, hogy azt hittük, talán nem is tud magyarul. De nagy volt a meglepetésünk, amikor ezen az estén Silberberg magyar nyelven kezdte meg az előadást, mi pedig megállapítottuk, hogy magyarul ugyanolyan remekül tud beszélni, mint németül. Azon az estén Silberberg különösen azzal remekelt, hogy vagy félórán keresztül Petőfi-verseket olvasott fel és Petőfi-idézeteket vagdosott a rendőrség szigorú képviselőjének, talán Krecsányinak, vagy Tóth Lajos kapitánynak a fejé-

hez. Hogy minket fiatalokat Silberberg milyen extázisba hozott az akkori teljesítményével, az szinte leírhatatlan. Valósággal lázban égtünk és sokkal jobban világítottunk, mint az az egy-két gyenge láng, amely ott pislákol a nagy kertben, hogy emelje az éjjeli sötétségben zajló népgyűlés regényes színezetét és hangulatát. A hangulatot és a romantikát természetesen az is nagyban emelte, hogy egy-egy ilyen gyűlésen mindig szigorúan körül voltunk zárva a gyalogos és lovas rendőrök áttörhetetlen sorfalával. Mi azonban nem láttunk ott abban a félhomályban semmi mást, csak a csodás hatású Silberberget és csak az ő szép, érces és mégis lágy és mindenféle modulációban csengő szava zengett fülünkbe, agyunkba és szívünkbe. Különben a Silberbergért való rajongásban közte és közöttünk lehetett valami kölesönhatásféle is. Emlékszem egy régi kongresszusra, amelyen Böhm Vilmos szólalt fel a szocialista tanoncok képviselőjében... Amikor Böhm felszólalt, Silberberg ráirányította a körülötte levők figyelmét azzal, hogy azt mondotta: „figyeljetek erre a kölyökre, ebből még lesz ám egyszer valaki...”

A napilap megszűnése után Silberberg hirtelen eltűnt a szemem elől. A lap kudarcának nyomán támadt személyi herce-hurcában teljesen elmerült. Egyszer csak azt hallottam, hogy Silberberg valami felügyelői állást vállalt az 1896. évi millenáris kiállításon a Városligetben, a „Pester Lloyd” pavillonjában. Sehogysem akartam a dolgot elhinni. Nem tudtam elképzelni, hogy Silberberg polgári laphoz jutott volna és képes lett volna ilyen „árulásra”. Nem is hittem el addig, amíg ki nem mentem a kiállításra, s ott saját szememmel megállapíthattam, hogy Silberberg csakugyan ott sétál a pavillonban, hátratett kezekkel, mint ahogy valamikor talán Napoleon Szent Ilona szigetén... Még nem felejtettem el, mennyire fájt nekem ez a látvány. Nyilván a bukás érzete és látványa esett olyan rosszul. Talán renegátot is véltem látni az annyira körülrajongott férfiúban. Hogy egyszerűen valami kenyérkeresetre volt szüksége, az akkor eszembe sem jutott...

Azóta, sajnos, már sok embert láttam elmenni és eltűnni a sikertelenségek vagy a személyi differenciák áradatában. Azonban egy sem fájt annyira, mint Silberberg személyének az elvesztése. Nevezetesen sokkal könnyebben vettem Mezőfi Vilmosnak, az egykori „Újjászervezett” szocialisták vezetőjének a mozgalomból való eltávolítását.

Róla könnyebben hittem el, hogy túltengenek az egyéni céljai és hogy nem ismeri el a köteles fegyelmet. Mezőfinak a pártmozgalomból való eltávolítására még élénken emlékszem. „Népolvasótár” címen hetilapot alapított 1898-ban s ezt terjesztette közöttünk. Egyéni vállalkozása volt ez Mezőfinek, a pártvezetőséggel egyáltalán nem volt erre vonatkozó semilyen megállapodása. Ekkor a szervezetek bizalmiférfiait, akik között már én is ott voltam, összehívták a Kmetty-utca egy kis kocsmájába, amelynek Baron Ede volt a bérelője és ott tanácskoztunk ezekről a kérdésekről. Még arra is emlékszem, hogy a helyiség körül ott ólálkodtak a rendőrspiclik és milyen mehezen sikerült őket onnan elhessegetni. A párt és Mezőfi között olyan teljes volt a szakítás, hogy amikor később Mezőfit valami habarék politikai programmal a szegvári kerületben képviselővé választották és ő a parlamentben a szociáldemokraták érdekében szólalt fel, ezt a Népszava erőiesen kikérte magának.

A mozgalomban eltöltött évtizedek folyamán különben is azt tapasztaltam, hogy az elvtársak tömegeit a vezetők személyi problémái és egy-egy vezető egyéni sorsa nem érdekli valami különösebb módon. Hogy jönnek-mennek a vezetők, ezt a tömegek különösebben fel sem veszik. De hogy ez mégis probléma s hogy „a politika mint hivatás” igenis a legbonyolultabb kérdések egyike, azt elismeri mindenki, akinek ezen a téren valamelyes tapasztalatai vannak. Különben tudtommal csak nagyon kevesen foglalkoztak még ezzel a kérdéssel tudományos és elméleti alapon. Max Weber könyve: „Politik als Beruf”, amikor elolvastam, bizony igen nagy hatással volt rám... S amikor Goethe azt írta, hogy csunya mesterség a politika, akkor nyilván azt akarta kifejezni, hogy politizálni pedig csak idealizmusból volna szabad... A tömegek és a vezetők egymásközti viszonya nagyon fontos probléma és azt hiszem, nagyon behatóan kellene vele foglalkozni.

*

A munkásmozgalom a munkásosztálynak a szocializmus megvalósításaért folytatott háborúja. S amilyen igaza volt Montecuccoli Raimund gróf, egykori császári hadvezérnek, hogy pénz, pénz és harmadszor is pénz kell a háborúhoz, úgy igaz, hogy ezt az eszközt a munkásmozgalom sem tudja nélkülözni a maga felszabadító háborújában. Történelmi távlatból szemlélve a dolgokat, meg lehet állapítani, hogy a szocialista mozgalomnak Magyarországon is sokkal na-

gyobb propagandára és ennek megfelelően sokkal nagyobb apparátusra lett volna szüksége, mint amilyen fölött rendelkezett a lefolyt fél évszázad alatt. Vajjon hogyan oldhatta volna meg a munkásmozgalom ezt a nehéz feladatot? A párttagok önkéntes megadóztatásának egyformán erős materiális és morális korlátjai vannak. Magyarországon ezenkívül a régi és a legutóbbi ellenforradalmi kormányzatoknak még arra is volt mindig gondjuk, hogy a szervezett munkások ne gyűjthessenek pénzbeli adományokat olyan politikai célokra, amelyek nem egyeznek az uralmon lévőek céljaival. De volt idő, amikor a pártvezetőség emberei a kormányzat ilyenfajta kötekedésein egyszerűen túltették magukat. Így például a 90-es években, a Perczel-Bánffy-kormány idején, egy-egy vezető elvtárs dicséretes magatartásával mutatott példát. Egy alkalommal Grossmann Miksa neve aláírásával közölt felszólítást a Népszavában és felhívta az elvtársakat a kormány gyűjtési tilalmának figyelmen kívül hagyására. A cselekedetért járó börtönbüntetést pedig természetesen vállalta... Volt idő, amikor pl. a párt bizalmiférfiainak ülésén bejelentették, hogy abban az esetben, ha nem egészítjük ki a Népszava óvadékát, amelyet a lapra kírított súlyos pénzbüntetések alaposan megapasztottak, akkor a Népszava nem jelenhet meg tovább. Erre felállt az akkor még az első sorokban levő Kardos Jakab és kijelentette, hogy csak politizáljon a Népszava egy ideig kaució nélkül, ő egyénileg hajlandó a hiányzó összegeket esetleges börtönbüntetésekkel kiegyenlíteni... Ki kell hangsúlyozni, hogy az ilyenfajta bűnökért nem bolmi államfogház járt ki a „bűnösöknek“, hanem közönséges börtön... Ugyanazokban az időkben a párt vezető embereinek pénzügyi kérdésekben való kényeskedése, összeférhetetlenségi érzéke olyan erős volt, hogy nagyon is megválogatták, milyen üzleti cégektől fogadhat el hirdetéseket a Népszava. Viszont voltak olyan idők is, amikor hallatlan szegénységében a párt kénytelen volt elfogadni azokat a krajcárokat, amiket egyes jószándékú kereskedők azon a címen juttattak, mert „Marx-gyufát“ vagy „Lassalle-cipőkenőcsöt“ árusítottak...

Már szinte a konszolidáció korszaka volt, amikor a párt gazdasági hivatalának akkori vezetője, néhai Fleischmann Andor úgy tudta hetenként a Népszava nyomdai számláját kiegyenlíteni, illetve a lapot szombatonként a nyomdából hazahozni, hogy néhányan, akiknek akkoriban már havi

60 vagy 80 koronás fixfizetési hivatalunk volt, Fleischmannt heti 5 vagy 10 koronás átmeneti kölcsönökkel kiegészítettük abból a pillanatnyi pénzzavarból, amely akkor még állandó volt...

A munkásmozgalom azóta megnövekedett és megerősödött. Azokban az országokban, ahol a fasizmus vagy a háború barbár időszakba átmenetileg sem törte meg a modern munkásmozgalmat, ott is a propaganda céljait szolgáló eszközök megteremtésének a problémája legfeljebb mennyiségi tekintetben változott, de a probléma, a gond, az megmaradt. Ha pl. Belgiumban vagy akár Magyarországon nem tudtak boldogulni az olyan gazdasági vállalkozások, mint amilyen a szövetkezet, vagy ha Angliában a Munkáspárt hivatalos napilapja csak azon a módon tud prosperálni, hogy az úgynevezett polgári sajtótól alig különbözik, vagy ha a francia szocialisták nem tudtak évtizedeken át nagy pártlapot fenntartani, mert nem tanulták meg a szigorú fegyelmet saját soraikban, vagy nem tudtak krajcároskodni, ezen szerintem nem kell túlságosan búslakodni. Ez a körülmény önmagában véve még nem tragikus. Az öntudatos munkásmozgálynak szerintem vannak olyan erősen ható belső erőforrásai, amelyek végül is átsegítik az időleges és átmeneti válságokon, amelyek fölött a szocialista mozgalomnak minden anyagi szegénysége ellenére is diadalmaskodnia kell. Különben ez is olyan probléma, amely megérdemelné, hogy részletesen is megvizsgáljuk.

A legelső szempont, amit nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy, mint a munkásmozgalom technikai apparátusának bármely ágazatában, itt is tökéletesen hozzáértő, ebben az esetben kellő gazdasági tudással és szakértelemmel rendelkező vezetőkre van szükség. Ez azonban még mindig nem jelenti a probléma megoldásának biztosítékát. A gazdasági szakértelem feltételén kívül még számos más szempontot is figyelembe kellene venni és vizsgálat tárgyává tenni. Ha pl. szövetkezet alakításáról volna szó, akkor az ilyenfajta vállalkozás esetén gondosan kellene mérlegelni, voltaképpen mi a célunk vele: fegyvert és eszközt akarunk-e a munkásmozgalom céljának közelebbi vagy távolabbi megvalósítására, vagy csak egyszerű, úgynevezett üzleti vállalkozásról van-e szó. Mert hiszen pl. a szövetkezeti gazdálkodásban sokan már a szocialista gazdálkodás egyik fokát és formáját látják. Tagadhatatlan, hogy pl. az angliai munkásszövetkezeti vállalkozásokban

egyesített több mint 7 millió munkás szövetkezeti tevékenysége nagy gazdasági jelentőséggel bír és jelentős súlyt képvisel a tőkés termelési renddel szemben. De hogy milyen mértékig jelent e tevékenység szocializmust, az más kérdés. Másrészt az sem vitatható, hogy az ilyenfajta tevékenység is csak akkor válik lehetővé, ha az effajta vállalkozásoknak az illető állam politikai kormányzatában is megvannak a szükséges feltételei. Ebben a vonatkozásban elégséges, ha magyar viszonylatban arra gondolunk, hogyan kezelte az ellenforradalmi magyar kormányzat az úgynevezett „Hangya” szövetkezetet és ezzel szemben milyen ellenségesen viselkedett a munkások szövetkezeti vállalataival szemben. Kiderülne tehát, hogy az úgynevezett „szigorú gazdasági célkitűzések” itt sem választhatók el a „politikai” természetű problémáktól. A célok és módszerek kérdése elég bonyolult problémának mutatkozik, akár úgynevezett szövetkezeti vállalkozásról, akár csak egyszerű munkásujság alapításáról van szó. Bizonyos, hogy más és más módszerei, eszközei és fegyverei vannak a kapitalizmusnak és más módszereket kell alkalmaznia a szocialista munkásmozgalomnak. Mint ahogy végső céljaiban is ég és föld közötti távolságban van a kettő egymástól...

Itthon, a magyar munkásmozgalomban az első világháború előtti időkben az említett szempontok nagyjában érvényesültek. A szegénység elég nagy volt mindig. Valahányszor nagyobb akciók előtt álltunk, pénztárnokaink sokszor ismételték: „Erre nincs pénzünk.” Sokszor mondták: „Ezt már nem lehet.” Viszont rendszerint azt a választ kapták: „Ezt pedig muszáj és erre muszáj az eszközöket előteremteni.” S végül is mindig ez az utóbbi követelés teljesült. Ennél többet pedig harcos szervezettől nem kell és nem lehet kívánni.

★

Tárgyunknak történeti sorrendjében kissé elébevágtam az eseményeknek és ezért egy-két dologban oda kell még visszatérnem, ahol a 90-es évek elején mutakozó helyzetről már beszéltem. Vissza kell térni ahhoz az eseményhez, hogy a régi egyesület kötelékéből az említett Kossuth-plakát incidense miatt a fiatalabbak csoportja kivált és átmenünk a szocialista munkások által alakított modern szervezetbe. Nagy hatással volt reám és további fejlődésemre, hogy ott már valóban jó szocialistákkal és öntudatos munkásokkal találkozhattam. A szervezet vezetőségében

főként néhány olyan bórdíszműves munkás vett részt, akiket az itteni gyárosok Bécsből hozattak ide. Ezek az elvtársak már az ausztriai munkásmozgalom magasabb szellemét, politikai színvonalát és ennek a haladottabb mozgalomnak a módszereit igyekeztek ebben az egyesületben meghonosítani. Csak ott ismerkedtem meg a mozgalomnak demokratikusabb formáival, parlamentáris tanácskozási formákkal, a mozgalomban szükséges nevelésnek és fegyelemnek kérdésével, általában a modern szakszervezeti életben és a gazdasági harcok gyakorlatában alkalmazható módszerekkel. Csakhamar az volt az érzésem, hogy ezek mind új, szép és nagy dolgok, és hogy végre az igazi útra jutottam el. Ebben a szervezetben számomra csakhamar nagy működési és tevékenységi terület nyílt meg. Alig telt bele néhány hónap és már a szervezet élére is állítottak, pedig még 20 éves sem voltam. Ehhez a kitiüntetéshez, az elnöki tiszthez nemesak érdemeim vagy különösebb rátermettségem alapján jutottam, inkább az volt a dolog nyitja, hogy az egyik elnökválasztó közgyűlésen egyszerűen nem akadt senki, aki az elnöki tisztelet vállalta volna... A Bécsből jött munkások nem voltak hajlandók, mint idegenek, magukat a mozgalomban annyira exponálni. Azután pedig már kezdtek mutatkozni annak a nyomai, hogy a munkáltató urak nagyon figyelik a szervezkedési mozgalmat és elsősorban azokat, akik benne vezető szerepet vállalnak. A fekete lista már nagyon divatba jött. Elmúlt az az idő, amikor az egyesületi elnöki, vagy más előkelő tisztségeket aszerint lehetett osztogatni, hogy kinek van a legszebb bajusza vagy a legnagyobb szakálla. Kínálgatták is ezeket a kitiüntetések bajusz és szakáll szerint, kínálgatták egymásnak, de az említett okból ez a módszer már eredménytelen maradt. És csakis így jutott el az akkori közgyűlés az én igénytelen személyemig, aki se tekintélyes szakállt, se más egyéb külső díszet nem tudtam felmutatni. S minthogy nagyobb szégyent nem hoztam a szervezetre, sikerrel járt az a törekvés, hogy egy-két esztendő alatt véghezvihettük az anyaegyesületbe való visszatérést, de olyan feltételek között, hogy szervezetünk már tisztán a szocialista munkásmozgalom szellemében dolgozhatott.

Ezekhez az időkhöz fűződik néhány emlékem, amely azért is említésre méltó, mert jól jellemzi a munkásmozgalom akkori helyzetét és a viszonyokat. Az első felemlítendő epizódnak elég komoly és komor háttere volt.

1895-ben, március havában Hódmezővásárhelyen az ottani városháza előtti piacon lezajlott zavargások ügye törvényszéki főtárgyalásra került. Ismeretes, mert már többször történt róla megemlékezés, hogy ennek a zavargásnak a törvényszéki tárgyaláson Szántó Kovács János volt a fővádoltja. Hosszabb ideig tartó tárgyalás után a törvényszék meghozta az ítéletet, amely Szántó Kovácsot ötévi börtönnel sújtotta. Ez a nevezetes ítélethirdetés egy szombati napon történt. A napot azért nem felejtettem el, mert az élmény részletei is ehhez a szombati naphoz kapcsolódtak. Ezen a szombati estén ugyanis farsangi táncmulatságot, bált rendezett valamelyik szervezetünk a már említett szabadságtéri Széchenyi-kioszkban. Nagyban folyt a táncmulatság, amikor úgy hajnaltájban a táncteremben röpcédulákat osztogattak közöttünk; a röpcédulák arról szóltak, hogy Szántó Kovács Jánost a törvényszék súlyosan elítélte, de Szántó Kovács védője, dr. Pollák Illés olyan védőbeszédet mondott, amelyben ész és szív remekelt. Pollák Illés — így szólt a felhívás — reggel érkezik Hódmezővásárhelyről, menjünk elébe a Keleti pályaudvarhoz és fejezzük ki iránta való rokonszenvünket... Mondani sem kell, hogy a bálban résztvevő fiatal-ság valósággal „mámoros“ lelkesedéssel próbált eleget tenni a felhívásnak. Többen kimentünk a Keleti pályaudvarhoz és a Baross-téren már olyan elvtársakkal is találkoztunk, akik nem a bálból jöttek oda. Irigyeltük is őket, hogy milyen frissen és kipihenten készültek fel a nagyszerű védőügyvéd fogadtatására...

Csak hogy a bál utáni akció nem úgy sikerült, mint ahogy mi szeretnénk volna. Ugyanis amikor nagyobb csoportban együtt voltunk, már odaérkezett a rendőrség is és minket karhatalommal szétoszlatozott...

Később úgy hallottuk, hogy az ügyvéd a jelzett vonaton egyáltalán nem érkezett meg a Keleti pályaudvarra. Azt beszéltek, hogy a készülő tüntetésre való tekintettel a rendőrség az ügyvédet már egy előző állomáson leszállította, s ő csak valahogy kerülő úton jutott haza... Azonban mi fiatalabbak mégsem sajnáltuk, hogy az egész éjjeli táncmulatságot még ezzel a reggeli mulatsággal is fokozhattuk. Igaz, hogy az alkalom, amelynek ezt a ráadást köszönhattuk, nem volt olyan víg és kedélyes, mint az a forma, amelyben ez a reggeli tüntetés annakidején lejátsszódott.

Egy másik epizód a fentebb már érintett régi egyesületbe való visszatérésünkhöz fűződik. A két szervezet egye-

sülését hosszú hónapokig tartó tanácskozások előzték meg. A körülményes tárgyalásokra nem azért volt szükség, mintha holmi óriási nagy értékek átadásáról vagy átvételéről lett volna szó. Feljegyzéseim szerint 161 pengő penztárállománya volt az egyletnek, amikor oda visszatértünk. Inkább az volt a baj, hogy az egylet elnöke nagyon vaskalapos magatartású emberke volt és felesleges módon kellemetlenkedett és kötekedett velünk. Az egyesülésbe csak mindenféle fenntartásokkal ment bele, látszott, hogy ez semmiképpen sem kedvére való. Ha vezetőségi ülésen valamilyen neki nem tetsző indítványt terjesztettem elő, akkor ez a régivágású elnök úr fogta a csengőt és gyszerűen kijelentette: „Az ülést bezárom.” Egy darabig csak hagytuk az öreget, de egy alkalommal, amikor ezeket a praktikákat már untuk, az öreg pedig újra csak kijelentette, hogy „az ülést bezárom”, akkor én, mint, alelnök, szépen illedelmesen kivettem a csengőt az öreg kezéből és kijelentettem, hogy: „az ülést újra megnyitom”. Az elnök úr ez incidens után otthagytott minket és többé nem is jött felénk. Feljelentett minket a hatóságnál; a kerületi elöljáróságnál meg is indítottak a vezetőség ellen valamiféle vizsgálatot, de hamarosan be is szüntették. Több zökenő azután nem is volt a szakszervezet évtizedes működése folyamán.

Azonban más természetű nehézség az első időkben bőven akadt. A bajok a fiatal munkásmozgalom és vezetőinek tapasztalatlanságából, illetve a mozgalom gyengeségéből származtak. Emlékezetes maradt számomra az a kudarc, amely a Rigler-gyári munkások sztrájkja alkalmából ért bennünket. 1899 elején történt, hogy a gyár munkásai a vezetőség tanácsa ellenére sztrájkja léptek. Már a sztrájk első napján kiderült, hogy csak a szervezett munkások kicsiny csoportjára számíthatunk, a szervezetlenek egy része bennmaradt a gyárban, más része pedig már másnap visszakullógott. Azután akadtak más gyárosok, akik az ugyancsak még szervezetlen munkásaikkal elvégeztették a Rigler-gyár sürgősebb munkáit. A sztrájkolók többször össze is tűztek a sztrájkktörő munkásokkal, de ez sem használt sokat. Kétheti kilátástalan küzdelem után tárgyalásokba bocsátkoztunk a gyárigazgatóval, sőt miután még nem volt túlságosan nagy az önbizalmunk, lehozattuk a bécsi szakszervezet titkárát, hogy legyen segítségünkre a tárgyalásokban, de ez sem használt sokat. Az igazgató úr a ridegebbek fajtájából való volt, nemesak, hogy mindent visszautasított, de még meg is szé-

gyenített minket. Behívott minket az irodába és mintha csak valamilyen ünnepélyre készült volna, elhozatta a gyár igazgatóságának elnökét, Berzeviczy Albert urat, az egykori közoktatásügyi minisztert és a képviselőház volt elnökét és annak a jelenlétében rivallt ránk dörgő hangon:

„Uraim, nem engedek semmit, mert most én vagyok az erősebb!“...

Beláttuk, hogy az igazgató úrnak igaza van és a munkásoknak feltétel nélkül vissza kellett menniök a gyárba. De néhány évi szervezkedés után már mi is méltóbb választ adhattunk és egy alkalommal azután mi is odavágtuk az igazgató úrnak: „Most már mi vagyunk az erősebbek!“...

A munkásmozgalom anyagi eszközeinek és egyéb fegyermetének gyengesége számos más téren is megmutatkozott ezekben az időkben. Például mindenekelőtt a pártsajtóval, a Népszavával kapcsolatban.

Viszontagságos útján, amelyet az akkoriban még csak kétszer, majd pedig háromszor hetenként megjelenő Népszava a különböző idegen nyomdákban befutott, a lap egyszer eljutott egy Lázár-utcai pincehelyiségben lévő nyomdába, amelynek Fried és Krakauer nevű urak voltak a tulajdonosai. Ebben a nyomdában akkoriban nemesak a Népszava készült, hanem a szervezetek szaklapjai is. Így többek között az a szaklap is, amelynek megjelenéséről nekem kellett gondoskodnom. Így gyakran jutottam el a Fried és Krakauer-nyomdába. Jellemző az akkori szegényes viszonyokra, hogy a Népszava szerkesztőinek ott egyetlen külön-szoba sem jutott, hanem valami irodaféle, amelyben azonban a nyomdatulajdonos urak íróasztala is ott állt. Ez volt közös munkahelyisége és munkaasztala valamennyi odajáró szerkesztőnek és írónak... A Népszavának akkor még Szabó Ervin is rendszeres munkatársa volt, de már Garami is ott volt a lapnál. Lapzárlati napokon gyakran találkoztam ott Szabóval és Garamival, akik írás és korrigálás közben is nagy politikai vitákat folytattak. A kis irodahelyiség állandóan tele volt zajjal, odakünn pedig a szedők helyisége és a nyomógépek lármája még nagyobb zajt okozott. Ugyanabban az időben ott dolgozott Peidl Gyula, Rédlinger Adolf, és a vezető elvtársak közül Grossmann Miksa is. Az utóbbi, mint a Volksstimme szerkesztője, arról is híres volt, hogy vezércikkeit nem írta meg előbb kéziratban, hanem a legnagyobb láрма közepette a betűszekrényből szedte ki „winklibe“ a hasábokat. Ez a teljesítmény nekünk akkor nagyon

imponált. Különben Fried és Krakauer urak nagyon rokonszenves urak voltak. Engem gyakran tüntettek ki bizalmukkal, még pedig annyiban, hogy felkértek, hogy miután a mi szaklapunk nagyon rendesen fizeti a nyomdaszámlát, vállaljam a közvetítést abból a célból, hogy a „Népszaváék is szorgalmasabban törlesszék a számlát“. A párt érdekében az ilyenfajta bizalmaskodást természetesen a legnagyobb felháborodással vissza kellett utasítanom.

Számos mozzanatot és epizódot lehetne még idézni, mely mind azt mutatja, milyen alacsony fokról és kicsiny kezdetekből vergődött fel a magyar munkásmozgalom addig, amíg idővel kezdtek már észrevenni és itt-ott figyelemre is méltatni. Már ennek az észrevevésnek, hogy ne mondjam felfedezésnek a jelei voltak, amikor néhanapján például már a polgári világhoz tartozó egyéniségek, sőt itt-ott már magasabb állami hivatalnokok is kezdtek és mertek szóbaállni a szociáldemokrata párt szervezeteivel vagy képviselőivel. Nagy szenzáció volt akkoriban még, hogy egy alkalommal Andor Endre, a kereskedelemügyi minisztérium akkori államtitkára feljött néhányszor a famunkások Luther-utcai helyiségébe és ott előadásokat tartott szociálpolitikai elgondolásairól. Akkoriban főként a munkaközvetítés államosításának a tervén dolgoztak. Ugyanakkor már Sztérenyi József későbbi kereskedelmi miniszter, de akkoriban még miniszteri tanácsos, ugyancsak kezdte szövögetni az összeköttetések szálait a munkásság képviselői felé. A legelsők között, akik már az 1900-as évek elején sem szégyelték, hogy a szakszervezetek embereivel szóbaálljanak, Bárczy Istvánt, Budapest egykori nagyérdemű polgármesterét kell megemlítenem. Akkoriban Bárczy is még csak tanácsnoki rangban állt a főváros szolgálatában.

Az én szakszervezetemmel kapcsolatban legkedvesebb emlékeim közé tartozik, hogy egyesületi estélyeinkre gyakran eljárogatott hozzánk néhai Zigány Zoltán középiskolai tanár. Akkor még a Ródiné-féle alsóerdősorutcai kiskocsmában tanyáztunk, és Zigány ott tartott nekünk előadásokat, sőt nagy vitákra is méltatott minket, fiatal embereket, olyan témákról, amelyekhez ő bizonyosan sokkal többet értett, mint mi, de szívesen vitatkozott velünk ez a kitűnő pedagógus, akire hálával gondolok, mert mindig nagy rokonszenvet tanúsított a munkásmozgalom iránt.

★

A munkásmozgalom egy-két lényeges és jellemző vonása már ebben az első kezdeti korszakban is megtalálható. Néhány sikertelen kísérlet, az elkerülhetetlen úgynevezett gyermekbetegségek sora megmutatkozik ebben az időszakban. A sikertelenség oka a tapasztalatlanság és főként az eszközök hiánya, a mozgalom nagy szegénysége.

Az első Népszava-napilap kísérletét és kudarcát is csak ebből a szempontból lehet megítélni. Különben ilyen sikertelen kísérletek nemcsak a Népszava körül voltak. Emlékszem szakmai közlönyök, folyóiratok, mindenfajta pártkiadványok megindítására és ezeknek rövid ideig tartó élet után való megszűnésére, majd pedig újra való feltámasztására. Emlékszem a „Világosság” című, úgynevezett tudományos szocialista folyóiraatra, Tarczai Lajos indította meg 1903-ban, magam is írtam a lapba egy-két „tudományos” cikket... Olyan kezdeményezések voltak azok, amelyekre már alig is emlékszünk. Egyéni vállalkozások is voltak ezek többnyire és nem állt mögöttük a párt szervezete és ereje. A nagyobb vagy kisebb méretű sztrájkokkal ugyanígy voltunk azokban az években. Másutt és az én szakmámban is a bérharc akkoriban nem azt jelentette, hogy a szakma munkássága már elérte a szervezkedés bizonyos magaslatát, s hogy ennek segítségével most már a munkaviszonyok javításáért állt harcba. Ellenkezően, a sztrájk kitörése rendszerint a szervezkedés megindulását, kezdetét és az indifferensek, a közömbösök és tunyák felrázását tűzte ki célul. Egy-egy szakma vagy akár csak egyetlen üzem munkásságának szervezését ötször, tízszer is újra kellett megkezdünk és némely sikertelen bérmozgalom a szervezkedés munkáját még az elindulási pontjától is jó messzire vetette vissza. Ugyanígy volt ez majdnem minden szakmánál. A vasmunkások, a famunkások, az építők és a többiek szervezkedésének és elindulásának története tele van ilyen kísérletekkel, a gyermekbetegségek sorozatával.

A mozgalomnak még nem volt meg az a mélyebb és szélesebb medre, amely biztosította volna erejét, sodrát és tempóját. Inkább szegénysége volt az, ami lehúzta. A színes, szinte romantikus emlékek sokasága ébred bennem, ha visszagondolok pl. azokra a régi kis vendéglői helyiségekre, amelyekben akkoriban tanyáztunk, amelyek első szegényes, de mégis meleg, barátságos hajlékai voltak a nekilendülő fővárosi munkásmozgalomnak. Ma már majdnem minden szakmának megvan a saját külön munkásotthona. Rendsze-

rint nagy és büszke paloták ezek, amelyek itt-ott más, vagy rokonszalmák rendelkezésére is állanak. Azokban a régebbi időkben bizony még úgy volt, hogy az egyugyanazon időszakban a szervezkedés útjára induló összes szakmai csoportok egy-egy kis kocsmahelyiségben együtt húzódtak meg. Az én úgynevezett közéleti pályafutásom pl., — leszámítva a hársfautcai bolthelyiségből átalakított díszes magánhelyiségünk fénykorát — ott kezdődött az Alsóerdősor és Dohány-utca sarkán lévő, Ródiné-féle vendéglőben. Ez a szerény helyiség valósággal egyik őstanyája volt a szervezkedési munkálatokat megindító szakmai csoportoknak. Velünk könyvkötőkkel együtt ott tanyázott egyidőben a szobafestők, az ácsok, a kőfaragók és a vasmunkások egy-egy szakmai csoportja is. És ugyancsak a Ródiné adott hajlékot az általános munkásdalegyletnek is. Itt élték ki dalos kedvüket és szenvedélyüket az egyesület híres tenoristái, közöttük Nagy Guszti elvtárs, itt énekeltek a szobafestők egykori híres dalosai: Margitta és Davidek elvtársak. Az utóbbi szegény a túlzásba vitt „gyantázás” következtében később már áttért a tenorból a baritonra, végül már csak basszus hangon tudott énekelni... Itt próbázott ez a derék társaság hetenként többször, itt lesték, betoppant-e középük valaki, akire rá lehetne fogni, hogy születésnapja van, s ezen a címen lehetne őt felköszönteni... Minthogy mindennapos vendége, illetve hivatalból való látogatója voltam ennek a kedves lokálnak, tehát alkalmasabb médium hiányában gyakran én voltam a szeretett ünnepelt... Nem szégyenlem bevallani, hogy akkoriban jobban szerettem volna, ha a dalárdisták helyett a Ródiné gyönyörű két leánya közül méltatott volna valamelyik a kitüntetésre... De Ródiné mégis kedvezett nekem annyiban, hogy valami spájzféléből külön munkaközvetítői és titkári irodát segített nekem berendezni.

A gyöngytyúkutcai Schmidt-féle vendéglő, vagy a vígutcai Molnár-féle és a Baross-utcai — akkor még Stáció-utca — Schmitzberger-féle kocsmák, ezek sem voltak kevésbé színes és romantikus tanyáink... A gyöngytyúkutcai Schmidt-féle helyiségben valamikor főként a nyomdászok tanyáztak. Ezen a réven került oda a mi szakmánk is. Ott ismerkedtem meg Peidl Gyulával, de gyakran bejárogatott oda egy úgynevezett álló fröccsre a nyomdászok ösvezére, Zaka Lajos is. És a Schmidtnél is ott szorongtunk együtt az ácsokkal és a kőfaragókkal. Schmidt, úgy tudom, vala-

mikor maga is nyomdász volt. Állandóan emelkedettkedvű úr volt és borát nemcsak dícsérte, de szorgalmasan kóstolgatta is. Abban a vendéglőben volt különben a nyomdászok régi szállója, „Herberg“-je is, s egy-egy átutazó könyvkötő-munkás is ennek a Herbergnek a pricesjein pihenhetett ki útifáradalmait.

A vígutcai Molnár-féle vendéglő még az előbbieknél is előkelőbb helyet foglal el a pártmozgalom kezdeti korszakának történetében. Ott ugyanis olyan helyiségünk is volt, amelyet kineveztünk nagyteremnek és táncestélyek, vagy másfajta ünnepélyek, sőt pártgyűlések megtartására is használtuk. Egy alkalommal Bokányinak a fogházból való kiszabadulását ünnepeltük ott. Ehhez az ünnepi estéhez egy kitűnő színészi produkciónak az emléke is fűződik. Garaminéval, aki különben szaktársnőm volt, valami megható párpelenetet, dramolett-félét játszottunk. Az ügy nagy benyomással végződött, úgy, hogy nekem hatalmas kalapács-csal a kezemben, holtan kellett a strózsákra rogyynom... Nagy sikerem volt, nagy volt a taps, csak éppen a színpadi függöny nem működött elég jól, mert rendszerint akkor gördült lefelé, amikor én éppen a tapsokat akartam megköszönni, amikor pedig a függöny felgördült, akkor én már bosszankodva ismét ott feküdtem a szalmazsákon. De azért ez a befejezés is nagyon tetszett...

Különben, ha már a Garaminé és a magam színművészi teljesítményéről van szó, megemlítem, hogy azokban az esztendőkből, valamilyen farsangi ünnepélyünk alkalmával, egy Ábrányi-féle egyfelvonásosban is együtt játszottunk. Valóságos gróftól ábrázoltam abban a darabban. Művészi alkotásom ellen akkor sem merült fel semmilyen kifogás, csak az első sorokban ülők közül néhányan észrevették és kritikai szándékkal meg is jegyezték, hogy lyukas a cipőm. Ami pedig grófnál állítólag nem szokás... Ennek a farsangi estnek másik érdekessége is volt, hogy Garami Ernő ezen az álarcos bállal összekötött estélyen Grossmann Miksával együtt kapucinusbarát kámszájában jelent meg, mert így akarta ellenőrizni Garaminét, aki akkor még csak menyasszonya volt.

A kisebb kocsmai helyiségek közül a Wesselényi-utcai Ober-féle vendéglő maradt élénkebben az emlékezetemben, mert ott tanyázott a többször említett „kontra“ egyesületünk. Ott olvastam a német testvérpárt egykor híres szocialista élelapját, „Der wahre Jakob“ volt a címe. Ott

értésültem az öreg Liebknecht haláláról is és ebben a vendéglőben választottak meg a szervezet elnökévé. A Baross-utcai Schmitzberger-féle vendéglőben láttam először Népszavát. Kezdetben nagyon idegenkedtem a Népszava érdes, kemény hangjától. Az egyesületi esték akkor még leginkább szombaton és vasárnap voltak, mert hétköznapiakon rendszerint a késő esti órákig, sőt sokszor hajnalig is folyt a munka. Schmitzbergernél hallottam először Rády Sándor, Schreier Béla, Feldman, Csebrenyák és még néhány, akkor nevezetesebb szocialista előadó előadásait. Ezeket az itt felsorolt elvtársakat és természetesen még másokat is mind utólérte akkor a Bánffy—Perczel-féle üldözési hadjárat...

Ebben az időben ismerkedtem meg az intellektuel szocialisták közül többekkel, akik ebbe a helyiségbe jártak és előadásokat is tartottak. Leginkább dr. Lóránt Richárd elvtársra tudok visszaemlékezni, aki azokban az időkben nagyon közkedvelt előadója volt a pártnak. Majdnem fél-század óta a legutóbbi évekig Lóránt elvtárs ott volt a pártnak minden nevezetesebb összejövetelén és ünnepélyén. Azokban az időkben rendkívül buzgó és tevékeny, de mindig rendkívül szerény tanítója és propagandistája volt a szocializmusnak. Mintha óvakodott volna attól, hogy a mozgalom első soraiba, vagy vezető pozícióba jusson. Akkoriban ismerkedtem meg ezek közül a régi intellektuelek közül dr. Balázs Emillel, dr. Glöckner Samu ügyvéddel, aki védőügyvédem is volt több alkalommal, s ugyancsak azidőtájt ismertem meg dr. Ormos Edét, aki a hódmezővásárhelyi küldöttekkel együtt járt fel a pártgyűléseinkre. Azokban az években kerültem össze dr. Révész Mihálylyal, dr. Ladányi Árminnal, felejthetetlen feleségem testvérbátyjával. Az a munkásság, amelyet dr. Révész Mihály végzett a mozgalomban, annyira közismert, hogy nem szorul az én dicséretemre. Dr. Ladányi Árminra vonatkozóan is csak annyit kell megállapítanom, visszaemlékezve azokra az időkre, hogy szervező tehetségét nem tudtam eléggé csodálni. Emlékezetem szerint megalapítója volt az ifjúmunkások egyik legelső csoportjának, megszervezte azokban az időkben a párt ingyenes jogi tanácsadását, a nőmunkások első szocialista egyesületének egyik megalapítója, a „Nőmunkás“-nak első szerkesztője volt és az ő nevéhez fűződik még néhány szocialista csoportnak az elindítása.

Friss, fiatalosan pezsgő élet folyt ezekben a fentebb felsorolt régi szervezeti helyiségekben, a magyar munkás-

mozgalomnak ezeken a szerény, de mégis jelentős első állomásain. A társadalom a szocialista mozgalommal akkoriban még kevésbé volt hajlandó megbékélni és még kevésbé akarta befogadni, mint az utóbbi években. A kicsiny, primitív keretek között úgy éltek ott ezek a szervezeti csoportoskák, ahogy tudtak. Ha az egyik helyen megúnták, szedték a sátorfájukat, kis kézi kocsi-ra rakták az egyesület szégyes leltárát és odébb hurcolkodtak egy másik kocsmába. Ezt a kis kézikocsival való műveletet az én szakszervezettemmel sajátkezűleg többször is végigcsináltam. Később azután a két-háromszobás magánhelyiségek kibérlése következett, ami már nagyon nagy dolog volt. Olyan nagy, mintha a katakombákból fényes katedrálisokba telepedtünk volna át. De az első gyökereket mégis ott eresztette a mozgalom, azokban a kis vendéglői különszobákban. Ott szerveződtek meg az első káderek és onnan indultak el harcra útjukra.

Megemlíteném, hogy ezeknek a kádereknek egy szűkebb rétege már emelkedettebb igényeket is támasztott az élettel szemben és már nemcsak vendéglőhelyiségeink, de úgynevezett pártkávéházaink is voltak, ahova vasárnaponként, vagy néha esténként is eljárógattunk. Ezeknek a kávéháznak egynémelyikét akár a francia forradalom híres politikai kávéházaival lehetne összehasonlítani. Ezek a kávéházak a párt szegénységének megfelelően a politikai klubot helyettesítették. Törzsasztalaink voltak és a vezető elvtársak közül a kávéházba való látogatás elől senki sem tudott elzárkózni. Garami és Weltner naponta egy törzsasztalhoz járt, még Szabó Ervin is járt az Angol kávéházba, Bokányi pedig éjjeleket ott tudott tölteni egy-egy törzsasztal mellett, s neki volt természetesen a legnagyobb hallgatósága. Emlékezetem szerint én a Teréz-körúti „Stanoj”-ban kezdtem, de mint egészen fiatal ember már a „Continental”-ba is jártam. Mind a két kávéház a Teréz-körúton volt és ugyancsak ott volt a mai Bucsinszky helyén az „Angol” kávéház. Amikor ez a kávéház volt divatban, akkor már vezető pozícióm volt a pártban. Egyszer késő éjjeli órában barátaim hírül hozták, hogy odakünn politikai ellenfelek leselkednek rám és meg akarnak támadni... Egy időben a Rákóczi-út 75. szám alatt levő kávéház emeleti helyiségébe jártunk. Az első világháború idejében pedig az úgynevezett „Népopera” kávéházba. Látogatásaink révén ezek a kávéházak olyan közismertté váltak, hogy egy alkalommal az Angol kávéházba, amikor a körúton tüntetés volt, berontottak a

rendőrök és ott kezdtek kardlapozni, abban a feltevésben, hogy akik ott ülnek, azok mind szocialisták...

*

Sok szép és érdekes emlék elevenedik meg, ha az ember a régi időkben lezajlott pártkongresszusok képét idézi maga elé. A pártgyűlés a szociáldemokrata munkásmozgalom legfőbb fórumának összejövétele, ma is impozáns és ünnepléses látvány. Komoly hivatalos külsőségek és formaságok között való politikai természetű megnyilatkozásai ezek a pártnak és ha a kongresszus valamilyen díszesebb teremben folyik le, akkor igazi parlamenti kép tárul a figyelő elé. De régebbi pártkongresszusaink gyakran még érdekesebb látványt nyújtottak. Az ország viszonyai mások voltak és sok vonatkozásban más volt a párt helyzete. A párt egy-egy kongresszusa a háborúelőtti Magyarországon élő dolgozóknak valóságos politikai találkozóhelye volt. Nemcsak a magyarajkú szervezett munkások képviselői jöttek el az ilyen pártgyűlésre, de ott voltak a nemmagyarajkúak küldöttei is. Eljöttek a németek, szlovákok, szerbek és románok. A 90-es és a 900-as évek elején még nagyon erős volt a parasztság szervezkedése is az országban és ezért sokkal többen jöttek a falvakból is egy-egy kongresszusra. Sokan eredeti régi parasztviseletükben jöttek, subában, halinában, tarisznyával, csizmában, ki román boeskorban, vagy svábos papucsban. Igazi festői színes látványt nyújtott egy-egy ilyen kép.

Gyakran 5—600 küldöttje is volt a kongresszusnak, amiből aztán külön technikai problémák is adódtak. A küldöttek élelmezésével nem volt sok baj, mert a falusi küldöttek az elemózsiát magukkal hozták, vagyis tarisznyából ettek. De az elszállásolás már egy kissé nehezen ment. A fővárosi elvtársak, bár mindenféle áldozatot meghoztak, mégis a sok vidéki küldöttnak alig tudtak lakást szerezni. A szállodákban való elhelyezés pedig túlnagy költséget okozott volna. Ilyenkor bizony voltak többen a küldöttek közül, akik úgy segítettek magukon, hogy éjjel is ott maradtak és ott háltak a kongresszus nagytermében... Pl. a városligeti Klemens-féle vendéglő elsőemeleti nagyterme gyakran volt ilyen kongresszusi „táborozás”-nak színhelye.

Az ilyenfajta látvány nem éppen nagyon esztétikus, de bizonyos értelemben mégis felemelő volt. Mert ha végignéztünk a képen, akkor megerősödhattunk abban a tudatban, hogy itt valóban együtt vannak az ország dolgozói

és Magyarország proletárságának igazi képviselői. S ha valamikor azt mondta az osztrák költő Radetzky híres olaszországi táboráról, hogy „In Deinem Lager ist Österreich“, úgy mi is büszkélkedhettünk azzal, hogy a szociáldemokrata párt kongresszusainak táborában ott volt az egész ország. Igazi országos és nemzeti egység jutott ebben kifejezésre. Szerencsés fejlődés indult el ezzel és szerencséje lett volna az országnak is, ha a viszonyok meg nem változtak volna...

Elég nagy technikai nehézséget okozott a pártgyűlés soknyelvű tárgyalásainak a lebonyolítása. Viszont ez is csak érdekesebb színezetet adott a kongresszusnak. A vezetőség természetesen a magyar nyelvnek biztosította a túlsúlyt, itt-ott emiatt néha súrlódások is voltak, mégis nagyobb zökkenők nélkül mindig biztosítani tudtuk az egységes szellemet, a közös elhatározást és a közös fellépést. S a párt úttörő, építő korszakában, a nagy és hősies küzdelmek idején minden pártgyűlésnek megvolt a maga nagy aktualitása, feladata és politikai szenzációja.

Élénk, friss elvi és szellemi harcok jellemezték ezt a korszakot, amely előkészítője volt a későbbi igazi politikai csatáknak s amelyek azután beletorkoltak a választójogért folytatott évtizedes küzdelemnek az időszakába. Majdnem minden ilyen pártkongresszusról, de legfőképpen például az 1903., 1905. és 1906. évi, vagy az 1912. és 1913. évi pártgyűlésekről elmondhatjuk, hogy kifejezésre juttatták az országban végbement politikai küzdelmeknek egy-egy nagyon nevezetes történelmi fejezetét. Az 1903. évi kongresszus alkotta meg a párt programját, mely voltaképpen még azóta is meg nem változtatott elvi alapját adja a magyar szociáldemokrata pártnak. 1905-ben a kongresszus új szervezeti szabályzatot fogadott el, az 1906-os esztendő az úgynevezett koalíciós kormány megalakulásának az esztendeje. A kongresszusnak ezzel különösen sokat kellett foglalkoznia, míg az 1912-es és 1913-as évek együtt az 1905-össsel, esücsopontjai a nagy választójogi küzdelem korszakának.

Itt-ott személyes ízű összeecsapásban vagy torzszalkodásban sem volt hiány. Ez végeredményben elkerülhetetlen mindenütt, ahol személyek útján jut kifejezésre a döntés és az elvi állásfoglalás. Ebben természetesen az egyéni temperamentumnak is gyakran része van. Néha kesernyés íz is maradt a viták nyomán, de sokszor inkább gyorsan múló apróbb bosszúság. Bizonyára még ma is mosolyognak rajta

azok, akik még emlékeznek a jelenetre, amikor néhai Weltner elvtárs, akinek idegeit a több évtizedes nehéz pártmunka alaposan megtépázta, egyszer egy pártgyűlésen, amelyik a budai Fácán-féle vendéglő nagytermében ülésezett, azon való felháborodásában, mert a kongresszus a kelleténél valamivel többet foglalkozott személyes természetű ügyekkel, egyszerre csak fogta a kabátját és az esernyőjét és az elnöki emelvényről lerohant ezzel a kiáltással: „Tisztelt kongresszus, jó mulatást kívánok...” Weltner akkor el is szaladt, de utánafutottunk, visszahoztuk és pár perccel később már régi jókedvével ott állt az őrhelyén...

A kortörténeti hűség kedvéért arról sem akarok megfeledkezni, hogy vagy 40 esztendővel ezelőtt kongresszusainkat rendszerint a Sándor-utcai régi képviselőházban tartottuk. Később ugyan már az új városháza díszes közgyűlési termébe is bejutottunk, de már a Sándor-utca is a politikai felemelkedésnek és elismertetésnek bizonyos fokát juttatta kifejezésre... A Sándor-utcai régi képviselőház meglehetősen rozoga épület volt. Minden lépésnél recsegett és ropogott az egész, a szónokokat ez idegesítette és zavarta. Voltaképpen nem is tudom elképzelni, hogy a keleti pompához hozzászokott magyar urak ennyi ideig is hogyan bírták abban a régi épületben. Inkább hasonlított az valami régi magtárhoz, semmint parlamenthez. De hogy mi oda bevonulhattunk, mégis szimbolizálta parlamenti megnyilatkozásunkat, valamint azt is, hogy az urak nyomában vagyunk...

★

Érdemes egy-egy pillantást vetni a munkásmozgalom korábbi évtizedeinek azokra a képeire és emlékeire is, amelyek a régebbi, még az általános választójog előtti idők képviselőválasztási mozgalmai körül lezajlott harcokat mutatják. Ezek az emlékek a régi küzdelmet és az időközönként érdekes politikai alakulások tanulságos keresztmetszeit szolgáltatják.

Választási harcon a mai fiatalabb nemzedék azt érti, hogy megfelelő előzetes választási agitáció után az erre a célra kijelölt napon és módon a választók nagy tömegei az urnák elé járulnak és jelöltjükre leadják a szavazatukat. Régebben a szociáldemokrata munkás számára nem egészen ez volt a harc értelme, nem is lehetett ez, már csak azért sem, mert hiszen a munkásnak az első világháború előtti időkben nem is volt szavazati joga. A háború előtt a sza-

vazati jog az adócenzustól függött. A műhelyben, vagy a gyárban dolgozó munkás ezt az adóztatási fokot sohasem tudta elérni, tehát választójoga sem volt, a választói urnáig nem juthatott el.

A régebbi választások további nevezetessége az volt, hogy a választás seholsem titkos, mindenütt csak nyílt szavazás volt. A választók állásfoglalása tehát bizonyos körülmények következtében nyílt volt már a választás kiírásának órájában. Ennek a körülménynek megfelelőek voltak a választási küzdelem módszerei és formái. Amikor a választást az illetékes hatóságok egy-egy kerületben kiírták, a választási küzdelem azzal kezdődött, hogy a szavazók, különösen a vidéken, kitűzték a házukra a nemzeti-színű zászlót, a zászlón pedig ki volt írva, illetve rá volt festve: „Éljen X. Y. képviselőjelölt”.

Ezenkívül az is szokásban volt, hogy nemcsak agitációs nyomtatványokkal harcoltak, hanem a jelölt nevét és pártját feltüntető színes, úgynevezett kortestollak is divatban voltak, amelyek ott virítottak minden kortes és a legtöbb választó kalapján. Érdekes, hogy a polgári párti kortesek legtöbbször is leginkább a pirosszínű tollakkal díszítette fel magát. Képzeltető, hogy ilyen választási külsőségek mellett milyen pártoskodás folyt már a választások kiírásának első napjától kezdve s elképzeltető, hogy az akkori viszonyok között milyen fogadtatásban részesültek egyes helyeken a szociáldemokraták, részben, mert szociáldemokratákról és a munkások pártjáról volt szó, részben, mert az volt az általános felfogás, hogy minek avatkozniak bele a szociáldemokraták a választási harcba, mikor választójoguk sincsen. Ilyen viszonyok között a szociáldemokratákat a kerületben valósággal idegeneknek és betolakodottaknak tekintették.

Csakugyan felvetődhetik a kérdés: ilyen viszonyok között miért is avatkoztak bele a szociáldemokraták ezekbe a választásnak elnevezett alkotmányos népünnepélyekbe? A szociáldemokraták főként két okból tartották szükségesnek, hogy a választási harcokban résztvegyenek. Először is, hogy a választási agitációban éppen jogtalanságukat, a választójog hiányát minél erősebben demonstrálják. Éppen ezt kellett a legtüntetőbb módszerekkel kihangsúlyozni. Másodszor ki kellett használni az alkalmat, hogy legalább a választások idején tudjunk gyűléseken, röpiratok és plakátok útján a tömegekhez szólni és a párt elvei és eszméi érdekében agi-

tálni. Nagyon fontos pártmunka volt ez akkoriban, tulajdonképpen a párt politikai küzdelmeinek egyik legfontosabb területe. Nagyon körülményes munka is volt, sokszor nagyon nehéz, de néha kedélyes formák között is folyt le ez a harc.

Gyakran aktuális politikai vonatkozások miatt volt szükséges résztvenni a választási harcokban. Voltak esetek, amikor pl. a kormánypárt, illetve maga a kormány egy-egy választási eredménnyel tüntetni akart. Vagyis, ki akarta mutatni a választási eredménnyel, hogy az egész választó közönség, vagy annak legnagyobb része a kormány mögött áll. Ilyenkor tehát arra törekedtek, hogy jelöltjük számára lehetőleg az egyhangú választást biztosítsák. Ügynevezett nagy és előkelő politikai személyiségek felleptetése esetében ezt néha el is érték, különösen, ha a polgári ellenzéki jelölt nem volt elég kitartó és nem folytatta végig a harcot. Ilyen esetekben a szociáldemokrata pártra hárult a feladat, hogy kitartson, politikailag hajthatatlan maradjon és az egyhangú választást lehetőleg megakadályozza. S ha a szociáldemokrata jelölt száz és száz akadály leküzdésével el tudott jutni odáig, hogy a szavazás napján a választók melléje állhassanak, akkor ezt a fontos politikai célt — az egyhangú győzelem megakadályozását — el is tudtuk érni. A dolog nem volt könnyű, mert a szavazási aktusban való részvételhez szükséges volt, hogy pártunk jelöltjét legalább az ajánlók ne hagyják cserben. Akkoriban ugyan még csak 10 ajánlóra volt szükség, de az egyhangú szavazás megakadályozására ennek a 10 ajánlónak tényleg le is kellett szavaznia; de ez sem volt olyan egyszerű, mint ahogy ezt ma egyesek esetleg elképzelik. Mert megtörténhetett vidéken, hogy a 10 ajánló véletlenül tíz különböző községben lakott. A szavazás viszont nem volt községenkénti, vagy körzetszerinti, hanem a kerületnek egyetlen központjában folyt le. A tíz ajánlónak tehát el kellett utaznia a választási központ színhelyére, ami sok esetben kocsizással, vagy egésznapig gyaloglással járt; inkább gyaloglással, mert hiszen a fuvarokat a tehetősebb választók, illetve a bőpénzű jelöltek maguknak foglalták le, a gyaloglásnak viszont talán megvolt az az előnye, hogy a hatóság, ebben az esetben a csendőrök, vagy szolgabírák, kevésbé érdeklődhettek az utazás célja iránt... Meglehetősen hősies vállalkozás volt az ajánlók részéről, különösen ha a szociáldemokrata párt jelöltjére akartak szavazni.

Emlékszem: azt a jelölt elvtársat, aki egy-egy választás alkalmával a tíz szavazatot tényleg megkapta, idehaza rendszerint már úgy fogadtuk, mintha legalábbis megválasztották volna...

A szociáldemokrata párt jelöltjének tényeleges megválasztásáról ilyen viszonyok között nem lehetett szó. S csakugyan a szociáldemokrata pártnak a magyar parlamentben a háború előtt egyetlen képviselője sem volt. A legnagyobb és a legszenzációsabb választási eredményeink egyike az volt, amikor az újverbászi kerületben néhai Grossmann Miksa elvtárs 385 szavazatot kapott. Ez a szám a kerületben levő szavazóknak kb. egynegyedét jelentette. Szinte el sem akartuk hinni ezt a nagyszerű eredményt. Különösebb magyarázata az volt, hogy a kerületben igen nagy számban úgynevezett bánsági svábok laktak. A lakosságnak ez a része nagyon értelmes volt, nemzetiségi mivoltuk következtében erősen ellenzéki érzelműek voltak a kormányzattal szemben. Azonkívül pedig Grossmann rendkívül ügyes agitátor és nagyszerű német szónok volt. Éveken keresztül foglalkozott is a kerület lakosságával, az elvtársak ott valósággal bálványozták. Grossmann után a legnagyobb rekordot, azt hiszem, Bokányi vette át, amikor egy alkalommal őt Khuen-Héderváry akkori miniszterelnökkel szemben felléptettük, csak azért, hogy az egyhangú választást megakadályozzuk. Akkor Bokányi 20 vagy 25 szavazatot kapott... De a tüntetés célját ezzel is elértük.

Nagyobb agitációval és nagyobb korteskedési apparátussal a párt talán több ilyenfajta választási sikert is ki tudott volna mutatni. De hiszen anyagiakban rendkívül szegények voltunk, a választási küzdelem pedig nagy összegeket emésztett fel. Sokkal drágább volt, mint a háború utáni időkben. Sok pénz kellett volna zászlókra, kortestollakra, s különösen, ha utánozni akartuk volna a polgári szokásokat: a „tisztelt választópolgárok“ megvendéglését, vagy a kortes urak megjutalmazását. A pénzes jelöltek a szavazatokat nagyrészt vásárolták. A szavazatoknak egy-egy alkalommal megfelelő árhullámmzása, valóságos tőzsdéje volt. Voltak esetek, amikor egy szavazatért 100 koronánál is többet fizettek, viszont voltak szavazók, akik 5 koronáért, sőt esetleg egy borjúpaprikásért is odaadták szavazatukat... De a régi idők harcos elvtársainak becsületére mondhatjuk, hogy vesztegetési célokra nekünk nem sokat kellett volna pazarolni. E sorok írója egyszer a zsombolyai kerületnek volt jelöltje, ott

az elvtársak a szokásos etetés, itatás ellen úgy tüntettek, hogy rendeztek egy nagy bankettet, de a vacsora árát valamennyien előre lefizették, azonkívül pedig „szeretett jelölt-jük“ vacsoráját is ők fizették. A párt anyagi helyzetére jellemző, hogy gyakran a párttitkárság leküldte a jelölt urat a kerületbe, de csak annyi alkotmányos költséggel, hogy a kerületbe való leutazás telt belőle. A párt pénztárosa rendszerint úgy gondolkodott, hogy az útiköltséget hazafelé a jelölt összegyűjtheti a választópolgároknál, vagy, ami valóban gyakori eset volt, a csendőrök a jelöltet úgylis hazatoloncoltatták...

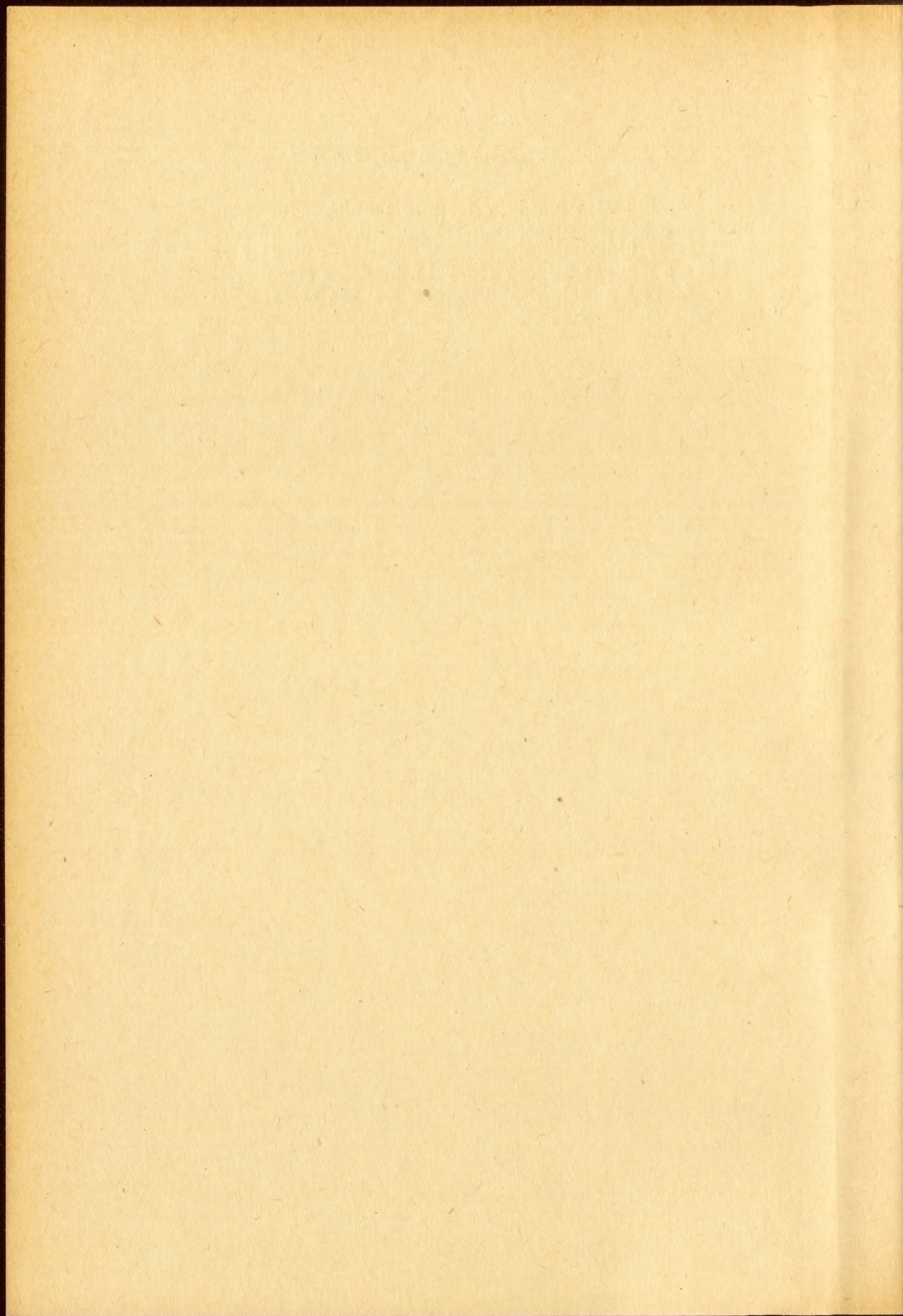
★

Ezeken a kicsiny és primitív kezdeteken, a proletáros bölcső kereteiből igyekezett magát keresztülverekedni a régi magyar munkásmozgalom. A kormány, amint erről majd még bővebben is lesz szó, valóban nem igyekezett könnyűvé tenni a mozgalom helyzetét. Ellenkezően: a mozgalom már bölcsőjében találkozik a gáncsoskodás százféle módjával, ellenségeskedéssel, elfogultsággal és kemény üldözéssel. Ami a magyar polgári politikai pártokat illeti, azoktól s az egész polgári világnak szemléletétől és politikai szerveitől a szocialista munkásmozgalom éppen ez okok miatt már a 90-es éveket megelőzően is kénytelen volt teljesen elszakadni. Az én kortársaim már a 90-es évek elején ezt a helyzetet és ezt a fejlődési folyamatot találták maguk előtt. Ebből következett, hogy minket az akkori polgári ellenzéki pártokhoz már semmiféle politikai barátság vagy rokonszenv nem fűzhetett. Az úgynevezett 48-as függetlenségi politikai jelszavaitól való idegenkedés is, miként említettem, szintén már régebbi keletű volt. Logikus történeti fejlődési folyamat volt ez; 1848 óta majdnem minden európai országban hasonló jelenségeket lehetett tapasztalni. Nálunk a polgárság, főként pedig az úgynevezett középosztály, a feltörekvő munkásosztályt nem akarta politikai jogokban és a polgári szabadság intézményeiben részesíteni. A polgárság nem akarta a jogkiterjesztést, 1848 után általában reakcióssá vált. Logikus történelmi fejlődési folyamat szerint az osztályöntudatra ébredt magyar munkásság kénytelen volt a maga harca számára különálló szervezeteket teremteni vagy ilyen célokra a fennmaradt régi munkásegységeket átformálni és átalakítani. Történelmileg következetes folyamat volt az, hogy a munkásság a 90-es években már saját zászlaja alatt indult el a küzdelemben, hogy saját osztályának politikai céljait ki-

vívhasssa. Amint látni fogjuk, a magyar munkásság minden kívülről jövő gáncoskodás, minden politikai gyanúsítás, rágalmazás és üldöztetés ellenére kénytelen volt új útra térni, hogy a magyar dolgozó nép, sőt a helyesen értelmezett magyar nemzeti érdekek védelmében a maga szervezeteit a harcban kiépíthesse.

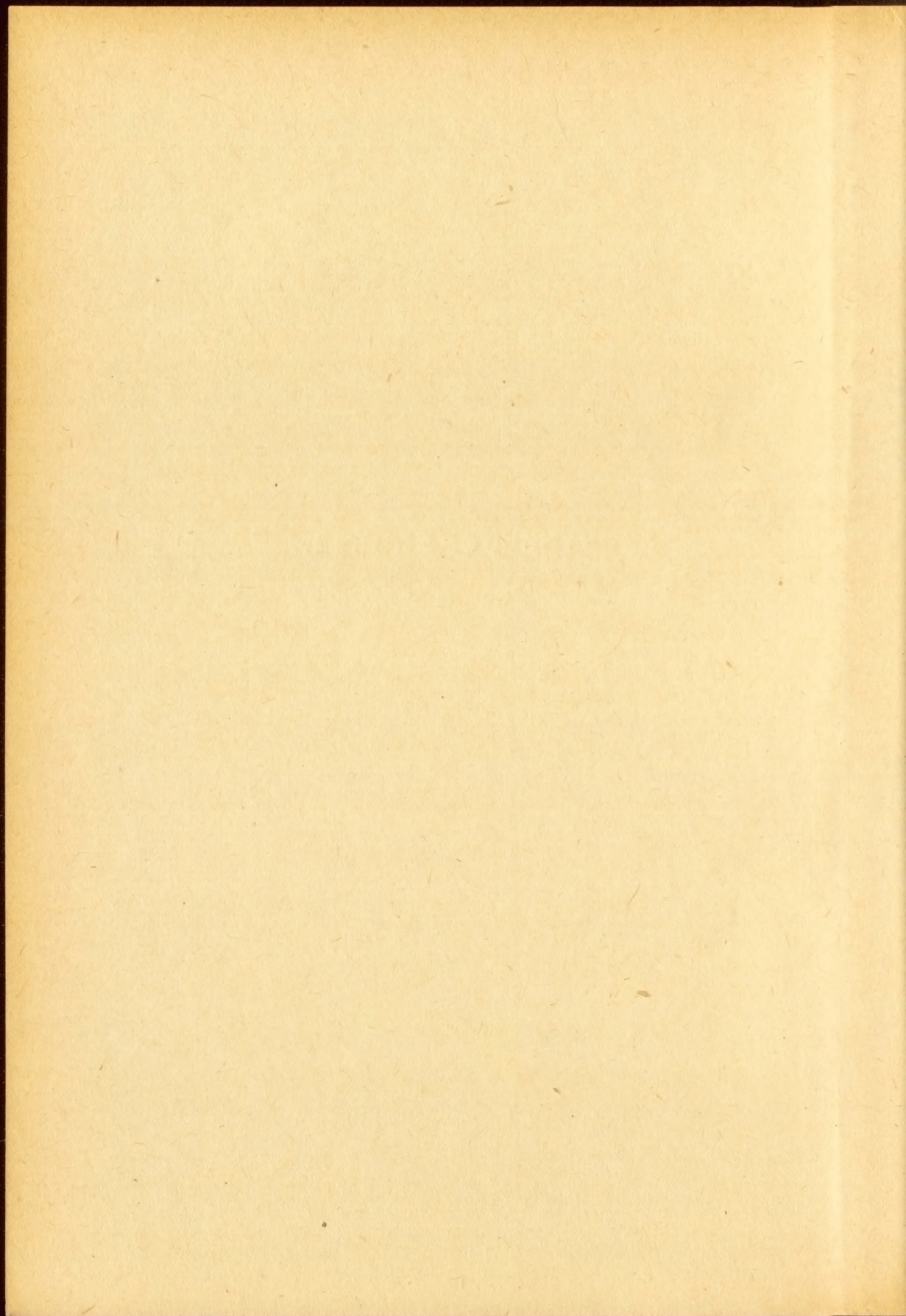

SZERVEZÉSI KÉRDÉSEK

Budapest és a bányavidék

1899-ben a szakszervezetek eljutottak odáig, hogy az erők célszerűbb összefogására gondolva, megrendezhették a magyarországi szakszervezetek első országos kongresszusát. Engem az a nagy megtiszteltetés ért, hogy bár a kongresszusnak nem voltam kiküldöttje, mégis megválasztottak a 11-es végrehajtó bizottságba, vagyis a szakszervezeti tanács tagjává. Számszerűleg a mozgalom akkor még elég gyenge és vérszegény volt. A különböző adatok egybevetése alapján megállapítható, hogy a szervezett munkások taglétszáma az egész országban alig haladta meg a tízezret. A kimutatásokban ugyan a földmunkások is egy-egy alkalommal szerepeltek húsz—harmincezres taglétszámmal, de a valóságban ez a csoport is sokkal gyengébb volt. E gyengeség okai általánosan ismertek. Az első szakszervezeti kongresszus jegyzőkönyvében olvashatók:

„Szervezkedési munkánkban mint jogtalanok, de sőt mint irgalomból megtűrtek szerepelünk“...

A kongresszus megnyitó beszédében az elnöklő Teszársz Károly azt mondta többek között:

„A hatalom kezdettől fogva minden törvényes és törvénytelen eszközt felhasznál a szakegyletek szabad fejlődésének megakadályozására“...

„A kormány eltiltotta a szakegyleteknek ama természet-szerű jogát“, mondotta Kiss Károly; a napirend egyik előadója, „hogy tagjaik gazdasági érdekeit felkarolják, sztrájkmozgalmakat szervezzenek, ily célokra erőt gyűjtsenek és tagjaikat segíeyezzék“...

Az üldöztetésnek és elnyomásnak alaposan kiépített rendszerét alkalmazták, hogy a munkásság szervezkedését hátráltassák. Elképzelhető, mennyire elkeserítette a munkásságot az ilyen bánásmód. S csakis ilyen elkeseredésből

fakadó hangulattal magyarázható az a jellemző jelenet is, mint amilyen a szakszervezetek második kongresszusán játszódott le, amikor a már többször említett Grossmann Miksa, mint a nyomdászok küldöttje felszólalt és erőlyesen tiltakozott az elnöknek olyan értelmű indítványa ellen, hogy a kongresszus szavazzon köszönetet a főváros tanácsának, amiért az új városháza dísztermét átengedte a tanácskozás céljaira... A kongresszus pedig egyhangúlag Grossmann indítványát tette magáévá és határozatilag kimondta, hogy az ilyesmiért nem jár köszönet...

A szervezetek kezdetlegessége és gyengesége abban is kifejezésre jutott, hogy a felszólalásokban, indítványokban és az előterjesztett határozati javaslatokban még meglehetősen nagy bizonytalanság, tapogatódzás és kapkodás volt észlelhető. Voltak a küldöttek között, akik például a szervezet sikerét úgy vélték biztosítani, hogy követelték a legalacsonyabb tagjárulékok megszabását... Voltak, akik az állammal szemben állítottak fel lehetetlen és érthetetlen követeléseket. A legtöbb probléma még nem volt tisztázott. Emlékszem, az 1901. évi második kongresszuson az elnökség olyan javaslatokat terjesztett elő, amelyeket még tárgyalás alapjául sem lehetett elfogadni, és szinte összeesküvésszerűen olyan bizottságot voltunk kénytelenek kiküldeni, amely átszövegezte az összes javaslatokat, mielőtt a kongresszus elé kerültek volna.

A szakszervezetek harmadik kongresszusán, 1904-ben a munkaközvetítés kérdéséről tartottam előadást és határozati javaslatokat terjesztettem elő. A kérdés akkoriban azért volt aktuális, mert 1903-ban a kormány az állami munkaközvetítési hivatalt állította fel a fővárosban. Ez intézet igazgatóságában a szakszervezetek is képviselve voltak néhány taggal, én is tagja voltam az igazgatóságnak. Az igazgatóságban állandóan éles harcokat kellett folytatni az intézet vezetősége ellen, s különösen Létay miniszteri tanácsos ellen, aki az intézet igazgatója volt, mert az intézet működése kifejezetten a szakszervezetek ellen irányult. Referátumomban erről a kérdéstről a következő szempontokat emeltem ki:

„A munkaerő“, mondtam, „szintén olyan áru, amely ma már a nyilvános piacra kerül, ennél fogva ezt az árut is szabályozni kell. Érdekünk, hogy ennek a hivatásnak a mi szakszervezeteinkben tegyünk eleget. Nekünk kell megvédelmeznünk azt a munkát, amely Magyarországon szociál-

politikai hivatást teljesít. Miként minden államban a fel-törekvő munkásosztály hathatós példát mutatott, nekünk is ezt kell tennünk ebben a szűkkeblű államban, amely a mun-kásokért semmit sem tesz. Ezt az államot munkaközvetítő hivataláról is megismerhetjük... Nem az az érdeke, hogy a munkaközvetítést elfogadhatóvá tegye, hanem az, hogy a szakszervezetek kezéből kiragadja... Ezért követeljük, hogy ez az intézmény demokratikus legyen, s nekünk abban kellő képviselőtünk lehessen. Ennek a képviselőnek a paritás felel meg legjobban és ebben az esetben meg is tudunk evvel az intézettel barátkozni..."

A kongresszus elé terjesztett és el is fogadott határozati javaslatban fel is hívtuk a munkásokat, tiltakozzanak ama törekvések ellen, hogy a szakegyesületek megfosztassanak a munkaközvetítés jogától és védjük meg ezt a jogukat. Az állami, vagy városi munkaközvetítő intézményekben a pari-tásos képviselőten kívül azt is követeltük, hogy sztrájk vagy kizárás esetén a közvetítés szüneteljen, hogy a szerződések-ben vagy a községek által megállapított bérminimumon alul ne közvetítsenek és hogy a közvetítést az igazgatóság által kinevezett és a munkásosztályból kikerült hivatalnokok lás-sák el.

A magyar szakszervezeti mozgalom történetének elején néhány olyan férfiú neve szerepel, aki hervadhatatlan érde-meket szerzett a szervezés első és legnehezebb munkálatai-nak elvégzése területén. Ezek között első helyen áll Teszársz Károly, a vasmunkások egyik legrégibb vezetője, Scheuer-mann Márton famunkás, Gogolya György építőmunkás, Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács első titkára, Vanczák János és még néhány ilyen férfiú, aki valóban alapvető mun-kát végzett. Ezekre a férfiakra ma annál inkább tudok igazi csodálattal visszaemlékezni, mert ma tudom csak igazán méltányolni, mit alkottak akkor, amikor mi fiatalabbak ezen a nehéz úton éppen csak hogy elindultunk, ők azonban már a legnagyobb buzgalommal és hittel szolgálták a nagy célt, amelyet mi csak akkor kezdtünk megismerni. Csak az tudja ezt a munkát méltányolni, aki visszaemlékszik, mennyi szívósságra és kitartásra volt szükség, amíg minket fiatalabbakat a szervezés munkájának célszerű módszereire rászoktattak. Hogy milyen szükséges és nélkülözhetetlen intézmény például a szakszervezetek központja, a Szakszer-vezeti Tanács, erről jóformán még csak fogalmunk sem volt akkoriban. Hogy az egyes üzemek és gyárak munkásságát

bizalmi testületek útján össze kell foglalni és rendszeres összejöveteleket tartani, és sok mást tőlük tanultuk. Mindez ma többé-kevésbé megvalósult és magátólértetődő, de én még jól emlékszem, hogy Teszársz vagy Scheuermann idejében milyen új és ismeretlen dolgok voltak ezek előttünk, fiatalabbak előtt.

Sok mindennek még nem volt sem mintája, sem történeti előzménye. Magunknak is találékonyaknak kellett lennünk és sok minden számára új utakat kellett találnunk. Emlékszem például egyesületünk első alapszabálymódosítására. A régi anyaegyesület alapszabályai talán még a közép-korból származtak. Elhatároztuk az alapszabályok módosítását, de ennél többet sem tudtunk az ilyesmiről. Aztán néhány estén vagy vasárnap délelőttön át ott kuksoltam a víguteai Molnár-féle vendéglő szaletlijének egy ablakdeszkája mellett, ez az ablakdeszka volt az íróasztalom és ezen végeztem el valahogy a nagy műveletet. Emlékszem, előttem feküdt néhány szakegyletnek az alapszabálya, szereztem jó éles ollót, megfelelő mennyiségű keményítőt, s az egyes kölcsönkért alapszabály-példányokat össze-vissza szabdaltam és ragasztottam, azt hiszem tisztára aszerint, ahogy ez vagy amaz a paragrafus meg tudta nyerni a tetszésemet. S még a belügyminiszteri záradék szövegét is odaragasztottam, hogy a kormánynak ezzel is megkönnyítsem a dolgát. Ezeket a „kodifikációs“ műveleteket akkoriban gyakran végeztük. Nálam annyiban ment könnyebben ez a munka, mert szakmai képzettségemnél fogva jobban tudtam bánni keményítővel, enyvvvel és ollóval...

Eléggé változatos, gyakran kalandos foglalkozás volt a szervezet ügyviteli könyveinek rendbentartása is. A kormányok tudvalevően csak olyan alapszabályokat „szentesítettek“, vagyis csak abban az esetben hagyták jóvá az alapszabályokat, ha azokban kifejezetten kimondottuk, hogy tartózkodunk minden olyan tevékenységtől, amely a szakma munkásainak gazdasági harcaira és egyéb érdekvédelmére vonatkozik. A formákat természetesen kénytelenek voltunk a legszigorúbban betartani és azt a működést, amely a szakma gazdasági harcaira vonatkozott és amely tudvalevően lényege és legfontosabb területe volt a szakszervezet tevékenységének, ezt csak a szervezet árnyékában, az ú. n. „szabadszervezet“ keretében végezhattük. Ennek a szervezetnek természetesen külön ügyvitelt, külön könyveket és külön számlákat kellett vezetni. Örízkedni

kellett attól, hogy ennek a kettős működésnek a szervezet könyveiben, pénztári vagy jegyzőkönyveiben valami nyoma maradjon. A hatóságok viszont éppen ezeket a nyomokat vizsgálták és kutatták. Rendszerint havonként, ahogy a hatósági vizsgálat következett, állandó félelemben éltünk, vajjon mindent rendben talál-e a hatóság. Nem emel-e kifogást az egyik vagy másik pénztári tétel vagy nyugta ellen, vagy a jegyzőkönyvbe vett határozat ilyen vagy olyan szövege ellen? Nem történt-e könyvelési tévedés, tételek utólagos beírása vagy kivakarása? Hogy ezen a téren „manipuláltunk“, azzal a hatósági kiküldött már eleve is mindig meggyanúsított bennünket... Mégis voltak a hatósági kiküldöttek között kivételek is, akik értelmesen, emberségesen és megértéssel nézték a sokszor kínos vergődést. Volt olyan kiküldött is, aki, ha az ügyvitel anyaga a vizsgálat alkalmával véletlenül „nem volt kéznél“, — ami pedig néha megtörténhetett azért is, mert hiszen a szervezet funkcionáriusai, a pénztáros, a könyvelő, a jegyző mind műhelyben dolgozó emberek voltak és a funkciójukat csak tiszteletből, vagyis mellékfoglalkozásként látták el — volt tehát olyan hatósági kiküldött, aki szigorúan meghagyta, vagy megüzente:

„Holnap jövök, addig, remélem, elkészülnek a vakarásokkal.“

Az ilyenfajta tolerancia azonban kivétel volt, csak a kormányzati magatartásnak egyes közegek által gyakorolt változata vagy kedélyesebb formája. A rendszer, a szabály, sajnos, egészen más volt. Erről a szomorú fejezetről, a magyar munkásság szervezkedési törekvéseinek rendszeres megakadályozásáról már köteteket írtak össze és nekem is könyvet kellene írnom, ha e tárggyal kimerítőbben akarnék foglalkozni. Meg kell elégedni azzal az általános megállapítással, hogy a kormányzat az első világháború előtti ú. n. liberális korszakban is reakciós és gyűlölködő magatartást tanúsított a modern magyar munkásmozgalommal szemben.

★

Mégis az ország fővárosában különböző okok következtében a szervezkedés munkáját csak nehezen tudták megakadályozni. A fővárosban zsúfolódott össze a nagyipar és ez a körülmény a tömörülő munkástömegek akarátának is megadta azt a feszítő erőt, amely szükséges volt ahhoz, hogy bármilyen akadályok ellenére kiépíthessék a szervezeteket. Azonkívül a fővárosban mégis csak rajta volt az

ország szeme, sőt a külföldé is. De gondoljunk csak ilyen vonatkozásban a vidékre, pl. a bányaterületekre, a paraszt-városokra, falvakra és arra a magatartásra, amelyet vidéki területeken a kormány megbízottjai, a kisebb városok hatóságai vagy a szolgabírák, vagy a csendőrségi közegek tanúsítottak a munkásmozgalommal szemben. Ha lapozgatunk azokban a könyvekben vagy a napi sajtóban, amelyek e korszaknak idevonatkozó leírásait tartalmazzák, meglevenedik előttünk az ország szomorú közviszonyainak egyik legmélyebb forrása.

Ha visszagondolok azokra a küzdelmekre, amelyeket pl. a magyar bányamunkások a szervezési lehetőségek érdekében folytattak, akkor számos olyan névre bukkanok, amelynek viselője méltó helyet foglalhat el a magyarországi osztályharcok hőseinek arcképesarnokában. Emlékszem pl. Csákány István elvtársra, aki a tatai szénbánya-területen dolgozott. A régi pártkongresszusokon hallgattam szinte drámai feszültségű kitöréseit. Felszólalásait, amelyekben az ő vidékén élő bányásznép szenvedéseit és nyomorúságát festette le, sohasem lehet elfelejteni, és nem lehet elfelejteni azt a képet, amely az egyes bányavidékeken az ember elé tárult, nem lehet elfelejteni a bányatelepek munkásházait, a csontig asszott, halványarcú gyermekeket, asszonyokat, ezeket az igazi Meunier-típusokat és az ott látható szapora csendőrzáratokat. Személyesen ismertem Vodraska Jánost, akit az aninai bányatelepről, mint különben a 90-es években még másokat is, vasraverve hoztak Budapestre. Ismertem kisiparos elvtársakat, mint pl. Brodnyánszkyt Resicán és másokat is. Ezek nem tartoztak közvetlenül a bányai igazgatóság fennhatósága alá, ezért függetlenebbek voltak, mint a bányamunkások. Bár a hatalmas vállalat szükség esetén rájuk is le tudott sujtani, mégis függetlenségüket arra használták, hogy felkarolják és segítsék a szerencsétlen bányászok örökös szabadságharcát... Gondolok Dellevaux úrra, a resicai járás egykori hatalmas főszolgabírájára, aki egy időben állandó figurája volt a Népszava és még inkább a „Volksstimme“ megfelelő rovatainak... Gondolok a temesvári Gábrriel Józsefre és ismét Grossmann Miksára, akik előharcosai és dédelgetett szónokai voltak a bányavidékeken rendszerint nehezen engedélyezett, többnyire kiverelkedett gyűléseknek. Kedves emlékeim fűződnek egy-egy gyűléshez, vagy erdei pázsiton megtartott május elsejei ünnepélyekhez, Németboksán, Románboksán, Resica, Anina, vagy

a sopronkörnyéki brennbergi bányavidékeken. S gondolok Szabó József, Pécs József, Végh István pécsi elvtársainkra, akik közül Szabó József évtizedeken keresztül olyan küzdelmeket vívott a pécskörnyéki bányásznép érdekében, hogy már életében is valósággal legendás alakja volt a magyar munkásmozgalomnak. Szabó hatalmas testalkatú, imponáló külsejű kőművesmunkás volt valamikor. Bár idegei acélból vagy kötélből voltak, mégis a sok feszültséget az idők folyamán nagyon megszenvedték. De a pécsi és a környéki proletárok csak szerető simogatásnak vették, ha Szabó József rászólt az egyikre vagy a másikra:

„De kedves elvtárs, értse meg, a ... Úristenit magának...”

Meg kell állapítani, hogy a „kedves” elvtársi jelzöt és megszólítást szegény Szabó elvtárs soha, de soha el nem mulasztotta, még akkor sem, ha az Úristenre való hivatkozást a fenti formában bizalmiférfi, vagy vezetőségi ülésen a megjelentekkel szemben kollektíve használta...

Azt sem lehet elfelejteni, hogy minden üldöztetés ellenére milyen rendkívüli hűséget tanúsított a pécskörnyéki bányák proletárnépe a szakmai szervezkedés és a szocialista eszmék iránt. Az 1906. évi Népszava-naptárban hosszabb képes riportot írtam a pécsi bányászok egyik sztrájkmozgalmáról. A fényképen látható, hogy miután a hatalmas bányatársulat a sztrájk letörése érdekében kilakoltatta a családokat a társaság tulajdonát képező lakásokból, a szerencsétlen bányászasszonyok ott kuporognak az erdőszélre kihányt bútoraik és vackaik mellett. Még ma is fáj a szívem, ha visszaemlékszem erre a látványra. Eső és szél csapkodta az ott búslakodó szegény, ártatlan népséget. Az asszonyok szomorúan sírdogálva nézték a pusztítást, de a férfiak és a legények szemében inkább a dac és elszántság volt látható. „Bányász-sztrájk Magyarországon...” — írtam ebben a 40 év előtt megjelent cikkben —, „ama még, sajnos, legtöbbször szervezetlen bérabszolgák legvégső kétségbeesése diktálta harc ez... A legtöbbször idegen tőkés vállalatok ellen kell a harcot folytatni... Kitörnek a föld mélyéből ők, kik örökösen másoknak ássák ki az aranyat érő kincseket. Csak azt tudják, hogy odalenn nincs tovább, nem bírják, mert életük pokol. Testvéri esküt tesznek egymásnak, hogy le nem szállnak újra a föld mélyébe addig, amíg sorsukon nem könnyítenek...”

Közöltem a cikkben bérlistákat, amelyekből kiderült,

hogy szószerint néhány fillérrel fizetik ki ezeket a szerencsétleneket a hónap végén. Foglalkoztam a kilakoltatás jogtalanságával és embertelen eljárásával és idéztem egyes munkások fájdalmas feljajdulását. Az egyik közülük így panaszkodott:

„Uram, két gyermekem halálos beteg volt, amikor a lakásomból kikergettek, feleségem szintén súlyos beteg, olyan állapotban találták, hogy a rendőrök hátrafordultak és én láttam, hogy könnyeztek... Csak ki, csak ki velük, kiáltotta parancsolójuk és most itt heverek mindenemmel az árok partján...“

Hányszor gondoltam erre a képre, különösen olyankor, amikor lenn jártam Pécsen egy-egy bányász elvtárs temetésén és néztem, hogy a sírig és azon túl is tartó hűségük kifejezésekként ríktó pirosra festett koporsókban temetkeztek...

Mennyi előny származhatott volna az egész országra, a magyar nemzetre, ha a kormányzat az elmúlt évtizedek alatt megértőbb lett volna ezzel az ország szempontjából olyannyira fontos munkásréteggel szemben! Mennyi energiát és idealizmust lehetett volna a fejlettebb termelés szolgálatába állítani, mennyivel egészségesebb nemzedékek álltak volna a közösség rendelkezésére, ha nem akadályozták volna, hogy a bányamunkásság kiszabadulhasson a nagykapitalizmus profithajászó rendszere alól.

„A föld rabjai“

Amit a fővárosi és különösen a bányamunkások szervezkedésének nehézségeiről az előbbieken vázoltam, az fokozottabb mértékben áll a magyar mezőgazdasági munkásságra, a magyar falu szegényeire, „a föld rabjaira“, ahogy a magyar szegényparasztiságnak valamikor híres költője és politikai vezetője, Csizmadia Sándor nevezte a magyar falu népét. A magyar dolgozó tömegeknek ez a legszélesebb és az ország szempontjából legfontosabb rétege legalább félszázad óta próbálkozott azzal, hogy életbevágó érdekeinek védemére alkalmas szervezeteket teremthessen magának. Ezt a történelmi kísérletet, még ha közhelynek is hangzanék, az igazságnak megfelelően nem nevezhetjük másként: véres és tragikus kálváriajárás volt ez az út.

Már 1897-ben találkoztak a szociáldemokrata párt kezdeményezésére Budapesten a magyarországi földmunkások

kiküldöttei, hogy itt megrendezzék első kongresszusukat. Ott ültem annak hallgatói között és sohasem felejtettem el ezt a történelmi jelentőségű, szép és felemelő látványt. Hányszor láttam és hallgattam a 90-es és a 900-as esztendőök folyamán az összejövetelnek egyik vezetőjét és rendezőjét, a ceglédi Urbán Pált, aki esztendőkön keresztül járta az igazi magyar Tiborcoknak szomorú és panaszos útját! Azon az első kongresszuson Urbán Pál valóban megrendítő nagy beszédben terjesztette elő a földművesmunkások szervezésével foglalkozó bizottságnak a jelentését és e jelentésben többek között ezt mondta:

„...Egész éven át száraz kenyéren tengődünk, mi még akkor sem jutunk jobb élelmezéshez, amikor nyáron a legnehezebb munkát végezzük. Nagyobb részünk az elzüllesztésnek néz elé, családunk, mint a koldusok, rongyban jár, gyermekeinket iskolába nem járathatjuk, mert abból a 80–100 forint évi keresetből nem bírjuk sem a tandíjat fizetni, sem gyermekeinket ruházni. Így kell nézni vérző szívvel, mint nőnek fel gyermekeink butaságban és mint válnak az emberiség salakjávául...”

E megrendítő szavakban bizony nem volt túlzás, mert a kongresszusnak egy másik szónoka, Szemenyei Imre orosházai küldött hivatalos adatokra hivatkozott, többek között szószerint idézte Tallián Béla egykori békésmegyei főispán szavait, amiket ez a gazdasági cselédekre vonatkozó egyik törvényjavaslattal kapcsolatban mondott. Ott maga a főispán írta a tervezetnek egyik szakaszáról, hogy

„...kicsinyes rendelkezésnek látszik, pedig a munkások elégtelenségének leginkább az az oka, hogy gazdájuktól a rendes élelmezést sem kapják meg. Oly átkozott szokás ez a kigazdáknál... hogy a saját és családja étkezésénél akar nem takarékoskodni, de nyerni...”

A kongresszusnak már legelső óráiban ilyen panaszok törtek fel az emberek szívéből, valósággal égbekiáltó vádak hangoztattak a többnapos kongresszuson. Az egyik küldött, Szalay István, akit ugyancsak az orosházai földmunkások küldtek, így jajdult fel:

„Hiába fordulunk széles e hazában bárkihez, nekünk nem szabad egyleteket alakítani, nekünk nem lehet körökbbe tömörölni, alapszabályainkat meg nem erősítik, elsikkasztják, s már létező egyleteinket felosztatják, megsemmisítik... Még csak gyülekezni sem engednek, hogy tanácskozhassunk közös bajainkról.”

Szemenyei István, egy másik küldött, valósággal lelkesedett örömeiben, hogy a kongresszus által Budapesten mégis nyílt alkalom a panaszok elmondására. Úgy érzi magát most itt Budapesten, mikor látja, hogy itt a gyűlést megengedik, mondotta, „minthogyha Amerikában, valamilyik szabad köztársaság államában élne...”

S azokban az esztendőkből a párt, amikor csak módját ejthette, lehetővé tette, hogy a szocialista szellemben szervezkedő földmunkások eljöhessenek ide a fővárosba, hogy keserű igazságaik mellett itt tüntethessenek és ezen az úton hívhassák fel a falvak szegényeinek rettentő helyzetére az illetékesek figyelmét.

Mint már említettem, legtöbbször a Hermina-úti Klems-féle vendéglő emeleti termében, vagy a vígutcai Molnár-féle vendéglőben folytak le ezek az összejövetelek. Milyen nagyszerű, milyen értelmes emberekkel találkoztunk ilyenkor, mennyi józanság, igazi parasztbölcsesség nyilatkozott meg formás felszólalásaikban. Mennyire nem felejtheti el, aki hallotta ezeken a kongresszusokon az említett Urbán Pál elvtársón kívül Csuzdy Ferencet, Keresztes Mihályt, Dobor Istvánt Dunapatajról. S ki tudná mind megnevezni őket: Rigó Jánost, Torma Jánost, Kapás Sándort, ezeket az igazi magyar parasztfigurákat. De jöttek az úgynevezett nemzetiségi vidékekről is minden ilyen alkalommal szervezkedő földmunkások, pl. Temerinről Simon János, Temesvárról Schaudt Fülöp. Jöttek Ómoravicáról, Bajáról, itt voltak valóban az egész ország dolgozó képviselőitében.

Nagyszerű, emelkedett és igazi szocialista szellem és gondolkodás nyilatkozott meg ezeknek a falusi és mezővárosi embereknek a szavaiban. Valósággal lestük ajkukról a szót, lelkesedtünk és rajongtunk értük. De volt is rá okunk, mert értelmes beszédjük színvonalban sokszor a fővárosi felszólalókét is felülmúlta...

— Csak egyfajta szocializmus van — mondta ezen az első kongresszuson Molnár János hódmezővásárhelyi küldött. — Tiltakozik ellene — mondotta —, hogy őket, mert nem iparosok, hanem földművesek, agrárszocialistáknak nevezzék... — Rigó János szabadkai küldött nagy előadást tartott a politikai pártok és a földművelés kérdéséről. Azt mondotta beszédében:

— A haza jelentse azt az országot, melyben egyenlő jogú emberekből álló szabad nép lakik, mely boldogan és

megelégedetten él munkája gyümölcséből azon a földön, mely, miként ezer év előtt, ismét mindannyiunké...

— De, sajnos, a politikai pártok képviselői — mondotta Rigó — nem így értelmezik a dolgot. A „haza“ szó náluk csak az ő háztartásukig terjed, vagy ha nagyon önzetlenek, úgy az akkor is csak a velük rokonszenvező arisztokrácia és az azok által lekötölezett néhány százezer választó és néhány tőzsér pénzeszsákjainak összességét jelenti... Látják, hogy a mai kapitalizmus a szocializmusnak készíti elő a talajt és azért ellenségei. Látják, hogy a kizsákmányoltak felismerték helyzetüket s hogy figyelmüket magukról eltereljük, ezeknek odadobják koncul a zsidókat, mint akik szerintük egyedüli okai a nép szegénységének, a népet szándékosan butítják.

Tószögi Mihály, az albertyi-irsaiak kiküldötte a politikai jogok kérdéséről referálva így szólt az 1897-ben megtartott kongresszuson:

— Kell, hogy ott, ahol az ország törvényeit hozzák, ahol a mi verejtékünkéről, a mi vérünkéről, mindenünkről határoznak azok, akik a mi kezeink munkájából élnek, ott mink is legyünk jelen, ott nekünk helyünk és szavunk legyen... Nem hogy üres szavakkal politizáljunk, hanem, hogy érdekeinket megvédjük, hogy sanyarú helyzetünkön amennyire lehet, törvény útján segítsünk...

Jogosult büszkeség töltötte el a szociáldemokrata párt fővárosi vezetőit, amikor végignézték egy-egy ilyen kongresszuson, amelyet rengeteg akadály ellenére, kimondhatatlan nehézségek közepette sikerült Budapesten összehozni. Jogosult elégtétel és büszkeség szól azokból a szavakból, amelyeket az első kongresszus tanácskozásainak befejezésekor Rády Sándor mondott az egybehívó pártvezetőség nevében:

— Ez a kongresszus, amelyik tanácskozott, egyedülálló, mert ehhez hasonló még nem volt... Annál inkább tölthet el bennünket büszkeséggel a gondolat, hogy mi voltunk és mi vagyunk az elsők, akik a munkás magyar népet felébreszteni kezdjük, akik először ébresztjük jogainak tudatára és rántjuk le szemeiről a fátyolt...

Hogy az ilyen nagyszerű elindulásnak, nekibuzdulásnak és évtizedekig tartó, nemcsak bátor, de sokszor hősiességnek csak egy-két olyan szociálpolitikai törvény volt az eredménye, amely nem nagyon lendített a mezőgazdasági proletárság sorsán, annak nem a magyar föld-

munkások az okai. Ismeretesek azok az óriási torlaszok és gátak, amelyeket különösen a földmunkások szervezkedése elé emelt a magyar politikai reakció és a szolgálatukban álló közigazgatási közegeknek a gyakorlata. Keményebben, sőt brutálisabban még nem védelmezték bástyát, mint azt, amelyet a magyar nagybirtokosok érdekeinek a védelmében emeltek. Ki tudná felsorolni azt a rengeteg hősie kísérletet, megmozdulást, azt a sok tragikus állomást, amely mind arra emlékeztet, mit szenvedtek el a szervezkedés és a szocializmus gondolataért éppen a magyar falvak és mezőgazdasági városok szocialista munkásai? Az előbb felsorolt nevek mellett elég felsorolni néhány magyar helységnevet: Hódmezővásárhely, Szeged, Békéscsaba, Orosháza, Kecskemét. Elég volna néhány számadat a földmunkások által elszenvedett börtönbüntetésekről és a pénzbüntetések összegéről, ahogy mindezekről már annyi helyen és annyiszor írtunk és beszéltünk s akkor előttünk állnának az igazi kálváriának állomásai... S azt sem lehet elhallgatni, hogy a földmunkások minden egyes megmozdulása után a közigazgatás mindig csak még szorosabbra kovácsolta azokat a bilincseket, amelyek a földmunkások mozgási szabadságát megbénították. Milyen fellélekzés és mennyi reménység ébredt ebben a munkásrétegben, minden keserűség és annyi csapás ellenére, amikor rendkívüli történelmi események idején, mint pl. 1905-ben a kormány és a hatóságok ezeken a rettenetes bilincseken átmenetileg csak valamicskét is lazítottak...

Pedig milyen nagyszerű emberpéldányok, milyen elsőrendű vezetők akadtak a mezőgazdasági munkások és szocialisták között. Mennyi idealizmus és mennyi józanság, mennyi értelmesség és tudás, mennyi áldozatkésség és vértanúság sugárzott ezekből a férfiakból. Urbán Pálról már szoltam. Rendkívül magas életkort ért el szenvedések és szegénység közepette. Mennyi üldöztetésben, mennyi börtönbüntetésben volt része, de halála pillanatáig mégsem volt más gondolata, mint a szocializmus és a magyar parasztság felszabadulása. A dunapataji Dobor István nevét is említettem. Dobor évekig dunai hajókon dolgozott, amikor Budapestre jutott, soha, talán egyetlen alkalommal sem került el a szociáldemokrata párt irodáját. Külső megjelenésében is a városi ember szemét gyönyörködtető falusi típust képviselte. Bölcs és erélyes beszédű és gondolkodású volt. Emlékszem, mikor egy felnőtt fia meghalt, ő maga

állt oda a nyitott sír elé és mondott fia fölött búcsúztatót... Garami Ernő nem egykönnyen melegegett fel valaki iránt, de ha Dobor István feljött hozzánk, Garami is csak mosolygó szeretettel vette körül és szeretettel beszélt vele, vagy távollétében róla... Szegeden ott élt az öreg Kerekes bácsi, akinél szelidebb, de a szocializmus irányában hűségesebb és állhatatosabb lelkiületű embert nehéz elképzelni. Milyen bájosan hangzott az öreg ajkáról, ha egy-egy értekezleten, mint korelnök azt javasolta, hogy az új vezetőség megválasztása céljából küldjön ki az értekezlet egy „kandikáló“ bizottságot, amely az új vezetőséget kikandikálja... Németh Antal egykori szegedi földmunkás, mint sok-sok ezer társa, ezidőszent már Amerikában él, de a maga idejében a legfáradhatatlanabb agitátora volt a szervezkedő magyar földmunkásoknak.

Ugyanakkor természetesen meg kellene emlékezni a magyar ipari munkások, elvtársak, vagy intellektuelek hosszú soráról, akik nagy idealizmussal és lelkesedéssel leginkább a földmunkások szervezésének gondolatával és gyakorlati munkáival foglalkoztak. A földmunkásmozgalom nagy fellendülése és valóban országos méretekben való felángolása esztendőjével, az 1905-ös évvel kapcsolatban, amely esztendő történetéről alább bővebben is lesz szó, ezen a helyen fel kell említeni Jócsák Kálmán és Ladányi Rezső nevét. Egyideig mind a ketten titkárai és valóban nagytettségű szervezői voltak a magyar földmunkások mozgalmának. Jócsák Kálmán a maga idejében rendkívül rátermett, rokonszenves megjelenésű agitátor volt. A paraszt-ság nyelvét nagyon értette és nagyon szerették odakünn a falvakban. Ladányi Rezső azok közé tartozott, akik annak idején a legnagyobb ambícióval és szeretettel foglalkoztak a mezőgazdasági munkásság szervezésével. Volt idő, amikor Ladányi Rezső, 1907-ben, a Darányi-féle úgynevezett „derestörvény“ idején, majdnem naponta írt ezekről a kérdésekről a Népszavában. A cselédek jogviszonyainak problémájáról írt egyik röpiratáért perbe is fogták és több-havi államfogházra is ítélték. Nyisztor György, aki előbb Szatmáron, majd Budapesten a központban fáradozott hosszú esztendőkön keresztül a magyar földmunkásmozgalom első soraiban, az első világháború előtti mozgalomnak annyira közismert alakja volt, hogy egyénisége külön dícséretre egyáltalán nem szorul. Ugyanez áll Takács József elvtárs személyére vonatkozóan, akiről elégséges megállá-

pítani, hogy már a 900-as esztendőök legelején is ott állt a földmunkásmozgalom első soraiban.

Ide kell jegyeznem egy férfiúnak a nevét, akiről csak kevesen, csak legszűkebb baráti köréhez tartozók tudhatják, hogy szinte elévülhetetlen érdemei vannak a földmunkások szervezkedése körül. Néhai Naszódi Zsigmond elvtársunkról van szó, aki bár beteges testtel, de lángoló szívvel igazi rajongója volt a földmunkások ügyének. Naszódi eredetileg asztalosmunkás volt. Néhány éven át a dobutcai betegsegélyező pénztárban hivatalnokoskodott, nagytehetségű proletár volt. A katonaságtól betegen jött haza, örökségül ránkmaradt egy novelláskötete és néhány nagyszerű tárcacikk, az akkori Népszavában. Naszódi a falusi viszonyoknak ritka kitűnő ismerője volt, a falusi nép szervezkedésének ügyéért lángolt és az volt gondolkodásának központjában. Naszódit én hoztam össze Csizmadia Sándorral. Annyira megszerették egymást, hogy azután majdnem naponta találkoztak, mert szegény Naszódit semmi sem tudta annyira boldoggá és megelégedetté tenni, mint az, ha beszélgethetett a földmunkások dolgairól. Kedves és drága emlékem, hogy Naszódi legelső írásainak úgyszólván én voltam első lektora, kritikusa, irodalmi tanácsadója. S felejthetetlen emlékem, milyen boldog volt Naszódi, de még én magam is, amikor a Népszavában leadott harmadik vagy negyedik tárcája után Garami kijelentette, hogy: „Naszódi most már ezután csak jó dolgokat fog írni...“ Sajnos; csak rövid ideig írt, mert a katonaságnál súlyos szívbját szerzett, 1904 nyarán meghalt. Mikor halálos betegen hazautazott szülőfalujába, a Soprontól nem messze eső Vittnyédre, én kísértem ki a vasúthoz és tudtam, hogy szegény barátomat nem fogom többé viszontlátni. Novelláit ki is adtuk egy kis kötetben, ez maradt meg róla szép emlékek. Később, valahányszor Sopron felé vitt az utam, nem mulasztottam el, hogy a vasúti kocsi ablakából szomorú pillantást vessek a vittnyédi kis vasúti állomás épületére, hogy legalább gondolatban odanézhessek szegény jó Naszódi sírjára.

★

A magyarországi földmunkások mozgalmáról megemlékezve, természetesen első helyen, sőt külön nagy fejezetben kellene írni ennek a mozgalomnak egy időben nemcsak első vezetőjéről, de valóságos hősről: Csizmadia Sándorról.

Csizmadia valóban nagy tragédiának a szomorú hőse. Politikai bukása olyan körülmények között történt, hogy nevét, amely egykor ragyogó csillagot jelentett a magyar munkásoszály politikai és szociális harcainak égboltozatán, egy ifjabb nemzedék előtt el kellett takarni és el kellett feledtetni... De ezek a sorok részben a magyar munkásmozgalom történetéről szólnak és ha a földmunkások küzdelmeiről van szó, akkor teljesen lehetetlen elkerülni annak a Csizmadia Sándornak a nevét, aki már ott állt ennek a mozgalomnak az elindulásánál és akinek a neve majdnem három évtizeden keresztül nemcsak a földmunkásmozgalom, hanem az egész magyar munkásmozgalom legelső és legnagyobb nevei közé tartozott. Foglalkoznom kell tehát már csak a tanulságok kedvéért is mozgalmunknak ezzel a rendkívül érdekes és jelentős alakjával is. Csizmadia Sándor nemcsak agitátora volt a földmunkásoknak, de, mint egyik östehetsége a magyar falu népének, jelentős nagy költője is volt ő a magyar „föld rabjai“-nak. Csizmadia, a költő fölött, mint tudjuk, Ady Endre aratott nagy diadalt, az az Ady, aki, mintha csak Csizmadiáról akart volna írni, el-sóhajtotta, hogy: „Nem első rokkánás ez ezen a tájon...“ Nyilván a végzet akarta úgy, hogy Csizmadia, ki „nagy sorsra vágyott...“, valóban „rokkánva jutott el a nagy éjszakáig...“

Amikor Csizmadiát, talán 1899-ben vagy 1900-ban, személyesen is megismertem, ő már neves előharcosa volt a földmunkásmozgalomnak. Az 1897-es első földmunkás kongresszuson nemcsak, hogy ott volt, de egyik előadója is volt ennek az összejövetelnek. S valahányszor felszólalt, szavait mindig nagy tetszéssel fogadták. Későbbi szerepléséről is meg kell állapítani, hogy Csizmadia a párt legkedveltebb szónokai közé tartozott, sok humorral beszélt, éles parasztlogikája rendkívül jóízű, erős zamatot adott beszédmodorának. Az a legenda járta róla, hogy amikor a 90-es évek elején a pártvezetőség felhozta őt Budapestre, a központba, itt tanult meg írni-olvasni, egy ideig segédmunkás volt abban a nyomdában, ahol akkor a Népszavát nyomták. Csizmadia egyik fotográfiáját őrzöm, amelyen még mint igazi hetyke falusi legény látható, viselete az akkor divatos gatyá, kendős kötény, szép rámás csizma, a szájában természetesen szép kis makrapipa... A képen, azt hiszem, az egyik Szalay-fiú látható, de az már „civilizáltabb“ viselkedben, mint Csizmadia. Szóval Csizmadia ott még úgy fest,

mint ahogy a „Fogházi levelek című kötetének egyik versében ő maga írja:

*„Régen volt az, régen volt az már nagyon
Alkonyatkor lassan hulló harmaton
Fehérgatyás parasztleány útra kél,
Hogy kövesse a piruló esti fényt...”*

Amikor 1900 elején első verskötetete megjelent a fővárosban, egyszerre megszerették őt az elvtársak. Különösen az egyetemi hallgató elvtársak bálványozták. A következő, az elsőnél jelentősebb verskötetét „A föld rabjai” címen, emlékezetem szerint, Szabó Ervin rendezte sajtó alá és ennek a kötetnek már igazi, komoly értéke és sikere is volt.

Az első kötetben volt egy verse, a címére már nem emlékszem, csak az egyik rímre, amely így szólt valahogy: „A világon bármerre kutatsz, ilyen pártot fel nem mutatsz...” Mai ízlésem szerint azt kell mondanom, hogy a versike akármilyen fűzfapoétának díszére vált volna, de minthogy Csizmadia a pártot glorifikálta ebben a versben, én a verskötetettel a hónom alatt végigjártam az összes budapesti szervezeteket és órák hosszat szavaltam és agitáltam a verskötet érdekében... Csizmadia nagy bámulói közé tartozott egyidőben Balassa Jenő, a Vígszínház egykori nagynevű művésze. Alig volt akkoriban pártünnepély, amelyen Balassa egy-egy Csizmadia-költeményt el ne szavalt volna. „Az anyám mosni jár”, vagy „A gyár előtt” című költeményekkel Balassa mindig és mindenütt valószínűsíthető sikert aratott.

De Csizmadia nemcsak a verselésének köszönhette nagy hírnevét. Nimbusza már régebbi és megalapozott volt. Még 1896-ban történt, hogy amikor egyik cikkéért perbe fogták, az esküdtszék előtt olyan beszédet mondott, amilyent a törvénytörők falai között se azelőtt, de talán még azután sem hallottak sokat.

— Én nem félek a börtöntől — mondotta védőbeszédében Csizmadia —, kész örömmel megyek oda, ahol annyi társam szenvedett és szenved most is... Nekünk szocialistáknak van egy bűvös erekyénk, amely vigasztalást nyújt a szenvedőknek, bátorságot és lelkesedést önt a küzdőkbe, ez: a bebörtönzöttek névsora... Büszkén megyek a börtönbe, mert én leszek az első földművelő, aki azért megy börtönbe, mert tollal oda nyult, ahol fáj... És ez

bizonyítja legjobban, hogy a földművelő munkásság már nem olyan tudatlan, mint amilyennek tartják. Nem kérek részemre semmit, nem mondom, hogy legyenek kíméletesek, nem mondom, hogy legyenek méltányosak, ítéljenek úgy, mint azt az önök igazságérzete diktálja...”

Csizmadiát ebben a perben csak háromhavi államfogházra ítélték, de a későbbi idők folyamán már több esztendőt is kitettek azok a büntetések, amiket a különböző perekben Csizmadiára kiszabtak s természetes, hogy a szocialista munkások, de elsősorban a földmunkások csak a bátor hőst látták és magasztalták ebben az elszánt férfiúban. Úgy volt, ahogy ő maga írta egyik versében:

*„A szeretetnek lángolása milyen öröm, magas egek!
Körülfogott s felém rivalgott az óriás, a szent tömeg!“*

Magam is azok közé tartoztam, akik nemesak rokonszenvet, de nagy szeretetet éreztek Csizmadia iránt. Amikor 1904-ben beválasztottak a pártvezetőségbe s különösen később, amikor párttitkárnak választottak meg, majdnem minden kérdésben bizonyos elfogultsággal is Csizmadia mellett álltam. Nagy rokonszenvvel foglalkoztam afférjeinek sokaságával s ha valami konfliktusa akadt az elvtársakkal, én rendszerint Csizmadia pártján álltam.

Pedig, sajnos, igaz, hogy Csizmadia fékezhetetlen természetű és fegyelmet nem tűrő ember volt. Olyan volt, amilyennek ő maga rajzolja magát a „Fogházi levelek“-ben.

*Magamnak alkotok erkölcsöt,
A poharamba magam töltök,
De ki is iszom azt fenékig,
Bár mások botránkozva nézik.
Mi jó, mi rossz, magam ítélem,
S bírálatát
Én senkinek sohase kérem...”*

Fékezhetetlen, olykor szinte vad duhaj volt. Nem akarta vagy nem tudta megérteni vagy elfogadni, hogy a demokráta elvek szerint működő szervezet, ha már valami csárdával kell azt összehasonlítani, csak olyan lehet, hogy abban több dudásnak is meg kell férnie egymás mellett...

Köztudomású, hogy a híres Ady—Csizmadia-vitában Csizmadia borzasztó sokat szenvedett Amikor pedig

Garami, Weltner és mások is a Népszavában nyíltan Ady mellé álltak, akkor ezt Csizmadia már semmiképpen sem tudta elviselni. Meggyőződése, hogy már az Ady-konfliktus okozta Csizmadia teljes lelki összeroppanását. Meggyőződése, hogy ami évekkel később robbant ki belőle, nevezetesen az, hogy az 1919-es ellenforradalom első napjaiban Csizmadia az ő fényes múltját megtagadta és a forradalom után a munkásmozgalomba nem talált többé vissza, az is már csak annak a korábbi lelki összeomlásnak volt a következménye. Egyéni érzékenysége az idők folyamán a beteges összeférhetlenségig fokozódott. A mellőzöttség tudata irtózatossá kényszerítette. Ha a Népszava egy-egy versét vagy tárcáját nem adta le elég gyorsan, akkor ebből már a legnagyobb konfliktusok támadtak. Egykori szegénysége és nyomorúsága lelki ellenhatásaként a későbbi években bizonyos pénzsóvárság is fejlődött ki benne. Viszont igaz az is, hogy amikor dicsősége és népszerűsége csúcspontján állt, irigyei is voltak és néha igaztalanul is bántották. Én kitartottam mellette, mert meg akartam menteni a párt számára azt a nagy értéket, amelyet az ő egyénisége jelentett. Az 1918-as forradalom egymástól nagyon távolosó őrhelyekre állított kettőnket s már a kommün kitörése előtti hetekben is alig láttuk egymást. Mikor Csizmadia meghalt, emigrációban voltam, halála fölött gyászt és szomorúságot éreztem. Mintha szívenütöttek volna, úgy éreztem magam, amikor Kunfi azt írta a bécsi „Arbeiterzeitung“-ban, hogy Csizmadia, sajnos, későn halt meg... én pedig kénytelen voltam belátni, hogy Kunfi igazat írt...

De Csizmadia, aki a forradalom után megingott, húsz esztendővel azelőtt szinte páratlan lendülettel állt a magyar földmunkás-mozgalom élén és heroikus harcokat vívott ennek a mozgalomnak az érdekében. Csúcspontja volt e küzdelemnek az 1905- és 1906-os esztendő, amikor történelmileg kedvezőnek látszó pillanatban a mozgalom óriási hullámokat vert és jelentős eredményeket is tudott elérni. Ez átmeneti fellendülésnek, valamint a kedvező pillanatnyi politikai konjunktúrájának megvan a maga története és néhány sorban erről is érdemes megemlékezni.

Megemlítettem, hogy a földmunkások már a 90-es esztendő eleje óta állandóan kísérleteztek és fáradhatatlanul igyekeztek azon, hogy szervezkedés útján kibírhatatlan helyzetükön változtassanak. Megemlítettem, hogy a kormány és a közigazgatás kérlelhetetlen volt és esztendőkön

keresztül a földmunkások hiába rázogatták bilincseiket. Az 1897-es évi első kongresszusukon megkísérelték az országos szervezet megalakítását. Viszont a rákövetkező esztendőben már a kormány is megadta erre a maga megfelelő válaszát. Az 1898-as esztendő a hírhedt Bánffy—Perczel-féle szocialistaellenes hajsza, a földmunkások mozgalmá elleni brutális üldözéseknek a csúcspontját is jelentette. De bármennyire alapos munkát akart a Bánffy-kormány elérni, mint ahogy nem sikerült a fővárosban a szocialista mozgalmat teljesen megsemmisíteni és kiirtani, azonképpen a földmunkások mozgalmának egyes csoportjait sem tudták végleg eltaposni. A földmunkások országos szervezőbizottsága ezekben a legkeservesebb esztendőkben is ébrentartotta a szervezkedés gondolatát. A szervezett ipari munkásság pedig egyetlen pillanatig sem tágitott attól a gondolatától, hogy Magyarországon a szociáldemokrata pártnak csak akkor lesz igazi tömegbázisa, ha a földmunkások tömegeit is sikerül szilárd szervezetek keretében tömöríteni és talpraállítani. Az 1904. évi szakszervezeti kongresszuson éppen a fentebb említett és sajnos oly korán elhunyt Naszódi Zsigmond elvtárs terjesztett elő egy indítványt, hogy: „mondja ki a kongresszus, hogy az ipari munkások szakszervezeteinek mintájára a földmunkások részére is gazdasági szervezetek alakítását tartja szükségesnek és az ipari szervezett munkásoknak kötelességévé teszi, hogy ebben az irányban a földműveseknek segítségére legyenek...“

A korábbi tapasztalatok alapján, szegény Naszódinak ez a lelkes indítványa 1904-ben, bizony még utópiának látszott, de véletlenül hamarosan mégis megjött a kedvező alkalom. Ugyanis 1905-ben az a politikai harc, amely Ferenc József király és a magyar parlamenti ellenzék között a katonai követelések miatt folyt, ebben az esztendőben odáig fejlődött, hogy a király a Fejérváry—Kristóffy-kormányt volt kénytelen kinevezni. Ennek a kormánynak, tudvalevően, a parlamentben nem volt többsége, ezért a parlamenten kívüli politikai erőkkkel igyekezett helyzetét megerősíteni. Más összefüggésben evvel az érdekes esettel még majd foglalkozunk. Ide csak annak a megállapítása tartozik, hogy a Fejérváry-kormány többször nyilatkozott olyan értelemben, hogy szakítani kíván a régi gyakorlattal, amelyet az előző kormányok a munkásmozgalommal szemben folytattak és lehetővé kívánja tenni a szabad szervezkedést a munkásság számára.

A Fejérváry-kormánynak ez a bejelentett magatartása volt a földmunkások újabb megmozdulásának új kiindulási pontja. 1905 elején Csizmadia nagyobb értekezletre hívta össze a földmunkások vezetőit s ott javaslatot tett a szakszervezet alapszabályainak kidolgozására és jóváhagyás céljából való azonnali felterjesztésére. Ez meg is történt és bekövetkezett az a valósággal csodálatosnak mondható esemény, hogy a kormány a földmunkások országos szakszervezetének alapszabályait még 1905 karácsonya előtt jóvá is hagyta. 1906 januárjában az egyesület már meg is tarthatta alakuló közgyűlését.

Abban az időben már a párttitkárság vezetője voltam és ezen a réven a földmunkások szervezetének megalakulása körül is jelentékenyebb szerephez jutottam. A pártvezetőség hivatalos kiküldöttje voltam mind az előkészítő értekezleten, mind az alakuló közgyűlésen. A közgyűlésre összereseglett nemmagyarajkú küldötteknek én referáltam német nyelven a napirenden levő kérdéseket és az a megtiszteltetés is ért, hogy az alakulóközgyűlés, amely a szövetség elnökévé Csizmadiát választotta, engem első alelnöknek választott meg. Ha visszapillantok arra a majdnem 50 esztendőre, amelyet a magyar munkásmozgalom különböző órhelyein töltöttem el, úgy érzem, hogy ez az 1905. évi tisztségem, amellyel engem éppen a magyar földmunkások megbízottai ruháztak fel, életemnek olyan mozzanata, amely leginkább tölt el büszkeséggel.

Ezen a helyen éppen csak szerényen meg akarom jegyezni, hogy bár akkoriban még aránylag fiatal ember voltam, mégsem voltam újonc a földmunkások között sem, mert már a 90-es esztendőkhöz is a párttitkárság megbízásából a legeldugottabb, istenhátamegetti falvakban is jártam agitációra. Éppen ezért nagy derűtséggel fogadtam egyszer a parlamentben az egyik jobboldali képviselőtársamnak azt a kiszólását, hogy ő az én személyemet a vidéki parasztnép között nehezen tudná elképzelni. Azt hiszem, jogosan azt válaszoltam neki, hogy ő talán még a világon sem volt, amikor én már a falusi nép között is agitáltam. Különben a falusi népről mindig azt tapasztaltam, hogy nagyon tárgyilagosan gondolkodik, nem annyira azt nézi, hogy ki az, aki beszél, hanem, hogy mit tud az illető szónok neki érdekeset és hasznosat mondani. Az is nagyon érdekes volt mindig, hogy egy-egy kisebb vidéki helyen az elvtársak azt fogadták a legnagyobb szeretettel, akitől először

hallhatták ott a faluban a szocialista eszme hirdetését. Min-
dig az a bizonyos legelső szocialista gyűlés volt az ő leg-
nagyobb történelmi élményük. Akik később jöttek oda,
azoktól csak aziránt az elvtárs iránt érdeklődtek, aki leg-
legelőször járt náluk...

1905 vége óta tehát a földmunkások is a kormány által
jóváhagyott alapszabályok keretében működő szervezetben
dolgozhattak. Azaz hogy dolgozhattak és szervezkedhettek
volna, ha... Mert odakünn a vidéken a közigazgatási köze-
gek, a szolgabírák, a különböző vidéki rendőrkapitányok és
helyi hatalmasságok bizony még a kormánynál is nagyobb
urak voltak. Ezekben a kérdésekben nekik még a kormány
sem parancsolhatott. Amikor a Magyarországi Szakszerve-
zeti Tanács két évvel később jelentést terjesztett elő a hely-
zetről, akkor, 1907. évi jelentésében szószerint ezeket mondja:

„A földmunkások szövetségének alapszabályait a Fejér-
váry-kormány hagyta jóvá, de a szövetség vezetősége csak-
hamar tapasztalhatta, hogy a jóváhagyott alapszabályok
érvényessége csak papíron van meg... A vidéki hatóságok
egyszerűen nem tűrik, hogy az ezerholdasok rabszolgái em-
berségesebb viszonyok kiküzdése céljából szervezkedjenek.
A legtöbb helyen a rendőrkapitányok vagy szolgabírák nem
vették tudomásul a csoportok alakítását“...

Valóban így is volt. A földmunkások fékezhetetlen
vágya sok akadályt eltudott ugyan hárítani az útból, a szö-
vetség már az első esztendő végén elérte majdnem a
25.000-es taglétszámot, az első év végén több mint 450 cso-
portja volt a szövetségnek. Szervezett és fegyelmezett küz-
delem folyt ebben az 1906-os esztendőben a földmunkások
tűrhetetlen helyzetének megjavításaért. Ebben az esztendő-
ben több mint 10.000 volt a sztrájkoló aratómunkások száma
és a napszámbérek jelentékeny emelését is sikerült elérniök.
De sajnos, a reakció, a politikai ellenfelek és a közigazgatás
nyomása is ennek megfelelő volt. Jellemző mind a kormány-
zat, mind a nagybirtokosok szociális és politikai gondolko-
dására, hogy a Fejérváry-kormányt követő koalíciós kor-
mány igazságügyminisztere nem szégyelte a parlamentben
azt mondani, hogy a napszámbérek felemeléséért harcoló
szegény nyomorgó földmunkások „zsarolnak“... A földbir-
tokosok állandóan a szövetség sürgős felosztatását követel-
ték. A közigazgatás pedig ugyancsak nekilátott, hogy minél
több akadályt gördítsen a harcoló földmunkások útjába. Az
1906-os esztendőben az akkori viszonyokhoz mérten a legsü-

lyosabb büntetésekkel sújtották a földmunkás-mozgalomban résztvevő munkásokat.

Ennek az újabb üldözésnek az idők folyamán két irányban is megmutatkoztak a sajnálatos következményei. Az egyik az, hogy a földmunkások mozgalmában megint visszaesés állt be. 1910 körül a földmunkásszövetség csoportjainak száma már lelapadt 50-re. A másik következmény az volt, hogy problematikussá vált, vajjon helyes és célravezető-e a szervezésnek és a küzdelemnek az a formája, amelyet a földmunkások addig alkalmaztak. Felvetődött a kérdés, nem volna-e szükséges a meglévő szervezet mellett még más olyan módszereket és utakat követni, amelyek esetleg „közvetlenebb, kézzelfoghatóbb és gyorsabb eredményeket“ tudnának a földmunkások számára biztosítani. Így vetődött fel az akkoriban Olaszországban éppen felvirágzott földmunkásszövetkezetnek az eszméje. A szövetségnek 1912-ben Szabadkán megtartott közgyűlésén ennek a kérdésnek sürgős tanulmányozását határozták el és ennek folyamán a szövetség ki is küldte Csizmadiát Olaszországba a kérdés helyszíni tanulmányozására.

Közlöm itt Csizmadia egyik levelét, amelyet Olaszországból írt hozzám. A történelmi dokumentumnak is beillő levél így szól:

Reggio Emilia, 1912. VII. 9.

„Kedves Barátom!

Tegnap megjelentem itt pártkongresszuson „in nome dei lavoratori della terra in Ungheria“ (a magyarországi földmunkások nevében) és beszéltem is rettenetes tapsok közepette. Persze magyarul szónokoltam, ami szerencsém volt nekem is, nekik is, mert senki sem értette. Ugyanis szörnyű tapsaikkal olyan zavarba hoztak, hogy majd összeestem. Te tudod, hogy rögtönözni nem igen tudok. Magyarul azért beszéltem, mert szónokolni az embernek anyanyelvén is elég nehéz, nemhogy idegen nyelven. Mégis, ha előbb tudtam volna, hogy beszélnem kell, néhány mondatot olaszul is mondtam volna. Képzelheted, micsoda siker lett volna. Sajnálom is nagyon. Az olaszok azonban, dacára, hogy nem értettek, vagy talán éppen azért, azt mondták, nagyon szépen beszéltem; látták a mozdulataimról. Beszédemet különben Balabanoff fordította olaszra, persze nem tud magyarul egy szót sem, hát mondhatott, amit akart. Nagyon mulatságos volt. Dehát miután Balabanoff szokta a beszédek for-

dítani, joggal kívánhatták tőle, hogy fordítsa a magyart is, ha nem érti is.

Hanem ez aztán egy ország. Te jártál már talán Olaszországban, ámbár, hogy itt benn jártál-e, nem tudom. De ha jártál is, Neked tán nem tűnt úgy fel a különbség az olaszok földművelése és a mienké között. A mienk ehhez képest egy parlagon heverő vad sivatag, amelyen csak Tisza István-féle giz-gaz terem. Most látom azt is, micsoda munkát végez a mi pártunk abban a Szaharában.

Ami az én dolgomat illeti, már Milánóban megtudtam bizonyos dolgokat, amelyeket se Pór Ödön (egy akkoriban Olaszországban élő magyar elvtárs), se más nem tudott. Ugyanis a mi számunkra sokkal nagyobbak a nehézségek a kooperációk dolgában, mint gondoltuk. Amiből persze nem következik, hogy mondjunk le róluk. Sőt most még inkább az a meggyőződése, hogy csak így lehet földműves-mozgalmat csinálni... Azonban micsoda munka lesz az majd! Nekünk mindenki ellenségünk lesz, itt mindenki támogatja őket. Itt senki sem bántja őket, bennünket mindenki üldözni fog. Nekik pénzt adnak, tőlünk elveszik stb., stb. Merem modnani, ha már visszafordulnék, akkor is megérte volna a pénzt ez az út. A falvakba nem is megyek, mert azt mondják, ott semmit sem tapasztalhatok, ami nekünk fontos. Ellenben elmegyek még Bolognába, Ravennába, Ferrarába és Pármába. Ez is eltart még néhány hétig.

A nyelv elég nehezen megy. Én már csak elbeszélék úgy, hogy ők mindent megértenek, amit mondok, hanem nem hallok jól olaszul. Roppant gyorsan beszélnek és nem győzöm őket követni. Miután a kongresszuson beszéltem, most mindenki ismer. Hívnak jobbra-balra, persze a nevemet nem tudnák kimondani, ha agyonütnék is őket. Úgy hívnak: Il Ungherese.

Most pedig ölel barátod

Csizmadia Sándor.“

Csizmadia elég világosan és helyesen ítéli meg az itthoni helyzetet és a kínálkozó lehetőségeket. Az itthoni földmunkások is belefogtak egy ilyenfajta kísérletbe és „munkaszövetkezet“ címen alakítottak egy ilyen szervezetet. Sajnos, éppen az itthoni viszonyok miatt nem sokra mentek. Fennállásának ideje alatt csak tengődött, a háború után az egészet felszámolták.

A szomorú sorsprobléma pedig, miképpen változtassanak a magyar föld rabjai nyomorúságos és tűrhetetlen hely-

zetükön, ez a probléma továbbra is megmaradt. Eleget beszélünk és vitatkoztunk annakidején a kérdésről, vajjon kimerítette-e a magyar munkásmozgalom mindazokat a lehetőségeket, amelyek különösen a mezőgazdasági népesség szervezése és helyzetének megjavítása irányában kínálóztak. Eleget vitatkoztak, helyesek voltak-e a szervezési módszerek és kínálóztak-e más országokban helyesebb eszközök és utak. A kérdésre részben még visszatérek. Annyi azonban kétségtelen, hogy a nagy magyar tragédiának legszánalomraméltóbb és legtöbbet szenvedő hősei éppen a magyar földmunkások voltak.

A nemzetiségek mozgalmai

Abból, amit az előzőkben a bányaterületek, vagy a mezőgazdasági népesség szervezkedésének akadályairól mondtam, már következtetni lehet az ország nemmagyarajkú vidékein élő proletárok mozgalmának nehézségeire és akadályaira. A nemzetiségi területen való agitációról, akik csak némileg is foglalkoztak a kérdéssel, tudják, hogy ott az általában felmerülő nehézségeken kívül még egészen külön sajátos akadályok is szoktak mutatkozni. Meg kell jegyezmem, hogy a magyar munkásmozgalom első idejében ez a kérdés még nem volt kiéleződve, az igazi probléma csak az első világháború összeomlása idején mutatkozott. Mégis, ha nem is voltak a nemzetiségiekkel nagyobb ellentéteink vagy harcaink, azért a problémák és a mozgalom egyes epizódjai elég érdekesek voltak.

A mai munkásnemzedék tagjai közül már csak nagyon kevesen tudhatják, hogy Magyarországon a mi mozgalmunk eredetileg vagy tiszta németnyelvű volt, de legalább is magyar és német nyelven kellett az agitációt folytatni. Még az úgynevezett hazafias egyesületünkben is az értekezleteken és gyűléseken magyar és német nyelven kellett tárgyalnunk. Az egész ügyvitel, jegyzőkönyvezés stb. mind magyar- és németnyelvű volt. Átmenetileg voltak apróbb súrlódások is a szervezetben, emlékszem, főként az előmunkások, az ú. n. partieführer urak, a németajkú felszólalóra néha rászóltak, hogy „magyar kenyeret eszik, miért nem beszél magyarul“, de a pártmozgalomban sohasem találkoztam ilyenfajta incidensekkel. Pedig egy időben a németajkúak, különösen itt a fővárosban, nagy számban voltak a pártmozgalomban. Ami-

kor 1899-ben megindítottuk szervezetünkben a szaklapot, az is magyar- és németnyelvű volt. Az első időkben a lap első számától kezdve magam írtam meg az első betűtől az utolsóig magyar és német nyelven a szaklapban leadott cikkeket és híreket. Német nyelvtudásomnak köszönhettem azt is, hogy a mozgalomban való részvételemnak már az első idejében a kiküldtek vidéki gyűlésekre és a leggyákrabban olyan helyekre, ahol németül és magyarul kellett referálnom. Csak a fáradság volt nagyobb, de az élmény egészen érdekes és kellemes volt. (Többször hallottam vidéki népgyűléseken Apponyi Albert grófot beszélni, aki nagy előszeretettel és nagy virtuózással keverte egy-egy előadásában a magyar és német beszédet. Érdekesen tapasztaltuk, hogy a nemzetiségi vidékeken a helyi felszólalók sem magyarul, sem németül nem tudtak rendesen beszélni, ami már bizonyos mértékig a németből a magyarba való átmenetet is jelenthette.) Grossmann Miksa, Baron Ede, Kittel Ferenc, Malasits Géza, Schwartz Richárd elvtársak, s még jónéhányan ugyancsak gyakran jártak a németajkúak gyűléseire. Az első világháborúban a párt központi németnyelvű lapjának, a Volksstimme-nek is felelős szerkesztője és politikai cikkírója voltam. Velem együtt dolgozott a lapnál az öreg Baron Ede elvtárs, aki akkoriban már csaknem teljesen vak volt, s csodálkozva néztem mindig, hogy az öreg mégis kétszer-háromszor olyan gyorsan írta cikkeit, mint én. Azt azonban máig sem tudom megérteni, hogy hogyan boldogult a nyomda és különösen annak német szedője, Rédlinger elvtárs, a Baron kézírataival. Mert azonkívül, hogy csak úgy mázolt a papírra és inkább csak jelezte a betűket, a német nyelvtannal össze nem férő pesti zsargont is keverte Baron az írásaiban.

A tulajdonképpeni nemzetiségi probléma a mi számunkra csak a magyar munkásmozgalom megerősödésével, illetve az országban való elterjedésével adódott. Elméletben és gyakorlatban az előtt a feladat előtt álltunk, hogy amennyiben a szervezkedési tevékenységet kiterjesztjük az ország nemmagyarajkú lakosságának a területére is, akkor legalább egymillióval több lehetne azoknak a munkásoknak a száma, amelyből meríteni tudnánk gazdasági és politikai szervezeteink részére. Viszont számolni kellett azzal is, hogy azok az akadályok, amelyek a mi mozgalmunk szempontjából a magyarlakta területeken is fennállanak, azok az úgynevezett nemzetiségi vidékeken rendszerint még nagyobbak,

mert ott a közigazgatás még szigorúbb szemmel nézte a szociáldemokrata párt minden megmozdulását. S akik ezeken a vidékeken jártunk, azt is tapasztaltuk, hogy éppen a közigazgatási hatóságok magatartása és az ottani lakossággal szemben való bánásmódja volt az, ami a szociáldemokrata pártot rokonszenvesebbé tette az ottani lakosság szemében. Ezzel magyarázható, hogy a sváb és a szerb lakosságú területeken nemcsak a proletár lakosság, hanem elsősorban a kisbirtokos parasztság ragaszkodott hozzánk. Ennek a rétegnek valamivel nagyobb is volt a függetlensége és ellenálló-képessége, mint a ninestelen magyar falusi proletáré. Még hozzáférhetőbb és alkalmasabb volt a szervezkedés gondolatának befogadására az a nemzetiségi réteg, amelyik már az iparban nyert foglalkoztatást.

Ezekén a területeken a szervezés vezetésének feladata elsősorban azokra hárult, akik az illető tömegek nyelvét beszélték és sorstársai is voltak a nemmagyarajkú lakosoknak. Én mint párttitkár főként azért jutottam szorosabb összeköttetésbe ezekkel a rétegekkel, mert a német nyelven kívül, ha nem is folyékonyan, de valahogy a szlovák nyelvet is beszéltem, és ezen a réven a szerbajkúak bizalmiférfiaival is valahogy meg tudtam magamat értetni. A lehetőség szerint szorgalmaztam is állandóan a nemmagyarnyelvűek szervezésének ügyét, már 1905-ben kidolgoztam a párt szervezeti szabályzatának a nemzetiségi bizottságok megalakítására és működésére vonatkozó függelékét, amit a párt 1906. évi kongresszusa el is fogadott.

Elvi tekintetben a nemzetiségi elvtársakkal való együttmunkálkodásnak hosszú ideig nem is voltak akadályai. A gazdasági és politikai szervezetek kiépítését valamennyien elsőrendű és fontos célnak tartottuk. A szocializmus eszméi és programszerű követelései elég szilárd összefogó erőnek bizonyultak. Noha akkor még nem ismertük Ady gyönyörű költeményeit, mindig éreztük azt az általa is megénekelt nagy igazságot, hogy magyar bánat, szerb vagy román bánat, csak egyforma bánat nekünk, és az eszme barrikádjain is valamennyien egyformán ott akarunk lenni...

A szocializmus elvi szempontjából, de a párt politikai és gyakorlati célkitűzései érdekében is a párt a nemzetiségi kérdésben a legrégibb idő óta tiszta és határozott magatartást tanusított. A nemzetiségi kérdés az 1904. évi pártgyűlésen, mint külön napirend is szerepelt és az ott elfogadott határozati javaslat klasszikus tisztasággal és határozott-

sággal fejezi ki a szocialista felfogást. Az elfogadott határozati javaslat utal a pártprogram idevonatkozó pontjára, mely szerint:

a szociáldemokrata párt „az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását követeli, mert nem ismer el megkülönböztetéseket ember és ember között...” Magyarországon — mondja a rezolúció — „a német, szerb, román, tót stb. nyelvet beszélő emberek nemcsak mint németek stb. szenvednek elnyomatást, hanem főleg és elsősorban mint proletárok osztoznak a magyar proletárok politikai és gazdasági elnyomatásában...” Kifejti a határozat, hogy a magyar és nemmagyarajkú polgári pártok sovinizmusa között nincsen különbség és ezért létérdeke a munkálkodó népnek, hogy szintén nemzeti különbség nélkül egyesüljön politikai és gazdasági érdekeinek védelmében...

Ezt a határozatot az 1904. évi pártgyűlésen jelenlévő román, szerb és tót elvtársak képviselői is ismertették és elfogadásra ajánlották. A németajkúak számára e sorok írója tolmácsolta akkor a javaslatot.

A központi pártvezetőség igyekezett a nemzetiségek szervezésének ügyét előmozdítani. A gyakorlatban az eredmények természetesen elmaradtak az óhajok, de sokszor a napi politika szükségletei és célkitűzései mögött is. Amennyire erejéből tellett, a pártvezetőség mindig támogatta a nemzetiségi bizottságokat is. A nemzetiségi területhez tartozó elvtársak sajtójának legnagyobb részét is itt a fővárosban, a Világosság-nyomdában állítottuk elő. A decentralizáció talán helyesebb és nagyobb eredményekkel is járt volna, ehhez azonban a vidéken hiányoztak a megfelelő anyagi és sokszor szellemi erők és így az egészséges decentralizációnak számos technikai akadályja volt. A nemzetiségi bizottságok természetesen keveselték azt, amit nekik a központból nyújtani tudtunk. Titkárságaikat is állandóan szubvencionáltuk, ezen a téren is voltak panaszok, de hiszen ilyenek még a magyar vidékeken is gyakoriak voltak.

Az anyagi eszközökben való szegénységet az agitációs munkában levő elvtársak lelkesedéssel és fáradhatatlansággal igyekeztek ellensúlyozni. Aki egyszer majd részletesebben megírja ennek a korszaknak a történetét, díszes és dícséretreméltó névsorra bukkan, ha meg kell emlékeznie azokról, akik különösen a nemzetiségi vidékeken végezték apostoli munkájukat. Versecen Seitz elvtárs, az ottani németek és svábok agitátora, a románajkúaknál Strengár

Demján Száva, a szerbajkú elvtársak között Todorovits és Brkics és más elvtársak, a német ajkúak között Kalmár Henrik és Wittich Pál, a szlovákok között Lehoczky Manó és sok más derék elvtárs. Évtizedeken keresztül adták ezek tudásuk és munkakészségük legjavát ennek a mozgalomnak.

Amennyire ez a fennálló viszonyok között lehetséges volt, általában jó és korrekt volt a viszony a magyar és a nemmagyarajkú munkások vezető testületei között. Itt-ott természetesen sűrűlódások és konfliktusok is akadtak. Bizonyos kezdetlegesség és az állapotok szilárdságának hiánya mutatkozott abban a körülményben is, hogy a nemzetiségi bizottságok sűrűn váltogatták egymást. Gyakran a központ sem tudta, hogy egy-egy területen melyik bizottság, vagy annak melyik tagja illetékes arra, hogy tárgyalásokat lehessen vele, mint arra illetékességgel folytatni. Ahogy feljegyzéseim között kutatok, ráakadok egy tótajkú funkcionáriusnak egy hozzám intézett, nem egészen barátságos írására, amely többek között azt is mondja:

„Kezeshetek Önnek, a világ szociáldemokrata pártjait alig lesz lehetséges úgy elámítani, hogy fel ne ismerjék a magyar pártvezetőség eljárását, amely elősegíti az internacionalizmusnak meg nem felelő sovinizmust és a magyarosítást...”

Ismétlen, a fennálló viszonyok között lehetetlen volt eleget tenni minden jelentkező kívánságnak. Súlyt helyezek itt annak megállapítására, hogy emlékezetem szerint ezeknek a mi nemzetiségi bizottságainknak a polgári nemzetiségi politikusokkal vagy azok pártjaival szinte semmiféle állandóbb érintkezésük vagy kooperációjuk nem volt. Ellenkezően: nagyrészt hadilábon álltak egymással. A mieink tudatos szociáldemokraták voltak, s nyilván ez okból a polgári nemzetiségi politikusok a velük való közös fellépést nem is tartották kívánatosnak. Kivételt valamennyire csak a szlovák elvtársak képeztek, amennyiben ezeknek volt, de inkább szellemi és kulturális téren érintkezésük és kapcsolatuk a csehországi szocialistákkal és gyenge szálak a magyarországi szlovák politikusok egynémelyikéhez is fűzték őket.

Ilyen volt a helyzet az első világháború kitöréséig és annak összeomlásáig, amikor a bekövetkezett világfordulat tudvalevően ezen a területen is nagy változásokat eredményezett. Hogy e nagy történelmi változások nélkül, vagyis a normális fejlődés útján hogyan alakultak volna nálunk a viszonyok, azt most utólag sem könnyű eldönteni.

Feltételezhető, hogy az ipar fejlődésével járó társadalmi és kulturális szervezeti változások következtében az ellentétek a nemzetiségek és a magyarság között, miként a régi Ausztriában, Magyarországon is valószínűen kiéleződtek volna. Ez természetesen a munkásosztály szervezetének keretei között is változásokat idézett volna elő. Garami pl. már 1910-ben, a kopenhágai nemzetközi kongresszuson, ahol az ausztriai németek és cseh szeparatisták közötti szakszervezeti konfliktust tárgyalták, azt mondotta felszólalásában: „az ausztriai elvtársak jelene a magyar elvtársak jövője...”

És már tíz év múltán jött Trianon.

Európának olyan területén élünk, ahol a nemzetiségi problémának, sajnos, még sokáig aktualitása lesz. Nem ismerhetjük azt a helyzetet, amely elé a történelem a nemzetiségi kérdésben a szociáldemokráciát a jövőben állítani fogja. Azonban abban a törekvésében, hogy védelmezője lehessen a munkásosztály érdekeinek: a szociáldemokráciának aligha lesz a jövőben más útja, mint az, amelyet régebben is követett. Legfőbb igyekezete mindig csak az maradhat majd, hogy a közös cél érdekében közös táborba egye-sítse a munkásságot és ne engedje, hogy a nemzetek sov-niszta vetélkedései és túlkapásai közepette a munkásosztály közös érdeke elhomályosulhasson.

*A párt szervezeti problémája**

Rövid visszapillantást vetettünk arra a területre, amelyen a magyar munkásság legszámottevőbb rétegei, az ipari munkások, a bányászok, a földmunkások és a nem magyar-ajkú területek proletárjai vívták gazdasági és politikai harc-kaikat. Már az első pillantásra is fontos szervezeti problé-mák egész sorozata adódnék a részletesebb vizsgálódás szá-mára. Ilyen fontos kérdés volna az is, vajjon általában alkalmasak és megfelelőek voltak-e szervezeteink módszerei, keretei és formái. Alkalmasak voltak-e olyan tömegszerve-zésre, amilyenre a szociáldemokrata párt és a szakszerve-zetek vállalkoztak. Felmerül a szervezetek egymáshoz való

*) Ennél a fejezetnél szeretném az olvasó figyelmét felhívni, hogy ez az írás a második világháború első éveinek irtózatos zajában készült. Mire a kéziratot nyomdába adtam, Magyarországon már az ifjú demokrácia köszönt ránk, mégis azt gondoltam, nincsen semmi okom, hogy a fejezet szövegén változtassak.

viszonyának, valamint a fővárosi és a vidéki szervezetek viszonyának a kérdése. Ez az utóbbi bizonyos mértékig a központosítás, vagy a decentralizálás kérdését is magába zárja. És felmerülhetne végül az a kérdés is, hogy mennyiben voltak a keretek és módszerek megfelelőek és alkalmasak olyan történelmi korszakban, amikor az egész államgépezet, a kormányzati és közigazgatási rendszer a modern munkásmozgalom üldözését és elnyomását tartotta legfőbb céljának.

Azonban mindezen sorskérdéseket jelen írás keretében, amely inkább csak személyes természetű visszaemlékezések és élmények összefoglalása, itt legfeljebb hézagos formában lehet érinteni. Már előzőleg megemlítettem, hogy a 90-es évek elején a szervezeti formákat és kereteket illetően is egy régebbi korszak zárult le a modern magyar munkásmozgalomban. Abban a régebbi korszakban a munkásmozgalom szervezete és kerete nagyjában éppen úgy, mint akár Németországban vagy a régi Ausztriában, a politikai munkásképző egyesület volt. Még magam is jártam a Jósika-utcai Dolenszky-féle vendéglőbe vagy a Wesselényi-utca és mai Nagyatádi-utca sarkán lévő, Jablonszky-féle kocsmába, ahol az akkori öregek szűkebbkörű politikai összejövetelek és tudományos előadások keretében bonyolították le a magyar munkásmozgalom egész tevékenységét. Valahol a Ferenc-téren a „Szabadság” munkásképző egyesületnek, egyik legrégibb politikai pártszervezetünknek, volt a helyisége, ahol vagy 45 évvel ezelőtt magam is tartottam ú. n. tudományos előadást. Azt hiszem, az volt a legelső előadásom, Frankel Leóról, az 1871-es párisi kommün magyar származású miniszterének élettörténetéről beszéltem. Előadásom aktualitását abból merítette, hogy akkoriban, 1896-ban halt meg Frankel Leo Párisban.

A munkásmozgalom régi korszakának lezárulását, valamint új korszakának kezdetét főként az határozza meg, hogy elkezdődött a harcos szakszervezeteknek a megalakítása és a régi, legényegyleti egyesületeknek szocialista szellemben való átszervezése. A magyarországi munkásmozgalom fejlődésének egyik jellemző és sajátos vonása az is, hogy a szakszervezeti mozgalomnak azok a férfiak voltak első vezetői és megalapozói, akik ugyancsak az 1890-es szocialista mozgalom új lendületének is megindítói voltak. Ez a politikai és szakszervezeti mozgalom között való személyes összeforrottság sem Németországban, sem Ausztriában nem volt

meg. A magyar politikai viszonyok okozták, hogy amikor a magyar politikai mozgalom vezetői 1890-ben tömegbázist kerestek a szocialista mozgalom számára, akkor ezt elsősorban az ipari munkások szakmánkénti szervezésében vélték a legkönnyebben megtalálni.

Csak hogy ezen a téren meglehetősen nehézségek és szinte leküzdhetetlen akadályok mutatkoztak. Németországban, valamint Ausztriában a törvény keretei között működő politikai munkásegyletek, az úgynevezett „választóegyesületek” alkothatták a szociáldemokrata párt szervezetét és keretét. Nálunk Magyarországon a helyzet lényegesen bonyolultabb és nehezebb volt. Itt még a munkásképző egyesületek politikai működésének sem volt elismert törvényes alapja. A választókerületi egyesületekhez hasonló szervezeteknek, mondjuk: a mai kerületi pártszervezetek elődjeinek pedig azért nem volt tényleges létjogosultságuk és ezek a szervezetek nem is fejlődhettek, mert tudvalevően az első világháború végéig a magyar munkásnak egyáltalán nem volt választójoga. Ezért a kerületi pártszervezeteknek nem is volt módjukban tevékenységüket valami aktuális politikai célhoz hozzákapcsolni vagy annak állandó szolgálatába állítani. A pártnak, amint erre majd rátérünk, a választójogi küzdelem volt évtizedeken keresztül majdnem kizárólag tevékenységi területe. De aktuális működést a parlamenten kívül álló pártnak a szervezetei alig folytathattak. A politikai öncélúságig tehát ezek a szervezetek már ebből az okból sem fejlődhettek. A politikai közéletre való hatásuk és vonzóerejük sem lehetett elég nagy. A párt tehát a valóságban arra szorult, hogy a szakmai szervezeteknek úgyszólván jótékony homályában és árnyékában fejtsse ki tevékenységét és hogy egy-egy ilyen szakmai szabadszervezet alkossa a pártmozgalom legkisebb egységét és ezekre építse ki a párt a maga egész szervezetét.

Ez bizony nem volt valami kedvező talaj és nem is nagyon szabad út és nem is nagyon kényelmes a politikai mozgalom kifejlődése és megerősödése számára. Ellenkezően, tevékenységi területünk tele volt törvényes és közigazgatási drótakadályokkal. Előző fejezetben már érintettem is, hogy valahányszor hatósági közegekkel álltunk szemben, akik szervezeteink ügykezelését vizsgálgatták, mindannyiszor valóságos szervezeti „közjogászok” szerepében kellett állnunk s mindig nagy probléma volt, melyek azok a törvényes jogaink, amelyekhez ragaszkodnunk lehet

és mi az, amit ezek közül fel kell adnunk. Bizony, nagyon szűk volt az ösvény, amelyen a munkásosztály az ő nagy harcainak előkészítésére felvonulhatott volna. Nagyon zegzugos terület volt és sokmindenféle hátránnyal járt. Legálitást a politikai mozgalom alig élvezett, legfeljebb ha időnként kisebb-nagyobb mértékben megtűrték. Viszont ha illegálisba merészkedett volna, akkor ezzel árthatott volna a munkásság gazdasági szervezeteinek. El kell olvasni a mozgalom történetének idevonatkozó lapjait s akkor kitűnik, hogy még így is hányszor állt egy-egy szakszervezet vagy annak valamely csoportja a feloszlítás veszélye előtt, tisztára olyan indokok alapján, amelyeknek politikai hátterük volt.

Mindebből a legkülönbébb kényelmetlenségek és elferdülések is származtak a gazdasági és politikai szervezetek egymáshoz való viszonyában. Ennek részletezése túlságosan messzire vezetne. Ha hasonlattal próbálnám jellemezni azt, amire gondolok, akkor, elismerve, hogy a legjobb hasonlat is csak sántít, mégis azt mondhatnám, hogy a szakmai szervezet polt a politikai mozgalom háziura, a politikai szervezet pedig nem volt más, mint megtűrt albérlő vagy ágyrajáró. Természetes, hogy ilyen viszonyok között a munkásmozgalomban a szakszervezeti háziúr gyakorolta a hegemoniát... Ennek a helyzetnek, el kell ismerni, itt-ott előnyei is voltak, de a munkásmozgalom egész történeti korszakának távlatából szemlélve a dolgot, bizony voltak hátrányai is.

A problémának súlyossága a későbbi években, sajnos, éppen olyan időpontban mutatkozott meg, amikor a harcok kellős közepén, a magyar munkásmozgalom életkérdése idején, a választójogért való harcban igyekeztünk döntéseket és döntő eredményeket kivívni. Az erős pártszervezetek hiánya és felépítésüknek szükségessége éppen akkor jelentkezett leginkább, amikor a választójogi harc elhúzódása ezt a küzdelmet egyre nehezebbé is tette, amiért az elfáradás jelei is mutatkoztak. Azokban az esztendőkből egy-egy alkalommal a kérdések úgy kiéleződtek, hogy a szakmai szervezetek és a politikai párt képviselői szinte egymást okolták az eredmények lassúsága vagy elmaradása miatt és a szervezetek szószólói szinte szemrehányós módon léptek fel egymás ellen. Az 1910. évi pártgyűlés elé terjesztett jelentésemben mint a párt titkára kénytelen voltam megállapítani, hogy:

„ha a párt bizalmiférfitestülete a fővárosban a szakmai szabadszervezetekhez bizonyos politikai akciók alkalmával felszólítást intézett, a szakmai szabadszervezetek ennek nem tettek eleget és a politikai akciókban nem is vettek részt...”

Ugyanakkor azonban a szakmai szervezetek szószólói a szemrehányást viszonzták, amennyiben pl. a nyomdászok szaklapja azt írta, hogy a pártszervezetek azért nem fejlődnek, mert: „a párt vezetősége fél a pártszervezetektől...” Az előző évi pártgyűlésen néhai Jászai elvtárs, a Szakszervezeti Tanács akkori főtitkára olyan hangnemben szólalt fel, amely a politikai mozgalom törekvéseinek a szakmai szabadszervezetekből való kitesszékelésétől már nem sokban különbözött... Ugyanis azt mondta Jászai többek között:

„A viszonyok teszik szükségessé, hogy a párt és a szakmai szervezetek egymástól függetleníttessenek... A munkásszervezeteket teljesen igénybe veszik a gazdasági harcok... A szervezetek ma már nem annyira támadó, mint védelmi harcokat kénytelenek vívni és ennek természeteszerű következménye, hogy a szakmai szabadszervezetek megbízhatatlan alapjai lettek a pártnak... A választójogért való küzdelem meddő maradt és különösen a politikai tüntetések nem sikerültek, mert a szakmailag szervezett munkásság nem tett eleget a pártvezetőség felhívásának. Én és társaim... szükségesnek tartjuk az általános választói jogot és nem értjük azt az ideges félelmet, amely mindannyiszor nyilvánul, ha azt kívánjuk, hogy a politikai akcióhoz politikai szervezeteket szerezzünk magunknak...”

Ebben a kérdésben is Garami az őt jellemző világos és logikus gondolkodással és okfejtéssel rámutatott a dolgok lényegére:

— Mindaddig — mondotta az 1910-i pártgyűlésen — ameddig a munkásság politikai jogokra nem törekszik, amelyeknek első eszköze a választójog, addig a gazdasági mozgalom fejlődése lehetetlen. Addig a mozgalom kénytelen politikai lenni, hogy megteremtse a maga számára szükséges politikai létfeltételeket. Viszont a politikai mozgalom rá volt utalva a gazdasági mozgalomra, mert habár ép a szakmai politikai szervezkedés révén sikerült a gazdasági mozgalmat megteremteni, kevésbé sikerült politikai mozgalmat teremteni. A politikai mozgalom megnövekedett. Tartalma nem fér el az eddigi keretekbe, ugyanazok az

emberek nem tudják mindkét mozgalom szükségleteit és munkáit ellátni... De nem tudunk még a pártszervezetnek kellő munkát adni, éspedig azért, mert nincsenek politikai jogaink, amelyek ezt a munkát megteremtik. Majd ha valamilyen politikai joghoz jutunk, akkor lehetséges lesz úgy a gazdasági, mint a politikai szervezeteket külön tartalommal megtölteni... Így volt ez külföldön, Ausztriában is..."

★

Az 1900-as esztendőök elején felmerül a párt újabb szervezeti szabályzata megalkotásának a kérdése. A probléma némely vonatkozása akkor nagyon erősen foglalkoztatta az elvtársakat. A pártszervezeti szabályzat módosításának kérdése az 1905-ös pártgyűlés napirendjén szerepelt. Ekkor dr. Szabó Ervin, akiről már megemlítettem, hogy egy időben nagyon tevékenyen vett részt nemcsak a munkásmozgalomban, de általában a párt belső életében is, Szontagh Ernő néven Naszódí Zsigmond barátommal és Tarczai Lajos későbbi párttitkár kollegámmal együtt a pártvezetőség javaslatával szemben ellentervezetet nyújtott be a kongresszusnak. Szabó Ervin ebben az időben már igazgatója volt a Fővárosi Könyvtárnak, nyilván ez akadályozta őt abban, hogy a pártszervezeti szabályzatra vonatkozó ellenindítványt saját nevével jegyezze.

Ha megvizsgáljuk, lényegében milyen pontokban tért el Szabóék tervezete a pártvezetőség hivatalos javaslatától, akkor egy-két olyan kérdésre bukkanunk, amellyel még ma is érdemes foglalkozni.

Az ellentét ugrópontjának nevezhetjük a Szabó-féle javaslatnak azt a pontját, amely a szervezetnek a kongresszus küldetési jogát nem köti a befizetett pártadó összegéhez, míg a pártvezetőség javaslatában — akkor elsőízben — azt indítványozza, hogy csak az a szervezet küldhet egy küldöttet, amelyben legalább 50 tag fizeti a pártadót, míg a nagyobb taglétszámmal bíró szervezetek több küldöttel is képviseltethetik magukat a pártgyűlésen.

Ha nem is vitatjuk ebben a pillanatban, hogy mennyiben volt helyes vagy jogosult az az újítás, hogy a pártgyűlésen való részvételnek a pénzben való adózás képezze az alapját, nyilvánvaló: Szabónak az volt az aggodalma, hogy ezzel az egész pártmozgalom a zárt és nagy taglétszámmal rendelkező szakmai szabadszervezetek vezetőinek hegemoniája alá kerül majd. Nyilvánvaló, Szabóék attól tartottak, hogy ez a rendelkezés és az ennek megfelelő gya-

korlat részben vagy egészben lecsökkenti olyan munkás- vagy társadalmi rétegeknek a pártmozgalomba való bekapcsolódását, amelyek, beleértve a földmunkásokat is, a szervezett ipari munkásság körén kívül álltak. Akkori viszonyaink között ez a kérdés a munkásmozgalom szervezeti formájának meglehetősen nehéz dilemmáját tárta fel. Felvetődött ezzel már az a kérdés is, ilyen körülmények között marad-e fejlődési lehetőség a tisztán politikai célokra és politikai tevékenységre alakult helyi vagy kerületi pártszervezetek számára. Hogy viszont a szakmai szabad-szervezetek politikai tevékenységének milyen természetes akadályai voltak, arra már az előzőkben is utaltam.

Ezeknek a megfontolásoknak az alapján Szabóék olyan rendelkezéseket vettek fel a javaslatukba, amelyekről azt gondolták, hogy alkalmasak a pártmozgalom irányításában és a belső pártéletben a demokrata gyakorlat fokozására, valamint arra is, hogy az egész munkásmozgalom politikai tevékenységének lendületét biztosítsák. A Szabó Ervin-féle javaslat a következő főbb pontokban tért el a pártvezetőségi javaslat tervezetétől:

Teljes autonómiát követelt a pártszervezet számára.

Szószerint azt mondta a javaslat:

„A helyi ügyek intézésében a helyi szervezet, a budapesti is, teljesen autonómice jár el.“

Azután azt javasolta:

„A vidéki kerületi szervezetek évenként legalább egyszer kerületi értekezletet tartoznak összehívni és olyankor megtartani, hogy azon a pártgyűlés tárgysorozatát megvitathassák és a küldötteket utasítással elláthassák.“

Javasolták továbbá:

„Vidéki pártlap megalakításánál a tervezet szerint nem szükséges a központi pártvezetőség előzetes jóváhagyása, elég, ha a megindításhoz a megyei, vagy a kerületi vezetőség hozzájárul.“

A pártlapra vonatkozó javaslatuk így szólt:

„A központi pártlap szellemi és személyi ügyeinek irányításába a pártvezetőségen kívül a pártszervezetek képviselői is befolyhassanak.“

A pártvezetőség választásánál azt javasolták Szabóék, hogy mellőztessenek holmi komplikáltabb formák, mint amilyen pl. a közgyűlésen szokásos úgynevezett „hivatalos jelölés“ és „hivatalos“ szavazólap.

Végül javasolták, hogy a pártgyűlés napirendi tárgyai-

nak előadói mellé szükség esetén társelőadókat is állíthassanak.

Negyven esztendő tapasztalatainak távlatából is elég érdekesek ezek a javaslatok és mint a korszak dokumentumai is értékesek.

A magam részéről megjegyzem, hogy bár akkor a Szabó Ervin-féle ellenjavaslat aláírói között nem szerepeltem, magával a mozgalommal akkor is sok vonatkozásban rokonszenveztem. De kijelentem, hogy a 40 év alatt, különösen pedig az utolsó két évtized alatt szerzett tapasztalat alapján ma már a Szabó-féle javaslatokat maradéktalanul elfogadnám. Hogy Szabóék mozgalmával bizonyos mértékig akkor is szolidáris voltam, annak a nyomai az 1905-ös pártgyűlés jegyzőkönyvében megtalálhatók.

A Szabó-féle indítvány előterjesztése óta már egész emberöltő telt el. Azóta a munkásmozgalom rengeteg belső változáson ment át. Gyökeresen megváltoztak nemcsak a Szociáldemokrata Párt belső viszonyai, de változtak a külső körülmények is, amelyek között a pártnak tevékenykednie kell és egészen mások a politikai és történeti feltételek, amelyek mellett ma kell a munkásosztálynak a maga harcait megvívnia. Két világháború, forradalmak, ellenforradalmak és a demokráciát legalább is átmenetileg megsemmisítő diktatúrák kormányrendszerek a munkásmozgalom belső szervezetében is erős változtatásokat tesznek szükségessé.

Az alapgondolat, melyből ki kell indulnunk, az, hogy a párt és a munkásmozgalom célja és történeti feladata: a munkásosztály felszabadítása. A párt és minden szervezete csak eszköz lehet e nagy történelmi célnak a szolgálatában. Milyen nagy és nehéz ez a feladat, azt misem bizonyítja jobban, mint az a társadalmi és történelmi tény, hogy a szervezett munkásság és azoknak a tömege, akiket a párt szervezetei felölelnek, voltaképpen a munkásosztálynak még mindig csak egy bizonyos százalékát alkotják. Hogy a szervezett munkásság nagy történelmi feladatát mindezek ellenére mégis teljesíteni fogja, arranézve nincs más biztosíték, mint az a tény, hogy a szervezett munkásság az osztálynak legöntudatosabb és legelőrehaladottabb része, vagyis elitje. Kétségtelen tehát, hogy a munkásmozgalom szellemének és szervezetének is olyannak kell lennie, amely ezekkel az óriási célokkal megfelelő összhangban van.

Kétségtelen, hogy a szükséges összhang annál erősebb és tökéletesebb lesz, mennél jobban kifejezésre jutnak e

törekvések a funkcionáriusok cselekedeteiben és fellépésében. Ez viszont csak úgy válik lehetőséggé, ha funkcionáriusok és szervezett tömegek között semilyen vonatkozásban nincsen ellentét, vagyis, ha a tömegek és megbízottaik szinte egyformán tudnak hozzájárulni a munkásmozgalom akaratmegnyilvánulásának a kialakításához.

A mozgalom kezdeti korában a tömegek és megbízottaik ezen közös akaratkialakításának semilyen akadálya nem volt. Azokban az időkben ilyen probléma már csak azért sem merülhetett fel, mert akik a mozgalom nevében felléptek vagy szószólói voltak, rendszerint csak tiszteletbeli funkcionáriusai voltak a szervezett munkásságnak. A tömegektől esetleg eltérő egyéni érdekeltségnek még csak a létszáta sem állhatott fenn és fel sem merülhetett az a gondolat, hogy a munkások megbízottját az ideális célokra kívül holmi más érdekek vagy törekvések is mozgatják.

A mozgalom megnövekedésével a funkcionáriusok munkája is óriási módon megnövekedett és a mozgalomnak ezentúl már fizetett tisztviselőkre volt szüksége. Ebben a stádiumban már a legrátermettebb funkcionáriust is az ideális célon és törekvésen kívül az alkalmazotti viszony és a kenyérkereseti alkalom is odafűzte a mozgalomhoz, illetve annak egyes szervezeteihez.

Ezt az új és változott helyzetet talán legjobban jellemzi az a tréfás és kötekedő párbeszéd, amely jónéhány évtizeddel ezelőtt Bokányi és Grossmann között folyt le. Bokányi akkoriban a mai viszonyokhoz arányítva ugyan szerény, de az akkori fogalmak szerint elég magas fizetésű tisztviselője volt a betegsegélyező pénztárnak. Grossmann pedig csak mint tiszteletbeli funkcionárius szerkesztette abban az időben a párt németnyelvű lapját. Ekkor történt meg, hogy Bokányi valamilyen kötekedés folyamán azt vágta oda Grossmannnak, hogy ő azt hiszi, Grossmann nem marad majd soká a párt funkcionáriusa. Mire Grossmann azzal vágott vissza, hogy:

„Ha olyan nagy és jólfizetett állást kaphatok a betegsegélyzőnél, mint maga kapott, akkor bizony életem végéig is ott maradok“...

Grossmann tehát tréfásan azzal vádolta Bokányit, hogy őt most már a jólfizetett állás, a kitűnő egyéni egzisztencia köti a munkásmozgalomhoz...

De ebben a vonatkozásban még egy másik humoros epizódra is emlékszem, amely a problémát ugyancsak jól megvilágítja.

Említettem már, hogy Csizmadia körül milyen gyakran voltak apróbb-nagyobb konfliktusok. Olyankor is, ha a Népszava nem közölte elég hamar egy-egy költeményét vagy cikkét, amelyért akkor már 5 vagy 10 koronás tiszteletdíj is járt. De hogy Csizmadiát mégsem csupán önzés vagy a haszonlesés vezette, az kiderül abból, hogyan gondolkodott ő a Bokányi akkori úgynevezett nagy fizetéséről. Ugyanis ő mondotta el nekem annakidején a következő kis történetet:

„Találkoztam a Városligetben — mondotta — egy elvtárral, aki azt kérdezte tőlem, miért van olyan nagy fizetése Bokányinak... Erre azt mondtam az elvtársnak, hogy nem igaz a dolog, Bokányi fizetése nem olyan nagy és ezt az illető elvtársnak azonnal be is bizonyítottam.“

— Hogy bizonyítottad ezt? — kérdeztem Csizmadiától.

— Hát úgy — mondotta —: megkérdeztem az elvtárstól: „Mondja csak, elvtárs: tudna olyan szép és nagy beszédet mondani, mint Bokányi?“

— Bizony nem tudnék — mondotta az elvtárs.

— Hát ha összeállnának ketten, akkor tudnának-e olyan beszédet kivágni?

— Bizony akkor sem tudnánk — mondta az elvtárs.

— Hát ha hárman állnának össze — kérdeztem az elvtárstól —, akkor tudnának-e?

— Még akkor sem tudnánk — volt a válasz.

— No látja, elvtárs, Bokányi ezt egymaga is meg tudja csinálni...

— Ezt a felvilágosítást és indokolást — mondotta Csizmadia — az illető elvtárs megnyugodva és megértően vette tudomásul...

De a probléma azért bizonyos mértékig mégis csak fennáll. Mert az a bizonyos elvtárs, akit Csizmadia annyira „megnyugtatótt“, esetleg visszavághatott volna azzal, hogy például Marx és Engels, amikor az 1871-es francia kommün dolgairól írtak, többek között azt a felfogást is vallották, hogy a közösség tisztviselőinek a fizetését a munkás kereseténél szintjével kellene összhangba hozni és arányban tartani...

Nagyon nehéz a kérdés. A kivételezések és az anyagi tekintetben való differenciálódások voltaképpen csak akkor kezdődtek, amikor a munkásmozgalom funkcionáriusai a polgári állami kormány, parlamenti és közigazgatási funkciók teljesítéséig is eljutottak. Természetes, hogy a munkásmozgalom megbízottai és képviselői ezt az új helyzetet egyéni-

leg nem hajszolták. Ez a történeti fejlődésnek volt a következménye és a mozgalom megnövekedésének a természetes velejárója. Mindenki tudja, hogy a munkásmozgalom szereplői akkor is és ma is egyénileg a legnagyobbfokú önzetlenségről tesznek és tettek tanubizonyságot. Se vége, se hossza nem lenne a névsornak, ha személy szerint is fel akarnám itt sorolni azokat, akik az idők folyamán a munkásmozgalomért mindenüket feláldozták. S így volt ez nemcsak Magyarországon, de többnyire minden ország munkásmozgalmában.

Mégis, a mozgalom megnövekedésével és a beállott változások folytán a probléma megvan és azt az új viszonyoknak megfelelően szabályozni is kellene. Az anyagi érdekeltiség következtében a műhelyben, a gyárban is vannak ellentétek az egyes munkások és a munkások egyes kategóriái között. Néha még ezek is befolyásolják az egy osztályhoz tartozók érdekazonosságát és szolidaritását. Viszont a szegények pártjában a fizetett alkalmazottak és a párttagok között szükséges harmóniát csak akkor tudjuk fenntartani, az emberi gyengeségből adódó visszaállásokat csak úgy tudjuk megakadályozni és eltüntetni, ha az alkalmazottak szolgálati viszonyát maguk a párttagok, illetve azoknak minél szélesebb köre tudja meghatározni; szóval, ha e téren is a lehető legteljesebb demokrácia módszereit és eljárásait tudjuk érvényesíteni.

Óriási események és véres küzdelmek rázkódtatták meg a munkásmozgalmat. Akár az 1918-as és 1919-es magyar eseményekre utalunk, akár a német szociáldemokrácia összeomlására, vagy a spanyol polgárháború kimenetelére, mindenképpen valószínűnek látszik, hogy az alaposabb kutatás felderítené, hogy a különböző okok mellett e katasztrófáknak még egy közös forrásuk is volt. Ez a közös forrás és ok talán abban is megtalálható, hogy a mozgalom vezetői és a tömegek törekvései és ösztönei között nem volt meg a kellő összhang. Ez bizonyos hosszabb fejlődési folyamatnak következménye is lehet, amelynek során nyilván elmulasztottuk, hogy vezetők és tömegek között az összehangolás állandóan megtörténjék. Tagadhatatlan, hogy ez a rendkívül súlyos ok is eléggé indokolja, hogy megkeressük a hibákat és a szükséges korrektúrákat eszközöljük.

Döntő fontosságúnak látszik, hogy a modern kapitalizmus diktatórikus irányzatával szemben legalább a magunk területén igyekezzünk a demokrata gondolkodást és a gya-

korlat felsőbbrendűségét kihangsúlyozni és legalább a magunk területén igyekezzünk a demokrácia kultuszát megteremteni, kifejleszteni és alkalmazni. Igyekezzünk tehát a szervezetet is úgy kiépíteni és működtetni, hogy azon belül az első és az utolsó szó azoké legyen, akik a nagy történeti éleloknak a hordozói.

A legutóbbi évtizedek történéseinek távlatából mindenképpen szükségesnek látszik annak határozott biztosítása, hogy a pártban csakis a tagok akarata legyen döntő befolyással a tisztviselők, alkalmazottak és funkcionáriusok működésére és magatartására. A párt szervezeti szabályzatában az alkalmazottakkal, illetve minden mandatiáriussal szemben a bármely időben való visszahívási jogot is föltétlenül biztosítani kellene.

★

A politikai pártszervezetek megerősítésének kérdése szorosan összefüggött azzal a döntő problémával is, milyen formák és keretek biztosíthatják egyrészt a párt tömegbázisát, másrészt a nagyobb tömegek megfelelő és állandó közreműködését a mozgalomban és az agitációban. A szakmai szabadszervezetek, amint az eddigiekből láttuk, erre már nem voltak a legmegfelelőbbek. A politikai tevékenységnek ott természetes akadályai és korlátai voltak. A gazdasági szervezetek fejlődése és megerősödése folyamán ezeknek a szervezeteknek sajátos feladatai megszorodtak, aminek folytán nem volt sem elegendő idejük, sem emberük ahhoz, hogy a politikai mozgalom feladatait is elvégezhessék. Ezért azután maguk a szakszervezeti vezetők is kezdték sürgetni a politikai mozgalom külön szervezeteinek a kiépítését. Már első külföldi utaimon ottani megfigyeléseim és tanulmányaim alapján igyekeztem e szükséges reformnak érdekében agitálni és igyekeztem az önálló pártszervezetek megteremtése eszméjének a vezető elvtársak között híveket szerezni. Párttitkári működésem kezdetén igyekeztem már a pártvezetőséget is az ügynek megnyerni, az 1906. évi pártgyűlésen „A pártagitáció” kérdésének voltam az előadója és mind az előterjesztett határozati javaslatban, mind a referátumomban ezeket a gondolatokat és törekvéseket hangsúlyoztam ki a legerősebben. Azt mondtam többek között:

„Mindannyian meg vagyunk győződve arról, hogy a választójog reformja küszöbön áll. Ezt tekintetbe véve szervezkedési formáink, valamint agitációnk módszerei ósdiak

és ezeket fel kell újítani... Lehetetlen, hogy a fővárosban vagy a vidéken mindig csak arra a néhány emberre szorítkozzunk, akik szombatonként vagy más estéken a szervezetekben éppen találhatók. Az egyes városokban úgy kell kiépítenünk szervezetünket és agitációnkat, hogy egyetlen egy utca, egyetlen ház, egyetlen egy ember ne maradjon olyan, akit az agitáció elkerült volna... Így csinálják ezt másutt a külföldön, így kell hogy csináljuk mi is...”

Hosszasan fejtegettem, milyen nagy értéke van a pártmozgalomban az aprólékos szervezeti munkának. Elvtársaink még nem tudják kellően értékelní, — mondtam — hogy a külföldi pártokat a rendszeresen végzett napszámomunka tette nagyokká, erősekké és gazdagokká s ez adta kezükbe azokat az eszközöket, amelyekkel országos nagydolgokat tudtak véghezvinni.

A szervezésnek ezeket a külföldön bevált, de nálunk akkor még teljesen ismeretlen módszereit igyekeztem népszerűsíteni. A kérdésről mások is, én is írtam a „Szocializmus”-ba, a párt tudományos lapjába. Az akkoriban divatos és közkedveltségnek örvendő apró 4 filléres agitációs füzetek sorozatában külön füzetet írtam „Politikai pártszervezet és házagitáció” címen. Ebben a füzetkében megpróbáltam vázolni, hogyan működnek ezek a szociáldemokrata pártszervezetek a külföld egyes nagyobb városaiban. Kifejtettem, mi az, ami ezt a szervezeti reformot politikailag indokolja és sürgőssé teszi. Azt írtam erről többek között:

„Azt kell hinnünk, hogy az uralmon levőknek Magyarországon az a tíz-, húsz- vagy harmincezer tüntető, aki egy-egy felvonulás vagy nagygyűlés alkalmával jogaiért síkra száll, még nem imponál... Ilyen körülmények között a magyarországi szociáldemokrata pártnak saját maga iránti kötelessége megmutatni a jogfosztóknak, hogy tudunk mi százezreket is a mai tízezrek helyébe állítani... Meg kell csak gondolni, milyen lelkesedéssel jönnek velünk hareba a fővárosnak lakosai, akikben a jogtalanság és a nyomorúság keserű tudatát fel tudjuk ébresztetni. A szociáldemokráciának az a kötelessége, sőt forradalmi történeti hivatása, hogy intenzív agitációs működésével is azzá legyen, ami amúgy is legfőbb törekvése: a szegények, a kizsákmányoltak pártja...”

Az új pártszervezet lényegéről és formájáról ezt írtam:

„Ahol a szociáldemokrácia tényező akar lenni, ott a szereplésnek és cselekvésnek csak olyan módja járhat siker-

rel és kellő eredménnyel, ha a párt egésze cselekszik. A „nagy” népgyűlés itt kevés, a nagy szónoklat sem elegendő, és a pártmozgalom szolgálatába álló hivatalnokok száma is csak egy csepp a tengerben... A napi agitáció látszólag jelentéktelen, valójában azonban alapvető fontosságú munkáját azzal a tudattal kell a bizalmiférfiaknak elvégezniük, hogy a legkisebb utcai vagy házi értekezleten ők képviselik a Szociáldemokrata Pártot és annak egész eszmei tartalmát...”

Ezt az újfajta szervezetet elneveztük a tízezrek agitációjának és apró napszámosmunkának. A jelszót hamarosan meg is kedvelték és a „Kleinarbeit” szükségességét az elvtársak csakhamar mindenfelé hangoztatták. A fővárosban hamarosan az elvtársak százai jelentkeztek erre a munkára. A jelentkezők névsorát a szervezetek tagnévsoraival és a Népszava előfizetőinek névsorával kibővítve a titkárságban kartonlapokra írtuk és Alpári Gyulával, aki akkor átmenetileg a párttitkárságban kollégám volt, nekiláttunk a kerületi pártszervezetek szószerinti első kitervezésének. Még ott látom magam a titkársági padlón négykézláb mászkálva, Budapest kiterített nagy térképe előttünk, Alpári, mint erősen rövidlátó ember, nagyítóüveg segítségével betűzgette a térképet, az utcaneveket és a házszámokat, mert valóban pontos tervező- és építőmunkát akartunk végezni, s mindent hozzáigazítani a választókerületi és szavazóköri beosztásokhoz. Ha ilyenkor valaki benyitott a titkárságba, nem tudta, mi van velünk s miért csúszkálunk naphosszat a padlón. De nem zavartattuk magunkat s csak készítettük a terveket s rajzolgattuk a kerületi szervezetek új házi térképeit olyan buzgalommal, hogy akármelyik kartografus megirigyelhetett volna bennünket. Azóta pedig, akár a választókerületek és szavazókörök módosulása, akár az összegyűjtött anyagnak egyéb okok miatt használhatatlanná válása következtében, sokszor voltunk kénytelenek a begyűlt „értékes cimanyagot” össze-vissza dobálni, vagy itt-ott a papírkosárnak is átadni...

Mai szemmel nézve mindez talán furesának és utópikusnak látszó munka volt, mégsem mondható, hogy hiábavaló lett volna. Minthogy régi szervezeteink nem szolgálták a célt eléggé, így vagy úgy el kellett ezt a munkát végezni. A párttagok lakóhelyéhez alkalmazkodó és önállóságra törekvő politikai pártszervezeteknek ezzel az új formájával, legalább is jelezni akartuk a kivezető utat, amely

mégis csak új lehetőségeket jelentett a pártmozgalom megerősítésére és a régi szervezetekben való eltokosodás veszélyének elkerülésére. Ha az önálló kerületi pártszervezetek az első világháború előtti időkben mégsem tudtak eléggé kifejlődni és megerősödni, ha nem tudtak megizmosodni és, hogy úgy mondjuk: öncélúvá válni, ennek az okai az akkori nehéz viszonyokban keresendők. A legfőbb okot abban találhatjuk, hogy éppen ezekben az esztendőekben választójogi küzdelmünk sánszai is olyan rosszra fordultak, hogy átmenetileg a küzdelem szinte elveszítettnek látszott. Erről az utóbbi körülményről még más összefüggésben lesz szó.

De egy-két jelentősebb próbát ezek az újfajta szervezetek azért mégis kiálltak. Működésükben elég rugalmasaknak bizonyultak és elég nagy volt befogadóképességük az újonnan érkezett tömegek számára. Egyik előnyük volt a régi szervezettel szemben, hogy hozzáférhetők voltak olyan társadalmi rétegek számára is, amelyek szigorúan véve nem tartoztak az ipari munkássághoz, de társadalmi osztályhelyzetük következtében mégis csak a Szociáldemokrata Pártban volt a helyük.

Nyilván az idősebb elvtársak is emlékeznek még, hogy már az első világháború előtti időben is a kerületi pártszervezetekben milyen serény és tervszerű munka folyt. Emlékeznek például, amikor 1913-ban a Tisza-féle választójog szerint szükséges „írásvizsgákra“ kellett a párttagok tömegeit előkészíteni. Ezt a munkát nagyrészt a kerületi pártszervezetek bonyolították le. A rákövetkező esztendőben ez a pártszervezeti munka még sokkal nagyobb szabásúnak készült és ígérkezett. Sajnos, mire plakátjaink, amelyeken a lakosságot a választási munkák előkészületeire felhívtuk, megjelentek, addigra ezeket a falragaszokat már átragasztották a hivatalos plakátragasztók a háborús mozgósításra szóló hirdetményekkel... Korábbi esztendőben néhány községpolitikai akciót bonyolítottunk le a kerületi pártszervezetek segítségével. Emlékeztetek itt a lakbéruszorások elleni mozgalomra. Közben azután már egy-két nagyobb vidéki város is kedvet kapott és hozzáfogott a kerületi szervezetek kiépítéséhez. E vonatkozásban különösen a debreceni, temesvári és pozsonyi elvtársak kezdeményeztek nagyon értékes munkálatokat. Végül, amikor 1919 elején pártunk első ízben volt kénytelen komolyan készülni komoly választási küzdelemre, akkor ugyancsak a kerületi

pártszervezetekben ment végbe ez a munka. Sajnos, a forradalmi események következtében akkor sem jutottunk el odáig, hogy a kerületi szervezetek apparátusával végigjátszhattunk volna ezen az új zongorán. 1920 februárjában a Friedrich-féle választások küszöbén, amint emlékeztetés, ugyancsak passzivitásra szorult a Szociáldemokrata Párt. Viszont 1919 áprilisában, az ú. n. proletárdiktatúra idején a kerületi pártszervezetek szinte egészen hivatalos közigazgatási szervei voltak a kormányzatnak. Végül, amikor 1922-ben a Szociáldemokrata Párt a választásokban végre résztvehetett, a kerületi pártszervezeteket már legalább is annyira felhasználhatta, hogy a választási apparátus felépítését nem kellett egészen előlről megkezdenie.

A vidéki városokban

A szervezési kísérletek természetesen nemcsak a fővárosra korlátozódtak. Nagy erőfeszítésekkel a vidéken található erőket is igyekeztünk tömöríteni és összefoglalni. Csak-hogy a vidéken e munkának még nagyobb akadályai voltak. Erről majd részletesebben is szólok, itt csak a történeti hűség kedvéért megállapítom, hogy nem is egy, de két magyar munkásnemzedék tiszta igyekezete örlődött fel becsületes törekvésben, hogy kivívja a munkásság részére a politikai jogok minimumát, az egyesülési és gyülekezési szabadságot, hogy ezen a révén is egyengethesse az ország demokráta átalakulásának az útját.

A tárgyi akadályok között érdekes és tanulságos, milyen társadalmi és politikai környezetben voltunk kénytelenek megküzdeni azzal a feladattal, hogy a szociáldemokrata mozgalom számára odakünn az országban, az egyes vidékeken is erősebb és egységesebb szervezetet teremtsünk. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy az itt vázolt időkben, vagy az ezeket megelőző egy-két évtizedben, gazdasági, politikai vagy kulturális szempontból Magyarországon voltaképpen csak Budapestnek, az ország fővárosának volt igazi jelentősége. Ahogy a régebbi Franciaországról írták, hogy sorsa Párizsban dől el és ha ott a kocka eldőlt, akkor az ország többi része már nem olyan nagy probléma, így volt ez Magyarországon is. Budapest zsúfolódott össze a nagyipar és a főváros volt a kereskedelemnek is a központja, aminek következtében minden másfajta erős centrum is a

fővárosban alakult ki. A vidéki városok csak az őstermelésnek voltak a közvetítő elosztóhelyei, szatócsboltjai vagy kisipari műhelyei. Az egy-két bányavidéki centrumot vagy állami ipartelepét nem számítva, vidéken a gazdasági és ennek következtében minden másfajta életmegnyilvánulás is a legalacsonyabb színvonalon, csaknem a jelentéktelenség fokán állt. A vidéki városok kultúrája sem volt egyéb, mint a feudális termelési és társadalmi rend maradiságának a tükrökre. Kevés kivétellel a vidék igazi szellemi Szahara volt. A szónak legrosszabb és leghírhedtebb értelmében kisvárosi volt ott minden. Ilyen körülmények között, tisztelet a kivételnek, a mi mozgalmunkkal való vonatkozásban is falusi álmodosság jellemezte a dolgokat és az embereket. S milyen nagyon nehéz volt őket ebből az álmodóságból időnként felrázogatni! Helyenként naív lokálpatriotizmus és a nagyobb összefüggéseknek csak nagynehezen való megértése is akadályozta a haladást.

Nemcsak bosszantó, de mulatságos epizódok és emlékek százait tudnám ezzel kapcsolatban felidézni és felsorolni... Egy alkalommal például néhai Kalmár Henrik elvtárs, különben nagyon kedves barátom, nagyon elégedetlen volt a központi pártvezetőséggel és annak politikájával. Ezzel szemben saját pátriájába, Pozsonyba mindig fülig szerelmes volt. Nagy nekibuzdulásában ilyen hangulatban az egyik pártgyűlésen komolyan azt indítványozta, hogy a párt helyezze át központját Pozsonyba... Hiszen — mondotta Kalmár az indokolásában — a „Pester Lloyd“ és a politikai információk szempontjából szükséges többi ujságok még ugyanaznap eljutnak Pozsonyba is... Egy másik vidéki „nagyváros“-ban, akkori párttitkárunk a fejébe vette, hogy „az ő városa részére legalább akkora pártházat építtet, mint amekkora a budapesti Conti-utcai ház“... Olyan nagy volt ez az igyekezete, hogy még abban sem talált semmi kivétnevalót, ha a házépítéshez szükséges pénzt azoktól kapja, akik „semilyen más ellenértéket“ nem kívántak, csak azt, hogy a képviselőválasztásnál pártunk abban a városban ne okozzon nehézségeket — Tisza Istvánnak... Pedig máskülönben ez az elvtársunk — szegény már nincs is az élők sorában — életét is odaadta volna a szociáldemokrata pártért. Illetve elsősorban azért a városért, amelynek ő volt akkor a párttitkára.

Gyakran a keresztülvihetetlen és csak a lokálpatriotizmustól fűtött tervek csak úgy rajzoltak az egyes vidéki

elvtársak agyában. Ezeknek a terveknek, illetve illúzióknak lerombolására sokszor egymagam gyenge voltam, és voltak olyan városok, ahova egy-egy alkalommal egyszerre két-három pártvezetőségi tagnak is le kellett menni, hogy megfelelő erővel vissza lehessen utasítani egy-egy ilyen vidéki offenzívát.

Nagyon szűk és szegényes volt ezeknek a vidéki központoknak a munkásmozgalom szempontjából való „Hinterland“-ja vagy tömegbázisa. Tíz ujjunkon elszámolhattuk volna azokat a városokat, amelyeknek ilyen vonatkozásban valami jelentőségük lett volna. Az első világháború előtti időkben legfeljebb ha számíthattak ilyen vonatkozásban Pozsony, Kassa, Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Kolozsvár, Temesvár és még talán egy-két vidéki hely. Hamarjában nem is tudnám: volt-e még vidéki város a régi Magyarországon, amelynek 50 ezer, vagy azon felül volt a lakosságának a száma. Szóval, úgynevezett tömegbázis szempontjából rendkívül vérszegény volt ez az állapot.

Ami az emberanyagot, a vezetők élcsapatát illeti, ami ebből az anyagból kialakulhatott volna, ugyancsak azt kell mondani, hogy e téren sem mutatkozott valami nagy bőség. Sokan voltak, különösen a névtelen hősök között, akik, mint valamikor az úgynevezett orosz narodnikiek, szívesen mentek „a nép közé“, de ezek sem voltak elegendő számban. Különösen akkor nem, ha arra gondolunk, milyen szikes talajon kellett a vidéken dolgozni, vagy a reakciós kormányrendszereknek milyen erős dróttakadályain kellett mindig áttörni. A vidéki állapotok siralmas volta miatt az volt a helyzet, hogy a kiváló képességű vidéki elvtársak közül sokan, akik ismerték a helyzetet, nagy megértést tanúsítottak ez iránt, nagy érzékük is volt a vidéki mozgalom követeléseivel szemben, de éppen a fentebb vázolt okok folytán leginkább ezeknek a szíve vágyódott inkább a főváros felé. Vagy, amit szintén nem szabad elhallgatni, az ilyen kiváló erőket mi magunk is igyekeztünk felszíppantani a központ számára. Kunfi Zsigmond például, aki eredetileg a temesvári pártszervezetben kezdte meg szocialista tevékenységét, egyike volt azoknak, akik esztendőkön keresztül hirdették: „ki a falvakba!“ De vajjon nem követtünk volna-e el bűnös mulasztást, ha Kunfit nem hoztuk volna fel a fővárosba? Igaz, hogy amikor többször is lennjártunk Bokányival vagy másokkal, hogy Kunfival Budapestre jövelele ügyében tárgyaljunk, eleget hangoztatta, hogy nem tudja, mi

volna jobb: jöjjön-e vagy maradjon... S hogy csak néhány nevet említsek: Agoston Pétert, a nagyváradi jogakadémia egykori tanárát, érthető okokból szíve ugyancsak mindig Budapestre vonzotta. Dániel Arnold, Vincze Sándor, Ormos Ede, Vágó Béla, vagy mások sokan, mind szerették a magyar vidéket. Tisztában is voltak a munkásmozgalom szempontjából való óriási jelentőségével. S mégis valamennyien az említett okokból idevonzódtak Budapestre. Nagyon jellemző ebben a tekintetben még Kun Béla is. Lelkialkatában és külső megjelenésében egyaránt Dickens, vagy Hugo Victor fajtájú író tollára való kisvárosi típus volt. Akárhányszor lejöttem Kolozsvárra, ahol Kun Béla akkoriban egészen másod- vagy harmadrangú funkcionáriusa volt a pártmozgalomnak, már a vasúti állomásnál rohant elém valami vad szellemi éhséggel és szomjúsággal: hoztam-e budapesti újdonságot, vagy legalább is a berlini „Neue Zeit“ egy-egy példányát?...

De voltak azért olyanok is, akik szívesen elhasználódtak, felőrölték a vidéken a szolgabírákkal vagy a vidéki rendőrkapitánnyal való örökös verekedésben, a kisvárosi szegénységben és elmaradottságban. Reisinger Miskolcon, Rudas Sándor Győrött, az öreg Gábrriel József Temesváron, Szabó József Pécsen, vagy számosan mások olyanok, akiknek ma már talán a nevükre sem emlékszünk.

A fővárosi kerületi pártszervezetek kiépítése körüli munkában a térképrajzolásnak már amúgy is valósággal művésze lévén, ugyancsak gyártottam a térképvázlatokat akkor is, amikor arra törekedtem, hogy a vidéki vezető elvtársakkal együtt kiépítsük a párt megyei és kerületi szervezeteit úgy, ahogy azt a pártszervezeti szabályzat megfelelő pontjai előírták. Olyan buzgalommal csináltuk ezt egy időben, mintha csak valóságos megyei főispánokkal ültünk volna együtt egy-egy budapesti megbeszélésen. De be kell vallani azt is, hogy a sokféle napi aktualitás, vagy még inkább a közigazgatás ellenintézkedései miatt, de nagyrészt a híres magyar szalmaláng következtében is, amely a német alaposságtól olyan távol van, egy-egy értekezlettől a másikig a legszebb tervek is füstbementek.

Nem hiszem, hogy lelkiismeretemet ebben a vonatkozásban sok bűn terhelné, mert megtettem mindent, ami erőmhöz tellett. A vidék ügyeit nemcsak innen a fővárosból akartam dirigálni, hanem eleget mászkáltam az országban és utaztak a fővárosi elvtársak is annyit, hogy szinte sok volt.

Nagyon imponáló és kimerítő jelentés volna, ha statisztikailag fel akarnám dolgozni, hogy az esztendőök folyamán hány száz éjjelt töltöttem vasúti kocsikban, de még egyszerűbb parasztszekéren is. Nagyon változatos képet tudnék festeni arról, hogy a vidéki agitációs körutak alkalmával hányszor szereztem alapos influenzát, hányszor aludtam azokban a híres ágyakban, amelyekre létrán kell felmászni, s hogy örült az ember, ha reggel megint földet érzett a talpa alatt. Hányszor kanalaztam reggel a kávé t leveseskanállal, vagy hányszor kezdtem a reggelit kocsonyával és jó törkölypálinkával, amelyet nem volt szabad visszautasítani... Bizony nem volt csupa öröm beülni a vasúti kupéba, és ülni Budapesttől Brassóig, vagy Versecig, sőt néha Fehértemplomig, esetleg Budapesttől Sártoraljaúj helyig és így tovább. Sok derűs epizódot is lehetne ez utakról feljegyezni. Bár voltak az epizódok között olyanok is, amelyek egy cseppet sem voltak derűsek. Voltak esetek, amikor a szocializmus alapelveit és a tudományos marxizmus igazságait a vidéki elvtársak egy-egy szűkebb válogatott körében pl. úgy kellett magyarázni, hogy mögöttem, meg a hallgatók mögött is, de jobbra-balra is, szuronyos csendőrök álltak és lesték, vajjon csakugyan úgy magyarázom-e a dolgokat, ahogy ezt Marx a „Kapital”ban vagy a Kiáltványban megírta... Viszont a csendőrökkel kapcsolatban azt sem hallgathatom el, hogy volt olyan esetem is képviselőválasztások idején, hogy egy-egy helyről csak a csendőrök védelme alatt tudtam ép bőrrel megmenekülni...

A vidéki agitáció anyagi költségeinek legnagyobb része a fővárosi munkásságot terhelte. Évtizedeken át a központ állandó szubvencióban részesítette az egyes vidéki városok titkárságait. A szubvenciók összegét a vidéki elvtársak természetesen mindig keveselték és olykor nagyon erős követelésekkel álltak elő. Ilyen esetekben valóságos alkudozás folyt a vidék és a központ között. Ilyen alkudozás alkalmával egyszer Debrecenben az egyik elvtárs azzal fenyegetett meg az értekezleten, hogy jól vigyázzak, mert „jön ám a juhhányás...” Többször is megfenyegetett az illető elvtárs, anélkül azonban, hogy tudtam volna, ez esetben tulajdonképpen mit is értsek a „juhhányás” alatt. Végül is Szepessy Albert elvtárs, aki ugyancsak ott harcolt a jó debreceniek körében, megmagyarázta nekem, hogy a juhhányás alatt azt kell érteni, hogy ha nem ígérek elég nagy szubvenciót a debreceni titkárság számára, akkor a

legközelebbi pártgyűlésen majd igyekeznek engem kibuktatni...

A vidéki pártsajtó ügye is elég bonyolult kérdése volt az országos szervezésnek és a vidéki mozaiknak. Látszólag kétféle érdek került itt szembe egymással. A pártvezetőségnek az volt az álláspontja, hogy a párt általános és egyetemes érdeke szempontjából előbb a Népszavát, a párt egyetlen lapját kell teljes erővel kifejleszteni és csak azután lehet gondolni a vidéki helyi pártsajtóra. Az volt az álláspont, hogy a párt szervezeti és szellemi erejének a központi pártlapból kell kisugározni az egész országba. Bár ebben az elgondolásban sok volt az igazság, mégis jogosult volt az a másik felfogás is, hogy a vidéki helyi sajtó nem kell, hogy versenytársa legyen a központi pártlapnak. Minthogy sokat kellett ezekkel a kérdésekkel foglalkoznom és nagyon közel álltak hozzám, az volt mindig az érzésem, hogy a lehetőség szerint a vidéki pártsajtó fejlesztésének is szabad utat kellene biztosítani. Az volt a felfogásom, hogy az egészséges decentralizáció és a vidék bizonyos mértékű kezdeményezési szabadsága a központi pártlapnak is hasznára lehetett volna. Igaz viszont, hogy a vidéki sajtó terén elriasztó példák is voltak. Voltak olyan vidéki városok, ahol ha hetilapot vagy akár csak valami havonta megjelenő lapocskát alapítottak, már semmi mással foglalkozni nem voltak hajlandók. Minden agitációs és egyéb pártmozgalmi tevékenység abbamaradt és csak a helyi lap bajai foglalkoztatták az embereket. A külföldön ezt a problémát az ú. n. „Kopfbblatt“: a közös tartalmú, de külön címek alatt megjelenő lapok rendszere, keretében szerencsésebben oldották meg. Viszont igaz az is, hogy a külföldön még a vidéki városokban is erősebb volt az a bázis, amelyen a mozgalom megállhatott. Ennek ellenére is azonban már a vidéki helyi sajtó is kezdett eléggé szépen fejlődni és gyökeresedni. Pozsonyban a „Westungarische Volksstimme“, Temesvárott a „Volkswille“ jelent meg, Kassán és Pécsen is megjelentek a helyi pártlapok és átmene-tileg voltak szociáldemokrata ujságok más városokban is.

A magyar osztálytudatos munkásság pártja: a szociáldemokrata párt az első világháború után, az ellenforradalmi kurzus idején jutott először abba a helyzetbe, hogy komoly parlamenti választási küzdelmekben összemérhesse erejét a polgári pártokkal. Már az első küzdelemben az egykori nagyobb vidéki centrumok: Győr, Pécs, Miskolc, Debrecen és

Szeged szociáldemokrata képviselőt küldtek a parlamentbe. Ezek a városok a szocialista agitáció régi színhelyei voltak évtizedeken keresztül. A régebbi időkben hozott sok áldozat tehát nem volt hiábavaló s ha a politikai terepviszonyok nem lettek volna évtizedeken keresztül annyira kedvezőtlenek, akkor az eredmény még sokkal nagyobb lett volna.

De mintha csak sejtettük volna, hogy Magyarország szempontjából már az első világháború kimenetele is még a réginél is súlyosabb helyzetet fog teremteni. Az első világháború utolsó hónapjaiban gyakran álltunk Garami-val és Kunfi-val az ország régi térképe előtt, gyakran készítettünk idevágó statisztikai kimutatásokat és számítottuk komor hangulatban s nagy aggodalmak között: ha megtörténhetnék, hogy külpolitikai fordulatok következtében, háborúvesztés esetén az ország elvesztené Erdélyt, elvesztené ennek néhány városát, vagy elvesztené Pozsonyt, Kassát, Temesvárt, mit jelent ez majd a magyar ipar és az amúgyis eléggé szegényes magyar vidéki kultúra és a szociáldemokrata párt számára...

Általános megjegyzések a pártszervezés problémájáról

Amikor e sorokban a szervezés problémájának formai és technikai részleteit érintettem, úgy érzem, egy-két meszebbre mutató kérdésre is ki kellene térni. Magyarázatot kellene keresni arra is, mi okozta vagy mi okozza még máig is, hogy pl. a munkásmozgalom még mindig jóformán csak a munkásosztály rétegének a perifériáin, a külső szélein mozog és még mindig nem érte el az osztály egészét vagy legalábbis szükséges nagy többségét. Vizsgálni kellene, vajjon ez a célkitűzések helytelenségén múlt-e, vagy a használt módszerek és eszközök fogyatékosságai okozták-e a viszonylagos eredménytelenséget. A fölvetett kérdés összefügg azokkal a politikai, társadalmi és kulturális állapotokkal, amelyek Magyarországon uralkodtak, amelyek az egész magyar közéletnek a meghatározói voltak, különösen abban az időszakban, amelyről e feljegyzések szólnak. Agitációnkban és a Népszavában félévszázadon keresztül szinte napról napra kénytelenek voltunk ezeket a közállapotokat ostorozni. Az idősebb elvtársak ebben a vonatkozás-

ban valószínűleg még emlékeznek a Népszava „Ázsiából” című rovatára. Ennek a rovatnak ezzel a címével voltunk kénytelenek jelezni, hogy másfajta összehasonlítás nem igen kínálkozott, ha jellemezni akartuk azt a bánásmódot, amelyet a szervezkedő magyar munkásosztállyal szemben tanúsítottak. Hány pártgyűlési határozatban, tiltakozásban, beadványok ezreiben voltunk kénytelenek ezekkel a súlyosnál súlyosabb sérelmekkel foglalkozni...

„A mi közviszonyaink a cári Oroszországban található állapotokhoz hasonlóak...”

Ezt volt kénytelen megállapítani a Népszava is egyszer és gyakran ezt állapították meg a pártgyűlések, kongresszusok előadói, közöttük Garami Ernő is elég sokszor...

Ilyen körülmények között nem volt-e anakronizmus, vagy tévedés az agitáció módszereinek alkalmazásánál, hogy olyan szervezési módszerekkel próbáltunk boldogulni, amelyek egy valóban liberális vagy polgári demokrata országban talán megfeleltek és ott eredményeket is lehetett volna remélni. Baráti vagy négy szemközti beszélgetések formájában gyakran felmerült közöttünk az a gondolat, hogy a cári Oroszországban, a kancsuka és a szibériai börtönök birodalmában a viszonyok még rosszabbak, mint minálunk, de azért európainak a magyar vidéki szolgabírói és csendőri rendszer sem volt nevezhető.

Helyesen mértük-e és vizsgáltuk felül azt a terepet, amelyen a magyar munkásosztály a maga modern szabadságküzdelmét folytatta? Gondoltunk-e arra, hogy hiába igyekszünk modern építményt emelni olyan területen, ahol torlaszok és romok, szinte középkori viszonyok maradványai és akadályai ennek az építési szándéknak útját állják? Még emlékszem a szociáldemokrata párt vezetőségének vagy negyven esztendővel ezelőtt elhangzott olyan kijelentéseire és jelszavaira, hogy:

„Ahol a hatóságok törvénytelen eljárása ezt ránk kényszeríti, ahol gyűléseket nem engednek meg, ott titkos gyűléseket és értekezleteket kell tartani. Ha a munkásokkal szemben felfüggesztik az egyesülési jogot, titkos szervezetekben kell tömörülniök...”

Sokszor megvolt a kemény elhatározás és az elszántság, de nyilván az akadályok mindig még nagyobbak voltak. Sokan voltak és vannak, akiket az elért eredmények nem elégitettek ki és akik máig is keveslik, amit el lehetett érni. De ha a munkásmozgalom és a szociáldemokrata párt

számára eddig nem sikerült szélesebb területet biztosítani, ez bizonyára mind a tömegek elmaradottságán és tunyaságán, mind a vezetők ránemtermettségen is múlt. Ezenkívül a párt szervezetében és felépítésében is voltak és vannak hiányok, de mégsem kereshetjük csak ezekben a bajok okát...

A különböző fasizmusok, vagy ellenforradalmi rendszerek és módszerek az idők folyamán sok érdekes példát mutattak a világnak. Túltették magukat azokon a szabályokon, amelyek az emberiség vagy a civilizáció korszakában kötelezők volnának. Lelkiismeretlenül alantas demagógiával, vérrel és vassal legázoltak és letiportak mindent, ami útjukban állott. Követhetjük-e mi, szociáldemokraták ezeknek az irányzatoknak a példáit és alkalmazhatjuk-e a módszereit? A cári Oroszországban kitört első forradalom óta mindmáig nemcsak Oroszországban, de más országokban is megmutatkozott, milyen veszélyeket rejtene ezek a kormányzati rendszerek, elnyomók és elnyomottak szempontjából egyaránt. Ezzel szemben Anglia és Amerika példája legalább eddig is azt bizonyítja, hogy igaza volt Marxnak, amikor sok évtizeddel ezelőtt azt írta a holland munkásokhoz címzett levelében:

„El tudom képzelni, vannak olyan országok is, amelyekben véres megrázkódtatások nélkül is eljuthatunk a szocializmus céljainak megvalósításához...”

Magyarországon azok, akik a munkások bizalmából a szociáldemokrata párt első soraiban álltak évtizedeken keresztül, kitartottak amellett, hogy a demokrata átalakításért és a szocializmus célkitűzéseinek megvalósításáért a tömegek részvételével, vagyis demokrata formák között kell harcolni. Ebben a szellemben építettük szervezeteinket, ennek a szellemnek próbáltunk lehetőségeket teremteni és a szabadsághoz vezető utakat megnyitni. Ma is meggyőződésem, hogy ezzel nagyobb szolgálatot tettünk az országnak, mint azok, akik ezeknek az eszméknek, módszereknek és utaknak a követését félévszázadon át megakadályozták. Ma is azt hiszem, hogy a mi törekvéseink sokkal becsületesebbek voltak, mint azoké, akik mind az ipari, mind különösen a mezőgazdasági munkástömegek évtizedes lelkes törekvéseit megakadályozták és elnyomták és akik ezzel nagyrészt okozói, hogy e tömegek könnyebben juthattak Amerikába, mint a szociáldemokrata pártba...

*

Ha a szervezés problémáját az előbbi sorokban érintett szempontokon túlmenően, még általánosabb nézőpontból is akarnók vizsgálni, akkor néhány szóval még a következőkre is kellene rámutatni.

1. A tömegek szellemi magatartására vonatkozóan *Lenin* néhány évtizeddel ezelőtt azt írta, hogy a tömegek legfeljebb az angol Trade Union gondolatáig tudnak fel-emelkedni; magasabb és messzebb célokat alig tudnak felfogni és követni. Viszont ugyancsak *Lenin* volt az, aki az orosz forradalmi tanulságok vizsgálatánál azt állapította meg a tömegekről, hogy ösztönükkel és érzelmeikkel még a bolsevistáknál is százszor balrább állnak.

A tömegek lelki és politikai beállítottságának ez a kétféle megítélése az első pillanatban ugyan ellentétesnek látszik, de valójában mégsem áll egymással ellentétben. A tömeg a maga harci szervezeteit azért építi föl, azért védi, támogatja és tart ki hűséggel azoknak a keretei között, mert ezeknek segítségével tudja mindennapi gazdasági, politikai és kulturális érdekeit megvédelmezni. De a szocialista mozgalomban számtalan példát találunk arra, hogy a szervezett munkásság adott történelmi pillanatban mindenét, szervezeteit és életét is hajlandó feláldozni olyan célokért, amelyek a napi érdekeket messze túlhaladják, amelyeket bátran nevezhetünk a szocializmus vagy a történelem ideális céljainak. Minden tehát attól függ, alkalmasakká tudjuk-e tenni a tömegeket arra, hogy az ideális célokat is kellő értelemmel felfogják, magukévá tegyék és hajlandók legyenek ezekért síkra szállni. Vagyis újra az elé a probléma elé jutunk, amelyet fentebb már érintettem, hogy

a tömeg nevelése a szocialista mozgalomnak egyik centrális, nyilván talán a legnagyobb és legfontosabb problémája, annyiival is nagyobb, amennyiben kétségtelen, hogy a tömeget ott, ahol a kellő tudása hiányzik, inkább az ösztönei vezetik. A tömegek gyakran bizonyítják, hogy ösztöneik csálhatatlanok, de mégis a tudás megbízhatóbb vezető. A tudás attól is mentesíti a tömeget, hogy áldozatul essék a politikai ellenfelek ostoba hazugságainak vagy ravasz túllicitálásának.

Abban a dilemmában, hogy a tömeg megrekedjen a rossz értelemben vett Trade Unionizmus állóvizében, vagy áldozatává váljék-e holmi medertelen szélsőségeknek, a szintézis csak úgy képzelhető el és csak abban található meg:

ha a munkásmozgalomban a tömegeket a szocializmus gyakorlati kérdésein kívül a szocializmus tiszta szellemével is igyekszünk eltölteni. A mi korunk már bőséges technikai lehetőségeket nyújt abban a tekintetben, hogy a munkásmozgalom apparátusa a tömegnevelés problémáját az elképzelhető legszélesebb alapokon és a legmagasabb szinten is meg tudja oldani.

2. Azt hiszem, hogy ami legkevésbé látszik vitathatónak, az a tény, hogy a tömegeket továbbra is a marxizmus szellemében kell nevelnünk, hogy ezt a szellemet kell a munkásmozgalom számára megőrizni, ápolni és mélyíteni. Azt hiszem, hogy a marxizmusnak nincsen olyan eddig érvényben volt felismerése, amelyet valóban megcáfoltak volna, illetve amely éppen a mi korunkban vagy a két világháború közötti időszakban szinte apokaliptikus módon be nem igazolódott volna.

Hogy csak egy-két tételt érintsünk a marxizmusnak sokat gúnyolt és szidalmazott megállapításai és felismerései közül, kérjük:

vajjon enyhültek-e vagy csökkentek-e az osztályharcok korunkban? A fejlődés nem inkább oda vezetett-e, hogy ma már nemcsak az egyes nemzetek és népek között folynak a szakadatlan fegyveres háborúk, hanem hogy ma már az egyes országok és népek körén és keretén belül is pusztítanak a szinte permanens véres és fegyveres osztályharcok és háborúk. Enyhült-e vajjon az osztályharc azáltal, hogy a kapitalizmus ma már számos országban az egész állami apparátust is a maga érdekeinek szolgálatába tudta állítani és a különböző elnevezésű és színű fasizmusok módszereivel és rendszerével elsősorban a munkásság gazdasági és politikai szervezeteit próbálja a kapitalizmus gúzsba kötni és kiirtani?

Lehet-e vitatni, hogy a legutóbbi évtizedekben a kapitalista kizsákmányolás csak fokozódott, s hogy a nagy vagyonyok, a nagy értéktöbbletek mindig kevesebbek kezén halmozódnak össze olyan mértékben, amilyenről talán még Marx maga sem mert volna álmodni? Lehet-e tagadni, hogy ma már a marxizmus legmegrögzöttebb ellenfelei is úton-útfélen hirdetik, hogy a kapitalizmus termelési anarchiája az egész emberiség civilizációját pusztulással fenyegeti? S ezért ma már ők is hirdetik, hogy igenis tervgazdaságra van szükség. Lehet-e tagadni, hogy valóban bekövetkezett, amit Marx hirdetett, hogy a termelési viszonyok teljes

ellentétbe jutottak a társadalmi és a tulajdonviszonyokkal?

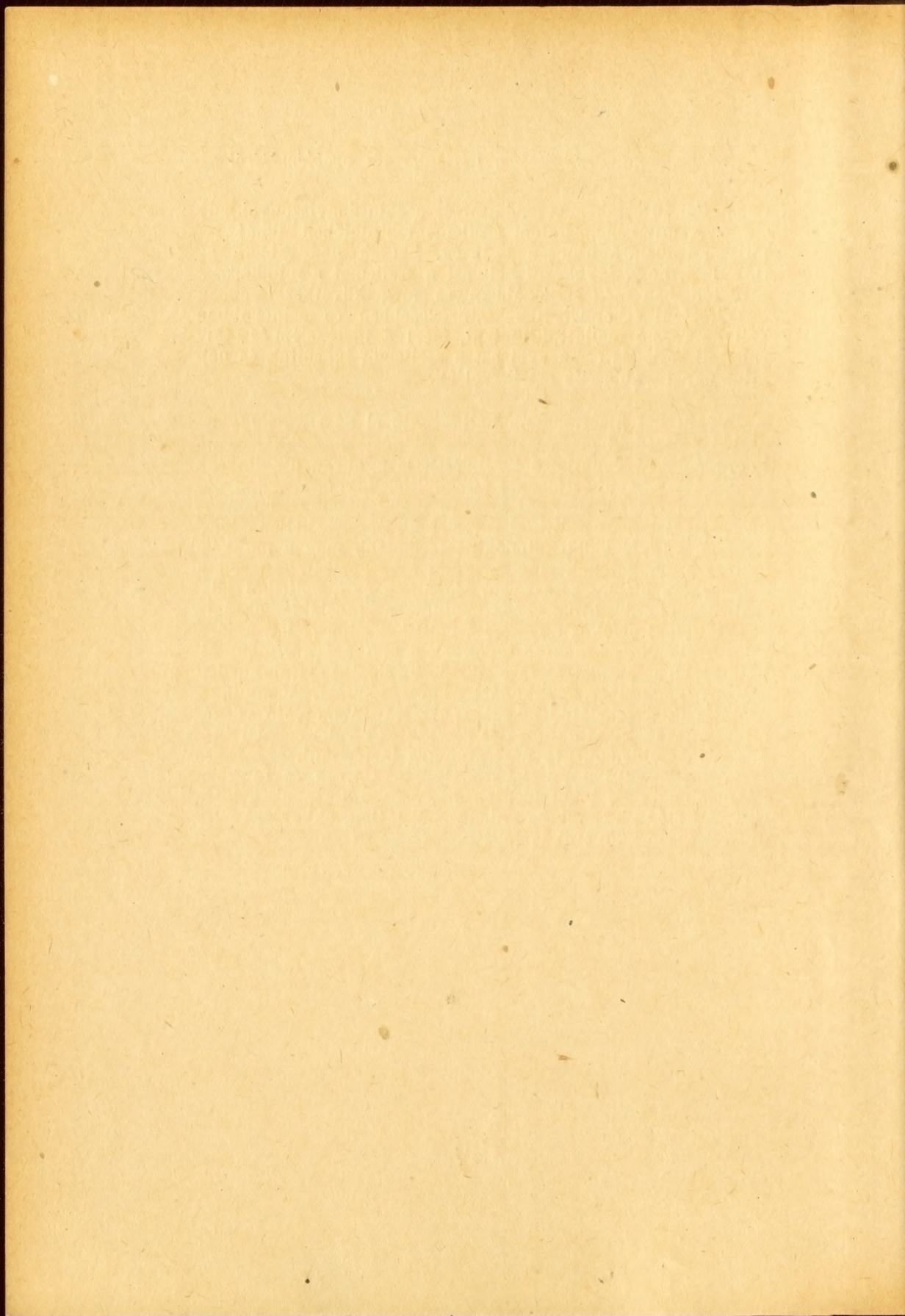
3. A munkásmozgalom szelleme tekintetében tehát semilyen revízióra nincsen szükség, ha csak nem abban az irányban, hogy igyekezni kell ezt a szellemet a munkáosztály lelkében még szigorúbban és még következetesebben elterjeszteni és elmélyíteni. Hűségesebben és szigorúbban kell az eszme mellett kitartani, mert a történelem és a társadalmi fejlődés eseményei ezt a szellemet igazolták és nap mint nap továbbra is ezt igazolják.

*

Végül azt hiszem, nem hallgatható el az sem, hogy az utóbbi évtizedekben felmerülő, a polgári pártokkal való kooperációkra vonatkozó törekvések is gyakran alkalmasak arra, hogy a munkástömeget átmenetileg ingadozóvá tegyék. Általában azt hiszem, azt lehetne mondani, hogy bizonyos helyes taktikai és politikai sorrend követésére kellene törekedünk, vagyis előbb mindenütt teremtsük meg a munkáosztály szervezetének elég széles és erős bázisát. Hiszen a demokrácia bizonyos alapvető jogainak és a politikai közszabadságoknak kiharcolása nélkül a szociáldemokrácia nem is jelent értékes partnert a politikai ellenfelek számára sem. Ezeknek az alapvető jogoknak a kivívására viszont alkalmasabb a munkáosztály akkor, ha elszánt osztályküzdelmében nem mutat ellankadást és ellanyhulást. A munkáosztálynak a szociáldemokrata párt irányában való vonzóerejét is csak ilyen osztály- és céltudatos küzdelmekben tudjuk a szociáldemokrata párt számára biztosítani.

Abban pedig a munkáosztály vezetőinek és funkcionáriusainak meg lehet bízniok, hogy ha a tömegek a kitűzött célt elég nagynak és érdemesnek látják, akkor ezt mindig hűségesen követni is fogják.

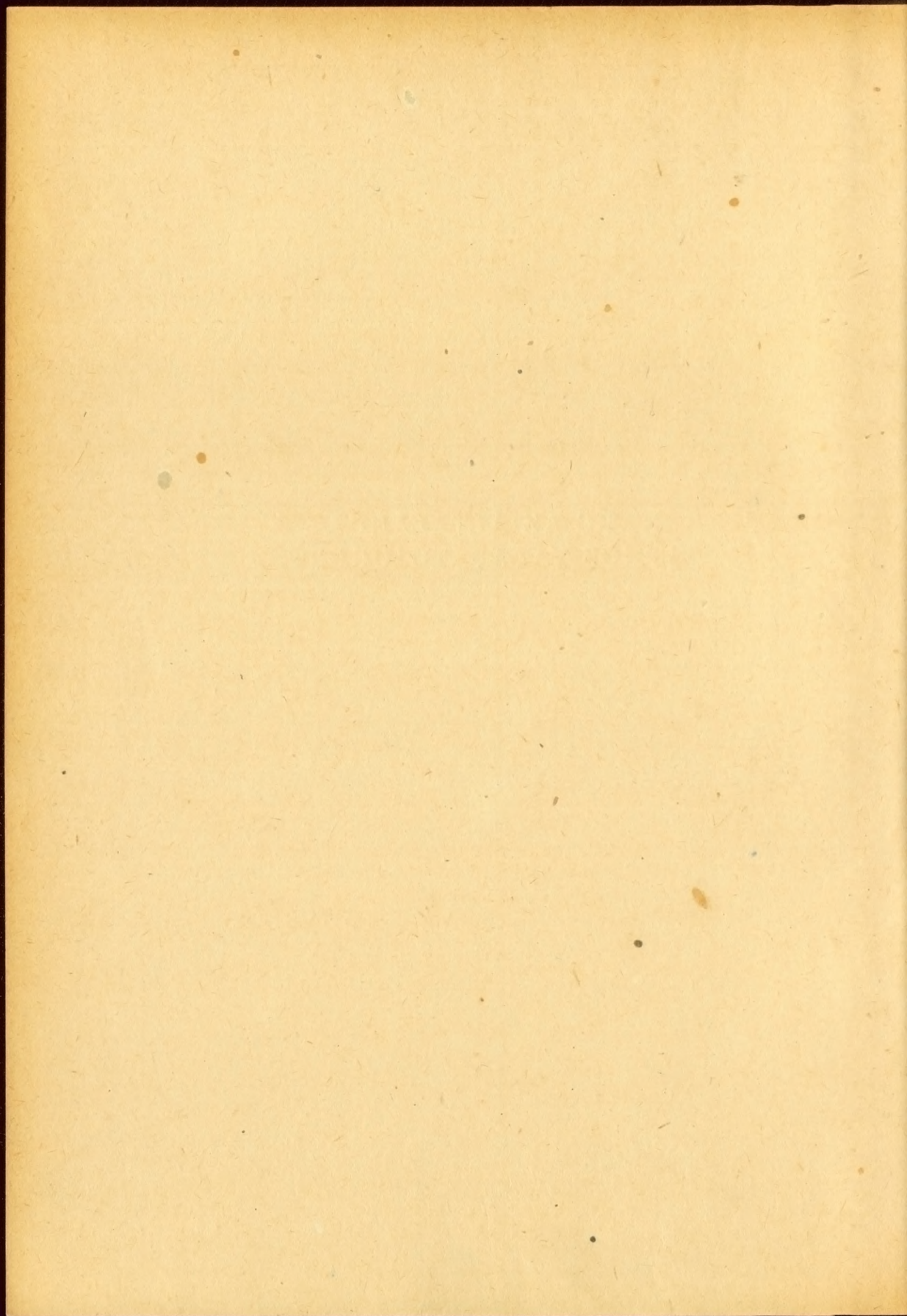

HARC AZ ÁLTALÁNOS,
TITKOS VÁLASZTÓJOGÉRT

Hogyan jutottunk a „vörös péntek“-ig?

Bár már majdnem 40 esztendeje, mégis világosan emlékszem az 1905-ös esztendőnek arra a júliusi napjára, amelyen a Szociáldemokrata Párt akkori vezetőségének egyik határozatával a magyar politikában nagyon komoly és nevezetes fordulatot idéztünk elő. Ezen az emlékezetes ülésen, nyilván Garamival való előzetes megállapodás szerint, dr. Goldner Adolf, a régi munkásbetegségélyző pénztár egyik orvosa és a pártvezetőség tagja, aki akkoriban üléseinken elnökölni is szokott, nagyon érdekes javaslattal állt elő. Azt javasolta, miután az általános egyenlő titkos választófog megvalósítása érdekében a parlamenti ellenzék lanyhasága és a kérdés elől való elzárkózása miatt mindeddig komolyabb sikert elérni nem tudtunk, tegyünk kísérletet olyan irányban, hogy az éppen akkor kinevezett Fejérváry—Kristóffy-kormányt próbáljuk megnyerni az ügy számára... Azért jegyeztem meg, hogy Goldner javaslatát nyilván Garamival való előzetes megbeszélés alapján terjesztette elő, mert Garami akkoriban, mint a Népszava szerkesztője, a párt fontosabb kérdéseiben szellemi vezetője is volt már az ügyeknek, azonkívül közte és Goldner között nagyon szívélyes és benső baráti viszony állott fenn. Garaminak ebben a kérdésben történt akkori felszólalása után nyilvánvalóvá vált, hogy Goldner indítványáról már előzetesen is tudomása volt, de ugyanilyen világosan és határozottan emlékszem arra a körülményre is, hogy ez az első pillanatra politikailag különösnek látszó indítvány nem váltott ki belőlünk, pártvezetőségi tagokból különösebb izgalmat és szenvedélyességet.

Hogyan történhetett, hogy olyan szokatlan javaslat, mint amilyent a Szociáldemokrata Pártnak, tehát a legszélsőbb baloldali ellenzéki pártnak a Fejérváry—Kristóffy-

kormány felé való fordulása jelentett, nálunk olyan fogadtatásra talált, mintha csak éppen valamilyen egyszerű, közönségesebb politikai elhatározásról lett volna szó? Hiszen rendes viszonyok között nekünk szociáldemokratáknak még inkább, mint akár a polgári ellenzéki pártoknak, a politikai taktika vagy a parlamenti szokások szerint élesen szembe kellett volna állnunk a kormánnyal és minden körülmények között, minden politikai kérdésben a kormány ellen, vagyis a kormány megbuktatása irányában kellett volna állást foglalnunk. A látszat szerint ez az elhatározásunk ellentétben állt a parlamentarizmus és a politika úgynevezett játékszabályaival is, mert azzal, hogy hajlandóknak mutatkoztunk a kormánnyal valamely kérdésben való kooperálásra, tulajdonképpen az ellenzéki pártok ellen foglaltunk állást. De e lépésünkkel még az alkotmányellenesség látszatát is magunkra vettük, mert olyan kormánynak ajánltuk fel az együttműködést, amelynek akkor a parlamentben nemcsak többsége, sőt a törvényhozásban egyáltalán semilyen pártja vagy támogatója nem volt. Hogyan történhetett tehát mindezek ellenére, hogy ez a különösnek tetsző javaslat az ülésen résztvevők között megütközést nem keltett, sőt ellenzőkre sem talált, s akik ott voltunk, az ülésen, e javaslatot úgy fogadtuk, mintha valamelyes egészen természetes és magától értetődő állásfoglalásról lett volna szó? Valamennyiünknek az volt az érzésünk, hogy ez a javaslat helyénvaló és a dolgok fejlődése és az előzmények szerint, most már csakis ennek lehetett és kellett megtörténnie.

Ez az akkori politikai magatartásunk csakis a parlamenti ellenzéki pártok és elsősorban a függetlenségi 48-as pártnak a választójogi reform kérdésében való állásfoglalása és magatartása következtében fejlődött ki bennünk. E pártnak a választójogi reform követelésével szemben évtizedeken át tanúsított makacssága okozta, hogy a Szociáldemokrata Párt ilyen éles következetességgel fordult ellene. Ez a párt okozta, hogy szinte példátlan, késhegyig menő harcot voltunk kénytelenek megindítani a választójogért...

Akkoriban a pártvezetőség tagjai sorában a fiatalabbak közé tartoztam, de emlékszem, hogy már bennem is mennyi keserűség halmozódott fel amiatt a politikai eredménytelenség miatt, amelyet elsősorban a függetlenségi párt reakciós politikájának voltunk kénytelenek tulajdonítani. Mint a legfiatalabbak egyike, már 1899-ben is, ott álltam a tömegben az Újvásár-téren, a mai Tisza Kálmán-

téren, a függetlenségi párt egyik gyűlésén, ahol e pártnak akkori korifeusai, Holló Lajos, Barabás Béla és mások szónokoltak a nemzetiszínű lobogókkal díszített tribünön és fogadkoztak, hogy a parlamentben igenis harcolni fognak a magyar nép legsürgősebb követeléseért, az általános titkos választójogért. Akkor még Bánffy Dezső báró miniszterelnök ellen folyt a 48-asok küzdelme. Emlékszem, hány-szor ígérték meg ezek az urak a parlamentben való éles választójogi küzdelmet is; de nem tartották be ígéreteiket soha. Nem tettek eleget a szervezett munkások politikai kívánságainak sem akkor, amikor a gyűlés sikerének látogatát csak úgy tudták megmenteni, hogy a szervezett munkások szolgáltaták a tömeget, és nem tartották be ígéreteiket később sem, amikor már kénytelenek voltunk egy-egy gyűlésüket megzavarni és úgy szétrobbantani, hogy zászlóikkal együtt valósággal futottak előlünk. Pedig, azon a számomra emlékezetes 1899. évi gyűlésen is ünnepélyes határozati javaslatban jelentették ki, hogy „a magyar parlament és belpolitika válságából nincsen más kibontakozás, csak az általános, titkos választójog törvénybeiktatása...”

Az 1902-es évi pártgyűlésen én fordítottam német nyelvre a kongresszus előadójának azt a beszédét, amelynek első mondata úgy szólt, hogy

„Harminc hosszú év nehéz küzdelme ím eddig hiábavalónak bizonyult...”

Harmincévi szüntelen és a választójogra nézve eredménytelen harerről volt szó a kongresszusi referátumban, olyan időpontban, amikor a polgári jogegyenlőségnek törvénybeiktatása óta már több mint félévszázad múlt el... S ettől az 1902. évi pártgyűléstől számítva, rövid három esztendő múlva már bekövetkezett az az időpont, amikor a Fejérváry—Kristóffy-féle kisebbségi kormány kinevezésével a kiváltságosok választójogán felépült magyar osztályparlament legnagyobb válsága már formaszerint is kirobant... És ugyancsak már az 1902. évi kongresszuson az előadó azt is kénytelen volt megállapítani, hogy a parlamentben nemcsak a többségi párt, de még a parlamenti ellenzék is csak játékot űz a választójoggal.

„Hogy a nép szemébe port hintsenek — mondotta az előadó —, elhangzott a költségvetési vita alkalmával egy-két erőtlén beszéd, amely csak arra volt jó, hogy a kormányt meggyőzzék arról, hogy ők sem akarják komolyan az általános választójog behozatalát...”

Ráadásul, tette hozzá az előadó, az utóbbi napokban az Ugron-párt és a néppárt olyan megbeszéléseket kezdtek a miniszterelnökkel, amelyek szerint ők csak azt kérik, hogy: „végeztessen a miniszterelnök tanulmányt arra nézve, hogy az adókulcs (cenzus) egységesíttessék és leszállíttassék”. Erről is azonban megállapította az előadó, hogy ez helyelközzel a meglévő rendszer rosszabbítására vezethetett volna...

Az általános, titkos választójogért folytatott küzdelem tehát akkor is már vagy 30 esztendőös kálváriajárást jelentett.

A szociáldemokrata munkások mai fiatalabb nemzedéke el sem tudja képzelni, milyen szégyenletesnek éreztük mi akkoriban ezt az állapotot. Talán fogalmuk sem lehet arról, mit éreztünk mi, politikailag öntudatos és felvilágosodott munkások, amikor arra gondoltunk, hogy mint szervezett munkások nem járulhattunk a szavazóurna elé, ahova pedig akár az utolsó kis szatócs, vagy írni-olvasni nem tudó falusi parasztgazda is odaállhatott. A magyar munkásosztálynak egyetlen képviselője sem volt még az országgyűlésen, amikor pedig külföldön már nagy, erős szocialista frakciók ültek a parlamentben. Itthon kb. 20 millió lakos közül alig egymilliónak volt választójoga. Ez körülbelül 5%-nak felelt meg. A választójog bizonyos összegű, 20 koronás egyenes állami adó fizetéséhez volt kötve, ezt azonban a munkásosztály az akkori adórendszer következtében szintén nem tudta elérni. Pedig a szomszédos Ausztriában, ebben a közmondásos reakciós habsburgi országban sem voltak már ennyire elmaradt állapotok. Ott is már 1895 óta volt a munkásoknak választójoguk. Igaz, hogy csak az úgynevezett ötödik kúriában szavazhattak a munkások, de mégis már 14 szocialista képviselő ülhetett az osztrák Reichsratban is. Néhai Schumeier elvtárs, az osztrák parlament egyik tagja lerágott csontnak nevezte ezt a kuriális választójogi rendszert, de a magyarországi szervezett munkásságot még arra sem méltatták, hogy ilyen lerágott csontot dobjanak oda neki... S mindezek ellenére nem akadt a magyar parlamentben egyetlen ellenzéki párt, amely az általános választójogért elszántan állást foglalt volna... Mikor Széll Kálmán, aki Bánffy bárót követte a miniszterelnöki székben, azt mondta az általános választójogról, hogy az „sötétbeugrás”, a szervezett munkásság már annyira el volt keseredve, hogy az 1903. évi pártgyűlés határozati javaslatában kimondotta,

hogy az ugyanazon év nyarán Amsterdamban megtartandó nemzetközi szocialista kongresszuson „kíméletlenül fel fogja tární a magyar választási rendszert és annak okait a művelt országok proletárságának küldöttei előtt”...

Ilyen volt a helyzet 1903-ban, amikor mindezt betetőzte az az esemény, hogy Széll Kálmán bukása után a király Tisza Istvánt nevezte ki miniszterelnökké. Ebből az eseményből a szociáldemokrata párt már világosan láthatta, hogy a választójogi reform dolgában a magyar parlamenttől vagy annak pártjaitól mitsem várhat. Tisza István gróf elszánt ellenfele volt nemcsak az általános választójognak, de a szociáldemokrata pártnak általában. Valahányszor ezekkel kapcsolatban nyilatkozott, nem is titkolta, hogy egyformán gyűlöli mind a szociáldemokráciát, mind annak politikai főkövetelését, az általános választójogot. Tisza mintha csak mindig kereste volna az alkalmat, mindig a legkratározottabban hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párt ellen a legkíméletlenebb szigort akarja és fogja alkalmazni. Egy alkalommal módunkban is volt kimutatni, hogy Tisza a magyar közigazgatási hatóságokat bizalmasan külön rendeletekben utasította a szociáldemokrata párt és a szervezett munkásság elleni kivételes eljárásra. Az ellenzéki pártok képviselői Tiszának ezt a bizalmas rendelkezését a parlamentben ugyan szóbahozták, de mikor Tisza nyíltan is kijelentette, hogy bizalmas rendeleteit „csak a szocialisták ellen” adta ki, akkor ebben az ellenzéki urak is megnyugodtak...

Tisza akkoriban két évig suhogtatta a kivételes üldözések korbácsát a szociáldemokrata párt ellen, két évig próbálkozott a politikai és szerkezeti okokból betegen válságos parlamentben, hogy ott is rendet és csendet teremtsen a maga módja szerint, végre az 1905. évi júniusi választásokon kisebbségbe jutott és megbukott. S akkor Ferenc József király a parlamenti pártok mellőzésével új kormányt nevezett ki. Ennek a kormánynak Fejérváry báró, a régi honvédelmi miniszter, lett az elnöke, Kristóffy József egykori főispán pedig belügyminisztere.

*

Ilyen előzmények után csodálható-e, ha a szociáldemokrata párt nem utasította vissza ezt az új kormányt, amely a választójog reformját tűzte zászlajára? A történetek után csodálható-e, ha az első kapott jel után kijelentettük, hogy a választójog kérdésében igenis a Fejérváry-kormányt is

készek vagyunk támogatni, annak ellenére, hogy ennek a kormánynak a parlamentben nincsen többsége s ebből az okból „alkotmányellenes“ kormánynak nevezték el? Csodálható-e, ha elszántan arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a parlamenti pártok által rajtunk évtizedeken át elkövetett sérelmek megszüntetése és a választójogi reform keresztülvitele érdekében akár az ördöggel is szövetségre lépünk?... Hiszen elsősorban a parlamenti ellenzék követte el velünk szemben a sérelmeket.

Azokban a választásokban, amelyek Tisza István bukását idézték elő, ezek az eddigi ellenzéki pártok jutottak ugyan többségre, de a választójogi reform dolgában pillanatnyilag nem sok változott. Mióta ezek a pártok többségre jutottak, még nagyobb bizalmatlansággal kellett velük szemben állnunk, mert ebben a kérdésben most is, többségre jutásuk után is, minden komoly ígéret vagy cselekvés elől ugyanolyan mereven elzárkóztak, mint azelőtt.

Igy jutottunk mi el oda, hogy a Fejérváry-kormánynak a választójogi reform kérdésében való közeledését elfogadjuk és ezért nem keltett a pártvezetőség említett ülésén előterjesztett javaslat semmiféle ellenkezést, vagy különösebb szenzációt.

Az ülésen megtudtuk, hogy Garami és Goldner az erre illetékesekkel folytatott megbeszélések során a választójogi reform napirendre hozatalára határozott és komoly ígéretet kaptak. Nem tudom pontosan, ebben az időpontban Garaminak is volt-e már Kristóffyval találkozója. Goldnerről tudom, hogy többször találkozott a belügyminiszterrel. Határozatunk meghozatala után Garami és Goldner együttesen is többször tárgyaltak Kristóffyval. (Ilyen találkozás alkalmával érdekes epizód is történt, amennyiben Kristóffy módot talált rá, hogy kiszolgáltasson egy embert, aki spicliszolgálatot teljesített a pártban... Öreg, félbenmaradt ügyvédjelölt volt az illető, aki egy időben még a pártvezetőségbe is be tudott furakodni. A leleplezés úgy történt, hogy amikor a két elvtárs ott ült Kristóffy szobájában, a belügyminiszter az iratai közül „véletlenül“ a földre ejtette a besúgó által felvett havi fizetés egyik nyugtáját...)

Hangsúlyoznom kell, hogy a pártvezetőség már említett ülésében is, amikor a kérdés napirendre került, egységesen határozta el, hogy amennyiben a Fejérváry—Kristóffy-kormány a választójogi reform programjával nyíltan kiáll, a párt az új kormányt minden erejéből a leghatáro-

zattabban a program keresztülvitelében támogatni fogja. Ami engem illet, „a bizalmatlanság demokratikus erényét” én is csak addig a mértékig gyakoroltam, hogy nagyon hangsúlyoztam az ülésen, hogy bizonyítékokat, illetve biztosítékokat kell követelnünk az új kormánytól a reform komolyságára nézve. Ilyen bizonyítékot többek között abban láttam, hogy az új kormány azonnal változtat az egyesülési és gyülekezési jog addigi gyakorlatán és ha az egyesülési jogot elsősorban a földmunkások részére is biztosítja. Amint már az előző fejezetben érintettem, a párt az erre vonatkozó garanciákat hamarosan meg is kapta, amennyiben az új belügyminiszter szinte napok alatt jóváhagyta a földmunkás-szövetség alapszabályait. Ez akkor a legnagyobb jelentőségű dolgok egyike volt.

A Fejérváry—Kristóffy-kormány irányában a pártvezetőség mindvégig egységes magatartást tanúsított s csak néhány hét múlva fejlődött ki olyan mozzanat, amely a párt belső egységét átmenetileg kissé megzavarta. Ugyanis amikor az itt vázolt új harci taktikára vonatkozó határozatunkat meghoztuk, Grossmann Miksa nem vehetett részt a pártvezetőségi ülésen, mert királysértési perében tízhónapi börtönbüntetését ülte le. Meglehetősen nagy meglepetést keltett közöttünk, amikor arról értesültünk, hogy Grossmann a közvetített üzenet szerint nem helyesli a pártvezetőség elhatározását, illetve ellenzi a párt magatartását az új kormánnyal szemben. Azzal érvelt, hogy szerinte Ferenc József király sohasem fogja megengedni, hogy az általános választójogot törvénybe iktassák. Hiszen — mondotta többek között — Ferenc József osztrák császár még nagy olaszországi vereségei idején, például a villafrancai békekötés alkalmával is, mindig a népjogok ellen nyilatkozott... Nos, bár Ferenc József valamikor csak ugyan ilyen reakciós módon nyilatkozott a népjogokról, azért az újabb tények Grossmannt mégis hamarosan megcáfolták. Sajnos, nem magyarországi, de igenis osztrák politikai vonatkozásban.

Magyarországon a választójog ügyét az ország nagy kárára mindig balsors kísérte. Tudvalevően a Fejérváry—Kristóffy-féle kísérletnek is az volt a különös sorsa, hogy többek között az akkori osztrák miniszterelnök, Gautsch báró is sietett a magyar reakciók segítségére. Osztrák belpolitikai okokból éppen ő sietett a magyar választójog dolgát elintrikálni. Gautsch ugyanis úgy okoskodott, ha

Magyarországon az általános, egyenlő választójog megvalósul, akkor Ausztriában is lehetetlen lesz a korlátozott, kuriális választójog rendszerét fenntartani. Ezért igyekezett Ferenc Józsefet eltántorítani attól, hogy mint magyar király megengedje, hogy a választójogi reformot Magyarországon mint kormányprogramot hirdessék és esetleg hamarosan megvalósítsák. Azonban a politikai nemezis nagyon hamar utólérte. Mert alig telt bele néhány hónap és ugyanaz a Gautsch, aki a magyar választójogi reformot elgáncsolta, kénytelen volt a mi mozgalmunk által Ausztriában felébredt népmozgalomnak engedni és az általános választójogi reformról szóló javaslatot az osztrák parlamentben előterjeszteni. Vagyis, Ferenc Józsefet a változott viszonyok nagyon hamar rákényszerítették, hogy régebbi reakciós fogadkozásai ellenére, meghajoljon a népjogok követelése előtt, bármennyire is ellenezte azokat valamikor.

Különben ez összefüggésben megemlítesre méltó, hogy a király magatartását illetően nemcsak Grossmann, de egy neves osztrák elvtársunk is olyan jóslatba bocsátkozott, amelyet az események ugyancsak hamarosan megcáfoltak. Amikor ezekről a kérdésekről egy alkalommal a Magyarországon is jólismert dr. Ellenbogen osztrák képviselő elvtársunkkal beszélgettem, ő, aki elég jól ismerte a két ország viszonyát, annak a véleményének adott kifejezést, hogy új taktikájával a magyar szociáldemokrata párt esetleg csak azt éri el, hogy Ferenc József császárt és királyt „kirántja abból a csávából“, amelybe jutott, amikor Magyarországon az ellenzéki pártokkal konfliktusba keveredett a katonai követelések miatt. Az események Ellenbogen jóslatára is hamarosan rácáfoltak, mert a király évekkel később a magyar parlamenttől ugyan megkapta a katonai követeléseket, Ausztriában azonban mégis hamarosan szentesíteni volt kénytelen az általános, egyenlő, titkos választójogról szóló törvényjavaslatot. De másrészt Ferenc József még „a csávából“ sem került ki, mert nemcsak Ausztriában volt kénytelen megfizetni azt az árat, amelyet itt is követeltünk, hanem Magyarországon is úgy alakult a helyzet, hogy a választójogi harcok folyamán a függetlenségi 48-as párt kettészakadt és az egykori pártból kivált erősebb frakció Justh Gyula vezetésével most már nemcsak a választójogi reformot követelte, de Béccsel szemben most már különböző nemzeti követeléseket is írt a zászlajára; s a megtisztított lobogó alatt az új függetlenségi párttal később

már a magyar szervezett munkások is együtt haladhattak.

De még más jelentős történelmi példák is amellett szóltak, hogy ne vegyük figyelembe Grossmannak a fogságból hozzánk küldött intelmeit és aggodalmait; noha elismerhető, hogy aggályai nagyon tiszteletreméltóak voltak.

Az ismert példák egyike az a híres politikai érintkezés és tárgyalás, amely az általános választójog kérdésében Bismarck egykori német birodalmi kancellár és Lassalle Ferdinánd, a német szociáldemokrácia politikai mozgalmának megindítója között a múlt század 60-as éveiben folyt le.

A két államférfiú találkozásának története néhány szóban összefoglalva a következő:

A német szocialisták ellen érvényben volt, hírhedt kivételes állapotok idején Bebel Ágoston egyik éles parlamenti beszédében rásütötte Bismarck hercegre, „a vér és vas“ eszközeivel dolgozó birodalmi kancellárra, hogy nem mindig irtózott annyira a német szocialistáktól. Megemlítette, hogy például 1863-ban és 1864-ben gyakrabban voltak bizalmas találkozói és tanácskozásai Lassalle Ferdinánddal, a német munkásoksztyá szociáldemokrata irányú szervezkedésének első nagy elindítójával, „a zsidó forradalmárral“... Bebel állításait, miután tényen alapultak, Bismarck egyszerűen kénytelen volt elismerni. És azt sem tagadhatta, hogy Lassalle-lal való tanácskozásain igenis az általános választójognak Németországban való életbeléptetéséről volt szó... A mi példánk szempontjából még a következőket is figyelembe kell venni:

A német birodalomban az általános választójog eszméjének nem volt semilyen erősebb hagyománya, hiszen érvényesülése mindössze az 1848-as frankfurti birodalmi parlament rövid életéhez fűződött. De Bismarcknak, az újkori német birodalmi egység megteremtőjének, bár a szocialisták elszánt ellensége volt, mégis, a nagy történeti összefüggések megsejtése iránt is volt érzéke. És amikor különböző politikai bonyodalmak voltak a birodalomnak, egyrészt külpolitikai természetűek a Habsburg szomszédsággal való versengés miatt, másrészt belpolitikai bonyodalmak a magát liberálisnak nevező, de lényegében reakciós német burzsoázia és politikai pártjainak parlamenti kötekedései miatt, akkor Bismarck megsejtette, hogy Lassalle, az ő „beszélgető partnere“ hova akart kilyukadni akkor, amikor az általános választójog rendszerének előnyeit magyarázgatta... Lassalle tudvalevően azt ajánlotta a német mun-

kásoknak, hogy legyenek süketek és vakok minden iránt, ami nem az általános, egyenlő választójogot jelenti, Bismarck herceg viszont nem volt sem süket, sem vak, hanem megértette, milyen óriási összetartó erőnek a lehetősége rejlik abban, ha a külpolitikailag előretörő és iparilag és gazdaságilag rohamlépésekben fejlődő birodalomban a politikai közéletet úgy frissítik fel és úgy cölöpözik alá, hogy választásról választásra a dolgozó tömegek millióit is megszólaltatják. S Bismarck az általános választójogot meg is valósította... Megvalósította először az ú. n. Északnémet szövetségben 1867-ben, vagyis 3 évvel a Lassalle-lal folytatott beszélgetések után, később pedig 1871-ben az egységes nagy Németbirodalom parlamentje számára... Természetesen ninesen kizárva, hogy bizonyos mértékig Bismarck is csak „játsszani akart a tűzzel“, mint ahogy már sokan megkísérelték, hogy „a népszavazás, eszméjével játsszanak; Bismarck előtt például a kicsinynek nevezett III. Napoleon, vagy más olyan államférfiak, akik azt hitték magukról, hogy ők valóban nagyok... De számos országban a történelmi fejlődés megmutatta, hogy a tűzzel játszani, mégsem okos dolog. S ha Lassalle életben maradt volna, akkor erre az igazságra a Németbirodalom fejlődésével kapcsolatban ő is rá tudott volna mutatni...

Visszatérve magyar vonatkozásainkra, könnyen lehetséges, hogy Magyarországon is egyesek a választójog reformjának tüzével és jelszávéval csak játszani akartak. Még az sincs kizárva, hogy — amint ezt a memoár-írók közül Rudnay Béla, a Kristóffy idők egykori főkapitánya is megírta — Magyarországon is csak arról volt szó, hogy „mézesmadzagot adjunk a szocialistáknak“... Lehetséges, hogy Kristóffy is csak ennyit akart. Bár éppen egész magatartása ezt a feltevést megcáfolta. Lehetséges, hogy Ferenc József böles tanácsadói is csak mézesmadzagot akartak juttatni a szocialistáknak és ennél többet valóban nem is akartak. De a történelem folyamán ez mind mellékesnek bizonyult és egész más lefolyása volt Magyarországon is ennek a nevezetes történelmi játszmának. Ugyanis mindössze néhány hónap, majd pedig később csak néhány esztendő telt el és a történelmi események máris bizonyították, hogy a mézesmadzagnak gondolt valamitől nem a szocialisták szájaíze vált keserűvé... Csak néhány rövid esztendő múlt el és máris bebizonyult, hogy nagy események idején a nép nélkül sehol semmire sem mennek ezek a jó urak...

★

Ezekre a kérdésekre való visszaemlékezésemben Grossmannak még egy másik, ugyancsak tiszteletreméltó indokból fakadó aggodalmát is meg kell említenem. Ő azzal is érvelt, hogy a mi taktikánk esetleg azzal a következménnyel is jár majd, hogy még jobban kimélyíti a szakadékok közöttünk és az ellenzéki polgári pártok között...

Ez a második érv azért nem volt helytálló, mert az ellenzéki pártoknak a választójog dolgában való évtizedes reakciós beállítottsága és konoksága következtében ez a bizonyos szakadék, sajnos, már szinte áthidalhatatlanná vált. Már olyan volt a helyzet, hogy a pártgyűléseken mi fiatalabbak már azon is csodálkoztunk, hogy a pártvezetőség a függetlenségi párttól egyáltalán még elméletben is várni és remélni tud valamit. Az 1904. évi kongresszuson ilyen értelemben szólaltam fel, amikor pedig még Kristóffyról egyáltalán szó sem volt, ugyancsak ilyen szellemben szóaltak fel pártgyűléseinken mások is. Azt mondtuk, kár úgy beállítani a helyzetet, mintha a függetlenségi párttal a választójog dolgában bármire is lehetne menni. A történeti kúság kedvéért azonban meg kell állapítanom, hogy velünk szemben Garami és a vezetőség néhány más, politikailag tapasztaltabb tagja végig megmaradt amellett, hogy igenis, próbálkoznia kell Kossuth Ferencékkal is mindaddig, amíg csak lehetséges. Garami szenvedélyesen harcolt is amellett, hogy Tiszával szemben a függetlenségiakat és a többi ellenzéki párt embereit is támogatni kell, feltéve természetesen, hogy a választójogi reformot hirdetik. A későbbiek folyamán még majd rámutatok, hogy a polgári pártok iránti bizalmatlanságnak vagy türelmetlenségnek a választójogi harcok későbbi éveiben más elvtársak ugyancsak gyakran kifejezést adtak.

Hangsúlyozni kell, hogy már a Fejérváry-kormány politikájával szemben való állásfoglalásunk után is még ünnepléses határozatokban kijelentettük, hogy készek vagyunk a többségre jutott és politikai koalícióvá alakult ellenzéket minden korábbi magatartásunk ellenére minden lépésében támogatni, ha a választójogi reform elsőbbségét elismeri és követelésünk mellé áll. De az egykori ellenzék ez elől a követelés elől példátlan konoksággal elzárkózott. Amikor pl. Kossuth Ferencet, a függetlenségi párt akkori vezérét személy szerint is aposztrofáltuk és tőle, Kossuth Lajos fiától, különösen követeltük, hogy álljon a népjogok mellé, mert ez neki fogadalomszerűen vállalt kötelessége is, akkor azzal

akart minket elintézni, hogy a választójogot „csak hirdette, de nem ígérte”... Sajnos, a magyar szervezett munkásságnak azt kellett tapasztalnia, hogy a demokrata népjogok kérdésében Kossuth Lajos fia sokkal érzéketlenebb és reakciósabb volt, mint akármelyik konzervatív magyar mágnás. Hiába utaltunk még a Kristóffyék kormányát megelőző esztendőben arra a mártíriumos küzdelemre, melyet a választójogi reformért az előző évtizedekben folytattunk, Kossuthék a választójogot „csak hirdették, de nem ígérték”, sőt, egyik nagyon neves emberük még azt is „hirdette”, hogy „az általános választójog — csak számárbeszéd”...

Ezek után valóban nem csodálható, ha a magyar szociáldemokrata munkások lelkéből kiveszett a Kossuth Ferencek, a Bartha Miklósok és más függetlenségi 48-as és ellenzéki korifeusok iránti bizalomnak utolsó foszlánya. Ezek az urak maguk voltak ennek okozói, ők voltak, akik demokrata népjogok iránti ellenszenvükkel és gyűlöletükkel a magyar szervezett munkásság lelkéből a velük való politikai együttműködés szükségességének és helyességének gondolatát alaposan kiirtották.

Ilyen súlyos történeti előzmények és események alapján létesült és pecsételődött meg a szociáldemokrata párt és a Fejérváry-kormány között a választójogi reform sürgős keresztülvitelére vonatkozó megállapodás, a nevezetes „paktum”, ahogy annakidején nevezték, bár minden írásbeli megállapodás nélkül történt akkoriban ez a nevezetes politikai fordulat. S ma is állítom, hogy ez a paktum tiszta és becsületes szádékú volt és meggyőződésem, hogy a történetírók is, tárgyilagosan vizsgálva a dolgokat, mindig ilyenek találják majd. A dolog egyszerűen úgy állt, hogy a magyar szervezett munkásságnak nemcsak joga, de osztálya iránti kötelessége is volt akkoriban ez az állásfoglalás. Mert lényegében miről volt szó és mit követeltek akkor a népjogokkal szemben Magyarország népétől? Lényegében: ágyút és katonát akartak. A szociáldemokrata munkásság ezzel szemben azt mondotta: Az ország népe már eddig is elég ágyút és elég katonát adott. De ha mindenáron ágyú és katonára kell, akkor cserébe vagy ellenértékképpen adjatok népjogokat! Ha a népnek képviselte lesz a parlamentben — így gondolkodtunk —, akkor ezen az úton megszerzi azt a biztosítékot is, hogy a militarizmus és az imperializmus megnövekedett igényeinek, illetve költségeinek kielégítéséhez megfelelő adóreformok útján a vagyonos osztályok is

nagyobb mértékben hozzájárulnak majd. Ezekben a kérdésekben tehát ne „rólunk-nélkülünk“ döntsenek, hanem engedjenek a népnek is beleszólást. Ne csak ágyútölteléknek akarják a népet felhasználni, ne viselkedjenek olyan cinikusan, mint viselkedett Tisza István, amikor a parlamentben azt mondotta, hogy nem lát összefüggést a katonai javaslatok és a választójog között. „Nem látom be — mondotta —, hogy aki 3 évig katona lehet választójog nélkül, miért ne szolgálhasson ezentúl választójog nélkül esetleg csak két esztendőn át.“

Ez volt a választójog kérdésében közöttünk és a parlamenti pártok között a differencia. Szerintünk a szociáldemokrata párt a Fejérváry-kormánnyal való megállapodásban azt követelte és azt képviselte, amiért 1848-ban és azóta is Európa minden országában harcolt a dolgozó nép: népjogokat követelt, demokráciát akart! Ezért próbáltunk mi akkor tömegeink erejével utat nyitni az országban az újonnan jött választójogi kormánynak. Lehetővé akartuk tenni, hogy az új kormány, miután a parlamentben nem tehetette, a parlamenten kívül tehesse meg híres és fontos nyilatkozatát. Emlékezetes, hogy ezt a célt szolgálta akkor többek között az küldöttségjárás is, amelyet 1905 július havában a pécsi bányászok ügyében rendeztünk, amikor először kerestük fel a nagy nyilvánosság előtt Kristóffy Józsefet, az új kormány belügyminiszterét. Határozottan és elszántan arra törekedtünk, hogy egyengessük a kormány útját, mert a választójogot ellenző reakciós pártok viszont semmi másra nem törekedtek, mint hogy ezt az utat elzárják.

Ennek a politikának az érdekében minden rendelkezésünkre álló eszközt igénybe vettünk. Hozzásegítettük a Kristóffy-kormányt és a belügyminisztert ahhoz, hogy választójogi nyilatkozatait nagyobb vidéki gyűléseken is megtehesse. Segítettünk ezeket a gyűléseket megszervezni és előkészíteni. Ilyen küldetésben és ilyen rendeltetéssel egy ideig magam is jártam a vidéket. Többek között Németboksányban, ahol Kristóffy már a kész javaslatot is ismertette. Igaz, hogy 3—4 évvel később ugyanígy a Justh Gyuláék gyűléseit voltunk kénytelenek előkészíteni... Politikailag rugalmasaknak és céltudatosaknak kellett lennünk. S ezen az úton jutottunk el 1905-ben szeptember 15-ikéhez, így jutottunk el a híres „vörös péntek“-ig is.

Mi volt szeptember tizenötödike?

1905 szeptember 15-ike, a magyar politikai harcok történetében „vörös péntek”-nek elnevezett nap, ma már a nagy legendák, a hősköltemények egyikévé vált. Mit fűzhetek hozzá ehhez a szép époszhoz, mint résztvevő kortárs, mint szemtanú, sőt szerénytelenség nélkül szólva, mint a nagy nap egyik rendezője?

A központi párttitkárságban és a pártvezetőségben való közreműködésem révén oly közel álltam akkor az eseményekhez, hogy az addig még példa nélkül való nagy demonstráció előkészítésének sikeréért és lebonyolításáért szinte egyénileg is felelősnek éreztem magamat. 1905 szeptember 15-ike óta már több olyan megmozdulása volt a magyar munkásságnak, amely még ezt a történelmi nevezetességű napot is méretek és jelentőség dolgában felülmúlta. Akkor azonban ez még a legelső és legnagyobb kísérletünk volt, hogy 100 vagy 150 ezer embert megmozdítsunk, a gyárakból és üzemekből kihozzunk és tervszerűen rendezett menetoszlopokban és nagy tüntető felvonulás formájában odaállítsuk a magyar parlament kapui elé... Volt ugyan egynéhány rendkívüli körülmény, mint pl. az akkori kormány toleranciája, ami könnyebbé tette a vállalkozást. De azért a kezdeményezés mégis nagyon kockázatos volt és szinte még ma is érzem, milyen szorongattatások között éltem akkor néhány napon és éjjelen át, s hogy a nagy demonstrációt megelőző órákban, de még azután is nemcsak, hogy a falat nem ment le a torkomon, de a nagy izgalmaktól itt-ott még a lélegzetem is elakadt...

El kell csak képzelni a látványt, ahogy egy ekkora tömeg ott áll a büszke magyar parlament palotája előtt, farkasszemét néz tornyaival, kupolájával, száz és száz kivilágított ablakával, ahogy a tömeg százezer torokból kiabál, éljenez, abcugol, s szinte öklével éri el az impozáns főbejárat vaskapuját és a „t. Ház” összes más bejáratát... A kép valóban forradalmi volt. Nehéz volt nem gondolni arra, hogy egyszer — a nagy francia forradalomban — Párizsban is ott álltak ilyen tömegek az akkori francia parlament előtt, de azok megtették még a hátralevő lépést is és magába a parlament üléstermébe is bekukkantottak... Felemelő érzés volt az is, hogy ezt a mi akkori hatalmas tömegünket a vasfegyelem és a tömeg saját öntudata a küszöbön megállította és természetes korlátok között tartotta. Nagy haladás volt

ez a fegyelem a szervezett munkásosztály magatartásában és nagy politikai erőttöbbletet jelentett a szociáldemokrata párt javára. Méltó volt ez a magatartás azokhoz a gyönyörű szavakhoz, amelyeket a parlamentbe beküldött küldöttség élén Garami, a deputáció szónoka mondott el, méltó illusztrációja ezeknek a következő szavaknak:

„Néhányan vagyunk itt, sokan vagyunk ott künn a kapun kívül, milliónyian vagyunk az országban az alkotmányon kívül... A szétválasztó gátat lerombolni, ez a mi törekvésünk...”

Garami még hozzátehetette volna jóslatszerűen: Nagy dolog lesz, elnök úr, ha szavainkat a parlament megérti, de történelmi tragédiák származhatnak belőle, ha a mi jogos követeléseink elől az urak elzárkóznak...

A tüntetés rendezői, a pártvezetőségi tagok és a kijelölt szónokok ott álltunk szinte szívszorongva a szenvedélyesen kiabáló, hadonászó tömeg között elosztva. És tudtuk, hogy ezen a napon voltaképpen csak pár percig tart a parlament előtti nagy jelenet, csak éppen addig, amíg a házelnöknél járó küldöttség neki átadja a párt memorandumát és akkor azonnal már fel is kell a nagy összejövetelt oszlatni, még pedig békésen és fegyelmezetten. Vajjon sikerül-e mindez úgy, ahogyan ezt odahaza kiterveztük?... Tudtuk és féltünk tőle, hogy a parlamenttől, illetve annak elnökétől még csak valami biztató kijelentést sem kapunk és a százezernyi tömegnek még ilyen halovány biztatást sem adhatunk útravalóul. Tudtuk, hogy a tömeget csak üres kézzel küldhetjük haza... S legfeljebb abban bízhattunk, hogy olyan tömeggel állunk szemben, amely már politikailag is értelmesen tud gondolkodni és fegyelmezetten viselkedik. Ezért tehát üres kézzel, de tele szívvel indultak vissza a tömegek otthonaikba, az üzemekbe és a gyárakba, de sokan, nagyon sokan lehettek közöttük, akikben túláradt az az érzés, amelynek a történetírók szerint Goethe adott egykor kifejezést, amikor a híres valmyi csatában látta a francia forradalom katonáinak győzelmét, s megállapította: „Új fejezete kezdődött a történelemnek, s mi azt mondhatjuk, hogy ott voltunk!...”

De mielőtt ez a százezres tömeg a parlament előtt szétoszlott volna, mi néhányan ott a téren a szeptemberi időjárás ellenére is még alaposan megizzadtunk... Az ott levő nagy kandeláberekre kapaszkodva, vagy az országházának főbejáratát őrző kőoroszlánok sörényes fején ugrándozva,

vagy az elvtársak vállain balancirozva magyarázgattuk a tömegnek a nagy nap jelentőségét és értelmét. Mi is ráztuk ökleinket a parlament felé, mi is fenyegetőztünk, az elvtársakat pedig kérleltük, hogy nyugodt fegyelemben és méltóságteljes magatartással menjenek haza... A dolgok akkori állása szerint nem tehattünk egyebet, sem mi, sem az egybegyűlt tömeg, noha felszínes látszat szerint úgyszólván dolgunkvégezetlen mentünk haza... Amikor tizenhárom évvel később, 1918 novemberében újra ott álltam a tömegben a parlament előtt, odabenn pedig a gyönyörű büszke kupolacsarnokban a forradalmi népkormány kihirdetette az úgynevezett néptörvényeket és a magyar népköztársaságot, akkor az egykori vörös péntekre gondoltam... Arra gondoltam, hogy ha 13 évvel ezelőtt a feudális nagybirtokosok parlamentjének vezetői nem küldtek volna haza bennünket olyan kurtán-furcsán, akkor talán másként alakulhatott volna sok minden... Tizenhárom évvel később bebizonyult, hogy nem volt valami bölcs és előrelátó cselekedet, hogy az ország munkásságának ilyen lelkes és elszánt megmozdulását akkor annyira leértékelték. Illett volna azt az óriási erőfeszítést idejében észrevenni. Mert komoly, nagy erő feszült már akkor is a magyar dolgozóiban, sok becsületes igyekezet, lelkesedés és elszántság volt a tömegekben. Legjobban azok tudják ezt igazolni, akik maguk is résztvevői voltak a harcok heteknek és hónapoknak.

Heteken keresztül készítették elő ezt az óriási fővárosi tüntetést. A rengeteg előkészítő értekezlet és gyűlés, röpcédula, plakát és sok hasonló munka akármilyen katonai mozgósításnak is beillett volna. S ebben a szinte éjt és napot egyesítő szervező munkában és harcban a fővárosi munkásság akciója mellett ott állt állandó mozgósított állapotban az egész ország munkássága is. A pártgyűlés elé terjesztett jelentésemben részletesen összeállítottam az 1905. évi vidéki agitáció adatát. Hogy mennyi munka, mennyi lelkes akarat halmozódott a választójogért folytatott propagandában ebben az egy évben is, az megítélhető abból a néhány adatból, amely az ország éppen csak néhány nagyobb vidéki városának tevékenységéről szólt. Azt írtam a jelentésben:

„...Debreceiben 280 napi elzárásra ítélték a röpiratszóró elvtársakat. De agitációjukkal mégis elérték, hogy a város három polgári képviselőjének beszámolóján a szociáldemokrata párt szónokai is felszólalhattak... Azonkívül a deb-

receni jogakadémia tanárai vállalták, hogy a Munkásotthonban előadásokat tartanak.

„Győrben: A függetlenségi 48-as párt meg akarta vesztegetni a munkások egy részét, hogy a mi országos nagy választójogi mozgalmunkkal szemben csatlakozzék a Mezőfiék ú. n. újjászervezett szocialista pártához. A győri munkásság ezt a merényletet elhárította.

„Kolozsvárott három nagy tüntető körmenetet rendezett a párt a lefolyt esztendőben. Továbbá azt jelentik, hogy Tordán, Felvincen és Nagyenyeden „a szolgabírák basáskodása az örülettel határos“. Apponyi, miután még nem kötötte le magát az általános választójoghoz, csak katonák sorfala között tudott gyűlésére a városba bevonulni...

„Kassán több tüntetést rendeztek a választójogért. Kerületi értekezletet is tartottak, amelyen megjelentek abaújtorna-, ung-, bereg- és zemplénmegyei községekből az elvtársak. Ezenkívüli a választójog érdekében gyűléseket rendeztek Sátoraljaújhelyen, Ungáron, Nagyidán, Lőcsén és más helyeken.

„Lugoson az elvtársak általános munkabeszüntetéssel egybekapcsolt tüntetést voltak kénytelenek rendezni az egyesülési és gyülekezési jog megvédelmezésére. Az agitációs kerületükhöz tartozó Nándorhegyen egy tüntetés alkalmával nyolc halott maradt a tüntetés színhelyén... Azt panaszolják az elvtársak, hogy a románajkú proletárság között az analfabéták száma nagyon megnehezíti az agitációt...

„Miskolc az egész évben lefolytatott politikai akciókon kívül azt jelenti, hogy a dobocai szolgabíró csendőröket állít az építőmunkás-szövetség helyisége elé, hogy ezen a módon megakadályozza a csoport megalakulását. Az egyes elvtársakra kirótt pénzbünetéseket pedig az illetők kísingatlanaira betábláztatja...

„Nagyvárad: A városban rendezett politikai gyűléseken és tüntetéseken kívül megyei értekezletet is tartottak, amelyen 38 községnek a küldöttje vett részt. „Nagyváradai Munkás“ címen politikai helyi lapot alapítottak.

„Pozsonyban: 15 népgyűlést tartottak az év folyamán, 10 népgyűlési bejelentést a rendőrség nem vett tudomásul. A „Westungarische Volksstimme“ 2000 előfizetőt tudott a városban összegyűjteni, 11 szakszervezeti csoport működik az év végén a városban.

„Pécs: A városban 15 politikai és ugyanannyi szakmai

gyűlést tartottak az év folyamán, a környéken 13 népgyűlést rendeztek és számos bérharcot bonyolítottak le. A „Munkás” című helyi lap most már egyre erősödik. A választójogi reformmal szembehelyezkedő koalíció népgyűlést tervezett Pécssett. Külön vonaton hozták a hallgatóságot Baranya, Somogy és Tolna megyékből. Elvtársaink ellentüntetést rendeztek, a koalíciós gyűlésre érkezőkkel összetűztek és szétszórták őket. Sebesültek is voltak...

„Szegeden sikerült a polgári pártokkal együtt gyűlést tartani. Elvtársaink az év folyamán 81 esetben külön is rendeztek gyűlést. Egy esetben félnapos általános sztrájkot kellett rendezniök, mert a rendőrség az egyik szakma sztrájektanyáját feloszlatta. A megmozdulás hatása alatt a polgármester a rendőrség intézkedését megsemmisítette...

„Temesvárott az üldözések a jelentés szerint a Fejérváry-kormány idején sem szüneteltek. A temesvári agitációs kerület déli irányban Fehértemplomig terjedt, de működésük kihat Zombolya, Nagybecskerek, Nagyikinda és Pancsova városokra és környékére is. Temesvárott tüntető felvonulást rendeztek, amelyen több mint tízezer résztvevő volt. A „Volkswille” az év folyamán annyira megerősödött, hogy a lapot most már hetenként kétszer jelentették meg. Munkásliceumot rendeztek, amelyen több temesvári tanár is közreműködött”...

Ime, ez csak kicsiny keresztmetszet, amely azonban mégis élénken mutatja, milyen lelkesedéssel és mennyi elszántsággal állt oda a vidéki városok lakossága is a nagy ügy mellé. Mutatja ez a kicsiny kép is, milyen nagy és komoly energiákat lehetett volna a magyar alkotmányos közélet normális és legális medreibe irányítani, ha a politikai fórumon ágáló vezér urak leereszkedtek volna odáig, hogy ezt a nagy mozgalmat és törekvést jóakarató figyelemre méltassák.

★

A történelmi események azt is bizonyították, milyen időszerűek voltak a magyar szervezett munkásságnak ezek a politikai törekvései. A nevezetes szeptember 15-én résztvettem Bécsben a magyar párt képviselőiben az osztrák szociáldemokraták pártgyűlésén. Ott is a választójogi reform kérdését tárgyalták. Eppen a már említett dr. Ellenbogen elvtárs állt a szószéken, ő volt a napirend előadója s felejtetetlen jeleneteknek lehettem a tanuja. Az

előadónak valaki odanyújtott egy papírlapot, az akkor még szentpétervári távirati iroda külön kiadásának a kivonata volt ez a papír... Arról szólt a távirat, hogy az orosz cár kiáltványt bocsátott ki az orosz néphez s abban kihirdette, hogy alkotmányt engedélyez Oroszország számára... Összehívja a minden oroszok dumáját, parlamentjét, mégpedig az általános titkos választójog alapján... Ahogy Ellenbogen ezt a kongresszus résztvevőivel közölte, a teremben egyszerre felbomlott a rend... További tanácskozásokról szó sem lehetett, a kongresszust irányító pártvezetőség visszavonult megbeszélésre, de már néhány perc múlva visszajött a terembe, javaslatot terjesztett elő a tanácskozások felfüggesztésére, valamint arra, hogy a küldöttek széledjenek széjjel a városban és hozzák ki este 8 órakor a munkásságot a bécsi Ringre, a körútra, hozzák ki a Reichsrat, a parlament épülete elé... És este valóban vagy 25.000 ember ott állt a Reichsrat főlépcsője előtt. És a legközelebbi vasárnapon már 150.000 szociáldemokrata munkás tüntetett a parlament épülete előtt az általános választójog reformjáért... Összeütközések is voltak a munkásság és a rendőrség között és sebesültek is maradtak a tüntetés színhelyén... Néhány hónap múlva pedig Gautsch báró, akkori miniszterelnök a választójogi reform kérdése miatt beadta lemondását. De további néhány hónap múlva Ausztriában már a régi szűk kuriális választójog is megbukott és Beck báró miniszterelnöksége alatt, Ferenc József osztrák császár és magyar király uralkodása idején az általános, egyenlő, titkos választójogot az osztrák parlamentben törvénybe iktatták...

Ez a nagy esemény ugyancsak a budapesti vörös pén-
teknek egyik következménye volt. Ilyen erős visszhangot
tudott kelteni 1905 szeptember 15-ének nevezetes napja más
országokban... Ennyi minden áll ennek a történelmi nap-
nak a hatósugaraiban. S mindezt a magyar parlamentben
nem érezték, nem fogták fel és nem látták... Pedig már
Magyarország határain túl is felismerték a mi nagy poli-
tikai megmozdulásunknak igazi jelentőségét és értékét.
Nagy elégtételünk volt és bátorításul is szolgált, hogy ami-
kor idekaza politikai ellenfeleink nap mint nap a szidál-
mak és rágalmak áradatát szórták felénk, amikor sajtójuk-
ban szüntelenül azt hirdették, hogy a szociáldemokrata párt
„szembefordult a nemzeti érdekekkel és a kormánynak el-
adta magát“... akkor az európai politikai közvéleménynek

olyan kiválóságai, mint Bebel Ágoston, Jean Jaurès, Edouard Vaillant és más hasonló nagy férfiak nyilatkozatokban kijelentették, hogy mindenben helyeslik a magyar szociáldemokrata párt harcát és megértik taktikai magatartását... A régi osztrák elvtársak, akik legjobban ismerték viszonyainkat, mért legközelebb álltak hozzánk, ugyancsak hasonló módon nyilatkoztak. Egyik képviselőjük, Pernersorfer, a Reichstag alelnöke, mondotta itt Budapesten: „És ha császári-királyi szociáldemokratáknak neveznek is bennünket, mi máskor is a császárral megyünk, föltéve, ha azt akarja tenni, amit mi“... Ezek a férfiak mind jól megsejtették ezeknek a heves politikai küzdelmeknek igazi lényegét. Megsejtették, hogy itt voltaképpen olyan harcot vállalt a magyar szervezett munkásság, amelyet a politikai viszonyoknak történelmi fejlődése diktált a munkásosztályra. Olyan történelmi vonalon vittük tovább a küzdelmet, amely a demokratikus népjogokért voltaképpen már 1848-ban megkezdődött s amelyet Magyarországon Táncsics és mások becsületesen folytattak addig, amíg egy később érkezett nemzedék átvette tőlük a zászlót... Már a 80-as esztendőkből is a „nemválasztók pártja“-ban egyesült harcosok is ezért a fontos politikai célért éltek és haltak és mi az ő szép küzdelmeknek voltunk az örökösei és nekünk adatott meg, hogy a népjogok és a demokrácia zászlaját 1905 szeptember 15-én a 150.000-es tömeg élén elvihessük a magyar parlament küszöbéig...

Ebben a küzdelemben érte el a magyar szervezett munkásosztály a maga politikai nagyságát. Ekkor vált politikai tényezővé a szociáldemokrata párt az országban. Hiába vonakodtak a törvényhozás kapuit a szervezett munkásoknak is megnyitni. A munkásság a megszervezett és megmutatkozó erőnek a jogán mégis tudott érvényesülni az ország politikai életében. S a politikai ellenfelek is talán ráeszméltek arra, hogy a munkásság megmozdulásával régi politikai számadást kell majd tisztázni... Szeptember 15-én azt mondotta a küldöttség szónoka a parlamentben:

„Rideg visszautasítás esetén ez a felvonulás egy elkeseredett harcnak a kezdetét jelenti majd!“...

És szeptember 15-ike után valóban ez volt a menete a belpolitikai fejlődésnek Magyarországon.

Hétéves háború a nép jogáért

1905 szeptember 15-én, abban az órában, amikor a főváros szervezett munkássága az országház előtt állt, odabenn a parlamentben csak annyi történt, hogy a Fejérváry-kormány, miután pillanatnyi zavarában mást nem tehetett, elnapoltatta a Házát. A kormánnyal szemben, azon a címen, hogy ez csak Bécsnek alkotmányellenesen kinevezett kormánya, a koalícióba tömörült ellenzék megkezdte az úgynevezett nemzeti ellenállást, amelynek az volt a formája, hogy a parlamenti ellenzék a törvényhatóságokban, városi és vármegyei összejöveteleken, ahol a munkásságnak persze szava nem volt, a féktelen uszításig menő agitációt indított. Ugyanezt tette sajtóban, gyűléseken és mindenütt, ahol erre megvolt az alkalom. A kormány hamarosan láthatta, hogy parlamentáris vagy alkotmányos eszközökkel a koalíció ellen nem boldogulhat. Még ma is nehéz megállapítani, gondolt-e a kormány valamilyen más komoly eszközökre, amelyeknek segítségével a választójogot megvalósíthatja, gondolt-e arra, amire más országokban már volt példa, hogy a reformot a királyi hatalom erejével, oktroj útján valósíthatja meg? Voltak-e igazán komolyabb szándékai és tervei, még ma sem tudhatjuk. S hogy a koalíció nem adta-e volna be a derekát, ha Fejérváryék nekik adták volna át a hatalmat, azt is nehéz ma már, utólag megállapítani. De Fejérváryék a hatalmat hamarosan átadták a koalíciónak és a koalíció dereka is hamarosan olyan hajlékonynak mutatkozott, akárcsak a legvékonyabb és leg-hajlékonyabb nádszál.

1906 április elején a koalíció vezérei királyi kihallgatásról Bécsből már mint egy új kormány tagjai jöttek haza. Boldogan megegyeztek a királlyal és boldogan kiáltotta egyik emberük: „Nyeregben vagyunk!“...

A koalíciós kormány választásokat rendezett a régi reakciós választójog alapján és természetesen meg is kapta a mandátumok többségét. Különben a választás úgyis csak formáság volt. Amikor az új parlamentben elhangzott a királyi trónbeszéd, a választójogról az volt benne, hogy a koalíciós kormány köteles olyan reformot előterjeszteni, amely „a politikai jogokat a társadalom minden rétegére kiterjeszti“... és javaslatot készít elő „az általános szavazati jog szabad gyakorlására“... Az is benne volt a trónbeszédben, hogy e javaslatok: „elsősorban és feltétlenül

megoldandó kérdések, amelyek megoldása más kérdések felvetése által sem meg nem hiúsítható, sem el nem odázható”...

A munkásság mégis érezte, hogy a koalíciós urak kormányrajutásával Bécsben kecskére bízták a káposztát. Mind a történelmi előzmények, mind az újabb események azt igazolták, hogy a szociáldemokrata párt legnagyobb-fokú bizalmatlansága nagyonis indokolt volt.

Felfelé, vagyis Bécs irányában, a koalíciós kormány kezes bárány módjára viselkedett, „megadta a császárnak, ami a császáré”. Az egész közvéleményt ámulatba ejtette Bécsnek hízelkedő magatartásával. A 48-as függetlenségi pártból a miniszteri bársonyszékig eljutott koalíciós vezetők valóságos végeladást rendeztek a függetlenségi párt egykori törekvéseiből. „Az átkozott Ausztria-Bécs” javára a hírhedt „közös ügyeket” úgy gondozták, ahogy Bécsét azelőtt még sohasem szolgálta ki az országnak egyetlen kormánya sem. Sokat lehetne felsorolni ez uraknak rovására, akik minket szociáldemokratákat még néhány héttel azelőtt is azzal vádoltak, hogy „Béccsel paktálunk”. Pedig mi a magyarságnak semilyen nemzeti értékét nem adtuk el, ellenkezően, új nagy értékeket akartunk szerezni. S mialatt a koalíciós kormány ennyire kedveskedett Bécsnek és ennyire hajlongott előtte, azalatt itthon a magyar néppel, a szervezett munkássággal szemben máris alkalmazta a brutális üldöztetés politikáját, máris nyilvánvalóvá vált az a szándéka, hogy politikájával és üldöztetésével meggyengítse és lehetőleg letörje a munkásság várható ellenállását.

Az 1907. évi pártgyűlés elé terjesztett jelentésemben számszerűleg is kimutattam, hogy a hírhedt Bánffy—Percczel-idők óta nem szabtak ki annyi büntetést a munkásmozgalomban résztvevők ellen, mint a koalíció első két esztendejében. A kormány már uralma első hónapjaiban is megkezdte, különösen a földmunkások szervezetének lerombolását. Sehogysem tudták elviselni, hogy a Fejérváry-kormány annakidején jóváhagyta a szövetség alapszabályait. Nem tudták elviselni, hogy a szövetség több, mint 2500 község parasztságával tartja fenn az összeköttetést, és semmi sem bizonyítja inkább a függetlenségi és 48-as párti kormány tagjainak reakciós mivoltát, mint az a körülmény, hogy éppen a szegény földmunkások szervezetének megtörését tűzték ki célul. Polónyi igazságügyminiszter „leszámolást” hirdetett a szociáldemokrata párt ellen és azt ma-

gyarázta, hogy a sztrájk nem más, mint „zsarolás“. Ezzel az uszítással el is érte, hogy 1906-ban több, mint 5000 munkást büntettek meg sztrájkból kifolyólag. Kétségtelen, hogy ezekkel a módszerekkel a koalíciós kormány csak arra törekedett, hogy elvegye a munkásság kedvét a politikai mozgalomban való részvételtől, s hogy kifulladásra az erőket, még mielőtt a választójog kérdésében döntésre kerülne a sor.

Különben is a koalíciós kormány és híveinek minden jelentősebb lépése arra mutatott, hogy az igazi cél a választójogi reform elodázása, megkerülése és meghamisítása. Az Ausztriával közös ügyeket tárgyaló delegációk ülései alkalmával történt, hogy az ott résztvevő „48-asok“ egyik képviselője, Nagy Emil bökte ki:

„Miért keresi a király a nép kegyét, miért akar népjogokat adni, mikor mi polgárok úgylis mindent megadunk a dinasztíának, amire szüksége van? ...

Valóban, a magyar függetlenségnek ezek a szabadalmazott harcosai, miután amúgyis már „nyeregbe jutottak“, nem is akartak mást, mint békésen emészteni, mint kihúzni a dolgokat a parlamenti ciklus végéig, 1910-ig. A választójogi reformról pedig a Népszava már 1907 elején azt tudta közölni, hogy a kormány a „többes szavazati jog“, vagyis a pruralitás rendszerét tervezi. Ez a rendszer, amelynek az a lényege, hogy az általános szavazati jogot hatálytalanná teszi azzal, hogy a munkásnak egy szavazatot, más társadalmi osztályok vagy rétegek hozzátartozóinak két vagy három szavazatot ad, akkoriban Belgiumban volt érvényben, de ezt a rendszert természetesen ott is a legnagyobb mértékben gyűlölték a demokrácia hívei.

Ennek folytán az 1907-es esztendő ismét nagy feladat elé állította a munkásságot. S ahogy kálváriás útján korábbi években is állta a viharokat, most sem tehetett mást, mint hogy újabb küzdelmekre készüljön. S valóban 1907-ben is megmutatta, hogy nem hajlandó a harcot abbahagyni. Október 10-én újabb nagyméretű figyelmeztetésben részesítette a koalíciós kormányt. Ezen a napon is általános munkabeszüntetés formájában rendezett óriási tüntetést a becsületes, általános, egyenlő, titkos választójogért. Ismét felvonultak a tüntető tömegek a főváros és a nagyobb vidéki városok utcáin. Ezúttal nem a parlament elé ment a munkásság, hanem a Tisza Kálmán-téren gyülekezve, a városligeti aréna elé vonult és ott gyűlésezett délelőttől

majdnem délután 3 óráig. S a szervezetek képviselői, csakúgy, mint az 1905. évi vörös pénteken, ismét küldöttségileg keresték fel a képviselőház elnökét, hogy közöljék vele a munkásság akaratát. De a képviselőház és annak elnöke ezúttal sem tanúsított nagyobb megértést, és a küldöttségnek most is csak rideg közönyben volt része. Pedig ez a megmozdulás méretek dolgában még az 1905. évit is túlhaladta, maga a kormány is 210 ezer sztrájkoló munkásról beszélt.

Ezt az 1907. évi októberi tüntetést csak gondolatban és csak bánatos szívvel kísérhettem végig, mert éppen akkor kénytelen voltam a váci államfogházban nyolchónapi büntetésemért kitölteni. Ott a fogházban drukoltam végig ennek a szép akciónak az előkészítését és lefolyását...

Az 1907. évi demonstrációnak egyik érdekes mozzanata volt, amikor a belügyminiszter kísérletet tett a tüntetés meggyengítésére és a szervezett munkásságot igyekezett valamilyen formában „megnyugtadni“. Ebből a célból felhivatalos lapjában azt iratta október 9-én, vagyis a tüntetés előestéjén, hogy „a javaslat teljesen elkészült és ha csak a parlament munkaideje megengedi, még 1907-ben a parlament elé terjeszti“... Az ujságot, amelyik a hírt közölte, október 9-én este ingyen osztogatták az utcán, azonkívül pedig a hordárok városszerte kivilágított transzparenseket hordottak, amelyeken ugyancsak az volt olvasható, hogy a választójog meglesz...

De a következő esztendő eseményei már megmutatták, hogy az ilyen koalíciós belügyminiszteri megnyugtató mőködött a valóságban semmi sem volt. Már egy egész esztendő telt el azóta, de a választójogi törvényjavaslat beterjesztése még mindig nem történt meg. Egészen világossá vált, hogy a koalíciós kormányt nem vezeti semmi más, mint az, hogy húzza-halassza a dolgot, ameddig csak lehetséges. A kormány semilyen alkalmat nem mulasztott el, amelyről azt hitte, hogy ürügyül használható a választójog ügyének más természetű kérdések felvetésével a napirendről leendő leszorítására. Bécs tudvalevően azért kényszerítette őket a választójogi reform vállalására, mert mielőtt kormányra jutottak, a bécsieknek sürgős közös katonai és pénzügyek rendezése körül akadékoskodtak. Újabban tehát azon mesterkedtek, hogyan lehetne a dolgokat megfordítani, vagyis megadni sürgősen Bécsnek mindazt, amit csak óhajt, vagy talán még annál is többet, de ellenértékül megszerezni a

korona hozzájárulását a gyűlölt demokrata választójog el-sikkasztásához. A legjellemzőbben a leghangosabb 48-asok és kurcok egyike, Ugron Gábor juttatta kifejezésre a koalíciónak ezt a reakciós törekvését és elgondolását. Amikor ugyanis felmerült a terv, hogy a koalíciós kormányban résztvevő pártok pártbeli különállásukat feladják és egységes táborba összeállnak, akkor Ugron a következő kijelentésekkel próbálta ízletesebbé tenni a kínálkozó pecsenyét:

„...Az általános választójog életbeléptetése olyan ugrás a sötétbe, hogy a felizgatott nemzetiségi szocialista elemek, darabontvezérek által irányítva, alkotmányunkra és nemzeti főlényünkre roppant károkat, veszélyeket hozhatnak a fejére. A magyar, a függetlenségi, az értelmiség, a vagyonosok nagy tömege táborokra szakadozik és egymás ellen is küzd ellenségeink első nagy szilaj rohama idején...

Igy beszéltek ezek az urak a választójogi reformról még 1908-ban, vagyis szeptember 15-ike után három esztendővel is, és az akkori híradások szerint hajlandók voltak pártjuk elnevezéséből még a „függetlenségi“ szót is kihagyni, csak hogy helyükön maradhassanak és Bécsnek is kedvében jár hassanak. Amikor pedig a munkásság továbbra is kitartott követelése mellett, akkor a kormánynak a brutalitása szinte nem ismert határt. Amikor például 1908 szeptemberében a munkásság a népgyűlések után kiment az utcára és békésen tüntetett a választójogért, akkor a koalíciós kormány belügyminisztere a munkásoknak e megnyilatkozására azzal válaszolt, hogy valóságos vérengzést rendeztetett a rendőrséggel a békésen tüntető munkások ellen. Ezt annakidején polgári, sőt koalíciós félhivatalos ujságok is kénytelenek voltak beismerni és megállapítani. Az egyik lap, a „Budapest“ ezt írta többek között: „A rendőröket mintha a vérengzés örülete lepte volna meg“... s még sokkal élesebben nyilatkozott a koalíciós kormány egy másik lapja, az „Egyetértés“, amely így írt a tüntetésről:

„Nem hisszük, hogy akadna széles Oroszországban pálinkától részeg, megvadult kozákhorda, amely ilyen durvaságokra képes“...

A fővárosi szervezett munkásság becsületére szolgálhat, — amint ezt annak idején a pártgyűlésen tett jelentésemben is megállapítottam —, hogy a vérengzés után öt nappal, vagyis szeptember 21-én ismét 30.000 elvtárs tüntetett Budapest utcáin. Ezeknek a bátor és szép megnyilatkozásoknak egyes jelenetei még máig is felejtethetetlenek. Még ma is,

amikor ezeket a sorokat írom, magam előtt látom a jelenetek egyes hőseit... Látom az egyik elvtársat, akivel az V. ker. pártszervezet estélyein még ma is szoktam találkozni... látom őt magam előtt, amikor a vagdalkozó rendőrök éppen az Andrássy-út egy mellékutájába szorítottak bennünket és onnan újra kiértünk az Andrássy-útra, az Operaházzal szemben egy hókupac tetején ott áll ez az elvtárs és egy sisakos rendőrrel ölelkezik, de nem éppen testvéri szeretetben... S ugyancsak itt él még közöttünk egy másik elvtárs is, aki különösen abban specializálta magát, hogy minden tüntetés után behozott egy-egy csákót vagy kardot, amit a rendőrök „ott felejtettek” ezeknek a csatáknak a színhelyén... S itt élnek még közöttünk elvtársak, akik az ilyen tüntetések alkalmával állták a kardlapozásokat majdnem minden egyes alkalommal. Bátor elvtársak százairól kellene ebben a vonatkozásban egyenkint és névszerint megemlékeznem...

Bizony, nem volt ártatlan játék, amire esztendőkön keresztül rákényszerültünk, hogy kivédjük a koalíciónak a választójogi reform elleni állandó makacs hadjáratát, de az idő, sajnos, inkább nekik kedvezett. Már benne voltunk az 1908. és 1909-iki esztendőben és a külpolitikai bonyodalmak erős szelei már végigsüvítettek Európán. Az osztrák-magyar monarchi külpolitikája olyan volt, hogy „benne akart lenni mindenben”. Mint tudjuk, 1908-ban a monarchia neki-vágott a boszniai kalandnak, végrehajtotta Bosznia annektálását. Ez a kaland akkor még sikerült, s csak néhány évvel később, az első világháború kitörésénél derült ki, milyen Danaida-ajándék volt ez a balkáni szerzemény... A magyar koalíciós kormány pedig a kalandnak veszélyes lángján is csak a maga kis reakciós politikai peccsenyét próbálta sütogetni. Eszébe sem jutott, hogy ilyen válságos időkben igyekezzék tető alá hozni a választójogot és ezzel az ország népét is kielégíteni. Inkább újabban azzal a slágerrel hozakodott elő a belügyminiszter, hogy a választójogot „a szakszervezetek csak izgatásra akarják felhasználni...” Szóval a reform ügyét továbbra is húzni és halogatni akarták és ilyen célzattal ráncigálták a felszínre többek között az önálló Magyar Nemzeti Bank követelését is, amelyről ugyan csak azt gondolták és remélték, hogy a kérdés körül támadó zaj talán lecsendesíti a választójog körüli viharzást.

„Ugyanazon helyzet előtt állunk ma, — mondotta az 1909. évi pártgyűlésen a választójogi kérdés előadója —

mint álltunk a belpolitikai kérdésekben 3 vagy 4 esztendővel ezelőtt, amikor a koalíciónak „nemzeti küzdelme” folyt. Nevezetesen akkor a hadsereg kérdését tolták előtérbe. Ezeknek visszaszorítására dobatt ki először felülről, — a mi hosszú agitációnk ezt megelőzte, lehetővé tette, megteremtette a visszhangot erre a törekvésre — de erre dobatt ki felülről az általános választójognak, a demokráciának jelszava... Ma ugyanaz a helyzet. Ma azt mondják: először a nemzetnek a bankkérdésre való függetlenségi törekvéseit kell keresztülvinni és amikor ezek meglesznek, majd akkor kerül a sor a választójogi kérdésre...”

A pártgyűlésen a pártvezetőség jelentését terjesztettem elő és ott ugyancsak a reform kérdésében előállott helyzetre tértem ki és többek között megállapítottam:

„Pillanatnyilag Bosznia annexiója volt az a kérdés, amellyel sikerült a koalíciós kormánynak, hogy sarokba szorítsa azokat a tényezőket, amelyek fentről a választójog ügyét sürgették... De viszont a boszniai kaland is csak a koalíció gerinctelenségének köszönhető... Hogy azonban ma, amikor ez a külpolitikai veszedelem is elhárult, nem fogják-e Bécsben meggondolni, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog helyett megengedjék a jogfosztás törvénybeiktatását, az majd elvállik... A monarchia érdeke, hogy ebben az országban a pusztulás megállíttassék, mert ha ez meg nem történik, Magyarország népe nem tudja azokat a köteleességeket teljesíteni, amelyekre a monarchiának szüksége van...”

A világ munkásságához apellálunk

Mindenki meg fogja érteni, hogy a demokráciáért folytatott harcnak ebben a kiélezett stádiumában szükségét éreztük már annak is, hogy erre a küzdelemre a külföld figyelmét is felhívjuk. Ennyi erőfeszítés után a kérdés szinte már önmagától kikíváncozott az európai közvélemény elé és mulasztást követtünk volna el, ha nem igyekeztünk volna Európa országaiban a munkásosztály érdeklődését a nagy ügy iránt felkelteni. Történelmi nagy pillanatokban mindig is így volt, hogy a népek érdeklődése és együttérzése az egyes országok határain túlra is kiáradt. A szolidaritás megnyilvánulásának ez a módja különben sohasem korlátozódott csak a szocialisták mozgalmára.

Elegendő, ha magyar vonatkozásban rámutatunk Kossuth Lajosnak a Habsburgok ellen Európában és Amerikában folytatott agitációjára. S még régebbi keletű hasonló mozgalmakra is rá lehet mutatni...

Garami már az 1907. évi pártgyűlésen előterjesztett referátumában foglalkozott ilyenfajta akció szükségességének a kérdésével. „Ki kell mennünk a nemzetközi kongresszusokra — mondotta —, annak a dokumentálására, hogy a mi nemzetköziségünk nem frázis. Szükséges másodszor annak a dokumentálására, hogy a mi nemzetköziségünk nem az, aminek ellenfeleink állítják, nem hazaárulás, amint ők mondják, hanem a többi országok elnyomott proletárjai-val való együttthaladás ugyanazon célokért, ugyanazon esz-
közőkkel. Külföldre kell mennünk... Hogy azokra az urakra, akik ezidőszert Magyarországot sorsát intézik, rájuk süssük a bélyeget azért, mert éppen ők azok, akik idebenn is és az egész világon is a hazugság rendszerével igyekeznek nemzeti és demokrata színben feltűnni...”

Ilyen keményen indokolta meg Garami az akkor éppen esedékes stuttgarti nemzetközi szocialista kongresszuson való részvételt és a rákövetkező évben, 1908-ban kétszer is adódott rá alkalom, hogy másfajta nemzetközi összejövetelen az európai munkásközüvélemény figyelmét rátereljék a magyar választójogi küzdelemre. Mindkét összejövetel egyénileg is felejthetetlen élményem.

Az egyik ilyen tüntetés, amely nagy port vert fel annakidején, Schaffhausenben, Svájcban zajlott le 1908 július havában. A Svájcban élő német, osztrák és magyar szocialisták évenként nemzetközi összejövetelt rendeztek „a Bodentó országainak internacionáléja” címén. Az 1908. évi összejövetelre a pártvezetőség engem delegált. Az összejövetelen francia és svájci elvtársak is ott voltak. Ezen a schaffhauseni összejövetelen eleget tettem kötelezettségemnek és alaposan rámutattam a magyarországi reakciós politikusok üzelmeire. Beszédemnek meglehetősen erős hatása volt és a nagygyűlés elnöke, dr. Adler Frigyes, a II. Internacionále későbbi titkára többek között a következőket mondta zárószavaiban:

„...Szégyennek tartjuk, hogy van Európában még ország, amelynek proletársága ma is jogtalan és amely elkeseredett küzdelmet kell, hogy vívjon minden nép elemi jogáért: az általános, egyenlő és titkos választójogért. Biztosíthatjuk Buchinger elvtársat, hogy ebben a küzdelemben

támogatni fogjuk a magyar proletárságot szóval és tettel, és ha a koalíció a választójog meghamisításával ki akarná játszani a munkásságot, úgy ez ellen egész Európa fog tiltakozni. Elfogadjuk Buchinger elvtárs meghívását és ha kell, tiltakozásunkat Budapesten is meg fogjuk ismételni“...

Elképzelhető, hogy e tüntetés az itthoni koalíciós politikusoknak nem nagyon tetszett, a kormánypárti lapok erősen priuszköltek és személyemben is támadtak. Néhai Rákosi Jenő szocialista-gyűléstéről írta: „Budapesti Hírlap“-jának különösen fájt a dolog. Támadásaira a Népszava is válaszolt és egyik szemléjében „Schaffhausenben ütöttünk és itthon fáj“ feliratú cikkben többek között ezeket írta:

„A kormány kitarított ujságai uszított komondorok módjára estek neki pártunknak és Buchinger elvtársnak. Az egyik vezércikkben kesereg a nagy hazaáruláson, a másik azt a sok jót hányja szemünkre, amit irányunkban a nemzeti kormány tanusított és amiért ilyen rút hálátlansággal fizetünk, a harmadik és valamennyi magas lóról hetvenkedve beszél és hazugságnak bélyegzik a Schaffhausenben elmondott vádakat... Hát ami a hazugságot illeti, az a vád a bérért hazudozó polgári sajtótól nekünk egy cseppet sem fáj. Mindamellet hajlandók vagyunk, ha kell, igazunkat ország-világ előtt bizonyítani“...

A schaffhauseni míting után néhány héttel már újra nyílt alkalom, hogy ország-világ előtt bizonyítsunk!

Ezúttal az osztrák szociáldemokraták tettek olyan lépést, amelytől remélték, hogy a magyar demokratikus választójog ügyének is hasznára lesz. Emlékeztet, hogy osztrák elvtársaink akkor már birtokában voltak az általános választójognak, sőt már túl is voltak első nagy választási hadjáratukon, amelyből mint az osztrák parlament majdnem legnagyobb frakciója kerültek ki. Elvtársaink ezzel nagy politikai tényezővé emelkedtek a régi Osztrák-Magyar Monarchiában. Szavuknak és fellépésüknek nagy súlya volt és nagy jelentősége volt a részükről megnyilatkozó szolidaritásnak. A boszniai válság folytán 1908-ban a külpolitikai helyzet is olyan volt, hogy a szociáldemokrata pártok nem hallgathattak. Osztrák elvtársaink tehát a tüntetésnek azt a formáját választották, hogy 1908 szeptember 27-re birodalmi értekezletet hívtak össze Bécsbe és arra meghívták a monarchiában élő összes népek és nemzetek szociáldemokrata pártjainak képviselőit. A magyar párt

Garamit, Kunfit és engem küldött ki erre a birodalmi konferenciára. A magyar helyzetről én referáltam; beszédemben természetesen főként a magyar választójog kérdésével foglalkoztam. Nagyobb terjedelmű beszéd volt, a Népszava itthon majdnem két teljes oldalon közölte felszólalásomat.

Emlékirataiban Weltner azt írja erről a beszédemről, hogy „Buchinger elvtárs roppant éles és hatásos beszédben figyelmeztette a koronát és a koalíciót, hogy a plurális jograblás az általános felfordulást jelenti, mert Magyarország népe nem tűri el, hogy újból megesálgják“...

Itthon kapott utasításaim alapján is kénytelen voltam Bécsben nagyon éles hangot használni, erre kényszerített különben az akkori politikai helyzet is. Beszédemnek egy-két passzusa így szólt:

„Sürgősen figyelmeztetjük mindazokat, kiket illet, hogy becsapják a koronát, ha elhitetik vele, hogy Magyarország széles néprétegei jogának meghamisítása egy pillanatra is nyugalmat teremthet Magyarországnak“... Az öreg Kosuth, aki 1848-ban, vagy Deák Ferenc, aki 67-ben csak alkotmányos alapon akart Ausztriával tárgyalásba bocsátkozni, ezeknek a neveknek a viselői biztosíthattak nyugalmat az országnak, de ezek a mai poitikai renegátok soha...“ Kijelentettem továbbá beszédemben, hogy mi „persze nem kívánunk a korona és az Osztrák-Magyar Monarchia hivatásos védelmezőjeként szerepelni, mi szabad és független Magyarországot akarunk, aminthogy osztrák elvtársaink is önálló és független Ausztria megteremtésére törekszenek. Azonban aki a békét és az állam fejlődését szíven viseli, az adja meg a népnek azt, ami már régen megilleti“... Emlékeztettem egy régebbi hasonló összejövetelre és azt mondtam: „Ami az első birodalmi értekezleten Dazsinszki lengyel elvtársunk Ausztriáról, „a népek tömlöcéről“ mondott, az szóról-szóra ma is valóság, mert addig, amíg a jogfosztókat mi nem rázzuk le a nyakunkról, addig önök Ausztriában sem lehetnek nyugtan egy pillanatig sem“...

Idehaza természetesen ez a beszédem sem nyerte meg a koalíciós kormány urainak és híveinek tetszését, s nem akarták megérteni, hogy az ő politikai magatartásuk következtében nem beszélhettem róluk másként... Ragyogó, mélyjáratú és roppant hatásos volt a birodalmi értekezlet főelőadójának, dr. Adler Viktornak a magyar választójogi harera vonatkozó nagy beszéde. Adler valóban maradandó értékű és történelmi jelentőségű szavakat talált a magyar

munkásosztály iránt érzett együttérzésének és a választójogi reform elkerülhetetlenségének kifejezésére.

„Minthogy a háláérzet kötelez bennünket arra — mondotta Adler —, hogy az 1905-re való visszaemlékezést fel-frissítsük, hogy segítségére siessünk magyar testvéreinknek és elvtársainknak... Azonban túl ezen a megismerésen, amely az összes proletárokat egyesíti, bennünket osztrák harcoló szociáldemokratákat természetesen a szolidaritás kapcsol egybe Magyarország minden nyelvű proletárjával. Annyit beszélnek közös ügyekről, de amint az uralkodó osztályok a közös kizsákmányolást, a közös hadsereget tekintik közös ügynek, nekünk szociáldemokratáknak is van közös ügyünk, ezen semmiféle közjogi doktrína nem változtat. A mi közös ügyünk a népjogoknak a legszélesebb alapokra való fektetése“...

„Ez a politikai és nemzeti szolidaritás — folytatta Adler —, nálunk természetesen igen élénk és mi nagyon jól tudjuk, hogy a magyarországi reakciósok erősségei minden reakciónak Ausztriában, és ha mi ausztriai szociáldemokraták a magyarországi választójogi reformmal foglalkozunk, akkor mindenekelőtt a saját magunk ügyével foglalkozunk. A magyar kormány, amelyet szava köt, hogy megtartsa a paktumot, amely a választójognak olyan demokratizálására kötelezi, amelyet a Kristóffy-féle minisztérium hozott javaslatba, a magyar kormány úgy kezeli ezt a szerződést, mint olyan váltót, amelyet nem akarunk honorálni, és beváltása ellen kifogásokat emelünk. Azonban a történelem nemesak a váltójog szerint igazodik“...

S. valósággal történelmi jóslat nyilatkozott meg dr. Adler beszédének ama részében, amelyben Ferenc József király és császár szerepére és magtartására utalt, amikor óva intette a korona viselőjét attól, hogy a reform kérdésében a reakciós támadásokkal szemben gyengeséget tanúsítson. Azt mondotta Adler az értekezleten résztvevők viharos helyeslése közben:

„A paktumot értelmezhetjük, alkudozhatunk felette: a népre nézve mindez hatástalan lenne. Azonban ha a király meghajlik, akkor az lesz a helyzet, hogy Ausztria népei egyszer bíztak a korona szavában, s ez egyszer is cserben hagyták őket... Ez lenne az egyetlen történelmi tény, amely mélyen bevésődne Magyarország széles néprétegeinek emlékezetébe. Azt hiszem, hogy ennek a ténynek az elkerülése sokkal okosabb politika lenne, mint az, hogy a koa-

lációtól lealkudják a katonai sallangokért való követelését”...

A nagy beszédet így fejezte be Adler elvtárs:

„Csak egy demokrata Ausztria és csak egy demokrata Magyarország lesz képes önállóságát biztosítani és csak ez a két demokrata állam tudja majd érvényesíteni azokat a valóban közös érdekeket, amelyeket nem lehet a világból kiokoskodni.”

A beszédek szellemével azonos volt a határozati javaslat, amelyet a birodalmi értekezlet elfogadott. A határozati javaslat kihangsúlyozza, hogy a választójogi reform elsikasztása és meghamisítása „nemesak Magyarország, de Ausztria politikai jövőjét is veszélyeztetné”. Kijelenti a határozat, hogy „kötelességének fogja tartani az osztrák szociáldemokrata párt, hogy a jogokért folytatott ezen küzdelemben a magyar munkásosztályt testvériesen támogassa”.

Ennek a hatalmas manifesztációnak visszhangja volt Európa más országaiban is. Egyik bizonyítéka ennek, hogy a bécsi értekezletről alig érkeztem haza, már itthon várt Huysmanns Camille belga elvtárs alábbi levele. Huysmanns, ki akkor már titkára volt a II. Internacionálénak és neves tagja a belga parlamentnek, 1908 szeptember 30-i keltezéssel ezt írta Brüsszelből:

„Kedves Buchinger elvtárs! A bécsi „Arbeiter Zeitung”-ban olvastam az Ön szép beszédét, beszéltem róla a belga párt vezetőségével és foglalkoztunk az Önök helyzetével. Tekintve, hogy mi volnánk kb. az egyetlen ország, amelyben a plurális választójog van érvényben, azt gondoljuk, hogy használnánk vele pártjának és a magyar munkásmozgalomnak, ha egy nagyobb szabású emlékiratot készítenénk, amelyben vázolnók a pruláris rendszer hatásait. Rövidesen tehát ezt a memorandumot el is küldöm Önnek. Üdvözlöm és kérem, adja át barátainknak a belga szociáldemokrata párt legszívélyesebb üdvözlését. Testvéri üdvözléssel Huysmanns Camille.”

Kétségtelen, hogy az ilyen nemzetközi összefüggéseken való fellépésünk folytán, sokszor nem a legkedvezőbb színben tűnt fel országunk a külföld előtt, de a felelősség kizáróan az akkori koalíciós kormányra és annak a híveire hárult. Példátlan makacskodásuk és reakciós magatartásuk okozta, hogy a demokratikus választójog érdekében és védelmében a propagandának és az agitációnak ilyen eszközöket is kénytelenek voltunk alkalmazni és igénybe venni.

Igaz, hogy néhány évvel később még abban az elégtételben is volt részünk, hogy 1912-ben a Bécsben megtartott delegációs ülésekre a koalíciós urak csak azért mentek fel Bécsbe, hogy ott a második Tisza-kormány ellen panaszkodjanak és agitálhassanak.

A függetlenségi párt egyrésze elfogadja a választójogot

Az esztendőök folyamán már alig maradt fegyver, amelyet a demokratikus választójog érdekében igénybe ne vetünk volna. Az 1908-as esztendő sem múlt el a magyar szervezett munkásságnak nagyobbbszabású tiltakozó akciója és haragos megmozdulása nélkül. A kormány ugyanis szüntelen hadjáratot vezetett a szervezett munkásság ellen csak azért, hogy a választójogot sürgető mozgalmat letörhesse. Tömeges letartóztatásokkal és rendkívül szigorú büntetések kiszabásával dolgozott, de még ezzel sem elégedett meg, hanem a szervezetek ellen is felemelte kezét. Minden ok nélkül Andrássy Gyula gróf, az akkori belügyminiszter például felfüggesztette a vas- és fémmunkások szövetségét és a famunkások budapesti szakosztályát. Válaszul a fővárosi munkásság az 1908-as esztendő utolsó napján 24 órai tüntető tömegsztrájkot rendezett. Még élénken emlékszem, hogy amikor a tüntetés estéjén elmentem a tömeggyűlések egyikére, ahol a sztrájk befejezése érdekében kellett felszólalnom, kicsiny híja volt, hogy az elkeseredett munkások ki nem kergettek a teremből. Weltnernek panaszkodtam is emiatt, ő azonban büszkén dicsekedett, hogy ő bizony „óriási sikerrel” vitte keresztül az ő gyűlésén a sztrájk abbahagyására vonatkozó határozatot...

1909-ben és a következő években nagyon jelentős fordulat állt be a politikai küzdelmekben. Négyévi kormányzás után, 1909-ben bekövetkezett a koalíciós rendszer esődje. Ez a koalíció ugyanis, amint láttuk, nem volt más, mint koalíció a választójogi reform ellen... Erre a bűnös negatívumra építették fel a parlament egykori ellenzéki pártjai a maguk rendszerét, de a négy esztendő alatt mégis megmutatkozott, hogy a választójogi gondolat mégis erősebb, mint az ellene alakult koalíció, a szervezett munkásság meg nem szűnő agitációja erőt és szárnyat adott a reform gondolatának és az erő végül meg tudta ingatni a reakciós koalíció rendsze-

rét. Ezenfelül a politikai nemezis még abban a formában is megnyilatkozott, hogy a koalíciónak ebben a válságában éppen a függetlenségi párt szakadt ketté, amely a legnagyobb bünt követte el a választójog elodázásában. Különben a koalíció kormányzásának az időszaka az amúgyis terméketlenségben szenvedő magyar parlamentnek is a legsivább korszaka volt. Azt írtam a pártgyűlés elé terjesztett 1909. évi jelentésemben erről az időszakról:

„A magyar parlamentarizmust, a „híres magyar alkotmányt“, annyi megszegyenítés érte a legutóbbi esztendőben, hogy még felsorolni is sok volna. A koalíciós vezérek tudták és tudják, hogy az ellenük intézett merényletek visszaverésének mi volna a módja és mi lett volna az ára... A becsületes választójogi reformot kellett volna végrehajtaniok, de semhogy ezt tegyék, inkább túrték és türik az erkölcsi ütlegetek, túrték, hogy a magyar parlament lesüllyedjen a legteljesebb jelentéktelenség posványába. A történetek után azt kell mondanunk, hogy a koalícióban volt pártok és azok vezetői tudatosan törték össze a parlamentarizmust: a magyar polgári osztály politikai érvényesülésének eszközt”...

1909 végén forma szerint is kirobbant a koalíciós kormány válsága. Bécs követeléseit a koalíció a legparányibb közjogi látszat-engedmények ellenében is már örömet megszavazta volna, de Bécs semmiféle ilyen engedményre nem volt hajlandó. Így tehát zsákutcába jutott az egész koalíciós kormányzat. Végül is a politikai belátás jelei a függetlenségi párt egy részében kezdtek feltűnedezni. A pártnak az a szárnya, amely a sok súlyos kudarc következtében feleszmélt, kezdte megelégedni a feudális nagybirtokosok és politikai uszályhordozók politikáját és uralmát. A függetlenségi pártnak ez a szárnya Justh Gyula képviselőházi elnök köré csoportosult. Justh rendületlen, fanatikus híve volt a függetlenségi 48-as irányzatnak és gerinces képviselője a nemzeti követeléseknek. De Justh Gyulában egyúttal volt is annyi erő, értelem, elvhűség és jellemesség, hogy levonja a lezajlott, nagyon fontos politikai évtizednek és történéseinek tanulságait. Justh, úgy látszik, nem hiába hallgatta végig a vörös pénteken Garaminak, a munkásküldöttség szónokának példátlanul súlyos és tanulságos megállapításait. S valószínűleg sokat megjegyzett magának abból is, amire két évvel később Garbai Sándor hívta fel a figyelmét. S talán lapozgatott is azoknak a választójogi petíciók-

nak százaiban, amiket az évek folyamán a magyar parlament elnökéhez címezve oda eljuttattunk... És amikor Justh Gyula nyilván elgondolkozott azon is, hogy hol találhatna alkalmas szövetségeseket igazán demokrata és népies célkitűzései és harcai számára, akkor önkénytelenül is kellett, hogy ráakadjon régi ismerőseire, azokra, akik a korábbi években ugyan nem a legudvariasabb formák között, de annál tisztességesebb szándékkal annyiszor kopogtattak már a magyar parlament kapuján...

Amikor végül Justh ráeszmélt arra, hogy az igazi nemzeti követeléseket is csak a néptömegek ereje segítheti dadlra jutni, akkor nem habozott többé. Nem torpant meg a végső konzekvenciák levonása előtt, s amikor belátta, hogy a néptömegek megmozdulásának az ára a népjogok sürgős elismerése, akkor arra is készen állt, hogy ezt az árat becsülettel megadja. Véghezvitte eddigi politikai magatartásának őszinte, becsületes revízióját. Pártját mindenekelőtt megszabadította attól az embertől, akit a sors kegyetlen tréfája arra szemelt ki, hogy mint Kossuth Lajos fia, éppen az ő személye legyen a demokratikus népjogok akadálya; megszabadította pártját Kossuth Ferentől, aki 1909 novemberében kénytelen volt 71 társával együtt a pártból kiválni s amikor ez megtörtént, Justh Gyula ünnepélyes formában elismerte a helyesebb politikai sorrendet; amellett foglalt állást, hogy: előbb választójogot és csak azután Bécsnek katonát!... Ezzel Justh Gyula belátta és elismerte, hogy a többi nemzeti és közjogi követeléshez, a nemzeti bankhoz és a függetlenségi program egyéb célkitűzéseéhez is csak az általános, titkos választójogon keresztül vezet az út. Justhéknak ez a megváltozott politikai állásfoglalása már nagyon jelentős elvi, politikai és taktikai sikere volt a magyar szervezett munkásságnak, a szociáldemokrata pártnak!

A kormányválság 1909 őszén véglegessé vált, Wekerle miniszterelnök lemondott és az illetékes tényezőknek megoldásról kellett gondoskodni. A szociáldemokrata párt ebben a válságban is természetesen arra törekedett, hogy szavát hallassa és az illetékesek figyelmét ismét csak a választójogi reformra irányítsa. Egyik tüntetésünknek az volt a formája, hogy amikor a király a válság megoldása céljából Budapestre jött, a munkások ezrei kimentek az utcára és tízezres tömegekben ellepték az útvonalat, amelyen a király kocsija haladt. Az általános, egyenlő, titkos választójogot él-

tetve és a koalíciós kormányt abecugolva tudatta a szervezett munkásság az útvonalon érkező uralkodóval, hogy az általános választójog ügyében tett ígéretét nem felejtette el, jó volna, ha azt a Habsburg-birodalom hatalmas ura is észben tartaná...

1910 január havában a király különböző kísérletezések után Khuen-Héderváry Károly grófot, a volt horvát bánt nevezte ki miniszterelnökké. Alapos lebecsülése volt ez a levitézlett koalíciónak, hogy az ő politikai örökségének likvidálása céljából ilyen balkánpolitikust szemeltek ki és ezt küldték az ország nyakára. De a valóságos hatalmi tényező már megint Tisza István gróf volt. Tisza mégis eltűrte, hogy Khuen-Héderváry legyen az ország miniszterelnöke, mert különösen azok után, hogy a demokratikus választójog olyan erős szövetségest nyert, mint amilyen a Justh-párt volt, Tisza a választójog ellen még az ördöggel is szívesen szövetkezett volna.

Khuen és Tisza a még 1905-ben megbukott szabadelvű párt embereit és a koalíció renegátjait gyűjtötték össze egy új pártba és ezt a pártot „munkapárt”-nek keresztelték el. Emlékszem, hogyan törtük a fejünket, vajjon mi is rejtőzhet ilyen cifra elnevezés alatt. Khuen és Tisza a régi reakciós választójog alapján rendezte meg a régidivatú képviselőválasztásokat és természetesen óriási többséget kaptak és a megbukott koalíció képviselői közül éppen csak mutatóba juthatott be néhány a Házba. Milyen volt az a képviselőválasztás, amelyet Khuen és Tisza vezetett, arra a legjellemzőbb, hogy a választások után még a volt kormánypárti polgári lapok is azt írták, hogy az eddigi választójog és a választási rendszer most aztán már igazán megbukott...

„Nekünk beszélhetnek mostantól fogva arról, — írta a Pesti Hirlap — hogy a magyar jellemnek, nyíltságnak, férfiasságnak jobban felel meg a nyílt szavazás... Ha az angol, a francia, a német, az olasz, a világ minden fajtája nem talál szégyelnivalót abban, hogy titkosan adja le szavazatát, akkor mi se hivatkozzunk a speciális magyar jellemre, ellenben szégyeljük, hogy nyíltan nem mertük kimondani azt, amit titokban érzünk: ha Magyarországon ma és tegnap titkosan szavaznak, bizonyosak vagyunk benne, hogy nem kellett volna ezt a cikkünket a nemzet szégyenéről megírnunk...”

A megbotránkozás, csodálkozás és kijózanodás nagyon nagy volt, s szinte víz volt a választójogi reform malmára.

A választójog legrégibb és legkeményebb ellenfelei jelentették ki sorban, hogy most már kénytelenek a reformmal szemben való ellenkezésükkel felhagyni. Az elsők között volt Apponyi Albert gróf, aki a Khuen—Tisza-féle választások után sietett kijelenteni:

„...A rettenetes presszióval szemben, amely most érvényesült, városi kerületekben a titkosság behozatalát én is helyeslem...”

De a választójogért évtizedeken keresztül harcoló szociáldemokrata pártnak még másfajta elégtételben is volt része. Még olyan férfiú is, mint Bánffy Dezső báró, a szocialisták egykori hírhedt üldözője is csakhamar jelentkezett a választójogi reformért harcolók táborában... A gondolat most már erős hódító útra indult a társadalom haladottabb gondolkozású rétegeiben és olyan férfiak, mint Jászi Oszkár, Szende Pál és mások, akik a radikális reform régi hívei voltak, már nem álltak egyedül a polgárság és az intellektuelek táborában. „Választójogi Liga” és „Reform-klub” elnevezéssel olyan szervezetek is alakultak, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy ezeknek a kereteiben összegyűjtsék a polgári társadalom alkalmas erőit és a választójogi reformért folytatott harcokban ezeket az elemeket is felsorakoztassák. A Reform-klubnak az Andrássy-úton volt nagyon mutatósan berendezett helyisége. A klubban állandóan nagy politikai társasélet volt. Aszerint, ahogy a politikai helyzet érdekesebben alakult, a klub vendégei között rendszerint a közélet nevezetességeit is ott láthattuk. Egyszer báró Bánffy Dezsőt és Kristóffy Józsefet figyeltem meg, a klub egyik sarkában mély beszélgetésbe merülve ültek. Jóleső belső mosollyal néztem a két augur jelenlétét és azon elmélkedtem, hogy valamikor ez a két úr sem gondolta volna, hogy éppen a Reform-klub helyiségében fog majd meghitt politikai eszmecserét folytatni... Jártak a klubban gyakran külföldi vendégek is. Azt hiszem, 1912-ben hivatalosan és ünnepélyesen fogadtuk ott Masarykot, aki akkor még az osztrák parlament tagja volt és ilyen minőségében a delegáció üléseire járt, amely ülések ez évben Budapesten folytak le. A pártvezetőség megbízásából én üdvözöltem ott ezt a kiváló európai férfiút.

A választójogért folyó harcoknak ebben a következő szakaszában különösen Justh Gyula meggyőződhetett róla, hogy amióta őszintén és elszántan a reform mellé állt, már nem kell neki a reakciós célzatú kiváltságos osztályoknak

vagy politikai klikkeknek szűk mesgyéjén mozognia, láthatta, hogy széles, kiterjedt tábor követi és hogy mindenütt lelkesedő dolgozó tömegek állják körül a zászlaját. Justh és hívei, nemzeti eszméiket és közjogi követeléseiket összekapcsolva a demokratikus választójogi reform gondolatával, ezeket most már valóban az egész országban tudták népszerűsíteni. Most nyílt csak igazán alkalom arra, hogy ők is új erőket gyűjtsenek és új forrásokat nyissanak meg az igazi függetlenségi eszméknek és gondolatoknak. S végül arról is meggyőződhettek Justh Gyuláék, milyen ráfogások és rágalmak voltak azok, amiket politikai ellenségeink rólunk szociáldemokratákról sajtójukban és az országban terjesztettek. Ahol Justh Gyula és hívei velünk szocialistákkal közösen rendeztek népgyűléseket, ott nemzeti drapériás szószékről és nemzeti lobogók alatt beszélhettek a magyar néphez és hangoztathatták követeléseiket és Bécs ellen jogosult vádjait. Városról városra jártak velünk együtt és minden ilyen összejövetel újabb és újabb diadalmenet volt Justh Gyula számára is. Ugyanakkor pedig Tiszáék vagy a demokrata reform elől még mindig elzárkózó Kossuth Ferenc és hívei legfeljebb rendőrök és katonaság védelme alatt jöhetnek össze gyűléseikre.

Sok szép emlékem és élményem fűződik ennek az 1910-től 1912-ig tartott vidéki gyűlésezési kampánynak részleteihez. Hétről hétre jártam Justhékkal együtt a Választójogi Liga vidéki gyűléseire, a legtöbb helyen az előkészítés munkáiban is részt kellett vennem. A legnagyobb gyűlések egyikén, amelyet Pécsen rendeztünk, Justh Gyulával együtt előadója voltam a gyűlésnek. Ott történt, hogy Justh kénytelen volt régi koalíciós barátainak azt a keserű igazságot a fejéhez vágni, hogy hite szerint a magyar szociáldemokraták között nem akadnak muszkavezetők... Különbben Justh Gyula egyénileg is a legrokonszenvesebb emberek közé tartozott. Impozáns külső megjelenésű, büszketartású magyar úr volt, amilyen a magyar úri parlamentben, ahogy erről később, képviselő koromban meggyőződhettem, ugyan több is akadt, de Justhban nemcsak finom és szívélyes modorú férfiút ismertem meg, hanem olyan embert, akinek egyéniségét lényegében az emberieség és a jóság alkotta. Hozzá tartozik a magyar demokrácia tragikus sorsához, hogy amikor Tiszának vagy Khuennek, vagy a magyar politikai élet számos más, jelentéktelen politikai senkijének sikerei voltak az országban, ugyanakkor olyan szabású

egyénség, mint Justh Gyula, nem érvényesíthette becsületes és tiszta politikai jellemét és akaratát. Elképzelhető-e szomorúbb és tragikusabb, de ugyanakkor ostobább és gonoszabb jelensége a politikai életnek, mint az, hogy ilyen férfiúról a lepénzelt kormánypárti lapok egyike leírhatta annak idején ezeket a becsmérő szavakat:

„Aki az általános, titkos választójogot és a nemzetiségeknek adandó engedményeket hirdeti, az lehet, hogy liberális politikát csinál, de nem csinál többé magyart...”

Ezt merték írni a választójogról, annak híveiről és Justh Gyuláról éppen olyan időszakban, amikor ez a választójogért folytatott hétéves harc a nagy drámai hevességű végső kirobbanásokhoz közeledett.

„A tömegek beszéde“

Az országnak egészen sajátos viszonyai okozták, hogy a választójogi reformnak még a fentebb vázolt sokesztendei fejlődés után sem volt meg a teljes átütő ereje, amikor pedig most már valóságos megszervezett koalíció sorakozott fel a reform érdekében. Az ország és különösen a monarchia helyzetéből következett, hogy bár a választójogi tábor most már Justh Gyula táborával is kibővült, ugyanakkor nem tudta megtartani táborában a választójog „régis legelső barátját“, a királyt... Főként azért közeledett most gyors és drámai befejezéséhez ez a nagy politikai játszma.

A bécsi dr. Adler Viktornak volt egyik szellemes szavazárása, hogy „a Habsburgoknak soha sincs idejük...“ A Habsburgok mindig mindenről lekésnek. Már Grillparzer, a Habsburg-házzal rokonszenvező nagy költő is megírta: „Átká ennek a nemes családnak, hogy mindenben csak felemás eszközökkel próbálkozik és félúton megáll...“ A történelem kereké most is úgy fordult, hogy terveikkel a Habsburgok lekéstek és ismét csak félúton megálltak anélkül, hogy megfelelő eszközökkel végigpróbálkoztak volna.

Amikor Khuen és Tisza István megkapták a megbízást az új kormány megalakítására, akkor már az 1912-es balkáni háború viharfelhői ott sötétlettek Európa külpolitikai égboltozatán. A messzenéző és igazán céltudatos politika megkövetelte volna, hogy a dinasztia most minden erővel tartson ki a néptömegeknek rokonszenves elgondolásai mellett. A külpolitikai válság közeledésének láttán most még

inkább ragaszkodni kellett volna a választójogi reform demokratikus és gyors elintézéséhez. Csakhogy messzenéző vagy éppenséggel népi politikát a Habsburgok még normális időkben sem csináltak. S most is vágyaikkal már más tájakon jártak s egészen más természetű kalandok fűtötték a Habsburgok fantáziáját. Habsburgi észjárással úgy ítélték meg a helyzetet, hogy nekik most már nem népre, hanem csak katonákra van szükségük... Elgondolásuk csak ennyire terjedt ennek a nagy világégésnek a küszöbén. A választójog ügyét ezért hagyták sorsára, ebből az okból nem ragaszkodtak ünnepélyesen adott ígéretükhöz és szavukhoz és ezért hallgattak Khuen, Tisza és a többi magyar kiskirály szavára. S a reakció többi szóvivője is, mint Andrássy vagy Kossuth Ferenc, még mindig nem ismerték fel a helyzetet, s szívük szerint ők is inkább húztak Tiszának reakciós táborához. Ezekből az okokból Justh Gyulának egyedül maradtak a parlamenti választójogi küzdelemben. S ez a helyzet magyarázza meg azt is, miért kaphatott Tisza ebben az időben Béctől engedélyt arra, hogy letörhesse Justhék parlamenti ellenállását.

A szociáldemokrata párt a külpolitikai viharfelhők közeledése idején még éberebb figyelemmel állt a vártán. 1912 elején Khuen miniszterelnöki pozíciója már megingott; különböző apróbb taktikázásokkal addig kísérletezett és meszterkedett, amíg helyzete teljesen tarthatatlanná vált és a kormányválság be is következett. A szociáldemokrata párt ezt a válságmozzanatot is a választójog kérdésének előtérbe való helyezésére akarta felhasználni, s 1912 március 4-én, egy hétfői napon ismét százezer munkás vonult ki az utcára, hogy munkaszünettel bár, de még mindig békésen tüntessen a választójogért.

Mintha csak ma látnám szemem előtt: gyönyörű, lenyűgöző kép volt, ahogy ott álltunk a millenniumi szoborcsoport talapzatánál, a mai Hősök terén, és néztük óraszám, mint ömlik a hatalmas néparadat a Körútról jövet zászlók, jelzőtáblák és óriási transparenszek alatt végig az Andrássy-úton a millenniumi emlékmű elé. Az volt a terv, hogy a szobor előtt a néptömeget megállítjuk és ott fogják a szóvivők elmondani a politikai tüntetés célját. A számítás azonban nem vált be egészen, mert a folyton érkező embertömegek hullámozása miatt lehetetlen volt a gyűlést megkezdni és rendben lebonyolítani. Megjegyzendő, hogy akkoriban még a Hősök tere sem volt annyira rendezett, mint ma és

nem is fért el rajta akkora nagy tömeg, mint amilyen odaküldt. Ezért a folytonos hullámszerű való tekintettel nem tehetünk mást, mint hogy részben a Múzeum és a Múcsarnok épületeinek lépcsőzetéről, főként pedig a millenniumi emlékmű lovasszobrainak tetejéről szónokoltunk órákon keresztül, mialatt a nép elvonult a liget felé és ott a lehetőség szerint szétszórt. Ott szónokoltam én is órákon keresztül, hol Árpád apánk lovának sörényébe kapaszkodva, hol az elvtársak hátán és vállán állva addig kiáltoztam ott én is a sokaságban késő délutánig, amíg csak bírtam...

Ez a március 4-iki demonstráció még teljesen békés és rendez lefolyású volt, de már egészen másfajta természetű tüntetés volt az, amely ezen március 4-iki után következett. Az előbb említett külpolitikai válsággal párhuzamosan a belpolitikai kormányválság is kifejlődött és ezeknek a szele és ereje egyre érezhetőbbé vált. S Bécs türelmetlensége is folyton fokozódott. Justhék a parlamentben keményen tartották magukat és a katonai törvényjavaslatok elintézésének útja Justhék obstrukciója következtében teljesen el volt torlaszolva. Tisza pedig égett a vágytól, hogy megmenntesse a Habsburgokat és a hazát, azaz hogy mielőbb, akár rőszak árán, letörhesse Justhék ellenállását. Közben Khuen is megbukott, s utána Lukács László, a Khuen-kormány pénzügyminisztere, az akkori hírhedt sópanama hőse próbált szerencsét és kapott Bécsből miniszterelnöki megbízást. Lukács azt a hírt terjesztette el magáról, hogy ő sürgősen és becsületesen „akarja“ a választójogot. Mikor bécsi útjáról mint megbízott miniszterelnök érkezett haza, mi néhány százan már ott vártuk a Nyugati pályaudvar várótermében, mert jelenlétünkkel őt már megbízatása első órájában is figyelmeztetni kívántuk arra, hogy szerintünk még mindig a választójog a legfontosabb. Emlékszem, hogy Lukács elég szánalmas látványt nyújtott, ahogy ott szorongott köztünk és feje úgy remegett vékony nyakán, mint a kocsonya. Akkor még nem tudtuk, hogy ennek az úrnak a lelkiismerete mitől olyan nyugtalan. Ott a várócsarnokban valami olyat sziszegett felénk, hogy beszéljünk Justh Gyulával... S azután úgy rohant ki a várócsarnokból, úgy futott a választójogot éljenző tömeg elé, ahogy a nagy tolongásban csak tudott...

Bécsből való hazaérkezése után Lukács csakugyan első sorban Justh Gyulával tárgyalt hosszan, Justh azonban kijelentette, hogy „semmire sem ment az örmény eredetű

úrral“, amiből nekünk, sajnos, azt kellett kiéreznünk, hogy a választójog ügyét nyilván újra elárulták és Lukács László nem egyéb, mint Tisza erőszakos terveinek legújabb székértelője. A helyzet tehát végkép kiéleződött. A Lukács—Justh-féle tárgyalások megszakításának ténye azt mutatta, hogy Bécsben ezúttal sem döntöttek a választójog mellett, s így nem is lehetett többé kétségünk az iránt, hogy ezután már a Tisza István hősi kirohanása következik. Egészen bizonyossá vált ez akkor, amikor a Lukács—Justh-féle tárgyalások eredménytelen befejezése után Návay Lajos, a képviselőház akkori elnöke, bejelentette az elnökségről való lemondását, az elnöki tisztségre pedig magát Tisza Istvánt jelölte a munkapárt. Tisza tehát Justhék parlamentári obstrukciójának letörését sajátkezűleg akarta végrehajtani és a Ház elnöki székében való elhelyezkedése volt erre az utolsó jeladás... Leírhatatlan az az izgalom, amely most különösen a szervezett munkásságot elragadta. Szinte órák alatt az egész helyzet olyan viharossá sűrűsödött, hogy erre a magyar belpolitikában alig volt még példa. Május 23-án végre, Tisza István ekkor már a házelnöki székben ült, elszakadt a fém és elpattant a húr...

Május 23-án, ezen a nevezetes csütörtöki napon végre kitört és kirobbant a magyar szervezett munkásságnak évtizedeken keresztül oly sokszor megsodált önfegyelmében visszafojtott, most azonban fékezhetetlenné vált haragja. Az elkeseredés most már olyan elemi erővel szakadt ki a szociáldemokrata pártban tömörült munkásság haragos lelkéből, amilyenre ebben a politikai tunyaságú, egyhelyben topogó országban bizonyára senki sem számított. Igazi politikai orkán, valóságos taifun volt, ami ezen a napon Budapest utcáin végigviharzott. Ez a vihar dühösen tört, zúzott és separt maga előtt mindent, ami útjába merészkedett, nem volt ezen a viharos napon más érzése a fővárosi munkásságnak, mint politikai megcsalatottságának a haragos hangulata...

Maradt egy-két régi feljegyzésem, melynek segítségével még ma is vissza tudom idézni az óráknak és perceknek hangulatát, amely rajtunk eluralkodott ennek a most már több, mint harminc esztendővel ezelőtt lezajlott politikai explozióknak a napjaiban... Véletlenül akkoriban történt, hogy feleségem súlyos operáció után üdülőhelyen tartózkodott, s csak levelezés útján érintkezhattünk. Ő őrizte meg a levelek egyikét-másikát, amelyeket akkoriban írtam hozzá.

Az egyik ilyen levélből, 1912 május 20-iki keltezésű, idézem ezt a néhány sort:

„...Politikai tekintetben pedig itthon minden a feje tetején áll. Óráról órára várjuk a nagy összeütközést... Alig, hogy 10 órakor az útról megérkeztem, Farkas István titkártársam ijedten küldött be a parlamentbe, mert Justhékát még ma letörik... Nem tudom ugyan, hogy ezt a letörést hogy tudnám éppen én megakadályozni, de azért „szaladj te is pajtás“ módon valóban futottam be azonnal a t. Házba... Most aztán rajtunk a sor, hogy mutassunk valami nagyot... Hogy mi lesz? Egy-két nap múlva majd eldől. Eddig csak annyi biztos, hogy ezen a héten nagyon melegen lesz... Különben most ülünk össze rendkívüli pártvezetőségi ülésre...“

Két nappal későbből keltezett levélben pedig ezeket írtam feleségemnek:

„Kedden, éjjel után 5 perccel írom ezeket a sorokat. Most fogyasztottam a kávéházban egy kis rántottát és egy pohár hideg tejet, mivel este a Palace-ban hiába fizettem ki egy sültnek az árát, nem tudtam megenni a fáradtság és főként az irtózatok drukkolás miatt... Egyébként fél 12-ig pártbizalmiférfi-gyűlésen voltam, ahol azt határoztuk, hogy csütörtökön reggel megkezdjük az általános sztrájkot... S ha a viszonyok úgy alakulnak, folytatjuk pénteken és szombaton is... A bizalmi ülést megelőzően künn voltam a ma esti tüntetéseken, ahol a Boda-kozákok remekeltek...* Ezt megelőzően röpiratokat és egyéb iratokat gyártottam. Ezt megelőzően a szervezetek vezetőivel tartottunk értekezletet, ezt követően volt rendkívüli pártvezetőségi ülés, ezt megelőzően délelőtt a parlamentben ledobott cédulák ügye stb...“

„...Igy most legalább a keddi nap történetét ismered. Tehát csütörtökön kezdődik az általános sztrájk (vis major csak az lehet, ha holnap, szerdán, Tisza elnökké választása után a Házat elnapolják...). A sztrájk esetleg szombaton végződik... Szeretnéd-e, fiacskám, hogy vasárnap reggel már biztosan ott legyek Nálad és hogy ez az ügy ne tartson tovább, mint egy-két napig?... Tudom, Te sem akarsz mást, mint én: siker, siker, siker kell!... A többi mellékes és ügyis magától jön“...

Ime, ilyen hajszában és drukokban repültek a nevezetes május 23-át megelőző órák és nehéz percek...

* Boda Dezső akkori főkapitány rendőrlegényeit csúfolták így.

A t. Ház a megelőző napon, szerdán csakugyan beültette Tisza István grófot az elnöki székbe. A Házat nem napolták el, s így jött azután az, ami Budapesten azelőtt még sohasem volt... „Legyen vége a komédiának“... — mondotta egyszer Tisza István. Legyen vége a komédiának!... ezt mondták ezúttal a budapesti munkások is, és a véres csütörtöknek elnevezett nap valóban nem is volt komédia. Sőt!...

Hogy milyen volt 1912 május 23-ika?

Már többször írtak róla, de még ma is, több mint harminc esztendő múltán is érdemes volna hatalmas történelmi riportot írni erről a nevezetes napról... Máig is emlékszem, ahogy ott álltam annak a szörnyű kavarodásnak a kellős közepében... Miként az elmúlt évek folyamán, ezen a május 23-án is közel akartunk lenni az urakhoz, s azért az utcára tóduló munkásság jelszava most is az volt, hogy a parlament elé kell igyekezni!... De a Kossuth Lajos-teret és a parlamenthez vezető utcákat a rendőrség ezúttal még a szokottnál is erősebb kordonnal zárta el, és a hatalmas tömegek ott szorultak és tolongtak a Vilmos császár-úton, főként az Alkotmány-utca és a Báthory-utca bejáróit ostromolva. Arra még élénken emlékszem, hogy Ladányi Ármin ügyvéd sógorommal a Báthory-utcában kerültünk bele egy kavargó örvénybe és már éppen csak annyi időnk volt, hogy a száguldó lovasrendőrök rohama és kardlapozó dühe elől az utolsó pillanatban valami zöldeges boltnak kosarain és zsákjain keresztülbukdácsolva, ott a boltban találjunk fedezéket az attak lezajlásáig. De ilyen attak reggel fél 9 órától kezdve ezen a környéken minden 10 percben megismétlődött. Órákon keresztül ott rohantunk a rohanókkal, s bár a rendőrség és a segítségére érkezett katonaság kordonjába ütköztünk, mégis újból és újból megpróbáltuk, hogy a parlamenthez közelebb juthassunk. Engem a rendőrökön kívül az elvtársak is állandóan „rohamoztak“ felvilágosításokért, hivatalos utasításokért... Rémhírek kavargása bőven fokozta a zavart. Hol azt jelentették, hogy a Vilmos császár-úton már barrikádok készülnek, a villamoskocsik már tótágast állnak, hol azt hozták hírül, hogy ennyi és ennyi halott van már... Ez az utóbbi hír különben is valónak bizonyult, mert már reggel 9 órakor voltak nemcsak sebesültek, de halottak is. Állandó kőzápor, puskaropogás és órákon keresztül tartó fülsiketítő lárma hasogatta a levegőt. Soha életemben még akkora kavarodást nem lát-

tam és a reggeli órákban már megállapíthattam, hogy ez nem az a szokásos tüntetés, amelyet egy-egy ügyesen irányított jelszóval bármikor lefújhattunk, és ezen a napon bizony már hiába széledtünk volna szét a rendező elvtársakkal a tömegben, hogy kiadjuk a jelszót: „Elvtársak, mára elég volt“... Az elhajított kövek valóban repültek, s hogy politikai telitalálatok is lesznek, azt ott a mellékutcában már reggel 9 óra táján is érezni lehetett...

A tüntetésnek egész külső képe megfelelt annak a leírásnak, amelyet mint szemtanu és résztvevő később a pártgyűlés számára jelentésemben is leírtam:

„Május 23-án a parlament elé hívtuk a munkásságot, hogy Tisza István gróf nyilvánvaló céljaival szemben a munkásság is mutassa meg a maga igazi akaratát. A kormány és hűséges szolgálja, a budapesti főkapitány, a szokott módon és a megszokott eszközökkel akarta a tüntetésünket megakadályozni. Azt hitték, hogy játszi könnyedséggel végeznek „a csőcselékkel“. Ám kora reggel a tények mást bizonyítottak. Alig volt még 10 óra és a Boda-huszárok százai gyöngékeknek és nevetségeseknek bizonyultak a munkásság tömegakarásával szemben... Vége volt ezen a napon annak az ismert fegyelemnek, meggondoltságnak és hidegvérnek, amely a budapesti rendőrök ismert brutalitásaival szemben is oly sokszor mérsékleltre tudta bírni a munkásságot... Ezen a napon a rendőrök brutalitásaira a város minden részéből a parlament elé özönlő munkástömegek elszánt ellentállással, verekedéssel, közáporral feleltek és a kora délelőtti órákban május 23-ának sortűzben elesett halottai is voltak már... A délelőtt folyamán a rendőrség segítségére sietett a budapesti katonai helyőrség, amely a környékről is nyert megerősítést. De a türelmüket veszített tömegekkel szemben ez a koncentrált fegyveres haderő is kevésnek és gyengének bizonyult... Május 23-án reggeltől kezdve közápor, sortűz és barrikádok mögötti harcok színtere volt a város... Délben a városban villamosközlekedésnek már nyoma sem volt, az üzletek végig az egész vonalon zárva, akárcsak ünnepnapon, de ezt a szomorú ünnepet ezúttal a jogaiért verekedő nép elszabadult szenvedélye és akarata diktálta rá a fővárosra... Estig a harc kikerült a külváros és főleg a külső Váci-út területére. A borzalmas sötétséget, amely a városrészekre ez éjjelen rászakadt, csak a kidöntött gázlámpák csapjaiból kiömlő gáz fáklyaként égő, lobogó, rémes világítása törte meg...”

Ma, amikor a modern, kivilágított városoknak katonai háborús okokból való elsötétítése már nem olyan szenzáció, e sorok írásakor még mindig ijesztő módon él bennem az a szörnyű kép, amely különösen a külső Váci-úton tárult elém, mikor azon a csütörtöki éjjelen ott künn kószáltam a külvárosban... Emlékszem, milyen szokatlan sötétségbe borult volt a Keleti pályaudvar is, amikor úgy éjfél táján a vidékről berendelt és éppen akkorra beérkezett lovascsendőrök trappoltak végig a Rákóczi-úton, hogy a sötétségbe burkolózott várost „megvédelmezzék“ az újabb politikai gátszakadások veszélye elől... Néhány nappal később a főváros valóságos hadszíntérré alakult át. Akkori hivatalos közlések szerint 47 gyalogos század, 8 lovasszázad katona, vagy harmadfélezer rendőr, a vidékről felhozott mintegy ezer csendőrrel együtt teljesített állandó szolgálatot a fővárosban. Ezenkívül is készenlétben állt 13 gyalogezred, 3 lovasezred, tüzérekkel és megfelelő gépfegyveres tagokkal...

Milyen érzések törtek ki ezen a május 23-án a magyar szervezett munkáság lelkéből, amely, mint valami óriási vulkán, úgy öntötte magából haragjának szétomló láváját, azt úgy tudjuk legjobban érzékeltetni, ha idézünk néhány mondatot abból a klasszikusan szép és megrendítően mély érzéstől áthatott cikkből, amelyben Kunfi Zsigmond méltatta akkor a párt tudományos folyóiratában, a „Szocializmus“-ban, május 23-ának jelentőségét.

„A tömegek beszéde“: ez volt Kunfi ragyogó írásának a címe. A cikknek ezek voltak egyes kiemelkedő, felejthetetlen mondatai:

„A tömegek beszéltek. Beszéltek évek hosszú során keresztül a tömegnyelv minden eszközével. Beszéltek népgyűléseken érvekkel, számokkal, kéréssel, határozati javaslatokkal, fenyegetésekkel, haragos közbeszólásokkal, kipirult arcokkal, kigyulladt, vérben forgó szemekkel, összeszorult öklökkel. Beszéltek az utcán békés felvonulásokkal, tüntetésekkel, amelyeken sétálni vitték nyomorúságukat, nélkülözésüket, sápadt gyermekeik arcát, a lakás- és élelemuzsorának testükre-lelkükre kirajzolódott minden bélyegét. Beszéltek néma, végeláthatatlan menetekkel, amelyek megmutatták, milyen végtelen sokan vannak azok, akik úgy várják a felszabadítás nagy napját, mint az aszú, szikkadt föld a nyári záport. Beszéltek azután csoportokba verődve, egyes haragos kiáltással, a rendőrök megcsúfolásával, itt-

ott egy elröppent parittyakövel, amely ritkán talált egyebet, mint hogy lyukat hasított a levegőben. Beszéltek okokkal, beszéltek némán, beszéltek méltóságosan és nyugodtan, haragosan és türelmetlenül. Ami eszköze és fegyvere a politikai agitációnak van, azt mind kimerítették, azt mind elhasználták egész a megcsömörlésig.“

„...A tömegek beszéltek. Az általános műveletlenség és szolgaság tengerében kitartó, csüggedetlen serénységgel megépítették a kultúrának és szabadságnak néhány szigétét. Fillérekkel, amelyeket a szájuktól vontak el, garasokkal, amelyek ruhára és fűtésre kellettek volna, megvetették szervezeteik alapjait: a rend és fegyelmezettség elemeit rakták le azzal a társadalomnak olyan mélységeiben, ahova soha semmiféle állami hatalom, vagy egyéb társadalmat építő erő el nem ért. Lapokat, könyveket, folyóiratokat, röpiratokat szórtak szét milliószámra az országban, hirdetve a magasabbrendű műveltség ígéit, kultúrszomjúságot keltve olyan lelkekben, amelyekben a pálinka és babona szomjúságán kívül más inger előttük nem égett. Beszéltek előadások és tanítások ezreivel, pótolva lázas munkával azt, amit meg nem adott nekik az iskola, az állam, a társadalom. Beszéltek olyan tények tömegeinek megteremtésével, amelyek bebizonyították, hogy politikai akarás és politikai értelmesség dolgában a magyar munkásosztálynál előbbre való erő, avagy csak vele egyenlő rangú is nincsen az országban.“

„...De a szavak beszéde nem talált meghallgatásra. A cselekedetek és szenvedések ékesszólása süket füleknél egyebet nem lelt. Beszélt a tömeg egymagában, az ő saját nyelvén, a maga különállásának hangsúlyozásával. Nem hallgatták meg. Azután a fejlődés erői és a történelmi szükségesség összehozták az uralkodó társadalomnak egyik emberségesebb és értelmesebb rétegével és ezzel együtt, ezen keresztül észjárásukhoz jobban idomuló nyelven mondotta el panaszait és adta elő követeléseit. Nem hallgatták meg. Sőt büntetésül irtó hadjáratot kezdtek azok ellen, akik a tömeg követeléseinek hangot adtak az ő világukban“...

„...Május 23-án megértette a tömeg, hogy a beszédnek minden eddigi módja hiábavaló. Cselekedni kell. Cselekedni kell, nem megbízottjai útján, nem eddigi szócsövei segítségével, nem az eddig alkalmazott módszereivel, hanem magával a tömegnek kitörésre kész és eddig is csak mesterségesen visszaszorított és fegyelmezett erejével. S ezen a

napon, meg a rákövetkezőn beszélt a tömeg azon a nyelven, amely nem az ő, hanem elnyomói természetének és jellemének megfelel, beszélt a forradalmi cselekedeteknek, a tömegek forradalmi önségélyének azon a nyelven, amely a magyar történelemben és a magyar munkásmozgalomban egyaránt a legnagyobbbszerű történelmi dátumok egyikét írta bele.“

„...A május 23-iki felkelés a választójogi harcnak egyik fejezete is, de azért sokkal több annál. Ilyen nagyszerű erővel és ekkora hatalommal még sohasem szólott bele a munkásság a magyar történelembé, amelynek pedig az utóbbi időben nem egyszer adott már útirányt“...

Ennek a remek írásnak további folyamán Kunfi május 23-ának politikai következményeit vizsgálta hosszan, s a cikk egyik részében még ezeket írta:

„...Nem kell nagyon éles szem annak a felismerésére, hogy a magyar politika belépett a terrorisztikus harcok korszakába, olyan korszakba, amikor az erőszak lesz az érvelés és meggyőzés egyetlen eszközévé. Ezt a harcos és áldozatai miatt szomorú, de azért nagyszerű időt csak egyetlen úton lehetne elkerülni: ha az erőszak eddig ütötte sebeit az általános választójog megadásával próbálnák orvosolni. De ez az út, úgylátszik, teljesen járhatatlanná lett a munkapárt számára. Hiszen egészen kétségtelen, hogy az egész erőszakot, a törvények lábbaltiprását csak azért rendezték, hogy a választójog minéműségét ők szabhassák meg. Tisza azért akarta kivégezni az obstrukciót és letörni az ellenzéket, hogy azután a választójognak elkerülhetetlen reformját ő csinálhassa meg, vagy az ő útmutatásai alapján csinálja meg egy eltűrt vagy kirendelt embere.“

Kunfi klasszikus, szinte jóslatszerű megállapításait már a közeli napok is igazolták.

De külföldön is óriási visszhangja támadt a május 23-iki kirobbanásnak. Budapesten a tömeg május 23-án a délelőtti órákban még ott állt a fegyveres hatalommal szemben, amikor délben már megszólalt a szomszédos Ausztria parlamentje. A bécsi Reichsratban ezekben a drámai órákban éppen a szociáldemokrata Nemecek volt szónál, aki mélyérzésű szavakban adott kifejezést szolidaritásának és tiltakozott az ellen, hogy a közös hadsereget használják fel a magyar munkások jogai és megmozdulása ellen, és szemben Tisza Istvánnal, aki itthon a magyar parlamentben hősiködvé „folytatta az ülést“, mialatt odakünn a par-

lament előtt vér folyt, Nemec azt követelte, hogy a magyar dolgozó nép iránt érzett szolidaritása kifejezéséül a Reichsrat függessze fel az ülését... Az ülés végén pedig dr. Adler Viktor szólalt fel; rendkívül éles szavakban szólt a magyar munkásság évtizedes választójogi harcáról és határozatot kívánt a Háztól olyan irányban, hogy a Ház: „nem hajlandó megengedni, hogy a közös hadsereg katonáit testvérgyilkosságra használják fel“... Ugyanakkor pedig a bécsi „Arbeiter-Zeitung“ ragyogótollú főszerkesztője, Austerlitz, a német birodalom szociáldemokrata pártjának európai híré tudományos folyóiratában méltányolta május 23-ának jelentőségét, példátlanul erőteljes és a tárgy ismeretéről tanuskodó szavakban. Azt írta Austerlitz ebben a cikkében:

„...Ezt aztán senki sem tételezte volna fel a budapesti munkásokról, sem ellenség, sem jóbarát, hogy bennük, akik annyi ideig nézték a választójogi reform elodázását, lesz annyi erő, hogy saját elhatározásukból proletár-ököllet csínljanak politikát... Az a vad felháborodás, amely a csak egy napra tervezett tüntető sztrájkot a teljes forradalmi hangulat napjává változtatta, igazi politikai cselekedet volt és ez a cselekedet a választójogi reform ügyét egészen más módon viszi majd előbbre, mint valamennyi parlamenti obstrukció együttvéve...”

„...A magyar szociáldemokraták nagy és termékeny politikai cselekedete tehát abban állt, hogy olyan pillanatban, amikor a polgári ellenzéken a bátortalanság lett úrrá, amikor az oligarchia győzelme egészen közelinek, a választójogi reform ügye pedig elveszettnek látszott, akkor demonstrálták a munkásosztály forradalmi elszántságát és az egész fővárost magukkal ragadták a proletár-forradalom forgatagába“...

„...Nagyon hasznos volt tehát, hogy a magyar proletárság végre megmutatta, hogy a felsőbb helyről való buzdítás nélkül is képes arra, hogy állampolgári jogát nyomatékkal reklamálja, hogy ezt a „reklamációt“ ez egyszer a legendás királyi ígéretre való hivatkozás nélkül, sőt csak egészen közönséges proletármódra is véghez tudja vinni“...

Austerlitz élesszavú megállapításai a legtöbb vonatkozásban helytállóknak bizonyultak, mert május 23-ika végre csakugyan jobban előbbrevitte és biztosította a reform ügyét, mint bármilyen előző akció vagy deklamáció. E napnak az volt a legelső következménye, hogy Justhékön kívül most már az egykori koalíció többi vezérei sem mertek és

nem is tudtak a reform követelése elől elzárkózni, s most már Andrássy, Apponyi és az egész ellenzék megegyezést létesített a választójogi reform kérdésében. De most már Tisza István előtt is kezdett derengeni valami, s ha eddig csak úgy Pató Pál módjára kezelte a reform ügyét, május 23-ika után minden látszat ellenére mégis sietősebb tempót alkalmazott abban, hogy a választójog ügyét tető alá hozza; ennek bizonyítéka az a történeti tény, hogy a fentebb említett utolsó békés nagy tüntetésünk első évfordulóján, vagyis 1913 március 4-én a parlament már meg is szavazta az új választójogi törvényt.

Ez a reform még mindig nem volt olyan, mint amilyemért a magyar munkásosztály évtizedeken át harcolt. Mégis nem a gyűlölt és veszedelmes pluralitás alapján készült és azt jelentette, hogy az ország történetében először alkotmányos alapjogok megállapításánál most már a munkásosztályra is tekintettel kellett lenni. Viszont meg kell állapítani, hogy azért a Habsburgok, valamint magyar megbízottaik ezúttal is elkéstek, mert az első világháború küszöbönálló kitörése, majd bekövetkezése folytán a Tisza-féle választójogi törvény már a történelem papírkosarába került

★

Ime, ilyen méltatlan formában és ilyen változatban került Magyarországon megvalósulásra az egykori Lassalle—Bismarck-féle elgondolás. Ilyen volt a befejezése a sokszetendei küzdelemnek, börtönbejutottak, sebesültek és halottak mártíriumával zárult a hétesztendős permanens küzdelemnek ez a fejezete.

Egészen kétségtelen, hogy a küzdelemnek ez a rákényszerített formája mély nyomot hagyott a magyar munkásosztály lelkületében, erős hatással volt politikai mentalitásának későbbi időkben való kialakulására is, és tagadhatatlan, hogy 1912 május 23-ika bizonyos mértékben az 1918. és 1919. évi események történelmi előjátékának is mondható...

Taktikai nézeteltérések, a fáradtság jelei

Ennek a beszámolónak teljessége megkívánja, hogy a nagy harc némely kísérő jelenségéről is megemlékezzem. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy a küzdelemnek nem volt meg a szerencsés történelmi konjunktúrája. Még ma is mint nyomasztó érzés tölt el, ha visszagondolok arra

a 10—15 esztendőre, amelynek folyamán évről-évre ott álltam a pártgyűlés színe előtt, hogy a lezajlott esztendő politikai eseményeiről beszámoljak. Általában véve a magyar munkásmozgalom ezekben az időkben felfelé ívelő volt, növekedett és erősödött. De a döntőfontosságú választójogi küzdelem igazi sikeréről, sajnos, sohasem tudtunk beszámolni; miért, arra az előző lapokon nagyjában rámutattam. Ezeken az okokon múltott, hogy ezeknek a választójogi harcoknak a folyamán nem alkalmazhattuk Hutten ismert szép szavát; nem volt ez a küzdelem olyan, amelynek közepette „öröm volt élni“. Ezek az érzések természetesen nem csupán egyéni érzéseim voltak. Voltak időszakok, amikor az egész munkásmozgalom, az egész párt ilyen érzéseknek és hangulatoknak a nyomasztó hatása alatt állt.

Elsősorban azért volt így, mert a politikai viszonyok az egész történelmi időszak alatt majdnem mindig kedvezőtlenül alakultak. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy túlhosszúra is nyúlt az az idő, amikor a magyar belpolitikai küzdelmek legfőbb kérdésére, a választójogi küzdelemre kellett minden erőt összpontosítani. És ebből a körülményből azután más problémák is adódtak. Olyan kérdések vetődtek felszínre, amelyek nemcsak a harcban alkalmazandó eszközöket és módszereket érintették. Néha alapvető elvi, taktikai kérdések is foglalkoztattak bennünket, sőt kétségek is merültek fel a harc szükségessége vagy hasznossága szempontjából. Ezeknek a feszegetése sem volt mindig hasznos olyan politikai helyzetben, amikor csak azzal kellett volna foglalkoznunk, hogyan lehetséges gyors és döntő sikert elérni ebben a választójogi ütközetben.

Magunk előtt láttuk a más országokból vett példák egész sorát. De a magyarországi helyzet szempontjából ezek a példák sem voltak biztatók és felemelők. Itt volt mindenekelőtt a német birodalmi választójog példája, ahol Bismarck idejekorán belátta az általános választójog nagy előnyeit és a reformot érvényesítette is, de tudvalevően azon a módon, hogy egyszerűen hatalmi szóval ráoktrojálta a birodalomra. Láttuk, hogy a német birodalmon belül Poroszországban a tartománygyűlésre vonatkozó választójog általánosításáért folyó harc már sokkal nehezebben ment ott is, de a birodalmi választójog mellett a porosz tartományi választójog ügye mégsem volt a lét vagy nemlét kérdése. Ausztriában azt láttuk, hogy ott 1895-ben a kuriális választójog életbeléptetésével a munkásosztály úgyszólván

már az első részlettörlesztés élvezetében volt. Később az osztrák munkásság abban a szerencsés helyzetben volt, hogy belekapcsolódhatott a magyar munkásság küzdelmébe és egyetlen döntő rohamban sikerre tudta vinni az általános választójog ügyét. Mi pedig idehaza a sajátos magyar politikai viszonyok alakulása következtében évtizedes harcban sem juthattunk el odáig, hogy a választójog ügyét sikerre vihetjük volna. Emberfeletti áldozatokat hoztunk, de a siker mégis mindig kisiklott a kezünkől. Pártgyűléseinken gyakran volt érezhető a lehangoltság e kedvezőtlen politikai alakulások miatt.

1905-ben, amikor a választójogi harc a legerősebb hullámzását érte el, külföldön úgy alakultak a dolgok, hogy már az orosz cárizmus is magáévá tette a népjogok eszméjét és a magyar kormányok még mindig nem voltak rábírhatók arra, hogy a néppel szemben fennálló történelmi adósságukat letörlesszék. Amikor azután 1905-ben az első orosz forradalmi hullámot 1907-ben az ellenforradalom felülkerekedése követte, ez a mi magyar választójogi küzdelmünk esélyeit ismét csak lerontotta. Magától értetődő, természetes jelenség volt, hogy itthon az elvtársak egy része a választójogi reform szempontjából nagyon sokat várt azoktól a politikai hatásoktól, amelyeket az 1905-ös orosz forradalom eseményei váltottak ki. Hellyel-közzel szinte túlzott önbizalom és várakozás töltötte el az elvtársakat. Azt gondolom, hogy érdekes ebben a vonatkozásban Szabó Ervinnel kapcsolatban is egy-egy visszaemlékezést felidézni. Szabó és baráti köre érintkezésben állt az első orosz forradalom egynéhány résztvevőjével. Egynémelyike, mint politikai menekült Budapesten is élt. Emlékszem, hogy Szabó révén nekem is volt alkalmam arra, hogy ilyen orosz menekült elvtársakkal néha találkozzam. Szabó Ervinnek az volt a szilárd meggyőződése és hite, hogy a választójognak nálunk is hamarosan diadalra kell jutnia. Ez a meggyőződése és felfogása olyan erős volt, hogy visszautasította még a gondolatát is annak, hogy a reform ügyében valamilyen engedményre vagy kompromisszum elfogadására kényszerülne a párt. Ezt a gondolatot, ha itt-ott felmerült, Szabó felháborodással utasította el magától. Ebben a vonatkozásban a következő érdekes mozzanatra tudok visszaemlékezni.

Az előző fejezetekben írtam arról, hogy a koalíciós kormányt állandóan igyekeztünk rászorítani arra, hogy a választójogi reform gondolatát végre tegye magáévá. Ami-

kor a Fejérváry-kormány nyilvánosságra hozta a maga választójogi javaslatát, a koalíció természetesen arra igyekezett, hogy ennek a ténynek a politikai hatását ellensúlyozza és azért azt hirdette, hogy a Fejérváry-kormányra már azért sincsen szükség, mert hiszen a koalíció is meg akarja a választójogot valósítani. Sőt olyan reformot akar, amely terjedelemben is legalább akkora lesz, mint amilyent a Fejérváry—Kristóffy kormány tervez. Napról-napra jelentek meg a lapokban erre vonatkozó megoldási tervek és híradások. Mindezekre természetesen a Népszavának is ki kellett térnie és a híradásokkal foglalkoznia. A Népszavának 1905 december 12-iki vezércikke is ezzel a kérdéssel foglalkozott; rámutatott a helyzetre, a koalíció tervezgetéseire és többek között a következőket írta:

„...Suba alatt hirdetni kezdték — a koalíciók —, hogy ők a magyarul olvasni-írtudáshoz kötött választói jogot akarják és a korhatár lejjebbcsúszásával akarnak annyi választót produkálni, amennyit „a gaz császári darabantok“ javaslata sokkal becsületesebb, igazságosabb és elfogadhatóbb alapon kívánt produkálni... Voltak, akik azt hitték, hogy — a koalíció részéről — ez már őszinte beszéd. Még köztünk szociáldemokraták közt is akadtak elvértve olyanok, akik úgy vélekedtek, hogy ez már nem lehet csalás. Elvégre is a haza, a nemzet, a magyarság hétszer szent jelszavát annyit hangoztatták már a koalíciós hazaffyak, és ezekre a jelszavakra annyszor megesküdték, hogy a legelvetemültebb gazság volna, ezeket a jelszavakat is megtagadni. És a szervezett munkásság pártja úgy gondolkozott, hogy a gazdaságilag teljesen megnyomorított országot, a nyomorúságtól végképpen elkéseredett népet, ha csak lehet, vissza kell tartani olyan küzdelemtől, amely végső eredményében biztosítaná, ugyan a nép számára a jobb jövődőt, de jelenleg mégis óriási áldozatokat követelne. És ebből az okból — de csakis ebből az okból! — véltük célszerűnek a tisztán csak elvi küzdelem terén maradni és az ultima ráció eszközhöz nem nyúlni egy esetleges olyan javaslattal szemben, amely — igazságtalan és általunk helyesnek soha el nem ismerhető alapon bár — a választói jognak olymértvű kiterjesztését célozza, mint a kormány javaslata. És ezt a véleményünket meg is mondtuk nyíltan. Tehát „lent“ már nem lett volna akadály a „nemzeti szempontok“ érvényesítésének. A koalíció vezérlő bizottsága már egészen nyugod-

tan megmenthette volna a „nemzeti szempontokat“, a „magyar elem uralmát“, a hazát, az Istent és a világot“...

A Népszavának erre a cikkére való hivatkozással Szabó Ervintől még aznap a következő levelet kaptam:

„Kedves Buchinger Elvtárs! A Népszava mai vezércikkében egy érthetetlen passzus van: hogy „lent“ már nem lett volna akadálya a nemzeti szempontok érvényesítésének.

„Igaza volna tehát a „Budapesti Hírlap“ minapi cikkének, melyben a Népszava szombati vezércikkéből azt olvasta ki, hogy a párt belemenne a választói jognak a magyarul írni-olvasáshoz kötésébe?

„Vagy pedig valami suba alatti paklizás történt?“

„Akárhogy történt azonban, ha a dolog csakugyan úgy áll, hogy a párt bármilyen taktikai furfangból is (hisz könnyen átlátni rajta), csak egy pillanatra is ráállt arra az állaspontra, megbocsáthatatlan árulást követett el a szocializmussal szemben.

„Tudom, hogy nagyon sok a dolga. Mégis nagyon kérem és nagyon hálás volnék érte, ha egy-két sorral felvilágosítana. 1905 december 12. Őszinte barátsággal Szabó Ervin.“

Hogy Szabó Ervin nem állt egyedül azzal a felfogással, amely, amint a Népszava cikkéből látható, csak félreértésen alapult, az kiderül abból, hogy három nappal később hasonló természetű levelet kaptam egy másik elvtárstól is. Ennek az írója Gyuriás József volt, akkoriban a legnagyobb és legjobban szervezett szakmánknak, az Építőmunkás Szövetségnek akkori főtitkára. Gyuriás éppen vidéken volt és Oravicáról keltezett levelet küldött december 13-án. Levelében ezeket írja:

„... Miután még vagy négy órát kell várnom a csatlakozásra, írok Önnek, részben, mert ráérek, részben, mert a pesti vasárnapi gyűléssel sehogyse vagyok megelégedve.

„A polgári lapok egybehangzóan Kardosnak, az előadónak a következő kijelentését hozzák:

„Mi nem akarunk mindenáron harcolni, s ha kaphatunk nagyon kiterjesztett választójogot, legalább is olyat, mint amilyent a császári kormány ígér, hát belenyugszunk. Békesség kedvéért készek vagyunk áldozatra és lemondásra“...

„Hát kedves Buchinger elvtárs, úgy vagyunk, akárcsak a babiloniak, azzal a különbséggel, hogy azok nyelvüket veszítették el, mi pedig az eszünket... Nem tudom, hogy

vajjon párthatározatról van-e szó, vagy csak az előadó elvtársnak valamilyen botlásáról. A dolog annyira mandátumszagú, hogy a legeggyűbb is a mandátumvadászást olvassa ki belőle. Kötve hiszem, hogy a pártvezetőség legutolsó ülésén elejtette volna az általános választójogot és belenyugodott volna egy részleteiben ismeretlen, az írás-olvasás tudásához kötött választójogba, mert akkor Bokányi Pozsonyban nem az általános választójog mellett foglalt volna állást“...

Több ilyenfajta levelet is kaptam akkoriban, de ez az itt közölt néhány sor is mutatja, a politikai reménységeknek és várakozásoknak milyen duzzadt vitorlái alatt hajózott akkor az elvtársak legnagyobb része. A politikai helyzet és a viszonyok alakulása pedig, sajnos, egyáltalán nem állt arányban ezekkel a túlfeszített várakozásokkal. Azokról a reménységekről, amelyeket az 1905-ös első orosz forradalomba vetettünk, hamarosan le kellett mondani. A koalíciós kormány az orosz helyzet változásából is további bátortást merített, amit az a magatartása is bizonyít, amelyet fentebb részletesen vázoltam. Hogy már 1907-ben és a rákövetkező esztendőkből is a helyzet mennyivel rosszabb volt, mint 1905-ben, bizonyítja az a körülmény, hogy Andrássy Gyula grófban, a koalíció belügyminiszterében is már volt elég bátorság, hogy a hírhedt pluralitást hozza javaslatba. A szociáldemokrata párt a legnagyobb felháborodással utasította vissza ezt a merényletet és a Népszava volt az első, amely az Andrássy-féle tervet a nyilvánosság előtt leleplezte. Mindig, még az ú. n. intern beszélgetésekben is visszautasítottuk, hogy ebben a kérdésben megalkudjunk. Emlékszem Garaminak későbbi esztendőkből tett gyakori kijelentéseire, amikor azt mondotta, hogy csak örülni tud annak, hogy Andrássy tervét akkoriban elronthatta. Egészen bizonyos, hogy ellenkező magatartás és holmi kompromisszumnak az erőltetése pártunknak csak ártott volna és a párton belül súlyos belső nehézségeket idézhetett volna fel. Emlékszem, mikor a Népszavában a plurális javaslat leleplezése már megtörtént és Andrássy javaslata a mi leleplezésünk következtében már a papírkosárba került, ismert, és az első sorokban szereplő elvtársakban még mindig a leghevesebben zakatolt a felháborodás és a nyugtalankodás.

1907-ben Tarczai Lajos egykori párttitkár kollégám az

államfogházból juttatott el levelet hozzám, amelyben ezekről a kérdésekről is ír és azt mondja levelében:

„... Nem írnék, ha nem tapasztaltam volna, hogy a Népszava mennyire ingadozik a helyzet felismerésében, mindamellet, hogy a javaslat birtokába jutott... A párt eleinte bízott Kristóffyban és a királyban, azután pedig Andrássy szavában... Így nem lehet osztálytudatos politikát csinálni... Nagyon könnyen vették, azt hitték, hogy a választójog olyan simán születik meg, mint Ausztriában... Csakhogy itt minálunk a helyzet más“...

Tarczainak sem volt igaza, mert a pártvezetőség egyáltalán nem vette könnyen a dolgokat és nagyonis tudta, hogy a választójog nem fog olyan simán megszületni, mint Ausztriában. Ezt talán inkább a pártvezetőség körén kívül álló egyes temperamentumosabb elvtársak hitték. Az 1908. évi pártgyűlésen dr. Hajdu elvtárs, a pécsiek küldötte pl.

„Azt látja, hogy a kongresszus egyebet nem tesz, mint évről évre megismétli a tömegsztrájkra vonatkozó határozatokat. Pedig nem szabad megelégednünk azzal, hogy a pluralitást illetően csak ilyen esetleges határozattal szálljunk szembe... Azt ajánlja, hogy a kongresszus menjen el küldöttségileg a belügyminiszterhez, kérdezze meg, mik a szándékai, addig is függessze fel a kongresszus tanácskozásait, majd a válasz alapján határozzon.“

Egy másik küldött, a famunkások egyik vezetője, azt indítványozta: „Mondja ki a kongresszus, hogy nemcsak abban az esetben fogunk Péter-Pálra tömegsztrájkot előkészíteni, ha a kormány tisztességtelen választójogi tervet terjeszt a parlament elé, hanem akkor is, ha június 29-ig nem terjeszti be a választójogról szóló törvénytervezetet“... Helyesen jegyezte meg akkor Grossmann ez ellen az indítvány ellen, hogy „kétszer csinálni általános sztrájkot: egyet a törvényjavaslat benyújtásánál, egyet meg a törvényjavaslat tartalmáért, valóban fölösleges volna“... Egy másik küldött azt mondta a kongresszuson:

„Szilárd meggyőződése, hogy ha a párt az 1907. évi október 10-iki tömegtüntetés után agresszív politikát folytat s zavarja az ország nyugalma, akkor képes lett volna az általános választójogot megcsinálni. Elő kell készíteni a tömegsztrájkra a munkásságot, amely előkészületnek nem békésnek kell lenni, hanem ha kell, fenekestől forgatja fel ezt az országot“...

Az ilyen természetű felszólalások bizony nem nagyon

vették figyelembe a reális erőviszonyokat. A politikai tömegsztrájk kérdésével különben is úgy álltunk, hogy amint ez az előbbi fejezetekből is kiderül, ezt a fegyvert az idők folyamán elég gyakran alkalmaztuk. S ugyancsak nehéz probléma volt a parasztság harcbevételének kérdése is. A legtöbben azok közül az elvtársak közül, akik a választójogi harcban erélyesebb tempót követeltek, a mezőgazdasági népesség csatasorba állítására gondoltak. Pedig ez úgyszólván a magyar munkásmozgalomnak a legkomplikáltabb problémája volt. A nehézségekre már rámutattam, amikor a földmunkások szervezkedésének kérdését érintettem. A kongresszusainkon gyakran szóba hozott aratási sztrájk csakugyan forradalmi fegyver lett volna, csak éppen az volt a kérdés, hogyan lehetett volna ezt a fegyvert sikerrel elsütni. Annyi bizonyos, hogy Magyarország volt talán az egyetlen ország Európában, ahol ilyen nagy és ilyen komplikált természetű kérdés felmerülhetett. Elképzelhetetlenül súlyos helyzete volt ez a magyar munkásmozgalomnak.

Ugyanakkor pedig, amikor az elvtársak egy része állandóan az erélyesebb harcot követelte, már egy másik véglettel is találkozottunk, már elhangzott egy-egy kijelentés, amely arra mutatott, hogy vannak, akiket a hosszú és eredménytelen küzdelem mintha már kifárasztott volna.

Amikor az 1910-es pártgyűlésünkön jelentésemben ilyen-fajta célzásokat tettem, a nyomdászszervezet egyik neves küldöttje szólalt fel és annak a véleményének adott kifejezést, hogy: „A választójog a szociáldemokrata párt számára nem életkérdés... Elismerem, hogy fontos eszköz ez a párt kezében, de hogy életkérdés volna, azt már azért sem ismerhetem el, mert azt látom, hogy más országokban akkor volt a párt a legerősebb, amikor az általános választójog a kezében nem volt”... S már az előző évi pártgyűlésen is az építőmunkások küldötte fejtett ki olyan gondolatokat, amelyek a fáradtság jeleit mutatták. Ez a szónok hivatkozott az 1905. évi és az 1907. évi nagy tüntetésekre, amelyekről elismerte, hogy tekintélyt szereztek a pártnak, de: „az a véleménye, hogy nem szabad nagyon agresszívnek lenni, ... lássuk be, hogy nem tudjuk az uralmon levők társaságát ilyen eszközökkel legyőzni”... Erre a felszólalásra akkor azt válaszoltam, hogy:

„Olyan országban, mint nálunk, ahol még nagy és éles összeütközések várhatók, a munkásokat nem szabad úgy

nevelni, mint ahogy azok akarják, akik a munkások áldozatos harcaival és tüntetéseivel szemben a csendes megadást javasolják“...

Az egyik felszólaló pedig, aki az előző évben még a leg-erélyesebb akciókat követelte, az 1909. évi pártgyűlésen azt mondta, hogy véleménye szerint: „Magyarország népe megcsömörlött már a választójogért való harcnak hosszúságától és a párt helytelenül cselekedett, amikor egész akcióját és összes erejét erre a kérdésre koncentrált“...

Azt hiszem, nem távolodom el az igazságtól, ha mindezekre a jelenségekre vonatkozóan felteszem, hogy a szakmai szervezetek képviselőinek ilyen kijelentései abban találják magyarázatukat, hogy a választójogért való küzdelmet a szakmai szervezetek küldöttei a szervezetek pillanatnyi érdekei szempontjából terhesnek és kockázatosnak ítélték. Éppen ezért csak meg tudnám ismételni, amit a szervezés kérdéséről szóló fejezetben a párt- és szakmai szervezetek egymáshoz való viszonyáról már elmondottam.

Nézeteltérések és kisebb-nagyobb zökkenők mutatkoztak akkor is, amikor a választójogi harc abba az új fázisba jutott, hogy végre Justhék és a haladó polgárság képviselői is beálltak a választójogi frontba. Hogy Justhéknak ez a magatartása milyen nagy győzelmet jelentett, arról már szóltam, mégis a velük való kooperációnak is akadtak ellenzői. Különböző elvi és taktikai megfontolások vezették azokat az elvtársakat, akik erre az ellenzékeskedő álláspontra helyezkedtek. Nem bíztak abban, hogy a koalíció egykori vezető egyéniségei most már rendíthetetlen meggyőződésű harcosai lehetnének a demokratikus reformnak. Nem fogadták szívesen azt a tényt, hogy a küzdelem bizonyos szakaszában polgári szövetségesekre is szükség van.

„...Aki figyelemmel kísérhette a mai politikai pártok dolgait — mondotta pl. Böhm Vilmos elvtárs, a vasmunkások akkori küldötte a párt 1911. évi kongresszusán —, beleszámítva ide a Justh-pártot is, az nem hiheti, hogy ez a Justh-párt ezt a komoly harcot késhegyig meg fogja vívni és hogy ki is fog tartani az általános választójog mellett... Erőt csak úgy tudunk gyűjteni, ha nem másokkal szövetezünk, ha nem homályosítjuk el az osztályharcelméletet, mert majd nem tudják a perifériákon, hogy hol kezdődik a szociáldemokrata párt és hol a radikális polgári párt. A szociáldemokrata párt menjen tovább a maga útján“...

A kongresszus egy másik küldöttje — dr. Landler, a vasutasok képviselője — ugyancsak élesen szállt szembe a napirend hivatalos előadójával, Garamival és kifejtett felfogásával. „Ezek a pártok — mondotta Landler — mind reakcionáriusok... Felhívni őket a kongresszus határozatából kifolyóan, hogy küzdjenek a választójog érdekében, ez túlságobavivése volna nemcsak a parlamentarizmusnak, hanem túlságos megbecsülése a „népjog igaz barátainak“. Az ilyen „népbarátok“ támogatását egy komoly pártgyűlés nem kérheti“... Landler indítványt is terjesztett elő Garami határozati javaslatának a módosítására. Ugyancsak külön határozati javaslatban akarta leszögezni dr. Hajdu Gyula a pártvezetőség javaslatával szemben való felfogását. Azt akarta kimondatni:

„A pártgyűlés az állítólag radikális polgári pártoknak az általános, titkos választójog érdekében kifejtett tevékenységét elégtelennek tartja, ...őszintének nem látja“...

A nyomdászszervezet egyik küldöttje ugyancsak olyan értelemben szólalt fel: „Nincs szükség arra, hogy mi polgári pártokat felszólítsunk, hogy e küzdelemben bennünket segítsenek...“

Az akkori viszonyok között érthető volt, hogy ilyen szempontok is felmerültek. Nagyobb jelentőségű és messzebbmenő kérdések alkalmával ilyen taktikai nézeteltérésekkel mindig találkozunk és az ilyenfajta kritika vagy a problémáknak más szempontból való megvitatása nem is nevezhető károsnak, csak éppen mutatja, milyen nehézségekkel kell időnként megküzdeni.

Itt-ott kevésbé jóakarató és kevésbé tiszteletreméltó vagy őszinte célzatú ellenvetésekkel is találkozott a pártvezetőség. Rosszindulatú személyeskedés és gyanúsítgatás is akadt néha. Megtörtént, hogy külföldi testvérpártjaink lapjaiban, többek között az akkor híres „Leipziger Volkszeitung“-ban jelentek meg a magyar választójogi küzdelemről olyan cikkek, amelyek arra számítottak, hogy a külföldi elvtársak nem ismerhetik a kérdésnek minden részletét és amelyek bizony már túlmentek a tárgyilagos kritika határán.

Azt hiszem, hogy a beszámoló teljessége kedvéért az évtizedes küzdelmünknek ezeket a részleteit sem volt szabad elhallgatni. Hozzá tartoznak a küzdelem történetének hitelességéhez. Alkalmasak arra, hogy megmutassák, milyen szirtek és zátonyok között folyt időnként ez a nagy harc.

Ezt mutatták az itt-ott felbukkanó aggályoskodások, tépelődések és belső gátlások. Bizonyos, hogy ezek a zökkenők nem mindig szolgálták az ostrom szükséges lendületét, de végül is a harcban ezeken a belső akadályokon is túljutotunk. A történelmi felelősség, amint ezt kimutatni igyekeztem, a reakciós irányzatokat és azoknak szószólóit terhelik. Őket terheli az a jóvátehetetlen hiba, hogy a demokratikus követelményekkel ilyen makacsul szembehelyezkedtek s őket fogja ezért sujtani a történelem ítélete.

A választójogi harc mérlege

Bár az általános, egyenlő, titkos választójog a szociáldemokrata párt legrégibb követelése volt, azért sem mi, sem a munkásmozgalom régebbi nemzedékei nem tartottuk a reformot holmi csodaszernek. Állandóan a harc más eszközeit és fegyvereit is alkalmaztuk a munkások érdekeiért való küzdelmek folyamán. Mégis évtizedeken keresztül az volt a látszat, mintha a választójogi reform volna a szociáldemokrácia kizárólagos követelése és valóban semilyen más követelésért a párt nem áldozott annyi, mint a választójogi reformért. Meg volt róla győződve, hogy a törvényhozás munkájában való részvétel lehetősége azt is lehetővé tenné, hogy a munkáosztály a maga küzdelmeit szilárdabb és szélesebb alapon, magasabb síkon és biztosabb keretek és formák között folytathatja majd. Tömegek és vezetők ösztönösen sejtették, hogy az általános választójog kivívása révén a magyar munkásmozgalom is az evolúció biztosabb révébe juthatna.

De Magyarországon nemcsak a munkáosztálynak lett volna szüksége a választójogra. Az ország helyzete és érdeke talán még inkább indokolta volna a demokrata reform sürgősségét. Azoknak a száma, akiknek Magyarországon joguk volt ahhoz, hogy a politikai közéletben résztvegyenek, olyan kicsiny volt, hogy csak egészen törékeny, gyenge bázist alkothattak az alkotmányos rend megvédelmezésére és fennmaradására. Sokszor és sok helyen idéztük már az erre vonatkozó számadatokat, de ezek a számok annyira tanulságosak és egyben annyira elriasztók, hogy nem is lehet ezekre elég sokszor rámutatni. Közismert, hogy az első világháború előtti Magyarországon több mint négymillió olyan férfi volt, aki a 20-ik életévét meghaladta. De ezek

közül csak körülbelül egymilliónak volt választójoga és az egymillió közül alig volt harmincöt- vagy negyvenezer munkásválasztó. Szóval minden száz választó közül legfeljebb ha három munkás járulhatott a szavazóurnák elé. De nemcsak a munkások rétege volt teljesen jogtalan, mert még a földbirtokosok közül is több mint a fele a választójogból ki volt zárva. A körülbelül negyedmilliónyi önálló iparos közül pedig csak 88 ezernek volt választójoga, a 82 ezer kereskedő közül pedig alig a fele volt választójogosult... Ilyen szűkmarkúan mérték a nagy urak Magyarországon a jogot. Éppen ezért magyar vonatkozásban még nagyobb mértékben indokolt volt az a megállapítás, amire Austerlitz elvtárs az osztrák választójogi küzdelmek folyamán emlékeztetett, amikor egy alkalommal azt írta:

„Az általános választójog annyira a polgári állami rend gyümölcse, hogy az állam számára való szükségessége kétségtelenebb, semmint a proletárság számára való haszna... A szociáldemokrácia taktikai mesterműve a tulajdonképeni ellenfelek, a nagybirtokosok elszigetelése volt, akiknek széjjelválasztása a polgári pártoktól és szembeállításuk a polgárságnak mint osztálynak igazi szükségleteivel, nem jelentett kevesebbet, mint a kiváltságok gyökerében való megtámadását.“

Amikor a választójogi küzdelem mérlegéről beszélünk, megállapíthatjuk, hogy ezt a taktikai eredményt a küzdelmek utolsó éveiben a magyarországi szociáldemokrata párt is ki tudta vívni...

Csak hogy a régi Osztrák-Magyar Monarchia különös és furcsa alakulat volt. Furcsaságai és értelmetlenségei közé többek között az is tartozott, hogy I. Ferenc József osztrák császár például szükségesnek tartott és helyeselt valamit, de ugyanezt I. Ferenc József a magyar király nem tudta megérteni vagy elfogadtatni... A demokrata választójogot az osztrák császár Ausztriában sürgősen besegítette a törvénykönyvbe, de Magyarországon ugyanaz a férfiú megengedte, hogy a választójog ügyét évtizedeken keresztül elodázzák és elposványosítsák.

Láttuk, hogy a dinasztia majdnem tíz esztendőn keresztül passzív módon nézte, hogy legsajátabb katonai követelése fölött az uralmon lévő magyar parlamenti pártok csereberét folytathassanak. Mégsem volt elég elhatározottsága ahhoz, hogy a csunya vásárt szétzavarja és a gordiusi csomót a demokrata választójog kardjával kettévágja. A

dinasztia nem tudta, melyiket szeresse: a hadsereget, vagy a feudális urak előjogait, vagy a magyar népet. Az utóbbival szemben nyilván mégis leginkább csak kacérkodni óhajtott, de igaz az is, hogy Magyarországon a választójogi küzdelem sikertelenségének legmélyebb oka abban volt, hogy a magyar dolgozó néptömegek elitje, a magyar szervezett munkásság sokkal gyengébb volt, mint például a szervezett munkásság Ausztriában. Az erők mennyiségének ez a különbözete okozta, hogy I. Ferenc József magyar király nem úgy döntött a választójog dolgában, mint Ferenc József osztrák császár... Érdekes történelmi tény ez és jó és hasznos tanulsága van nemcsak a múlt, de a jövő szempontjából is. A demokrata reform sorsának ez a különbözősége Magyarországon és Ausztriában jól mutatja, mikor és milyen körülmények között várhat az ország népe az illető ország uralkodójától valamit... A habsburgi birodalom szempontjából pedig ugyancsak világos az a tanulság, hogy sokkal jobban járt volna a dinasztia is, ha Austerlitz fentebb idézett szavainak igazságát jobban megszívlelte volna.

Klasszikusan szép és tanulságos sorokat írt erről Kunfi a „Szocializmus“-ban, amikor 1912 május 23-ika után nyilvánvalóvá vált, hogy a választójog dolgában a király már nem ragaszkodik egykori ígéretéhez, hanem rábízta e nagy kérdésnek a sorsát Tisza Istvánra és társaira.

„...Egyik eszközünk volt a királlyal szemben — írta Kunfi —, de csak egyik és nem az egyetlen, hogy a király addig ne kapjon katonát, amíg mi nem kapunk választójogot. Ezt az eszközt most kiütötték kezünkől és már visszhangzik az egész ország, minden város attól a kiáltástól, ami annak a helyére lépett: „Éljen a köztársaság!“... Kiütötték azt a fegyvert a kezünkől, de oly áron, amelyet mi, ha az ő helyükben volnánk, sokallanánk. A király megkapja tán a katonáit, de csak a jogrend teljes megrendülése árán“...

Ez is a magyar választójogi küzdelmeknek egyik pontja.

*

Évtizedek múltak el az itt vázolt események óta, amikor egy alkalommal a parlamentben felfigyeltem Kállay Miklós egyik felszólalására. Kállay akkor még a Gömbös Gyula mögött ülő kormánypártnak volt egyik elsősorokban lévő oszlopa. A vita éppen a demokrata választójog körül folyt, amikor is Kállay azzal az eredeti kijelentésével lepte

meg a parlament hallgatóságát, hogy szerinte már a szervezett munkásság sem híve a demokráciának... Kállaynak ezt a kijelentését olyan súlyosnak és indokolatlannak tartottam, hogy még odakünn a parlamenti folyosón is próbáltam őt felfogásának helytelenségéről meggyőzni. A kérdésre vonatkozó pártirodalmat is eljuttattam akkor Kállay kezéhez, mert nagy súlyt helyeztem arra, hogy meggyőzzem őt, hogy a szociáldemokrácia változatlanul ragaszkodik a demokrácia elveihez és módszereihez; de Kállay és az ő barátai nyilván arra céloztak, hogy az utóbbi évtizedekben különböző országokban, de még Magyarországon is voltak olyan történelmi események, amelyek azt látszottak igazolni, hogy bizonyos történelmi pillanatokban a munkásosztály nem riad vissza attól, hogy harcában a demokráciával ellentétesnek látszó módszereket is alkalmazzon. Kétségtelen, hogy ilyen helyzetek is előfordultak. De vajjon gondolt-e Kállay, politikai barátaival együtt azokra a különös okokra, amelyek a munkásosztályt harcainak fejlődése vonalán rákényszerítették ezekre a történelmi kerülő- vagy mellékutakra?... Mert rendkívül érdekes volna éppen ezeknek a kényszerítő okoknak a felmutatása. Például gondolt-e Kállay a cári Oroszországban lefolyt politikai küzdelmekre és azoknak az okaira olyan összefüggésben, mint amilyenben ezt a kérdést egy előbbi fejezetben érintettem?

Ezzel az érdekes fejlődéssel kapcsolatban emlékszem Kautskynak egyik fontos megállapítására. Kautsky ugyanis az 1905-ös első orosz forradalom bukása után, vagyis a magyar választójogi harcok első nagy fellobbanása idején azt írta, hogy ezekből a harcokból mintha az az elszomorító és lesújtó tanulság kínálkoznék, hogy ott, ahol a burzsoázia a demokrata választójogot még meg nem valósította, ott ezt a reformot ezután már csak maga a munkásosztály tudja majd a polgárság ellenállásának leküzdésével, tisztán a maga szervezett erejével kiharcolni. Ez azért lesz így — írja Kautsky —, mert a burzsoázia végkép megijedt, megriadt a szervezett munkásosztály felfelé való törekvésétől és most már semmi áron sem hajlandó arra, hogy politikai hatalmát megossza a munkásosztállyal...

Valóban, a magyarországi választójogi küzdelem igazolni látszik Kautskynak ezt a felismerését, legfeljebb még azt is hozzátehetjük, hogy a magyar burzsoázia és főképpen a politikai hatalmat birtokoló többi társadalmi réteg inkább kész a saját osztálya demokrata jogairól is lemondani, csak-

hogya ne legyen kénytelen a jogokat a munkásosztályra is kiterjeszteni. A munkásság minden kísérlete és törekvése évtizedeken át, sajnos, hasztalannak bizonyult. Az uralkodó osztályt nem sikerült demokrataellenes magatartásából ki-mozdítani. A helyzetet nálunk az a körülmény is kompli-kálta, hogy a politikai főhatalmat nem is a polgárság, ha-nem a feudális arisztokrata és nagybirtokos réteg és a dzsentrí középrétege gyakorolta, politikai előjogaikat ezek az osztályok keményebben védelmezték, mint a világ bár-mely más országában. Amikor átlapozom a jelentéseket, amelyeket a választójogi küzdelem részleteiről évről-évre a pártgyűlés elé terjesztettem, egy cseppet sem csodálkozom azon, mennyi elkeseredettség, politikai csalódottság halmo-zódott fel a magyar munkásosztály lelkében e küzdelmes évtizedek alatt.

Politikai előjogaik birtokában ezek az urak azt sem voltak hajlandók belátni, hogy a demokratikusan átalakí-tott és a nép erejével alátámasztott parlament adott eset-ben az ő védelmüket is jelentheti, akár az uralkodóházzal, akár más külső hatalommal szemben. Végül azután a privi-légiumos parlament és az ú. n. alkotmány korhadt gerendái ő alattuk is beszakadtak. Amikor 1905 novemberében Fabri-cius ezredes egy század katona igénybevételével az akkori koalíció vezéreit és párthíveit a parlamentből kiparancsolta, akkor ennek inkább csak szimbolikus jelentősége volt. De hét esztendővel később Tisza István gróf egy Pavlik nevű rendőrfelügyelővel dobatta ki Justhékat a parlament-ből. Akkor ez a szomorú tény már annak a bizonyítéka volt, hogy ahol nincs demokrácia, ott a parlament jogai fölött is úrrá lesz a nyers erőszak. És Pavlik bevonulása után né-hány nappal az egyik képviselő már revolverét vette segít-ségül Tisza politikai ténykedései ellen. S milyen jellemző, hogy ezt az illető képviselőt, Kovács Gyula nevezetűt, az esküdtszék akkor egyszerűen felmentette. Akkor azt írtam pártgyűlési jelentésemben az ország közvéleményének ilyen megnyilatkozására célozva: „Talán még Oroszország kor-mányfőfői is okulnának az ilyen állapotokon...”

A magyar államférfiak, sajnos, nem okultak.

Mi szociáldemokraták a dolgoknak ezt a szomorú fejlő-dését már régen megjósoltuk és a következményektől is óva intettünk. Egyik pártgyűlési jelentésemben idéztem a Népszavának egyik régi jóslatát, amelyet még 1898-ban írt

meg, az akkori függetlenségi párt maradi politikáját megbélyegezve és ostromozva:

„Általános választó jog vagy abszolútizmus; így áll ma a kérdés Magyarországon, ide fejlődött a helyzet. Ide kellett, hogy fejlődjék, mert világos volt, hogy az a hatalmi érdek, mely akadály nélkül kedvére toporzékolhatott éveken át a nép legelemibb, de legszentebb jogainak virágos kertjében, mely kedvére gázolhatta le a népszabadságok vérel áztatott földjének legszebb virágait, az a hatalom nem fog megállni a kiváltságosok üvegházai előtt sem, ha útjába állanak...”

Százsor is igazunk volt, amikor évtizedeken keresztül a demokrata átalakulásért harcolva azt hirdettük, hogy nem szabad az ország sorsát a társadalom egyik szűk rétegének kényuraságára rábízni. Igazunk volt, amikor azt hirdettük, hogy az ország, a nemzet csak akkor menthető meg, ha a társadalom legszélesebb rétege, a dolgozók tömege alkotja és védelmezi politikai intézményének és életének szilárd alapját. Nagy hiba és bűn volt a demokrata átalakítás ügyét ráhagyni egy-két politikai kiskirályra, Tisza István vagy Andrássy Gyula diktátorkodó hajlamaira. Hiszen már 1911-ben kénytelen volt a radikalizmussal igazán nem vádolható és minden magyar kormány megbízható németnyelvű szócsöve, a „Pester Lloyd” megírni:

„Az egész országban alig van a választójog általánosításának nagyobb ellenzője, mint Tisza István... Pedig mindenkit át kell hatnia annak a tudatnak, hogy ennek a problémának lehető leggyorsabb megoldását mesterséges úton immár nem lehet elodáztatni.”

Pedig mégis elodázták...

Mérhetetlen hibát követtek el, akik ez időkben úgy irányították a függetlenségi 48-as párt politikáját, hogy a Kossuth név viselőjét, Kossuth Ferencet, „a nagy Kossuth kicsiny fiát...” állították a dolgozó tömegek követeléseivel szembe, akik ellen harcoltak első sorába. Ezt akkoriban már olyanok is megmondották, akik nem tartoztak a mi táborunkba:

„Elvesztünk és elveszett akármiféle biztosítékokkal a magyarság és a magyar állameszme ügye, — mondották akkor már a polgári pártokhoz tartozók közül is — ha a magyar nép, s a magyar nemzetiségek előtt az uralkodóház áll a felszabadulás, a teljes jogok ígérője és megadója gyanánt, a magyar nemzeti törekvés pedig, mint a felszabadulás és megváltás gátja és akadálya mered eléjük...”

Nagy bűn és hiba volt a demokrata reformok szent ügyét Khuen-Héderváry-féle bécsi udvari beamterekre bízni, akik úgy gondolták, hogy ezt a problémát a Balkánon szerzett és alkalmazott politikai módszerek segítségével lehet megoldani. Még ma is a fülemben zúg az az 1910-ben, vagy 1911-ben elhangzott Khuen-féle cinikus kijelentés, hogy „a választójogot pedig nyugodtabb idők érlelő hatásának kell kitenni...” Emlékszem, hogy felháborodásomban úgy álltam bosszút, hogy megkértem Bíró Mihály elvtársat, az európaihírű plakát- és politikai karikatúrarajzólót, rajzolja meg egy plakáton Khuen grófot úgy, hogy körülötte lobogó lángok között ég a parlament és Európa, Khuen pedig frakkban, klakkban, nagyúri gesztussal, de cinikusan mosolygó ábrázattal a választójogot „nyugodtabb idők érlelő hatására” bízza... Emlékszem, milyen nagy-szerű agitációs hatása volt Bíró e plakátjának, mint különben sok mesteri és művészi alkotásának.

Nagy bűn volt esztendőkön át engedni és nézni keresztbefont karokkal, hogy gyűlik és fűlik a szervezett munkások elkeseredése, hogy halmozódik a lelkekben a mellőzés érzése és haragja. Sokkal bölcsebb dolog lett volna, idejében engedményeket tenni, semmint bevárni, hogy a tömegek haragja és elkeseredése olyan méretekben robbanjon ki, mint ahogy ez későbbi válságos pillanatokban bekövetkezett.

*

Egy évtizeden keresztül Magyarországon a választójogi reform volt a politika uralkodó kérdése. Minden más kérdést igyekeztünk a politikai napirendről leszorítani, vagy minden más kérdéssel szemben a reform elsőbbségét igyekeztünk szembeállítani. Elfogadtuk Lassallenak taktikai tanácsát, hogy érzéketlennek, süketnek és vaknak kell lenni minden iránt, ami nem függ össze a választójoggal.

Nem hallgattam el azt sem, hogy még a mi sorainkban is voltak, akik az erőfeszítések mértékét és tempóját is sokallták. Ha figyelembe vesszük, mennyi áldozatot hozott e küzdelemben a magyar szervezett munkásság, ha figyelembe vesszük, mennyit áldozott munkával és pénzzel, egyezek és szervezetek mennyi mártíriumot vállaltak, akkor még azon sem lehet csodálkozni, hogy átmenetileg a fáradtság jelei is megmutatkoztak. Viszont még a harcos évtized végén is voltak pillanatok, mint pl. 1913-ban, amikor úgy látszott, hogy végső döntés elé jutottunk, akkor a magyar

szervezett munkásság még a legmesszebbmenő áldozatokra is hajlandó lett volna. Egyik rendkívüli pártgyűlésünkön a politikai tömegsztrájk kérdésével foglalkoztunk és hajlandók lettünk volna erre az egy kártyára mindent feltenni. De 1913-ban erre az elszánt, végső lépésre akkor már nagyon érdekes okokból nem került sor. Elsősorban saját polgári szövetségeseink, Justhék tanácsoltak el bennünket ettől a lépéstől, mert ők maguk nem tartották saját erejüket kielégítőnek. Viszont a becsületes kereskedő módjára politikai váltót adtak nekünk, amellyel arra kötelezték magukat, hogy bármilyen körülmények között is, de a parlamentben csak a becsületes választójogi reformot fogják elfogadni... Ugyanakkor pedig már a külpolitikai helyzet is olyan kedvezőtlennek alakult, hogy a belpolitikai erőviszonyokat teljesen átalakította. Az évtized elején az első orosz forradalom gyors bukása hervasztotta el a demokrata ígéretek vetését; 1913-ban pedig már a külpolitikai válságküzöbén és a Balkán-válság forgatagának kellős közepén állt az Osztrák-Magyar Monarchia.

E nevezetes évtized folyamán az ipari munkások szervezetei a harc folytán nem gyengültek, ellenkezőleg, megerősödtek; de ez a megerősödés mégis csak az ipari munkásságra korlátozódott. A mezőgazdasági munkásság, a falvak népe nem bírta ezt a harci tempót tartani. A magyar föld urai, mint említettem, a mezőgazdasági munkásságnak az 1900-as évek elején történt első nagyobb megmozdulását a lehető legnagyobb brutalitással legázolták. Szervezkedési hálózatunkban ez a vonalszakasz, sajnos, kiépítetlen maradt... Ez a magyarországi munkásmozgalomnak deficitese tétele... Mindaddig, amíg a küzdelmekben a mezőgazdasági munkásság is nem áll az ipari munkások oldalán, addig a magyar munkásmozgalom csak félkarú óriás marad. Az az érzésem, hogy e téren csak az ország és különösen a mezőgazdasági termelés erős industrializálódása fog majd segíteni és változtatni.

Még ebben a nehéz helyzetben is szépen hangzott a reményteljes biztatás, amikor az egyik pártgyűlésen Kunfi, Dehmel-nek, a nagy német lírikusnak gyönyörű szavait idézte:

„Hogy szabadok lehessünk, mint az éneklő madárcák, más sem kell ehhez, csak idő, csak idő!...”

Az elnyomott osztályok viszont joggal türelmetlenek. A történelmi fejlődés menete olyan, hogy vannak korszak-

kok, amikor nyilván alig lehet mást tenni, mint egy helyben állni és várni. Ilyen korszakok fellelhetők minden ország munkásmozgalmában is. De arra is találunk példát, hogy ilyen kényszerű történelmi szünetek veszedelmesek, mert egyrészt a munkásosztályt lemarasztalják a szükséges fejlődés útjáról, másrészt a visszafojtott energiák később kihatnak a harcosabb történelmi korszak küzdelmeinek az alakulására és tempójára. Nyilván ilyesmi történt Magyarországon 1918 végén és 1919 tavaszán...

Ezek a történelmi tapasztalatok szerintem arra alkalmasak, hogy még nagyobb és erélyesebb küzdelemre serkentsenek a demokrata jogok és szabadságok kivívásáért. Addig pedig, amíg a demokráciának az általános választójog a legalkalmasabb kifejezési módja és formája, addig a választójogért kell szüntelenül harcolni. Mindaddig, míg ezt a jogot ki nem vívtuk, az érte való küzdelem is aktuális marad.

Senki sem tagadhatja, hogy az általános választójoggal egyesek is, sőt a tömegek is visszaéltek; de vajjon az általános választójog az egyetlen olyan vívmánya, intézménye vagy rendszere-e a társadalomnak, amellyel szemben vagy amelynek segítségével visszaéléseket követnek el? Vajjon nem követnek-e el visszaélést pl. az írással vagy a nyomtatott betűvel is? Mégis, egyes bolond embereket kivéve, kinek jutna eszébe követelni az írás vagy nyomtatás betiltását?

Aki a nyomtatott betűvel visszaél, azt természetesen megbüntetik. De akik a választójog ellen követték el a visszaéléseket az állam alkotmányára és törvényeire fel esküdtött tisztviselők, bírák, előkelő politikusok, sőt nagy polgári pártok is segítették és előmozdították... Hatalomra segítették azokat, akik ezekben a visszaélésekben bűnösök voltak... Ami a szervezett munkásságot illeti, az mindenütt becsülettel helytállt a választójogért. A szervezett munkások sehol szavazatukat el nem adták, sem egyénenként, sem mint pártok nem vonultak át a demokrácia életére törő fasiszták pártjaiba.

A demokrata választójogot tehát minden áron ki kell küzdeni és minden áron meg kell védelmezni azokkal szemben, akik e jognak bármilyen formában vagy köntösben való ellenségei. El kell végre ismernünk, hogy a választójogban jut kifejezésre az egyes egyénnek az az állampolgári szuverénitása, amely nélkül a polgár az államnak vagy

társadalomnak nem részese, hanem csak rabszolgája. Különben is az erre való törekvés szinte a természeti törvény elemi erejével nyilvánul meg minden országban és minden emberi közösségben. Magyarországon is így volt, így van és így lesz a jövőben is. Legjobban bizonyítja ezt, hogy amikor 1913-ban Tisza István a maga választójogi diktátumát brutális erőszak alkalmazásával éppen hogy tető alá hozta, rövid négy esztendő múltán, az első világháború kelles közepén, a választójogért való harc már újra foglalkoztatta az országot. További három év múlva egy ellenforradalmi kormány volt kénytelen még radikálisabb választójogi reformot életbe léptetni. Ezt követően pedig később a Bethlen-kormány, majd pedig Gömbös és Darányi kormányai kényszerültek arra, hogy a reform kérdésével újra és újra foglalkozzanak és a probléma máig is napirenden maradt.*

Nyugvópontra ez a nagy kérdés csak akkor jut majd, ha a demokrácia igazi hívei kivívják és végleg biztosítják a népnek elévülhetetlen jogát, amelyért a magyar osztálytudatos szervezett munkásság egész nagy történelmi korszakon keresztül harcolt és nem sajnálta érte a mártíromságig menő áldozatokat.

---

* Ezeket a sorokat 1944-ben, vagyis a deportációba való elhurcoltásom előtt írtam. (B. M.)

A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A baseli harangok

A választójogi küzdelemről szóló fejezetben már utaltam rá, milyen végzetesen befolyásolta és bonyolította ezt a küzdelmet a külpolitikai helyzetnek időnkénti alakulása, illetve fokenkénti romlása. 1990-től kezdve, amikor ez a harc nagyobb lendülettel elindult, a külpolitikai helyzet is romlani kezdett már és mondhatni, végig a belpolitikai korszaknak másfél évtizedén az első világháború kitöréséig, az európai feszültség állandóan, szinte félelmetes módon fokozódott. 1904-ben az orosz-japán háború már jelezte, hogy a nagy megrázkódtatás egész Európa helyzetére ki fog hatni. Alig fejeződött be az orosz-japán háború, máris megkezdődött a veszedelmes versengés a vilmosi Németország, Franciaország és Anglia között, egyelőre csendes, kulisszamögötti harcokban, később nyílt diplomáciai konfliktusok alakjában. Az Osztrák-Magyar Monarchiában pedig 1908-ban Bosznia annexiója már olyan izgalmakat váltott ki a hatalmak koncertjéből, hogy akkor is már csak hajszálon múlt a háborús katasztrófa kirobbanása. És alig múlt el három-négy további esztendő, 1912-ben csakugyan már itt volt a régi tűzfészeknek nevezett Balkán területén a háború.

Aki a II. szocialista Internacionále történetét akár csak nagy vonásokban ismeri, tudja, mennyire foglalkoztatta Európa szocialista pártjait a háborús veszedelem problémája. Az 1889-ben létrejött II. Internacionálénak a háború veszélyével való szembenállása olyan éles volt, hogy össze sem hasonlítható pl. azzal a magatartással, amelyet Marx és Engels a régi I. Internacionále idején tanusított. Itt most csak annyit szeretnék megállapítani, hogy mi szocialisták, akik a II. Internacionáléhoz tartoztunk, állandóan tisztában voltunk azzal, hogy modern háború esetén milyen félelmetes erők készülnek összecsapásra. Világosan láttuk és éreztük, milyen óriási lesz a különbség a régi, majdnem kedélyesnek nevezhető, kicsiny méretű és aránylag primitív

fegyveres felkészültséggel vívott dinasztikus háborúk és a mi napjaink háborúja között. Sejtettük, milyen borzalmas erők fognak felvonulni a mai géptechnika korszakában az új, óriási néphadseregek háborújában. Tudtuk és szinte remegtünk a gondolattól, hogy a modern háború egész Európa, sőt az egész civilizált világ katasztrófájává szélesülhet majd. Mindezen okokból a szociáldemokrata pártok a háborús veszély elleni agitációt és akciót tekintették egyik legfőbb feladatuknak. Erre az agitációra az európai szociáldemokraták minden kínálkozó alkalmat felhasználtak. Az első világháború előtti időben megtartott nemzetközi kongresszusok napirendjén a háború és a béke kérdései voltak mindig a legfőbb kérdések. Még lesz módomban felsorolni, hogy 1889, a II. Internacionále megalakulása óta egyetlen olyan nemzetközi kongresszus nem volt, amely ne foglalt volna legélesebben állást a háborúval szemben. Alapvető és irányadó volt e vonatkozásban különösen az 1907. évi stuttgarti kongresszuson elfogadott híres rezolúció, amelyet az 1910. évi kopenhágai kongresszus ugyan-
csak magáévá tett.

1912-ben a Balkán-háború következtében a háborús veszedelem egész Európa szempontjából olyan félelmetessé vált, hogy azonnali rendkívüli állásfoglalásra volt szükség és olyan nemzetközi tüntetésről kellett gondoskodni, amely hatásában alkalmas arra, hogy újra felrázza Európa közvéleményét és munkásosztályát. Ezek az okok készítették a II. Internacionále végrehajtóbizottságát arra, hogy 1912 november 24-re rendkívüli nemzetközi szocialista kongresszust hívjon össze. A kongresszus színhelye Basel városa volt Svájcban. Azóta is sok kongresszuson és nemzetközi összefüvetelen vehettem részt, de ami külső lefolyását és a kongresszuson uralkodó hangulatot illeti, impozánsabb és megrendítőbb összefüvetelre egyáltalán nem emlékszem. Weltner, aki egy időben szintén a végrehajtóbizottságnak és a baseli kongresszus magyar delegációjának tagja volt, emlékirataiban ezt írja a baseli összefüvetelről:

„1900 óta a világháború kitöréséig majdnem minden kongresszuson résztvettem, nagyon sok tüntető tömegfelvonulást láttam, de annyira szívemarkoló és felejthetetlen egyik sem volt, mint az a tüntető felvonulás, amelyen a kongresszus küldöttei a baseli elvtársak tízezreitől kísérve vonultak a Münsterbe, Basel legnagyobb és legszebb templomába... Amikor a menet eleje a székesegyház elé ért, meg-

kondultak a harangok és a tömeg harangzúgástól kísérvé vonult be a székesegyházba“...

A megrendülés és a lelkesedés, amely Weltner szavai-
ból árad, csakugyan eltöltötte valamennyi résztvevő
szívét. Alig is találhatók szavak, amelyekkel ezeket az akkori
nagyyszerű érzéseket méltóan ki lehetne fejezni. Itt van a
kezemben egy-két látképes levelezőlap, amit akkoriban fele-
ségemhez írtam haza a kongresszus színhelyéről. Azt írom
az egyik lapon:

„Szépségesebb, történelmibb pillanatokat még soha nem
éltem át... A túloldali kép mutatja a templomot, amelybe
vagy 15.000-en vonultunk, miközben a főbb, útvonalakon
forradalmi dalok hangjai zúgtak és ugyanakkor zúgtak a
Münster harangjai, amibe már belevegyült a Münster hatal-
mas nagy orgonájának a bűgása... A menetben magunkkal
vitt egyesületi és piros zászlókat a templomba is bevitték,
ezeket a templomi szószék előtt lerakták és csakhamar fel-
bukkantak a szószéken Jaurès, Kair Hardie, a franciák és
az angolok képviselőitében, ott állt az oroszlánsőrényű, ősz-
hajú svájci Hermann Greulich, a bolgár Sakasoff, dr. Adler
Viktor és a többiek... S hatalmas hangjuk máris felváltja
az orgona áhítatos, panaszos hangjait“...

Egy másik lapon, amelyen a kongresszus második nap-
járól, november 25-ről számolok be néhány sorban, azt
írtam: „Gyönyörű, a paroxizmusig fejlődött lelkesedés köze-
pette fejeződött be a kongresszus“...

De néhány levelezőlapomból az is kiderült, hogy az ott-
honi, egyre rosszabb irányban alakuló helyzet miatt oda-
kinn egyetlen pillanatig sem volt nyugtunk. A november
24-ről keltezett lapomon ezt az utóiratot olvasom:

„Otthonról komoly mozgósítási hírek jutottak ide hoz-
zánk. A lapok háborús hírei nagyon csunyak, nem tetszik
az ügy“...

Ugyanerről a napról még egy feljegyzésem fekszik előt-
tem, ugyancsak az otthoni helyzetre vonatkozik, azt írtam
haza:

„A vasárnapi tattersalli összeütközés olyan megdöbbe-
nést keltett idekűnn a kongresszuson, hogy rögtön tiltakozó
határozatot hoztak, anélkül, hogy mi a kongresszus tagjai
közül erre bárkit is felkértünk volna“...

A magyar kormányzat, sajnos, mindig gondoskodott
rőla, hogy az európai közvélemény nem egészen rokonszen-
ves figyelmét magára terelhesse...

A baseli kongresszus felejthetetlen és fenséges jeleneit akarom itt még egy-két sorban lerögzíteni.

Nemcsak érzéseinkben rendített meg az a fogadtatás, amelyben a baseli híres székesegyház hatósága részesítette tüntetésünket, amikor megkongattatta a város összes harangjait, orgonaszóval fogadta a belépő óriási tömeget, és amikor megengedte, hogy a tüntetők a magukkal hozott piros forradalmi zászlók százait odahelyezzék a kórus elé... Az egyházi hatóságnak ez a gesztusa lenyűgöző volt. Bámultuk a politikai elgondolásnak ezt a nagyszerűségét. Az egyházi hatóság ezzel teljesen belekapcsolódott a hatalmas szocialista és forradalmi béketüntetésbe. Taktikusabban és okosabban ezt semilyen közéleti tényező nem tudta volna megcsinálni... Ez a münsteri emlék különben felidéz bennem egy másik hasonló emléket is. Ugyanis Bebel Ágoston, a német szociáldemokrácia egykori nagynevű vezére, bár szintén ott volt a baseli kongresszuson, de a Münsterben nem szólalt fel, már nagyon beteg és gyenge volt akkoriban, hiszen a rákövetkező esztendőben már meg is halt ugyancsak Svájcban. Amikor 1913-ban résztvettem a temetésén, megint elgondolkozhattam azon, milyen finom politikai érzéke van az egyháznak, legalább is a demokrata Svájcban... Ugyanis Bebelről tudjuk, hogy életében ateista volt, temetésén is hiányzott minden egyházi szertartás, de azért a temetés egész ideje alatt, még akkor is, amikor már a krematóriumban álltunk, ugyancsak zúgtak a zürichi templomok harangjai... Az ilyen magatartás természetesen alkalmas arra, hogy egymás meggyőződése iránt nagy tiszteletet és megbecsülést váltson ki a közélet minden táborában.

Amikor a Münster hatalmas orgonájának akkordjai elhalkultak, a templomi szószékről máris felzúgott Jean Jaurès hatalmas hangja... Jaurès a világ egyik legnagyobb szónoka volt. A Münsterben elmondott beszédének a legmegrendítőbb része rögtönzés volt... Schiller „Harang” című költeményéből idézett Jaurès német szavakat és sorokat. Az alkalomnak megfelelően idézte és magyarázta beszédében a híres „Vivos Voco” idézet nagyszerű értelmét... A háború szörnyű veszedelme ellen hívta Jaurès az élőket és idézte a halottakat... Beszédének francia részét a közöttünk álló Kunfi Zsigmond magyarázta nekünk, de őt sem tudtuk megérteni, mert ő is sirt és zokogott Jaurès beszéde alatt...

A templomban elhangzott szónoklatokat nem hallgathattam végig, mert a kongresszus végrehajtó bizottságának megbízásából más kongresszusi delegátusokkal együtt a templom előtti térségen felállított tribünökről kellett német nyelven referálnom azok számára, akik a templomból kiszorultak.

A gyűlés alatt angol, francia és német nyelven nyomtatott kiáltványokat osztogattak ezer és ezer példányban. A kiáltvány alap gondolata az volt, hogy a kizsákmányolás és tömeggyilkolás kapitalista világával szemben a békének és a népek testvérisülésének proletárvilágát kell szembeállítani... Ilyen szellemben beszéltünk a templom előtt tartott gyűléseken is.

A kiáltvány, bár hangja nagyon éles volt, az egyes kongresszusi küldötteket nem elégitette ki. Emlékszem, a kongresszus első napjának délelőttjén nagy vita folyt erről a végrehajtó bizottságban. A küldöttek egy része, ezek közül Luxemburg Róza, valamilyen nagyobb cselekedetnek a bejelentését, általános sztrájkot vagy ilyesmit követeltek a kongresszustól. Luxemburg azt mondta a bizottságban, hogy a kiáltvány csak egy nagybőbfajta vezércikk... A mindig szellemes és helytálló Adler Viktor is csak annyit tudott felelni a harcoss asszonynak, hogy a jó vezércikk is valami...

A háborús veszély megakadályozása és elhárítása, amint erre még majd rátérek, mindig azon sorskérdések közé tartozott, amelyek felmerülésénél éreztük, hogy a szocialista munkásmozgalomnak szinte emberfeletti erőkre volna szüksége, hogy igazi eredményeket tudjon a világpolitikában elérni. A háborúhoz csak a kapitalizmus testén keresztül lehet hozzájutni. Amikor a szocialista mozgalom a háború véres fűriája ellen akar küzdeni, akkor természetesen ránehezedik a kapitalista termelési rend anarchiájának és hatalmának minden súlya. A dilemma nyilván abban van, hogy a háború és a kapitalizmus csak együtt győzhetők le. S amíg a proletárság a kapitalizmus jármát nyögi, addig nyilván a háború véres forgatagából sem tud kiszabadulni. Ilyen körülmények között a baseli harangok zúgása is csak felejthetetlenül méltóságteljes demonstráció és fenségesen szép szimbólum maradt. Bármilyen megható és megindító módon idézték és hívták a Münster harangjai és orgonájának sípjai az élőket és holtakat, a közeledő vihart mégsem tudták elűzni. Mindössze néhány havi, kétesztendei

halasztás jutott még a megriasztott európai emberiségnek, de 1914-ben már rátört a pusztító fergeteg. Közben az európai szocialisták még hatalmasabb tüntetésre készültek. 1914 augusztus utolsó hetében Bécsben akarták megtartani a nemzetközi szocialista kongresszust, de a háborúnak véres vihara már július végén zúdult rá a világra.

Az 1914-re tervezett bécsi kongresszusra óriási előkészületek folytak egész Európában. Mi magyar szocialisták földrajzi fekvésünk kedvező körülményeit is jól ki akartuk használni. Olyan agitációra készültünk, amelynek bizonyára nagy hatása lett volna. Azon fáradoztunk, hogy lehozzuk Budapestre az Internacionálé legnevesebb képviselőit és szónokait, mindenekelőtt természetesen Jaurès jövetelét akartuk biztosítani. Hogy ennek a fáradozásnak mi lett a vége, azt az alábbi levél mutatja, melyet, mint a történelmi időknek egyik tragikusan érdekes dokumentumát, meg tudtam őrizni. Papp Ferenc nevű elvtársunk, aki akkor párizsi levelezőnk volt, írta a levelet 1914 július 27-én. A levélnek ez a szövege:

„Párizs, 1914 július 27. Tisztelt Buchinger Elvtárs! Jaurès elvtárral nem volt módomban személyesen beszélni. Felkerestem Dubreuilh párttitkár elvtársat, hogy felkérjem arra, hogy az Ön által említett ügyben beszéljen Jaurès elvtárral. Dubreuilh megígérte, hogy még ma este beszél Jaurèsszel, de megjegyezte, hogy bár határozott szándékuk volt Budapestre utazni, a háborús szelek miatt sem tőle, sem Jaurès elvtárstól határozott választ egyelőre nem várhatunk. (Ezt a történetek után mindnyájan sejthettük.)

A nemzetközi iroda levelét megmutatták, melyben az iroda tagjai szerdán, július 29-én tartandó ülésre egybehívatnak, mely ülésen arról fognak határozni, hogy Ausztria-Magyarország ostromállapotba helyezése miatt hol tartsák meg a nemzetközi kongresszust. A levélben Bernt és Baselt említik. Jaurès elvtárs részére átadtam az Ön által említett ügyben egy levelet is.

Végül Dubreuilh elvtárral abban állapodtunk meg, hogy a nemzetközi iroda ülése után csütörtökön ismét felkeresem, amikor majd véglegesen megállapíthatják, hogy hol lesz a kongresszus és aszerint megkapja Ön is a megfelelő választ. Csütörtökön megírom az értesülést. (A szervezett munkásság ma este háborúellenes tüntetéseket rendez a Boulevardokon, holnap pedig nagygyűlés lesz Párizsban.) Elvtársi üdvözlettel: Papp Ferenc.“

Amikorra a postás Papp Ferenc elvtárs e levelét nekem kézbesítette, Jean Jaurès már halott volt... Megölte egy nyomorult tébolyodottnak, vagy hitvány bérgyilkosnak a golyója...

Kimondhatatlan szomorúságot érzek még ma is, ha viszsza-gondolok, milyen dermedten, szinte kövémeredve álltam e napon a Conti-utca sarkán annak a szerencsétlen órának a pillanataiban, amikor az ujságárusok a megdöbbenően szomorú szenzációt világgá kürtölték...

A dolgoknak ilyen borzalmas fordulatával az 1914 augusztus 23–29-re tervezett bécsi nemzetközi szocialista kongresszus sorsa is megpecsételődött. A kongresszus eredeti meghívóján az állt, hogy a munkanélküliség és a drágaság rendkívül aktuális kérdései után a kongresszus „Az imperializmus és a döntőbíráóság” ügyét tárgyalja majd. De július 31-iki keltezéssel már megjött Brüsszelből az értesítés, amely így szólt:

„A csatlakozott pártok titkáraihoz! Tisztelt Elvtársak! A nemzetközi szocialista iroda július 9-iki ülése a német elvtársak javaslata és a francia delegátusok hozzájárulása alapján elhatározta, hogy a Bécsben megtartani szándékoltn nemzetközi kongresszust sürgősen Párizsba hívja össze. Az augusztus 23-ára tervezett megnyitás keltét megváltoztattuk, a kongresszust augusztus 9-én és a következő napokon tartjuk meg, a napirendet pedig akként változtatjuk meg, hogy első pontján „A háború és a proletárság” kérdését tárgyaljuk... A végrehajtóbizottság nevében Emile Vanderwelde, Eduard Anseele, Louis Bertrand, Camille Huysmanns titkár.”

De az események már szédületes tempóban rohantak. Másnapi, vagyis augusztus 1-i keltezéssel Huysmanns titkár újabb értesítést küldött, mely szerint: „A bekövetkezett eseményekre való tekintettel a Párizsban tervezett kongresszust elhalasztották.”

Ez a körlevél már csak október 21-én jutott el hozzám... A felszínes látszat szerint az európai proletárságba belefojtották a szót és hangját teljesen elnémították. A valóság szerint azonban a világ szervezett munkásságának a háború elleni tiltakozása egyetlen pillanatig sem szünetelt és alább dokumentumokat is fel tudok sorolni arra vonatkozóan, hogy a szocialista Internacionále, főként pedig annak háborúellenes szelleme és szándéka élt tovább!...

Szocialista „Vörös könyv“...

Az itt következő sorokban az első világháború idejéből való néhány levélből és a külföldi testvérpártok képviselői által hozzánk juttatott hivatalos közlésekből írok le néhány részletet és fontosabb kivonatot. Azt akarom velük bizonyítani, hogy mialatt Európa politika fórumain a népek egymás elleni gyűlölködése viharzott, a háborús frontokon pedig a legszörnyűbb pusztítás dühöngött, azalatt a világ szocialistái másképp, csakis emberségesen éreztek és szívük ezektől az érzésektől volt eltelve. Bizonyítani akarom, hogy a szocialisták európaszerte, sőt az egész világon testvérüknek érezték az embert, mindenütt a szocialista elvtársat keresték, kezüket nyújtották egymásnak és szívük minden dobbanásával szerették volna elérni, hogy a szörnyű háborús tömeggyilkosságoknak minél előbb vége szakíttassék. Azt akarom ezekkel a közlésekkel bizonyítani, hogy a világ szocialistáinak a háború első óráiban is ez volt a törekvésük, s hogy ez a nemes törekvés voltaképpen a háború négy és fél éve alatt egyetlen percig sem szünetelt.

Az itt közölt írások egynémelyikéből az is kitűnik, hogy a háború nagy katasztrófája szigorú önkritikát és önvizsgálatot, valamint a jövőbe mutató gondolatokat is váltott ki az egyes országok munkáspártjaiból. Becsületes megnyugtatót kerestek, vajjon nem történtek-e mulasztások vagy hibák a mi saját táborunkban, s mit kellene vagy lehetne tenni, hogy az esetleges hibákat vagy mulasztásokat a jövőben ki lehessen küszöbölni. Az iratok megmutatják azt is, hogy az egyes országok szocialistáinak törekvései hogyan csúcsosodtak ki az 1917. évi stockholmi konferencia kísérletében, miként torkollott bele ez az erős igyekezet az 1918. évi januári hatalmas politikai tömegsztrájkokba, majd pedig az 1918 végén bekövetkezett nagy történelmi eseményekbe.

Az egyes okmányokból, tekintettel a nagy anyaghalomra, csak a fontos és lényeges részeket közlöm és csak annyi magyarázatot fűzök azokhoz, amennyi a történeti összefüggés megértéséhez szükséges.

1.

1914 szeptember 24-én, tehát már a háború második hónapjában Stauning elvtársnak, a későbbi dán miniszterelnöknek levele jutott el hozzám. Mellékletben küldi az

„Angol Szociáldemokrata Párt“ egyik felhívását azzal, hogy a párt súlyt helyez rá, hogy felhívásáról a magyar párt is tudomással bírjon. Az angol „Szociáldemokrata Párt“ csak egy kicsiny frakciója volt a nagy angol munkásmozgalomnak. A felhívásban kifejtik azokat a szempontokat, amelyek őket a Labour Partyval szemben való különállásra kényszerítették... Stauning ezekkel a sorokkal zárja levelét:

„Felhasználom az alkalmat, hogy a dán elvtársak legszívélyesebb üdvözlését közvetítem számukra, s remélem, hogy a borzalmas állapotok, amelyek most Európában uralkodnak, mihamarább megszűnnek majd.“

2.

1914 december havában megérkezik Huysmannsnak, a II. Internacionále titkárának a levele. A levélben közli, hogy sikerült neki az Internacionále irodájának titkárságát Hágába átmenteni. Örömmel állapítja meg, hogy intézkedéseihez már számos pártszervezet helyeslően hozzájárult. Kéri mindazon adatoknak az elküldését, amelyek alkalmasak arra, hogy az Iroda a párt, a munkásmozgalom helyzete, a parlament működése, stb. iránt tájékozódhassék.

(„Tanuvallomás“ című könyvemben a 14-ik oldalon a levélről megemlékeztem, de tévesen írtam, hogy az itt közölt értesítést 1916 januárjában kaptuk meg.)

3.

1914 szeptemberében ismét a dán testvérpárt küld terjedelmesebb tájékoztatót saját országuk helyzetéről, valamint a párt tevékenységéről. Azt írják többek közt:

„A szörnyű háború által előidézett szerencsétlen körülmények sorába tartozik az a mélyen sajnálatos tény is, hogy a proletárság nemzetközi szellemi érintkezése nagymértékben korlátozódott.“

A tájékoztató során azt írják dán elvtársaink:

„Amikor a háború kitört, az volt legfontosabb törekvésünk, hogy országunk kívülmaradjon a háborús zavarokon. Úgy gondoltuk, hogy ezzel az igyekezetünkkel nemcsak a nemzetközi szocializmus szellemében cselekszünk, hanem hazánk érdekeit is így tudjuk legjobban szolgálni. Kicsiny ország vagyunk, nem érdekünk a háború, de fennáll annak a veszélye, mert ilyen a földrajzi fekvésünk, a vízi utak, amelyek az Északi-tengerből vezetnek a Keleti-tengerbe...

A háború kitörése előtt nagy alkotmányjogi kérdések, a választójog, stb. körül folytak küzdelmeink... Nagy értéket jelent az ország szempontjából, hogy a háború kitörése pillanatában radikális irányú kormány állt az ország élén. Ennek a kormánynak békeakarata ugyanolyan komoly, mint a mienk, s minthogy ez a kormány a jelenlegi körülmények között csak a mi parlamenti frakciónk segítségével tarthatja fenn magát, tehát nagyobb a törvényhozásra való befolyásunk. Azt határoztuk, mindent megteszünk, hogy ez a kormány tarthassa magát és ezért a kormány katonai természetű javaslataihoz is hozzájárultunk. A teher mintegy tízmillió koronára rúg... Legfőbb törekvésünk, hogy a háborús válság idején megvédelmezzük a munkás-ság erkölcsi és fizikai erejét. Tudjuk, hogy az Internacionále megnyilatkozásának lehetősége és ideje még nem érkezett el, de az a szándékunk, hogy segítsünk az egyes országok munkásosztályainak szellemi érintkezését előmozdítani... A háború kitörését nem is lehet eléggé sajnálni, de emlékeztetni kell rá, hogy valamennyi országban az elvtársak az utolsó pillanatig a háború megakadályozására törekedtek... Minden gondolatunk a munkásosztály egyesítésére irányul, hiszen minden hazafias szóáradat ellenére a kapitalista kizsákmányolást a háború után is fenn akarják tartani. A mielőbbi egyesülés szándéka vezetett bennünket, amikor ezt a tájékoztatásunkat angol, francia és német nyelven közreadtuk...”

4.

1914 szeptember havában az amerikai proletárság hangja is eljutott hozzánk.

Csikágóból jött a levél szeptember 24-én, az amerikai „Socialist Party“ végrehajtóbizottságától. Az aláírók egyike Victor L. Berger, aki egy időben az amerikai parlamentnek is tagja volt. Azt javasolják, hívassék össze azonnal a nemzetközi szocialista kongresszusnak speciális békekongresszusa. Felteszik, hogy Belgiumban ez az összejövétel nem volna megtartható, ezért Washingtonot ajánlják és azt írják:

„Amennyiben az összejövétel színhelyéül Washingtont választanák, az Amerikai Szocialista Párt örömmel hajlandó arra, hogy minden ország jogosult delegátusának úti költségét és egyéb szükséges kiadásait fedezze...”

„Az Amerikai Egyesült Államok szocialistái — így szól

továbbá a levél — legmélyebb rokonszenvüket küldik és testvéri jobbjukat nyújtják a háborúban szenvedő európai munkásságnak. Nem akarnak a testvérpártok magatartása fölött ítélni, tudják, hogy ezek a jelenlegi ipari, politikai és militarista rendszer áldozataivá váltak... Apellálunk hozzátok a szocializmus nevében! Az 1907. évi stuttgarti kongresszus határozata arra kötelez, hogy mindent megtegyünk a háború megakadályozására, vagy mielőbbi megszüntetésére. Az európai háborús országok szocialistái hűséggel és hőiesen dolgoztak a határozat első részének szellemében, de a kapitalista militarizmus erősebbnek bizonyult, mint a szocialista testvériség ifjú szelleme...”

5.

Ugyancsak 1914 december havában egy másik amerikai szocialista szervezet, a „Socialist Labour Party of America” részéről is érkezett felhívás Newyorkból.

Ez az amerikai szervezet az előbbinél radikálisabb irányzatot képvisel, felhívásában arra hivatkozik, hogy: „A proletárság nemzetközi szolidaritásából kifolyólag ebben a nagyon nehéz és gyászos órában szükségesnek és kötelességüknek tartják, hogy összeköttetést keressenek a különböző országok testvérpártjaival...”

A nagy csapás okait kutatják és megállapítják, hogy: „Az európai szocialista pártok bármily sikerrel tevékenykedtek a napi feladatok területén, elmulasztották, hogy a szocializmus bizonyos alapelveit figyelembe vegyék és ez is egyik oka, hogy ilyen helyzettel, mint amilyen a mostani, nem tudtak szembeszállni.”

Szívük vágya olyan bensőséges és őszinte, — mondják a levélben — mint bármely más testvérpárté, de úgy látják, hogy a nacionalizmus az európai munkásság ellen suhintott ostornak bizonyult. A kicsinyes, jelentéktelen reformocskákön túlmenően többe kellene foglalkozni az ipari munka szervezetének kiépítésével. Utálnak arra is, hogy politikai tekintetben Európa mennyire elmaradt Amerikával szemben. Európában megmaradt még nagyrészen a feudalizmus, ami lehetlenné tette, hogy a munkásosztály a szociális forradalom és a szocialista végcélok felé irányítsa teljes figyelmét... Másrészt Európában a szocialista elvek propagálása olyan időpontban kezdődött, amikor a szocializmus kivívása még lehetetlen volt. Hivatkoznak Marx ismert megállapítására, mely szerint: „Az iparilag előrehaladt-

tabb ország megmutatja a kevésbé előrehaladottnak jövőjét...“ Remélik a lesújtott nemzetközi mozgalomnak nagyobb, bölesebb és biztosítottabb alapon való mielőbbi fel-támasztását.

6.

Egy hang a mélységből: ennek nevezhetném ezt az alábbi levelet, amely, nem tudom, milyen körülményes á-lutakon jutott el hozzám 1915 február 2-án. Írója Demjén Lajos nevű elvtársunk, aki a háború előtt a Népszava keze-lője volt Párizsban. Levelét a Pireneusok egyik francia fogolytáborából írja. Az aláírás: „L. Demjén prisonnier civil, Garançon, Hautes Pyrénées, France“...

Demjén elvtárs elpanaszolja borzalmas helyzetét, meg-írja, most szállítják őket valahova másfelé, egy elhagyott kolostorba, vagy hová és ebben az ügyben kéri segítsé-gemet...

Közbenjárásomról és annak a sorsáról szól az itt követ-kező levél, amelyet 1915 március 6-án kaptam a svájci testvérpárt titkárságától. A levelet azért közlöm alább szó-szerint, mert rendkívül mély bepillantást enged egyes elv-társaknak és az egyes országok szocialista pártjainak ak-kori gondolkodásába és politikai magatartásába.

Kedves Buchinger elvtárs! A maga levelének tar-talma olyan volt, hogy nem tudtam magam rászánni arra, hogy saját felelősségemre kérjem fel Sembat és Guesde francia minisztereket pártunk nevében arra, hogy Demjén elvtárs érdekében közbenjárjanak. Mi sváj-ciak az elvtársaknak a francia kormányban való rész-vételét ugyanúgy ítéljük meg, mint a német és az osztrák elvtársak magatartását az ő országuk kormá-nyaival szemben. A magunk részéről nem szeretnők tehát ezt a statusquot szentesíteni és ezeknek az elvtár-saknak kormányhatósági minőségben való segítségét igénybe venni... A német párt Huysmannsszal szemben ugyanilyen álláspontra helyezkedett, nincs tehát okunk arra, hogy mi a magunkét megváltoztassuk. Természe-tesen szívesen hajlandók vagyunk arra, hogy közvetí-tőül szolgáljunk, s amennyiben Ön ezt célszerűnek gon-dolja, írjon egy levelet Sembat részére, amelyet szíve-sen eljuttatunk hozzá. Reméljük, hogy álláspontunkat megérti és nem tekinti a szolidaritás és a humanitás

megsértésének. Önre bízunk, hogy Sembat elvtársat megkérje a dologra, de azt hisszük, hogy ő ezáltal kellemtelen helyzetbe jutna. Talán segíthetnénk Demjén elvtársan azzal, ha helyzetének megkönnyítése céljából bizonyos pénzösszeget bocsátanánk rendelkezésére. Hiszen ezek sorsában osztozik és ezirányú felvilágosítás alapján talán ő maga is belátja majd, hogy nem volna helyes, ha a párt ebben a rendkívüli helyzetben az egyik vagy a másik elvtárs érdekében fellépne. Amennyiben Sembathoz fordulna valaki, akkor természetesen csak mint miniszterhez fordulhat hozzá, mert csak ezen hatalma alapján tudna Demjén elvtárs helyzetén könnyíteni. De Sembat bizonyára mint a kormány képviselője végeredményben aggodalommal nézi majd a dolog következményeit, mert élénken elképzeljük, gondosan vigyázz arra, hogy polgári kollégáival szemben függetlenségét megőrizhesse.

Amennyiben nem osztaná felfogásunkat, arra kérjük, hogy azt nyíltan közölje velünk. Demjén elvtársnak lehetővé vált, hogy illegális úton küldjön Önnek néhány sort, ezeket idemellékelten küldjük. Ismételjük, szívesen hajlandók vagyunk arra, hogy a közvetítést az ügyben vállaljuk és várjuk az Ön értesítését.

Maradtunk szívélyes elvtársi üdvözléssel a svájci szociáldemokrata párt megbízásából:

Zürich, 1915 március 6-án

Fritz Platten, titkár.

Demjén elvtárs helyzetén a svájci elvtársak körülményeskedése ellenére is sikerült valahogy segítenünk. A vele való levelezést a háború végéig fenn tudtam tartani. Ami pedig a svájci testvérpárt magatartását illeti, arról még lesz szó.

Megjegyzem, hogy a háború következtében külföldön bajbajutott és segítségünkre szoruló elvtársak ügyében a háború egész ideje alatt mindenfajta közbenjárásra volt szükség. 1915 februárjában Ausztriából értesítettek bennünket, hogy a szerb szocialisták egyik legismertebb vezetője, dr. Topalovics Zsivko elvtárs magyar hadifogságba jutott és valahogy segíteni kellene rajta. Kikutattuk, hogy egy vasmegyei táborban van és a lehetőség szerint segítettünk is rajta. Ugyancsak a szerb szocialisták egy másik vezetője,

Katzlerovics elvtárs, aki a szerb országgyűlésnek is tagja volt és a háború kitörése idején Lapcsevicscsel együtt ott hősiesség magatartást tanúsított, a hadi kitélek megszavazását is megtagadta, kénytelen volt külföldre menekülni. Az ő ügyében is, valamint otthonmaradt családja érdekében minden tőlünk telhetőt megtettünk.

7.

Rövid sóhajtás a frontról: 1915 május havában a magyar munkásmozgalom egyik ismert, még ma is élő funkcionáriusától kaptam tábori lapot. Egy-két magántermesztű kérése volt, majd pedig ezeket írta:

„Közeledik a tizedik hónap és a német szocialisták még mindig nem mozognak, kivéve Liebknechtet a porosz képviselőházban. De ez még nem az!“...

Eltársunk sok mindenről nem volt tájékozott, de fájdalmas sóhajtása érthető volt.

8.

1915 szeptember 13. Stauning elvtárstól érkezett újra terjedelmesebb írás. Arról értesít, hogy a svéd, norvég és dán testvérpártok képviselői közös bizottságot létesítettek. Legfőbb kívánságuk és céljuk — írja Stauning —, hogy valamennyi ország szocialista pártja készüljön fel arra, hogy részt vegyen a jövőendő béketárgyaláson...

Közli velünk, hogy 1915 februárjában Londonban összejövetelt tartottak Anglia, Franciaország, Belgium és Oroszország szocialista pártjainak képviselői... A lapok híradásai szerint az értekezlet az Internacionále feltámasztását, a titkos diplomácia megszüntetését, valamint a municiós ipar és a militarizmus külön érdekeivel való szembeállást követelte... Ugyancsak közli Stauning, hogy már 1914 szeptember havában együtt voltak értekezleten Olaszország és Svájc szocialistái, 1915 április havában pedig német, osztrák és magyar szocialisták tartottak értekezletet. (Utóbbi összejövetelről, amelyen pártunk megbízásából Garai, Kunfi és én vettünk részt, „Tanuvallomás“ című könyvemben is megemlékeztem.)

Végül azt írja Stauning, hogy a fentemlített bizottság foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan és mikor volna lehetséges az egyes országok különböző összejövetelei helyett egy egységes szocialista konferenciát rendezni...

9.

Emlékezetes, hogy 1915. év folyamán az ellenzéki, úgynevezett baloldali szocialista csoportok, amelyek az egyes országok testvérpártjai kebelében alakultak, Zimmerwaldban (Svájc) ugyancsak összejövetelt tartottak. Ezen az értekezleten Lenin és néhány svájci emigránstársa is résztvett. Ez a zimmerwaldi csoport „Berni szocialista bizottság“ néven együttmaradt; de az évekkel később megtartott berni szocialista konferencián ez a csoport nem vett részt.

A zimmerwaldi konferenciával kapcsolatban 1915 december végén a svájci testvérpárttól kaptunk tájékoztató levelet, amelyben az ő magatartását írja körül. E levél szerint a párt 1915 novemberben kongresszust tartott, amelyen 330 szavazattal 51 szó ellenében határozatilag kimondja, hogy a zimmerwaldi konferencia határozatait „ideális vonatkozásban helyesli, anyagilag is hajlandó keresztülvitelüket támogatni“, de nem volna kapható arra, hogy pártszakadási törekvéseket segítsen elő az egyes országokban...

A pártnak meggyőződése, hogy a proletárság küzdelmeinek alapelvei nem szektárius elzárkózottságban, hanem esakis az általános munkásmozgalom széles alapján érvényesíthetők. A proletárság szocialista Internacionáléját is csak ezen az alapon lehet újra felépíteni...

A párt tisztában van azzal, hogy az osztályharc nem pusztán elmélet, hanem létformája és ténye a polgári kapitalista társadalomnak. Ennek folytán a proletárság harca a szörnyű világháború zavarai és eltévelyedései dacára sem fog megszűnni, ellenkezően a háború után erősebben felújul és a munkásosztály egyesítésére vezet majd...

10.

Az előbb említett „Berni bizottság“ értesítőjének 1915 november 27-én megjelent számában közölték a németországi szociáldemokrata pártnak mind a zimmerwaldi kezdeményezésre, mind a háborúra vonatkozó egyik hivatalos nyilatkozatát. Ez a nyilatkozat 1915 október 2-án kelt és többek között így szól:

„...Mint a németországi szociáldemokrata párt illetékes képviselői ismételtén és kifejezetten emlékeztetünk rá, hogy: 1. A német pártban teljesen egységes a békeakarát. 2. A német párt vezetősége megtett minden tőle telhetőt és a jövőben is megtesz mindent a mielőbbi béke elérése érde-

kében. 3. A német szociáldemokrata párt vezetőségének ezeket a törekvéseit a külföldön eddig, sajnos, csak kevésbé viszonzották. 4. Természetes, hogy a testvérpártokkal való tárgyalás csak az illető pártvezetőség feladata lehet... Német elvtársaknak úgynevezett nemzetközi értekezleteken való egyéni részvétele csak arra alkalmas, hogy a barátságos összeköttetés létesítését még inkább megnehezítse, mert azt a látszatot keltene, mintha a német pártban csak egy elenyésző kisebbség volna a béke híve. Pedig ennek az ellenkezője igaz; mert az illetékes fórumok az egész párt nevében békevágyuknak és mindenféle anneksziós terv ellen való állásfoglalásuknak ismételt és nyíltan kifejezést adtak...

„Az elvtársak meg lehetnek róla győződve, hogy a pártvezetőség semmit sem mulaszt el, hogy a proletárság érdekeit legjobb meggyőződése szerint figyelembe vegye, amennyire ezt a háborús viszonyok lehetővé teszik. A pártvezetőség nehéz feladatát annál inkább tudja majd teljesíteni, mennél zártabban sorakoznak melléje és mennél határozottabban utasítják vissza az illetéktelenek tanácsadásait“...

11.

Feleségemhez címzett látképes levelezőlap, 1916 január 14-iki dátummal. Garami aláírása is rajta van. A levelezőlap kis német falusi templomot és vasúti állomásépület-félt ábrázol. Löhne in Westfahlen: ez a neve a kis községnek, ahonnan írtam, határállomás Németország és Hollandia között. Azt írom, hogy nagyon mulatságos kalandunk emléke köt ehhez a kis állomáshoz, s hogy a kalandot otthon majd részletesebben elbeszélem. Közben „Tanuvallomás“ című könyvemben már megírtam, milyen furcsa úti élményeink voltak, amikor Garami és én Hágába mentünk. Ezen a kis állomáson addig és annyiszor vizsgálgatták poggyásunkat, meztelenre vetkőztettek bennünket, hogy közben két csatlakozó vonat is elindult az orrunk előtt. Akárhogy is sürgettük a körülöttünk szorgoskodó hivatalnok urakat, mindig a lehető legkedélyesebben arról biztosítottak bennünket, hogy „kapunk még majd vonatot máskor is“. Az állomáson ott rostokoltunk reggeltől estig, hiába... Az a körülmény azonban, hogy mi magyar szocialisták ezt az utat már 1916 első napjaiban megtettük csak azért, hogy megkeressük valahol a szocialista Internacionálét, mutatja,

milyen erős volt a vágy a magyar pártban, hogy az európai országok szocialistáival együtt lehessünk és szocialista szelvényben dolgozhassunk... Könyvemben megírtam azt is, hogy ez az utazás akkor szinte külpolitikai eseménynek számított, mert a Wolff-féle hivatalos távirati ügynökség külön is megemlékezett kettőnk útjáról.

12.

Résztvettünk 1916 július 2-án Bécsben egy értekezleten, amelyen ott voltak a németországi szociáldemokrata párt képviselőiben többek között Ebert, a későbbi német köztársaság elnöke, Müller Hermann, később birodalmi kancellár, az osztrák elvtársak részéről pedig dr. Adler Viktor, dr. Adler Frigyes, dr. Renner Károly, későbbi osztrák kancellár, valamint Seitz Károly, „a vörös Bécs“ híres polgármestere. A magyar pártot Garami és én képviseltük.

Az értekezleten Renner a hágai döntőbírárság intézményéről beszélt. Az öreg Adler rámutatott a nemzetközi megállapodások viszonylagos értéktelenségére. Müller kissé túlzottnak mondotta azt a dicséretet, amelyet mi magyarok Vandervelde iránt juttattunk kifejezésre azért, mert az Internaiconale feltámasztásán fáradozott. Ebert azt bizonyította, hogy ők is állandóan azon fáradoznak, hogy az európai szocialisták összejövetele mielőbb létrejöhessen. A vita nagyobb részét Lengyelország problémája foglalta le. Ebert azt fejtegette, hogy ez a kérdés náluk odahaza még nem tisztázódott... Adler Frigyes arra utalt, hogy az úgynevezett „antant-szocialisták“ Lengyelországgal kapcsolatban „egyesítés“-ről beszélnek, nem pedig „felszabadítás“-ról... Az öreg Adler azt fejtegette, hogy ebben a kérdésben a háború előtti állapot visszaállítása ma már képtelenség volna, de szerinte mégis a legfontosabb követelés a háború befejezése...

13.

1916 szeptember 26-án dr. Adler Frigyes közli velem, hogy a nemzetközi szocialista irodához küldött levelünk a „Newyorker Volkszeitung“ amerikai szocialista lap augusztus 24-iki számában is megjelent...

14.

Egyszerű proletár példátlanul finom politikai ösztöne és megérzése szól a tábori levelezőlapból, amelyet 1917 január 13-án, az orosz forradalom kitörése előtt két hónappal írt

hozzám az egyik katonai kórházból egykori szaktársam, aki évekig dolgozott németországi üzemekben:

„Nagy élvezettel olvastam a német szocialista képviselő munkaközösségének (a függetleneknek) konferenciájáról szóló tudósítást és Kautskyék kiáltványát. Nem tudom, hogy vagyok vele, de még mindig valami nagy reménység él bennem azíránt, hogy a béke ügyében még ennek a hónapnak a végén történni fog valami“...

Másfél hónappal később már itt volt az orosz forradalom...

15.

1917 január 17-én Skaret Ferdinánd elvtárs, az osztrák testvérpárt titkára válaszolt egyik levelemre. Ezt a levelet alább közlöm, mert történeti jelentőségű dokumentuma és döntő bizonyítéka annak a ténynek, hogy az európai szocialista pártok voltaképpen már hónapokkal az orosz forradalom előtt azon fáradoztak, hogy a béke érdekében erőteljes, közös békeakciót indíthassanak. Ez a levél annak a bizonyítéka, hogy tehát a stockholmi akció terve is már az orosz forradalom kitörése előtt indult jelentőséges útjára.

„Kedves Buchinger Barátom! Folyó hó 15-éről kelt, Huysmanns elvtárs levelére vonatkozó érdeklődésedre válaszolva, a tervezett összejövetel célját egészen világosan látom. A hágai végrehajtó bizottság nyilván arra törekszik, hogy mindenekelőtt kísérletet tegyen az angol és a francia elvtársakkal való összejövetel irányában. Az az igyekezet látszik a dolgok mögött, hogy végre az Irodának egy teljes ülését készíthessék elő.

Hogy az összejövetelre, amelyről még nem tudni, vajjon sikerül-e, Brantingot (a későbbi svéd miniszterelnök) is meghívták, akiről ismeretes, hogy antantbarát érzelmű, ezt nyilván csak azért tették, hogy jobban érvényesüljön az ő személyes befolyása az angolokra és a franciákra.

Ami bennünket illet, egyelőre azt hiszem, nincs más teendőnk, mint hogy a konferenciát tudomásul vegyük és várjuk az eredményt. Szívélyes üdvözlettel, Bécs, 1917 január 17-én. F. Skaret titkár.“

16.

Haubrich József, a forradalmi Budapest egykori városparancsnoka a „Keleti harcér“ről írja 1917 február 15-én: „A „Szocializmus“ első számát megkaptam, amiért ez

úton mondok köszönetet. Igazán jólesik tudni, hogy vannak odahaza elvtársak, akik arra törekszenek, hogy a mi helyzetünket tűrhetőbbé tegyék... Nincs jobb büfelejtő, mint egy jó olvasmány.“

17.

1917 március 23. Knaller Győző későbbi országgyűlési képviselő tábori levelezőlapjának néhány sora:

„Itt most csend van... Úgy látszik, az oroszoknak belső zavaraikkal elég bajuk van... A bejelentett offenzíva nyilván elmarad... Bár a naptár szerint itt volna a tavasz, szigorú telünk van... Mi ujság az otthoni mozgalemban?“...

18.

Cirillbetűs, hektográfon sokszorosított orosznyelvű tábori ujságot küldtek be hozzám. „Továrisok“ megszólítású felhívásukat betűzőm ki a lapból. Az egyik hír moszkvai keltezésű, 1917 március 16-ról szól. A lapot magyar katonák osztogatták az oroszok között...

Idáig tehát eljutottak az események s ettől fogva már rohamosabbá vált a tempó!

19.

Az orosz forradalom kitörése utáni napokban Bécsben zajlott le az első nagy tömegmanifesztáció, amelyen a háború alatt résztvehettem. A favoriteni kerület munkásotthonának nagytermében folyt le az a rendkívül impozáns és érdekes nagygyűlés. Dr. Adler Viktor volt az előadó. Az osztrák szocialisták nagynevű vezére ezúttal alapos leszámolást rendezett azokkal az urakkal, akik a háború első két éve alatt irányították az Osztrák-Magyar Monarchia sorsát... A népek kimerültek — állapította meg Adler — és minden nép le fog számolni szerencsétlenségének okozóival. Am ne legyünk farizeusok, mi sem tettünk meg mindent a katasztrófa elhárítására... Nem tehattünk mást, mint hogy védekezzünk a belső nyomor és a külső ellenség ellen, mert még a háborúnál is rosszabb a legyőzetés... A tűz most kiégett, Európa kivérzett... Ausztria most már azt mondja, hogy nem akar hódítani s mi majd szavánál fogjuk. Formákon nem múlhat a dolog, mi pedig, a „győztes“ központi hatalmak népei tüntetően kiáltsuk oda amazoknak, hogy üdvözljük őket, diplomataink felé pedig kiáltsuk, hogy elég volt!...

Beszélt azután arról, hogy a Wilson-féle ajánlat talán komoly, éppen ez okból azt javasolja, hogy a gyűlés táviratilag üdvözlje Wilsont...

Adler után én beszéltem a gyűlésen hasonló szellemben. Utánam újból Adler szólalt fel és nagy melegséggel emlékezett meg a magyar szervezett munkásságról. Arra hívott fel minket magyarokat, hogy végezzük el politikai számadásunkat a nagy Tiszával, mint ahogy ők az ők kicsiny Tiszájukkal akarják kiegyenlíteni a számlát. Most azonban — mondotta Adler végül — a béke a fontos és most csakis a békéért kell harcolni...

20.

1917 április 23-án megérkezett Huysmanns Camille, a nemzetközi iroda titkárának meghívója a május 15-én Stockholmban megtartandó nemzetközi szocialista értekezletre. Napirendjének egyetlen pontja: A nemzetközi helyzet megvitatása. A felhívásban arra kéri az Internacionáléhoz csatlakozott testvérpártokat, hogy sürgősen jelentsék be küldötteiket...

21.

1917 május 12-én Seitz elvtárs táviratot küldött Bécsből, közli, hogy ők néhányan már másnap utaznak Stockholmba és jó lenne, ha a magyarok közül is azonnal útnak indulna valaki.

22.

A nemzetiségiek is jelentkeznék... Skaret közli velem, hogy Ausztriából a cseh szeparatista szocialisták és a centralisták is külön-külön küldöttel képviseltetik magukat. S ugyancsak delegátusokat küldenek a szlovének és az olaszok is. Utóiratban közli, hogy Szarajevóból is el akarnának menni Stockholmba... Huysmanns aziránt érdeklődik, mi van a horvátországi küldöttekkel... Idehaza a szlovákok két oldalról is ostromolnak levelekkel és emlékiratokkal a stockholmi értekezlet ügyében. Pozsonyból Lehoczky az ottani szlovák bizottság nevében követeli, hogy ők is küldhessenek külön delegátust. Csaderna Ágoston pedig — akiről a nemzetiségekről szóló fejezetben már megemlékeztem — többoldalas memorandumot intéz a pártvezetőséghez, felsorolva a magyarországi szlovákok nemzeti programját, amelyet Stockholmban is tárgyaltatni kívánnak... Kísérő levelében

azt írja: „Egyben értesítem, hogy a magyarországi nemzetiségi munkások kulturális és gazdasági helyzetét ismertető átiratot a cseh, horvát és román testvéreknek is elküldtük“...

Akkor még nem sejtettem, hogy ez a jelentkezés már előjele és előszele az 1918 október végén a nemmagyarajkú elvtársak kiválásával is betetőzött földesuszamlásnak...

1917 május 24-én Stockholmból írom feleségemnek, hogy szerencsés megérkezésünkről sürgönyileg értesítettük a Népszava szerkesztőségét és hogy Stockholmban „az áldott béke ragyogását látni mindenütt... A kenyérjegy ugyan már ide is benyomult, de azt mondják, hogy csak statisztikai ékokból... A külföldiek, persze csak az ú. n. központi hatalmak országaiból valók, már mind megérkeztek“...

24.

A szociáldemokraták magyar küldöttsége 1917 május 24-én érkezett Stockholmba. 27-én, pünkösd vasárnapján hosszabb levelet írtam feleségemnek, többek között:

„...Itt ülünk a Hotel Continental halljában, itt lakik a konferenciára összesereglett külföldiek kilencizedrésze, itt lesi egyik nemzetbeli a szót a másiknak az ajkáról. Mindegyiknek az a reménysége: hátha amaz többet tud és hátha jobban tudja... Ma, 27-én, mostanáig, éjfélig még mindig nincsen hírünk arról, mit határoztak a francia elvtársak... Nem tudjuk, eljönnek-e, csak jó reménységeink vannak. A dolgok rémesen lassan fejlődnek, de azért mennek előre. Az általános nagy konferencia semmi esetre sem lesz meg július 1-e előtt. Az osztrák elvtársak, akik a skandináv bizottsággal már letárgyalták az Ausztriára vonatkozó kérdéseket, az öreg Adler kivételével már haza is utaztak... Mi is úgy tervezzük, hogy a bizottsággal való tárgyalás után megyünk vissza, mert az otthoni politikai fordulat miatt (Tisza István bukása) már tükön ülünk itt“...

25.

A skandináv bizottság az adott viszonyok között azt a leghelyesebbnek látszó módszert követte, hogy az egyes országokból érkező delegációkkal külön-külön azonnal megkezdte az előkészítő tárgyalásokat, hogy az általános konferencia idején az egész anyag már együtt legyen. Előre kidolgozott terjedelmes kérdőíveket terjesztett az egyes

országok küldöttei elé, akik alapos vitában kidolgozták azokat a válaszokat, amelyeket információ céljából a többi országok küldötteivel is közöltek.

A magyar delegációval a skandináv bizottság teljes két napon át tárgyalt, május 29-én és 30-án. Nagyobb összefüggő előadásokban Garami és Kunfi ismertették a magyarországi helyzetet és az ezzel kapcsolatos kérdéseket; én a béke érdekében való akcióról és a szükségesnek mutató szervezeti kérdésekről tartottam hosszabb előadást.

A magyar bizottságnak a stockholmi értekezleten elfoglalt álláspontjáról a „Tanuvallomás“-ban: a 36-ik oldalon és folytatólagosan nagyjában beszámoltam. Itt megfelelőnek tartom, hogy a válasz teljes szövegét közöljem, amelyet a skandináv bizottság kérdőívére adtunk. Azt hiszem, nem szerénytelenség, ha állítom, hogy az írás, amely a stockholmi magyar delegáció együttes munkája volt, klasszikusan történelmi okirat. Híven megmutatja, milyen tiszta elvi és magasrendű szocialista szempontok vezették a magyar szocialistákat az európai történelemnek egyik legválóságosabb időszakában és hosszú időre kiható történelmi korszaknak döntő napjaiban...

Az eddig még nyomtatásban sehol meg nem jelent stockholmi válaszirát teljes szövege a következő:

I.

„A nemzetközi szociáldemokrácia általános alapelveinek teljesen megfelelő békének a következő alapelveket kellene megvalósítania:

1. Az összes népeknek a nemzetek ligájában való egyesülése, amely a nemzetközi leszerelést kérésztülviszi, amely minden viszályt kötelező választott bíróságok döntése alá bocsát és az olyan állammal szemben, amely a nemzetközi népjogokat megsérti, a nemzetek szövetségének közös erejével szembeszáll.

2. Semmiféle annekszió. A vitás területi kérdéseknek a népek önrendelkezési joga alapján való megoldása.

3. Semmiféle hadisarc. A gazdasági fejlődésnek egyforma szabadsága valamennyi nép számára, minden gazdasági háborúnak az elkerülése.

Csakis ilyen béke volna igazán demokratikus békének nevezhető és csak ilyen béke teremthet demokratikus világot.

II.

Ilyen demokratikus béke nem érhető el a két imperialista hatalmi csoport valamelyikének győzelme által. Az egyik vagy a másik imperializmus győzelme a népek önrendelkezési jogát nem valósítaná meg, hanem erőszakot tenne rajta.

Ha pl. Olaszország teljes győzelmet tudna aratni Ausztria-Magyarország fölött, akkor kétségtelen, hogy nemcsak Ausztriának olasz, de nagy szláv területeit is anektálná, anélkül, hogy ezen területek népességének akaratát figyelembe venné. Viszont ha Ausztria-Magyarország aratna Olaszország fölött teljes győzelmet, akkor nemcsak a saját területén lévő olaszoktól tagadná meg az önrendelkezési jogot, hanem anélkül, hogy az illető területek népességét megkérdezné, valószínűleg még olasz határterületeket is anektálna, hogy stratégiai határait megjavítsa. Mindkét eset avval járna, hogy a népek önrendelkezési jogát nem ismerik el.

Ugyanígy Franciaország és Németország között. Ha a francia imperializmus győzne, akkor nemcsak Elzász-Lotharingiát, de valószínűleg a Rajna-vidék tősgyökeres német részeit is anektálná. Viszont ha a Német birodalom győzne teljesen, akkor nemcsak Elzász-Lotharingiát tartaná meg, hanem az ottani népek akarata ellenére anektálná a francia Lotharingia érterületeit is. Mindkét eset a népek önrendelkezési jogának megsértését jelentené.

Ha a központi hatalmak aratnának teljes győzelmet, akkor talán proklamálnák Irland, Egyiptom és India önrendelkezési jogát, de nem adnák meg ezt a jogot azoknak a népeknek, amelyek fölött ők gyakorolnak uralmat. Viszont ha az ántánt győzne, akkor talán proklamálná a lengyelek, a litvánok és észtek önrendelkezési jogát, de megtagadná Irland, Egyiptom és India népeitől.

Az imperializmus egyetlen hatalmi csoportjának győzelme sem valósíthatja meg tehát a demokratikus rendet.

III.

De a kapitalista kormányok által megkötött ú. n. megegyezései béke sem valósíthatja meg teljesen a nemzetközi szociáldemokrácia alapelveit, mert ilyen megegyezései béke sem jelent mást, mint a középhatalmak és az ántánt

imperialista csoportjainak kompromisszumát. Tartalmát nem a demokrácia alapelvei, hanem a kapitalista kormányok hatalmi viszonyai szabnák meg. Legjobb esetben nem jelentene újabb igazságtalanságot, de a régi igazságtalanságot meghagyná.

A háború tehát egyáltalán nem eszköz arra, hogy a világ demokratikus rendje megteremtődjék. A háború befejezése akár az egyik vagy a másik párt győzelme, akár kompromisszum révén, a kapitalista kormányok által megkötött béke semmiféle esetben nem jelentheti a nemzetközi szociáldemokrácia eszményeinek a megvalósítását. A világnak a népek önrendelkezési joga alapján való demokratikus újjáalakítása csak akkor lesz lehetséges, ha valamennyi országban a proletárság meghódítja a politikai hatalmat. Ez az újjáalakulás nem lesz a kapitalista kormányok békekötésének eredménye, hanem az osztályharc eredménye a szociális forradalom által.

Azonban a számtalan sebből vérző népek nem folytathatják a háborút addig, amíg a proletárság a hatalmat mindenütt magához ragadhatná. A népeknek a mielőbbi békére van szükségük. Nem követelhetnek tehát olyan békét, amely a nemzetközi szociáldemokrácia alapelveit teljesen megvalósítja, hanem arra kell szorítaniok a kormányokat, hogy mielőbb békét kössenek, még akkor is, ha e békének, amely az ezidőszerinti hatalmi viszonyok alapján lehetséges, a tartalma messze mögötte maradna a nemzetközi szociáldemokrácia követeléseinek és a népek önrendelkezési jogát semmiképpen sem valósítaná meg.

IV.

Amíg a proletárság az egyes országokban a politikai hatalmat meg nem hódította, addig a háború vagy győztes béke útján fejezhető be, amelyet a győztes fél a másiknak diktál, vagy megegyezéssel béke által, amely a két fél követelései között létrejött kompromisszumot jelent. Véleményünk szerint a nemzetközi szociáldemokrácia minden erejével a kompromisszumos, a megegyezéssel béke követelése mellé kell hogy álljon, noha ez a megegyezéssel béke sem a demokratikus ideálok megvalósítását jelenti. A háború folytatása helyett a mielőbbi megegyezéssel békét kell követelnünk a következő okokból:

1. A megegyezései béke már ma is lehetséges. Viszont a háborút még évekig kellene folytatnunk, ha a békét a háborús felek valamelyikének győzelme útján akarják elérni. Azok a borzalmas áldozatok, amelyeket valamennyi ország proletársága szenved, óriási módon megnövekednének.

2. A győzelmes béke a megvert félnél a bosszú érzelmeit hagyná meg, ami újabb háborúknak válna okozójává. A megegyezései béke a népek közeledését megkönnyítené és a tartósság biztosítékát jelentené.

3. A győzelmes béke a győztes országokban a militarizmus és az imperializmus tekintélyét elősegítené és ezáltal megnéhezítené ezen országok demokratizálását. Ellenben a megegyezései béke, amely a két fél közül egyik számára sem eredményezné hatalmának jelentékeny megnövekedését, valamennyi népet meggyőzné arról, hogy a háború, amelyet a kapitalista kormányok okoztak, a népeknek csak mérhetetlen áldozatot jelentett, de rájuk semmi haszonnal nem járt, ezért valamennyi országban hatalmasan erősítené a demokratikus, a pacifista és szocialista tendenciákat. Ez a hatás különösen akkor lesz nagyon erős, ha a kormányok a nemzetközi szociáldemokrácia nyomása alatt kénytelenek lesznek arra, hogy a megegyezései békére határozzák el magukat. Ha sikerül a szociáldemokráciának, hogy akciójával a kormányokat a tárgyaló asztalokhoz hozza, akkor a népek benne látják azt, aki meghozta a békét, aki a háború nyomorúságától és a háborús áldozatoktól szabadította meg őket. A szocializmus ezzel az új hívek és harcosok millióit szerzi meg. A nemzetközi szociáldemokrácia nyomása alatt megkötött megegyezései béke tehát minden országban a proletárságnak a burzsoázia feletti győzelmét fogja jelenteni, a szocializmusnak a kapitalizmus fölött való győzelmét fogja közelebb hozni.

Ezen okokból azt hisszük, hogy a szociáldemokrácia nem állíthat fel olyan békeköveteléseket, amelyek csak az egyik vagy másik háborús félnek teljes győzelme árán volnának elérhetők, amelyek megvalósulása tehát csak a háború meghosszabbítása árán volna megszerezhető és amelyek csak a győzelmes béke keretében volnának lehetségesek. Ellenkezőleg azt hiszük, hogy a nemzetközi szociáldemokráciának az a legfontosabb feladata, hogy a kormányokat minden erejével mielőbbi békekötésre szorítsa, amely a jelenlegi hatalmi viszonyok szerint csak megegyezései béke lehet.

V.

Ezen alapelvekből folyik álláspontunk az önök memorandumának egyes követeléseivel szemben.

Teljesen egyetértünk a nemzetek ligájáról, a népek gazdasági viszonyáról és a szociális követelésekről való felfogásával. Ami az utóbbi pontot illeti, teljesen csatlakozunk a berni és a leedsi szakszervezeti értekezletek követeléseéhez.

Ausztria-Magyarországnak autonóm nemzetek föderációjává való átalakulásának a követelése teljesen megfelel a mi saját követelésünknek is. Ugyanígy támogatjuk a Balkán-félszigetre vonatkozó követeléseket is. Ugyancsak elutasítjuk a központi hatalmaknak az Oroszországtól elválasztott határnépeken elkövetett annekszióját is.

Önökkel együtt követeljük Belgium helyreállítását és kártalanítását is. Ami azt a kérdést illeti, hogy ki viselje ezen kártalanítás költségeit, nem tartjuk ezt a kérdést döntőnek. A háborúnak rengeteg áldozatait, nemcsak pénzben és javakban, de mindenekelőtt emberi életben meghozott áldozatait tekintve, elutasítjuk magunktól a háborúnak valamelyes financiaális okokból való meghosszabbítását és azt hisszük, hogy abban a kérdésben, milyen részben járuljanak hozzá az egyes államok az elpusztított kis országok helyreállításához, kompromisszumot kell kötni.

Ami Elzász-Lotharingiára, Olaszországra, Lengyelországra, Törökországra és a tropikus gyarmatokra vonatkozó követeléseket illeti, elvben egyetértünk azzal, hogy egy tökéletes demokratikus béke, olyan béke, amely a nemzetközi szociáldemokrácia alapelveinek megfelelően, ezeket a kérdéseket is a népek önrendelkezésének szellemében kell, hogy megoldja. De nem áztatjuk magunkat azzal, hogy ezek a követelések az ezidőszerinti hatalmi viszonyok között elérhetők volnának. Minthogy a fenti okokból nem akarjuk a háborút addig folytatni, amíg a népek teljes önrendelkezési joga keresztülvihető volna, minthogy a megegyezési békét már most akarjuk, az a véleményünk, hogy a nemzetközi szociáldemokráciának a megegyezési békére kell törekednie és ezt el kell fogadnia még akkor is, ha ez a béke ezen követeléseinket nem is valósítja meg, vagy csak részben valósítja meg. Ha tehát ezek a követelések netán úgy volnának értelmezendők, hogy a háborút addig kell folytatnunk, amíg e követelések keresztülvihetők, akkor ezt a legnagyobb határozottsággal el kell utasítanunk: nem akarjuk, hogy e követelések a mielőbbi békének akadályai és a

háború meghosszabbításának indokai lehessenek. Ám azon a véleményen vagyunk, hogy a nemzetközi szociáldemokráciának minden befolyásával oda kell törekednie, hogy a békeszerződés ezen területi kérdésekben is a népek önrendelkezési jogát, amennyire csak lehetséges, biztosítsa addig a határig, amíg ez a háború meghosszabbítása nélkül elérhető.

VI.

Amde bármily hasznos lehet annak a megállapítása, milyen alapon tartja a nemzetközi szociáldemokrácia a nemzetek megértését szükségesnek és lehetségesnek, mégsem lehet ez a szociáldemokrácia legfontosabb feladata. Legfontosabb feladatának inkább azt tartjuk, hogy az egyes országokban való erélyes akciójával a kormányokat békére szorítsa. Ha ez az akció az egyes országokban elég erős és hatásos lesz, akkor a kormányok kénytelenek lesznek a tárgyalóasztalhoz ülni, hogy ők maguk találják meg követeléseiknek azt a kompromisszumát, amely a békeszerződésnek tartalma lehet.

A proletárságnak valamennyi országban ilyen akcióra való megszervezése csak az egybehívandó nemzetközi konferenciának a legfontosabb feladata lehet. A konferenciának meg kellene állapodnia bizonyos időpontban, amelyen valamennyi ország mukássága egy időben és egységes terv szerint megkezdje a harcot a békéért. Ezt a harcot egyidejűleg az összes parlamentekben, de a tömegek által tömeggyűlésekben és tömegfelvonulásokban kellene lefolytatni. Meggondolandó, nem volna-e célszerű a proletárságnak a háború befejezésére vonatkozó követelésének azzal is nyomtatékot adni, hogy minden országban május elsejének mintájára egyöntetűen egynapos tüntető sztrájkot rendeznek. Az a meggyőződésünk, hogy ilyen nemzetközi akció sokkal inkább közelebb hozna minket a békéhez, mint a területi vitás kérdések megoldására még oly nagy gonddal kidolgozott tervezetek. Ha minden országban a proletárság nyomása a kormányokat megegyezésre szorítja, akkor ezeknek a területi vitás kérdéseknek a megegyezés szellemében való megoldása a kormányoknak lészen feladata.

Ezért óhajtjuk a nemzetközi szocialista értekezletnek semleges országban való mielőbbi összehívását. Egyetértünk azzal, hogy a londoni konferenciának az emlékirata a stockholmi tanácskozások anyagával együtt legyen a konferencia

vitájának az alapja. Azonban fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy a konferencia elé olyan indítványt terjesszünk, amely a proletárság nemzetközi akciójának a szervezését előzza azért, hogy a kormányokat megegyezéssel békekötésre szorítsuk.

26.

A stockholmi kísérlet idején, mint erre emlékszem, a legtöbb országban, sajnos, a szocialista pártok kebelében már nagyon éles ellentétek álltak fenn. A magyar küldöttség éppen erre való tekintettel állásfoglalásával többek között azt a célt is akarta szolgálni, hogy egy általánosan elfogadható szocialista elvű magatartással a békéért való közös küzdelemben a különböző szocialista frakciók egyesítését elősegítse. Hogy ezt a célt a mi delegációnk meg is közelítette, arra nagyon érdekes bizonyítékot is kaptunk. Ugyanis akkoriban már Ausztriában is e kérdésekben a párt keretén belül nagy ellentétek dúltak. A párt vezetésével és többségével szemben akkor már erős ellenzéki magatartást tanúsított egy kisebbségi csoport, amelynek élén dr. Adler Frigyes állt, aki, mint tudjuk, a háború után az Internacionále élére került s annak majdnem két évtizeden keresztül vezető titkára volt. Ehhez az osztrák kisebbségi csoporthoz az orosz hadifogságból való hazajövele után Bauer Ottó is csatlakozott. A stockholmi konferenciák alkalmából ez a csoport többször is meggyilatkozott. Egyik kiáltványában, amelyben a békét sürgeti, ez a csoport az osztrák párt többségének magatartásával szemben a magyar delegáció állásfoglalására is utal s azt mondja többek között:

„...A különbség, amely valamely kormány felhivatalos közegeinek magatartása és a nemzetköziség szempontjából lehetséges és szükséges fáradozás alapján elért állásfoglalás között fennáll... már abból a különbségből is világosan látható, amely az osztrákok és magyarok stockholmi programja között észrevehető... Noha az utóbbi is csak szociálpatrióták programja és még egyáltalán nem felel meg a nemzetközi szolidaritás és harci készség minden követelményének... a különbség mégis megmutatkozik abban is, hogyan nyugtázták az állásfoglalást a kormányok... A magyarok programja ellen Tiszáék valósággal dübögtek... (A „Tanuvallomás“-ban írok is erről a körülményről), Rennerék programjának ellenben olyan „kvalitásai“

vannak, hogy az osztrák külügyminisztérium, hogy bizonyos kényelmetlen összefüggéseket elkerülhessen, szükségesnek tartotta nyilvánosan kijelenteni: az osztrák szociálpatrióták Stockholmban saját iniciatíváikból beszéltek, nem pedig a kormány megbízásából...”

Szóval az osztrák párt szocialista ellenzéke a magyar delegációt gáncsolta és dicsérte is, de kénytelen volt elismerni, hogy becsületes és tiszta szocialista törekvést igyekeztünk kifejezésre juttatni Stockholmban...

27.

1917 május 31-én a következőket írom Stockholmból:

„Holnap akartam innen elutazni hazafelé, egyelőre azonban útlevel- és vízumzavarok vannak“...

Feleségemhez még a következőket írtam: „Mit szólsz hozzá, hogy nem akad cilinderes úr, aki Tisza István örökébe ülne?“ (Tisza ugyanis — éppen stockholmi tartózkodásunk idején — most már másodszor bukott meg, azt mondta, hogy szívesen átadná a helyét az első jelentkező cilinderes úrnak.)...

28.

A konferencia sorsába most már az orosz forradalom is beleszólt. Június 19-én, alig, hogy Stockholmból hazaérkeztem, a következő szövegű sürgőnyt kaptuk Stockholmból:

„Szociáldemokrata Párt, Budapest, Buchinger, Continca. A munkás- és katonatanács utasítására közöljük a következőket: A küldöttek tanácsa június 2-i ülésében elhatározta, hogy a nemzetközi szocialista konferenciát összehívja Stockholmba a június 28-a és július 8-a közötti napokra. Aláírva: Cseidze, a munkás- és katonatanács elnöke“...

29.

Tisztában voltunk azzal, hogy a tervezett kongresszus csak abban az esetben számíthat sikerre, ha irányítása lehetőleg megmarad a semleges és az európai viszonyok dolgában jól tájékozott skandináv előkészítő bizottság kezében. Ezért a következő sürgőnyt küldtük Stockholmba:

„Kérjük, közöljék orosz munkás- és katonatanáccsal, hogy meghívójukat köszönettel vettük. Orosz elvtársakat a

legszívesebben üdvözljük, kívánjuk az általános konferencia mielőbbi létrejöttét, lehetőleg a holland-skandináv bizottsággal lehető egyetértésben. Az előkészítő modalitások megbeszélése céljából Weltnert küldjük Stockholmba. Weltner június 27-én érkezik. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége.”

30.

Ez az újabb kísérlet is eredménytelennek bizonyult. Úgy látszott, hogy az előkészítő bizottság augusztus 15-re mégis összehívhatja a konferenciát, de ez is lehetetlenné vált, mert a legnagyobb akadály, az angolok és franciák távolmaradása, még mindig nem hárult el az útból. Az oroszok pedig — természetesen csak a meneszevisták, mert a bolsevisták nem érdeklődtek a konferencia iránt, ezek a zimmerwaldiakkal tartottak — közben elutaztak Londonba és Párizsba, hogy az angol és francia szocialisták részvételét lehetőleg biztosítsák.

Fel kell itt jegyezni, hogy az angol Labour Party magatartása éppen akkor nagyon szép és felemelő példáját mutatta a szocialista elvhűségnek és a nemzetközi szolidaritásra való törekvésnek. A Labour Party ugyanis delegációját el akarta küldeni Stockholmba, ekkor azonban az angol kormány reakciós befolyások érvényesülése következtében megtagadta a küldöttektől az útlevelet. Ez Henderson Artur elvtársat arra késztette, hogy odadobja miniszteri tárcáját és a kormányból 1917 augusztus 13-án ki is lépett. Az egész kérdést a Labour Party kongresszusa elé is vitte és a kongresszus egymilliónyolcszázhetvenhatezer szavazattal ötszázötvenezer szavazat ellen Henderson álláspontját tette magáévá. A Labour Party ugyanakkor azt is határozta, hogy MacDonald kísérje el az orosz munkás- és katonatanács bizottságát Párizsba, hogy ott a francia szocialistákat is a stockholmi törekvések elfogadására bírják.

Ilyen történeti előzmények után született meg a holland-skandináv bizottság szeptember 15-iki kiáltványa, amely a több hónapig tartó stockholmi fáradozás befejező aktájának is tekinthető. E nevezetes kiáltványnak egy-két megállapítása megérdemli, hogy kivonatossan itt is megörökítsük:

„...Az orosz katonai és munkástanács delegátusai Londonból, Párizsból és Rómából való visszaérkezése után

az előkészítő bizottság világosan és határozottan kijelenti, hogy a stockholmi nemzetközi szocialista konferencia tervét nem adta fel és nem is hajlandó feladni. Ha az angol és francia delegáció megkapta volna az útleveleket, akkor a konferencia szeptember 9-én megtartható lett volna...

„Az orosz delegáció Angliában, Franciaországban és Olaszországban meggyőződött róla, hogy a munkásosztály hűséggel viseltetik a stockholmi konferencia gondolata iránt és hogy az igazságos és tartós békéért való akció mozgalma a munkásság körében, sőt az összes körökben növekedőben van...

„Az útlevelek brutális megtagadása csak a reakció műve, de a munkásság már nagyobb akadályokkal is megküzdött. Az intézkedés arra vezethető vissza, hogy a reakciók a háborús hipnózis megszűnésétől félnek és a szocializmus ellenségei még a rágalmaktól sem riadnak vissza...

„Londonban a konferencia gondolatának, szemben a korábbi értekezletek határozataival, most már alig van ellensége.

„Az orosz munkásokat és paraszttömegeket újból üdvözljük és csak ennek az országnak a viszonyai teszik lehetetlenné, hogy a német, az osztrák, a magyar, a bolgár és a többi országok testvérpártjai sürgetésének eleget téve, meghatározzuk a nemzetközi konferencia pontos dátumát...

„Munkánkat és törekvésünket az ellenségeskedések megszűnésének napján sem fogjuk abbahagyni... A munkásosztály a felszított gyűlölködés közepette sem mondott le az emberiség testvériesülésének ideáljáról“...

*

Ezen kiáltvány megjelenése óta alig múlt el egy esztendő, amikor a stockholmi törekvések, bár más formában, a berni szocialista értekezőlet keretében mégis megvalósultak. Bern, Svájcnak ez a nevezetes városa, egy évvel később lett a háború véres viharába belesodródott szocialisták nevezetes találkozója. A stockholmi előkészületek nélkül a berni konferenciának ilyen gyors összejövetele lehetetlen lett volna.

A történeti összefüggés érdekében e fejlődés vonalát külön fejezetben részletesebben kell felmutatni.

A párt tevékenysége a háború alatt

1914 júniusának azon a bizonyos végzetes forró vasárnap délutánján a Svábhegy egyik vendéglőjének terrasán ültem, amikor rohanva jött be egy ujságárusfiú és a „Pester Lloyd“ rendkívüli kiadását lobogtatva, hangosan kiáltozta a valóban szenzációs hírt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös Szerajevóban meggyilkolták... Élénken emlékszem a szörnyű sejtelmekre, amelyek a végzetesnek látszó órában bennem támadtak. Ugyancsak elevenen, a kelletlenség és vizsztatetszés érzésének teljességével él bennem a másik jelenet is, amelynek négy héttel később voltam tanuja, amikor este híre jött, hogy a szerb kormány már megtagadta az osztrák-magyar külügyi kormány ultimátumát és Szerbia és a monarchia között már beállt a háborús állapot. A Newyork-kávéház előtt álltam, amikor ezen az estén először jelent meg az utcán az úgynevezett hazafias háborús lelkesedéstől ujjongó tüntetők tömege. A tüntetők lehetnek vagy kétszázan, élükön Hutschenreiter és Andréka ismert budapesti detektívek... A rendnek ez a két derék öre nyilván megismert engem, úgy vettem észre, mint odamosolyogtak volna felém, mintha csak azt akarták volna felbuzdulásukban és ujjongásukban odakiáltani: Na, most már a mi időnk érkezett el, most majd mi tüntetünk az utcán... S bizony tüntettek és hangoskodtak is ezek az elemek, vagy harmadfél esztendőn keresztül...

A munkásmozgalomra pedig súlyos és nyomasztó idők nehezédtek ez idő alatt. Mi magyar szocialisták nem úsztunk az árral. A szervezett munkásság ezúttal is mind a munkahelyén, mind a harctereken maradéktalanul teljesítette kötelességét, de mint szociáldemokraták elutasítottuk magunktól a politikai azonosulás és morális felelősségvállalás gondolatát. Ady magasztos szavainak érzése töltötte el lelkünket: „Engemet kötnek égbeli jegyek“...

A szellemi „egyformává kapcsolás“ gyalázatos politikai rendszere akkor még nem volt divatban. A lelki passzivitás tiszta és megnyugtató magatartásába vonulhattunk vissza. Ezt meg is tettük a leghatározottabban. Tisza István akkori miniszterelnök rosszállólag meg is állapította a szociáldemokrata pártról és a Népszaváról, mondván, hogy a szociáldemokraták „ismét kizárták magukat a magyar nemzet polgári közösségéből és hazafias együttérzéséből“... Mi azonban úgy éreztük, hogy nem tehetünk másként. S négy és

fél évvel később, történetesen a híres berni konferencián a győztes antant-országok szocialistáival szemben, éppen ezzel az 1914. évi magatartásunkkal igyekeztünk elsősorban az ország érdekében történeti alibit igazolni, s igyekeztünk kimutatni, hogy a magyar néppel szemben már azért sem lehet a gyűlöletnek helye, mert a magyar nép igazi képviselői akkor is, 1914-ben is, a békét akarták...

Azonban 1914-nek ezen a végzetes nyarán mégis csak szomorú korszak szakadt a szociáldemokrata munkásságra. Szörnyű nehéz volt elviselni azt a sötét esendőt, amely az ország belpolitikai állapotának egész területére ráborult, szörnyű volt elviselni a párttevékenység kényszerű szünetelését. A legfájdalmasabb természetesen az volt, hogy senki sem tudhatta, meddig is tarthat az új, borzalmas állapot. A párt vezetői között többen voltak „optimisták”, akik 3 hónapra jósolták a végét... Mint legtöbbször, akkor is „pessimista” voltam. Már az első pillanatokban attól féltem, hogy a háború évekig is eltarthat. Egyszerűen abból indultam ki, hogy a modern imperialista háború óriási erőket kénytelen mozgásba hozni és a nagy erőknek nyugalmi állapotba való visszaterelése természetesen nagyon hosszú időt igényel. Évekkel később találkoztam barátaimmal és ismerősökkel, akik idézték az évekkel azelőtt tett kijelentéseimet és igazolták, hogy jól „jósoltam”. Már az első időkben is szinte előreláttam, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia elveszti a háborút. Barátaim közül néhányan tréfásan ruszsofilnak csúfoltak, pedig tudták rólam, hogy általános felfogásom és szemléletem szerint szinte rajongtam mindenért, ami német volt és elsősorban természetesen a német munkásmozgalom és a német szociáldemokrácia állt a legközelebb hozzám.

De csak gondolataink és érzéseink viharoztak. Kifelé dermedtő esendőt diktált ránk a háborúnak vasból és tűzből kovácsolt apparátusa és minden megmozdulásunkat elfojtotta. Még 1915 szeptemberében is egyik körlevelünkre azt a választ kaptuk Pécsről, a legintenzívebb és a legerélyesebb módon szervezkedő városunkból, hogy:

„A statáriális állapot folytán semminemű értekezlet nem tartható, legfeljebb egyéni agitációt tudunk kifejtetni, ami jelenleg meg is történik, persze a nyomorúságos életviszonyok mellett, csak kevés eredménnyel.”

Az elvtársakban általában az elnyomottság bántó érzete, a kelletlenség és az ingerültség élt, amelyet a kényszer-

helyzet és a tehetetlenség tudata okozott. Nem volt olyan teljes és leplezetlen diktatúra, mint a fasiszmusok későbbi korszakában, de szabad mozgási lehetőség sem volt. Amolyan habsburgi félabzolutizmus, vagy jó öreg magyaros szolgabírói rendszer szerint kezelték a munkásmozgalmat. Sok jellemző példát tudnék erre felsorolni.

A csepeli Weiss Manfréd-gyár már akkor is a legnagyobb hadiüzem volt. A gyár főbizalmija akkor is szegény szerencsétlenségű Cservenka Miklós elvtársunk volt. Koronatanuja lehetnék annak, hogy ez a nagyszerű ember milyen kitűnően végezte azokban a nehéz időkben a maga feladatát, milyen erélyesen védelmezte munkástestvérei érdekeit, s amellet mégis milyen példás fegyelmet tartott a tömegek között, s ennek ellenére mennyi szekatúrát kellett elsenvednie, nem is szólva borzalmas mártíriumos végéről... Cservenkával történt meg a következő eset:

1916-ban a vas- és fémmunkások szövetsége közgyűlést tartott. Ott voltam a közgyűlésen, s örömmel szemléltem, hogy Cservenka ezen a közgyűlésen is milyen nagyszerű agilitással végzi munkáját. Meg is mondtam neki, hogy szinte el sem tudtam volna képzelni nélküle a vasasoknak ezt a fontos összejövetelét. Cservenka, hogy jellemezze, mennyi bajjal és küszködéssel jár az adott viszonyok között munkálkodása, s mennyire meg volt kötözve keze-lába, odanyújtotta nekem a következő nyomtatott cédulát:

„Csepeli lőszergyár III. számú magyar királyi népfelkelő munkásosztág parancsnoksága. Szabadságolási igazolvány. Cservenka Miklós népf. munkásnak 1 napi szabadságot engedélyezek Budapestre. 1916 augusztus stb. Olvashatatlan aláírás, parancsnok.“

Csak ilyen külön „engedély“-lyel vehetett részt Cservenka, az ország legnagyobb munkásszövetségének egyik legfőbb funkcionáriusa, szövetsége közgyűlésén.

Ezen a furcsaszövegű nyomtatványon nagyon elesodálkoztam, de álmélkodásomból csakhamar felrázott ennél még mulatságosabb eset. A szervezetnek egy másik ismert funkcionáriusa, Szász Sándor elvtárs, szintén kért a közgyűlésen való részvétel céljaira ilyenfajta „Urlaub“ cédulát. Neki azonban már nem adták ki az engedélyt. Ekkor az az ötlete támadt, hogy az engedélyt „Rozsnyóra való utazás“ céljaira kérte. Ezt az engedélyt meg is kapta, de azzal a kötelezettséggel, hogy el kell hoznia a rozsnyói tartózkodásról szóló igazolványt. Ezért csakugyan kénytelen volt elutazni Rozs-

nyóra... Ennek az utazásnak az volt a következménye, hogy a közgyűlésre már csak a végefelé érkezhetett meg.

Ezek a példák természetesen nem is a legkirívóbbak közül valók, csak éppen jellemzik a munkásokkal szemben való bánásmódot. A legkisebb körű összejövettelt, egy-egy szervezet végrehajtóbizottsági vagy vezetőségi ülésének a megtartását is bejelentési kötelezettségtől tette függővé a hatóság. Egyik feljegyzésem szerint a debreceni elvtársak a hatóságnak erre a magatartására olyan választ adtak, amelyből kiderül, hogy e nehéz időkben sem hiányzott belőlük a humor. Egy alkalommal ugyanis, amikor a rendőrség emberei megtisztelték őket azzal, hogy eljöttek a vezetőségi ülésre, elvtársaink a napirend első pontjánál „a rendőrségi túlkapások kérdését” tárgyalták. De jó hosszasan és kiadósan tanácskoztak erről a fontos kérdéstről...

Nemcsak gyűléseket nem engedtek a hatóságok, de a legártatlanabb műsoros délutánokat vagy estélyeket is sorrendre betiltottak a legkomolytalanabb és a legneveltségebb indokok alapján. A tüszúrások és a tyúkszemrelépések politikája természetesen elkedvetlenítette az elvtársakat, de egyelőre ebből az állapotból mégsem volt menekvés. A háború első esztendejében, 1915-ben arról is le kellett mondani, hogy megünnepeljük május elsejét. Jellemző a hangulatra és a keserűségre, amely az elvtársakban élt, hogy mit írt ebből az alkalomból a legngyobb és legerősebb szervezetünknek, a vas- és fémmunkásoknak lapja 1915. évi április 15-i számában:

„... Amire eddig nálunk 25 év óta példa sohasem volt, most úgy tápasztaljuk, hogy a magyarországi szervezett munkásság képviselői a különleges helyzetre való tekintettel, el akarnak attól állni, hogy május elsejét munkaszünettel ünnepeljük meg... A vas- és fémmunkásság a többségi akaratnak alá fogja magát vetni, de már most kijelentjük, hogy mi nem vagyunk sem ultraradikálisok, sem forradalmárok, de nem szeretjük a jégre tett forradalmiságot... nem szeretjük az érzések és érzelmek elraktározását — jobb időkre, mert ebben a munkásság érdekének és erejének lekicsinylését és jövődönk megkárosítását látjuk“...

Nagyon helyes beszéd volt ez és jogos volt a felháborodás is, de azért még betelt vagy két esztendő, amíg az ilyen természetes érzések kellő eredménnyel juthattak kifejezésre.

Egyelőre még olyan területen voltunk kénytelenek tevékenykedni, amely csakugyan nem volt forradalminak nevez-

hető, s amelyet mégsem volt szabad elhanyagolni. Arra törekedtünk, hogy felkarolhassuk és védelmezhezzük a munkásság mindennapi érdekeit, igyekeztünk pillanatnyi bajainkon enyhíteni és segíteni, igyekeztünk sérelmeikre és panaszaikra orvólást keresni és találni. A memorandumok és különböző beadványok egész áradatát irányítottuk állandóan a kormány és a különböző hatóságok és testületek felé. Már a háború első évében terjedelmes emlékiratot vittünk fel Tisza István gróf miniszterelnökhöz a bevonult és a harcúterén megrokkant katonák ügyében. Ahogy most lapozgatók e nyomtatványban, amely 1915 június 16-ról van keltezve, nagy megnyugvással látom, hogy a beadvány aláírói, a Szakszervezeti Tanács és a Szociáldemokrata Párt követeléseikben nem is voltak túlságosan szerények és panaszaitak elég szókimondó formában adtuk elő. Már a beadvány legelső mondata is elég határozott fogalmazású, így szól:

„A szervezett munkásság aggodalommal panaszolja, hogy a háborúban megrokkant katonák ügyét az intéző köörök a köteles kártalanítás helyett, az ingatag alapon álló jótékonyági akciók keretébe utalják“...

A részletes követelések során azt kértük, hogy a rokkantak gyógyítása, az országos betegsegélyző és balesetbiztosító pénztárra bízassék... Az özvegyen maradt nők vagy szülők, akik családfenntartójukat veszítették el, halálukig segélyeztessenek... Az özvegyek és eltartójukat veszített szülők segélye az elhalt évi keresményének 60%-ában állapítandó meg...

A beadványt Jászai elvtárs, a szaktanács akkori titkára és e sorok írója vitte fel Tiszához. Az átadásnál Tisza nagyon szívélyes volt hozzánk és az ú. n. nagypolitika kérdéseiről is beszélgetett velünk. Nagyon rossz érzés volt számomra, hogy olyan erélyes és nem mindennapi egyéniség, mint amilyennek Tisza István az első megjelenésre is látszott, mennyire zárkózott és hozzáférhetetlen a modern szocializmus elgondolásaival szemben.

Az üzemekben, főként természetesen a nagyobb hadiüzemekben, felmerülő sérelmek állandó elpanaszolásával a munkásság a háború második évében el tudta érni, hogy a kormány a honvédelmi minisztérium keretében ú. n. Panaszbizottságot szervezett meg. Ez az intézmény nagyon hasznosnak bizonyult a sérelmek orvoslására. Itt van előttem a csepeli gyári munkásságnak a „Munkaügyi panaszbizottság“-hoz 1916 szeptember 1-én intézett beadványának a má-

solata. Ebben többek között azt panaszolják a munkások, hogy a gyár a háború előtti heti 55 órai munkaidőt heti 60 órára emelte fel, anélkül azonban, hogy a heti 5 órai különbözetért megfizetné a szokásos 25%-os pótlékot. A cég továbbá a munkabérek megállapításánál nem veszi figyelembe a háborúokozta drágaságot, valamint azt a körülményt, hogy a munkások nagy része a gyártól messze lakik és ez a munkásoknak tetemes túlkiadásokat okoz... Azért kérik a munkások a panaszbizottságot, utasítsa a céget a munkások keresetének megfelelő feljavítására, s minthogy a fővárosi munkások keresete általánosságban magasabb, mint Csepelen, erre való tekintettel 40%-os drágasági pótlékot kérnek. Végül arra is kérik utasítani a céget, hogy „üzemzavar, vagy anyaghiány miatt a munkás önhibáján kívül előálló bérvesztését a teljes kereset összegében térítse meg“.

Ilyen panaszok ügyében a háború alatt nagyon gyakran jártam a vas- és fémmunkások szervezetének akkori vezetőjével, Malasits elvtárssal és másokkal báró Hazai Samu akkori honvédelmi miniszternél és ugyancsak Wekerle Sándornál, a későbbi miniszterelnöknél. Hazai báró nagyon szívélyes, jóvalis ember volt, rendszerint a munkásokra kedvezően döntötte el a kérdéseket. Wekerle remek megjelenésű ember volt, de állandóan ravaszul mosolygott és hunyorítgatott az emberre, adni azonban soha sem adott semmit...

Bár rengeteg beadványt és előterjesztést vittünk fel, azért gyakran olyan megbízásokat is kaptunk, amelyeket nagyon nehéz lett volna illetékes helyre továbbítani. Egyes levelek és íráskor annyi nyomorúságról tanuskodtak, a panaszoknak olyan halmazát sorolták fel, hogy ennyi keresetséget és igazságot a kormány és a miniszter urak úgysem bírtak volna el.

A háború alatt szükségesnek mutatkozó eljárások során — pontosan már nem is emlékszem, hogyan, de mégis — az a gyakorlat alakult ki, hogy ha pl. Tisza István nem tudott ügyeinkkel saját személyében foglalkozni, akkor rendszerint Vadász Lipót akkori igazságügyi államtitkár, Tisza egyik leghűségesebb és legbizalmasabb embere vállalkozott a közvetítésre. Vadász Lipót politikai egyéniségéről és magatartásáról nem akarok beszélni. A történelem ebben a vonatkozásban bizonyára nem a legrokonszenvesebb módon fog róla ítélni. Bizalmas tanácsadója és segítője volt Tiszának sok olyan politikai cselekedetben (pl. a klotürös házsa-

bály megalkotásánál, valamint néhány más reakciós intézkedés dolgában), amelyekről nem sok jót lehet mondani. Azt azonban mégis meg kell állapítani, hogy olyan értelmes koponya, mint a Vadász Lipóté, kevés volt akkor a számottevő magyar politikusok között. Ha egy-egy ügyben felkerestük, egy-két szóból mindent megértett a munkásság és a munkásmozgalom szervezeteire vonatkozó dolgokban nagy-szerűen tudott gyorsan tájékozódni és holmi bonyolult esetekben is mindig megtalálta a kivezető utat. Azt is mondhatni, hogy sok rokonszenvet tanúsított ügyeink iránt, szívi vélyes és készséges ember volt, Garami iránt határtalan tisztelettel viseltetett. Mindezt azért említem, mert amint erről még szó lesz, Vadász államtitkárnak néha fontosabb politikai dolgokban is a közbenjáró szerepét kellett vállalnia.

A háború első idejében a politikai természetű tevékenységen kívül a pártnak sok más, jelentéktelen és ilyennek is látszó, de a munkásság mindennapi helyzetének szempontjából mégis elkerülhetetlen dolgában voltunk kénytelenek közreműködni és tevékenykedni. A háború legelső napjaiban pl. gyűjtéseket rendeztünk a bevonultak családtagjainak segélyezésére. Az összegeket az Általános Fogyasztási Szövetkezethez fizettük be, s ezek az összegek fedezetül szolgáltak általunk kiadott élelmiszerutalványokra, amelyeket a szövetkezet váltott be. Itt látok még régi jegyzeteim között 1916 májusi keltezésű, 4000 koronáról szóló elismervényt — ez akkor még elég tekintélyes összeg volt —, amelyet „Fővárosi kereskedők” jutattak hozzám ugyancsak a hadbavonultak segélyezésére. „Füsttelen nap”-ot is rendeztek az Augusztai gyorssegély keretében, arról is találtam még elismervényeket régi papírjaim között. Az érdekesebb ilyen elsárgult papírlapok közül való az, amelyik Nagyszentmiklósról érkezett hozzám. Voltaképpen egy pártszervezeti elszámolásra vonatkozik, s arról szól, hogy a legutolsó vezetőségi ülésükön jegyzőkönyvben állapították meg, hogy 9 darab 4 filléres és 1 darab 2 filléres pártadóbélyeg, összesen tehát 38, azaz Harmincnégy fillér értékű bélyeg összeragadt és használhatatlanná vált... Ezért kéri a nagyszentmiklósi elvtársak a 38 fillér jóváírását. Ez 1915 februárjában, vagyis az első világháború második évében volt... De az elszámolásoknak ez a pontossága a mi pártunkban mindig és minden körülmények között általános szabály volt.

Ugyancsak 1915 márciusában történt, hogy egy Zsoldos

Ambrus nevű elvtárs a harcra való elindulása alkalmából végrendelkezett az Általános Fogyasztási Szövetkezetnél lévő 1000, azaz Egyezer koronára vonatkozóan. A végrendelet e pontja így szólt:

„Ha halálomat hivatalosan konstatálják, 750, azaz Hét-százötven korona édesatyámnak adassék ki, a fennmaradó 250, azaz Kettőszázötven korona és az egész betét kamata a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, a mindenkori párttitkár útján fizetessék ki.“

Az orosz forradalom után

A háború harmadik éve az egész munkásmozgalomban nagy változásokat idézett elő. Az 1917 március havában kitört orosz forradalom szinte egyetlen csapásra egészen más légkört teremtett, nemcsak a hadviselő országokban és azok kormányzati rendszerében, de még inkább a szervezett munkások tömeghangulatában és minden szocialista lelkében. Nehéz, szinte lehetetlen a mai nemzedék számára érzékelhetővé tenni azt a hatást, amelyet ez az óriási történelmi esemény Európa munkásosztályaiból kiváltott. Nehéz leírni, mit éreztünk, micsoda fellélegzést jelentett, amikor a világsajtó hírül adta pl., hogy az orosz forradalmárok „Mindenkinek“ megszólítással felhívásukat világgá bocsájtották. Nehéz szinte elképzelni az izgatottságnak és a kedélyek fellángolásának azt a mértékét, amely akkor valóban mindenkít elfogott... Fokozta a nagy izgatottságot, hogy voltaképpen azt sem tudtuk egyelőre, mi az, ami Oroszországban történt, mennyi abban az igazság és a valóság, nem csak álom-e az egész. Csakugyan felszabadult volna a cári Oroszország népe? Vége az elnyomatásnak, amelyre gyűlölettel nézett a világ minden szocialistája, sőt minden demokratikusan gondolkozó polgára? Attól a pillanattól kezdve, mikor a forradalom híre hozzánk eljutott, senkinek nem volt semilyen más gondolata, mint az, hogy milyen hatással lesz ez az esemény Európa többi országaira. Főként pedig ennek az óriási kirobbanásnak a kapcsán mindenki a megunt és meggyűlölt háború végét várta és áhította. Egyszeriben mi Magyarországon is éreztük, hogy más idők következnek, sok régi politikai számadást kell majd tisztázni, más tempót vesznek majd a dolgok és erősebb és

különb módon kell felkészülni új és nagy politikai küzdelmekre.

A párt számára egyetlen pillanatig sem volt vitás, hogy a várakozás ideje letelt. Cselekedni kell, cselekedni úgy, ahogy a viszonyok megengedik, de a tétlenség és a várakozás tovább nem tűrhető. Éreztük a világtörténelmi fordulatot, világosan előttünk állt a kötelezettség, hogy alaposan megvizsgáljuk új helyzetünket, a harci terepet és világosan megszabjuk az új helyzetben az új célokat. Az orosz forradalom kitörése után alig négy héttel már pártgyűlést tartottunk és bár gondolhattuk, hogy a hatóság ezt a kongresszust már hajlandó lesz tudomásul venni, illetve „engedélyezni“, jobbnak tartottuk, hogy nagy problémáinkat magunk között maradva beszélhessük meg, illetve hogy a rendőrség távollétében tanácskozhassunk... 1917 április 8-án és 9-én, a húsvéti ünnepek alatt folyt le ez a nevezetes kongresszus, s valóban a nagy történelmi idők lehellete érződött az egészen, úgy a tanácskozáson, mint abból a formából is, amelyben a Népszava a pártgyűlésről annak idején beszámolt. Pártlapunk akkor többek között ezt írta:

„... A háború óta ez volt a magyar munkásság első országos pártgyűlése és ezt a pártgyűlést is kénytelenek voltunk titokban megtartani... A szociáldemokrata mozgalom céljainál és természeténél fogva a legnagyobb nyilvánosság barátja, mert hiszen a tömegekből fakad és a tömegekhez fordul. Ámde Magyarországon a Tisza-kormány olyan állapotokat teremtett, amelyek a munkásosztály számára a nyilvános politizálást lehetetlenné teszik... A kormány háború teremtette kivételes hatalmával visszaél és a szociáldemokrata párt minden politikai életmegnyilvánulását lehetetlenné akarja tenni... Amíg Németországban, sőt Ausztriában is a szociáldemokrata munkások a háború és a béke, az orosz forradalom, a belső politikai reformok dolgában szabadon tanácskozhatnak: addig Magyarországon minden gyűlést betiltottak. Ámde a magyar munkások politikailag sokkal érettebbek, semhogy oly világesemények közepette, mint aminőket most megélünk, ne éreznék annak szükségét, hogy velük foglalkozzanak és saját törekvéseik és világnézetük szempontjából azokat megbírálják. Ebből a szükségletből született meg a húsvéti pártkongresszus. Titkossága nem azt jelenti, hogy az ott elhangzott felszólamlások és hozott határozatok nem bírják meg a nyilvánosság világosságát, hanem ellenkezőleg azt, hogy a kormány nem

akarja az ország és világ ítélőszéke elé bocsájtani azokat a gondolatokat, amelyek a mostani események közepette a magyar szociáldemokrácia lelkében élnek...”

A pártgyűlés kiemelkedő mozzanata volt az a testvéri kézszorítás, amelyet a lángoló lelkesedéssel elfogadott határozati javaslat formájában küldött a magyar szervezett munkásság a cári zsarnokság alól felszabadult orosz proletárságnak. A kongresszus természetesen a sürgősen megkötendő demokratikus béke mellett tüntetett és ilyenértelmű határozatot is fogadott el.

Az események valóban torlódtak és szinte önmagunkat hajszoltuk nagyobb erőfeszítésekre és cselekedetekre. Alig, hogy a kongresszus lezajlott és alkalmat adott a szervezett munkásságnak arra, hogy önmagának is számot adjon a nagy időkről és azoknak a nagy problémáiról, máris közlekedett május elseje. Ez új helyzetben ez a dátum szinte önként kínálkozó alkalom volt arra, hogy hosszú hallgatás után most már a tömegek is ismét szóhoz jussanak. A háború első két esztendejében a magyar munkásság kénytelen volt lemondani arról, hogy május elsején a régi szokásának megfelelően ünnepeljen és demonstráljon. Ezúttal a mozgalom illetékes testületei természetesen május elsejének megünneplése mellett foglaltak állást. Feljegyzéseim szerint e tárgyról külföldi testvérpártjainkkal is levelezést folytattam, nevezetesen Bécsben és Berlinben érdeklődtem az ottani testvérpártok állásfoglalásai iránt, de már nem tudom pontosan megállapítani, milyen válaszokat kaptam. Itthon az volt a megbízatásom, hogy a „terep kitapogatása” céljából puhatolódzzam Vadász Lipót államtitkárnál. Amikor az államtitkárt ebben az ügyben felkerestem, éppen ágyban fekvő, lázas beteg volt. Megbízásom szerint egyszerűen bejelentettem neki, hogy az idén május 1-én nyilvánosan ünnepelni fogunk, arra kértem, értesse meg Tisza Istvánna, hogy a munkásságot ettől a lépésétől és ettől az elhatározásától már semmiképpen sem lehet visszatartani. Az államtitkár ugyan izgett-mozgott, de mégis megígérte, igyekszik majd, hogy a dolgot a miniszterelnöknél „rendbe hozza”... És annyira-amennyire a dolgot rendbe is hozta. A rendőrségnél ugyancsak bejelentettük, hogy május elsejét a korábbi években szokásos módon fogjuk megünnepelni. A tüntető felvonulásról természetesen a kormány és a rendőrség hallani sem akart. Háborús kivételes állapot, valamint a statárium még érvényben volt, ezért 1917 május

elsején még beértük azzal, hogy, mint korábbi években, kimentünk a városligeti vendéglőkbe és ott tartottuk meg az ünnepélyt. Az elvtársak természetesen olyan nagy tömegekben vándoroltak az ünnepélyek színhelyére, hogy az egésznek megvolt a nagy nyilvános tüntető jellege. A rendőrség csak műsoros ünnepélyekre adott engedélyt, de magától értetődően minden összejövetel a legnagyobb nyilvánosságú gyűléssé alakult, ahol a beszédekben a béke gondolatát hangsúlyoztuk ki. Általánosan az volt az érzése mindenkinék, hogy a jég megtört... Mennyire megváltoztak a viszonyok, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy 1916-ban a vas- és fémmunkások közgyűlésére szegény Cservenka csak egy napra szóló szabadságcedulával jöhetett, most, 1917-ben már olyan üzem is, mint a MÁV Gépgyár, kénytelen volt még a „Vörös május“-t is szépen lenyelni. Ugyanis 1917 május elseje alkalmából a MÁV Gépgyár április 25-én a következő érdekes hirdetményt adta ki:

„Értesítjük munkásainkat, hogy nevükben a mai napon a népfelkelő munkásosztag parancsnokánál megjelent küldöttség ama kérelmét, hogy a folyó év május havának első napjára a régi szokáshoz híven rendes vasárnapi szünnap engedélyeztessék, a munkásosztag parancsnokának közbenjárása folytán figyelembevehetőnek találtuk... és ezért május hó elsejére munkaszünetet engedélyezünk olyképpen, hogy május hó elsején nemcsak a nappali, hanem a május 1-ről 2-ára virradó éjjelen az éjjeli üzem is szünetel. Mint-hogy pedig munkásaink katonai fegyelem és törvény alatt állanak, rövid úton vett értesülésünk szerint... katonai parancsnokuk szükségét látja annak, hogy ezen napra vonatkozólag külön parancsban intézkedést tegyen. Budapest, stb. Magy. kir. Államvasutak Gépgyára... igazgató, helyettes gyárfőnök.“

Ezekben a napokban valósággal zsúfolódtak a politikai események. Fentebb már írtam róla, hogy ebben az időben készülődtünk a stockholmi konferenciára és május folyamán oda el is kellett már utaznunk. Megelőzte ezt az előbb vázolt, ú. n. titkos kongresszusunk. Elsőízben ünnepeltük a háború ideje alatt május elsejét nyilvánosan és máris csatlakoztak mindehhez a meg nem szűnő választójogi küzdelemnek újabb fázisai. Ezzel az utóbbi kérdéssel is foglalkozott az áprilisi pártgyűlés. A vonatkozó határozati javaslat érdekesen utal a jellemző állapotokra, amelyek a magyar és az akkor világaktualitást nyert orosz viszonyok össze-

hasonlításából adódtak. A kongresszusi határozatnak erre vonatkozó része szerint:

„A pártértekezlet megállapítja, hogy a magyar képviselőház egyhangú határozattal tiltakozott az ellen, hogy a magyar hadsereg fegyvereit bárki is az orosz szabadság leverésére, a cári uralom újból való feltámasztására próbálja felhasználni... Amikor a pártértekezlet meglepődéssel vesz tudomást arról, hogy a magyar képviselők kötelességüknek ismerik azt, hogy szavukkal az orosz szabadság védelmére keljenek: figyelmezteti őket, Magyarország kormányát és a monarchia kormányzóit arra, hogy Magyarország népe még ma sem rendelkezik több joggal és politikai szabadsággal, mint amennyivel az orosz nép az ő győztes forradalma előtt rendelkezett... A pártértekezlet az ország egész népének kívánságát tolmácsolja, amikor figyelmezteti a magyar kormányt és törvényhozást arra, hogy ne akadályozzák meg Magyarország ama demokrata átalakítását, amelyet a nép követel és melyre való jogát a háborúban folytatott harcaival, munkájával, nélkülözéseivel is egyaránt megváltotta.“

Egészen természetes volt, hogy a magyar szervezett munkásság a világrendítő esemény bekövetkeztekor egyszerűen újra felvette a választójogi küzdelem fonalát ott, ahol az a sokesztendei, sokszor véres harcok után abbamaradt. A dolgok menete korábbi esztendőik fejlődésével összehasonlítva szinte kísérteties hasonlóságot mutatott. Az előző fejezetekben már kifejtettem, hogy évekkel ezelőtt Ferenc József király részben az 1905. évi első orosz forradalom hatása alatt is kormányprogrammá emeltette a választójogi reformot. A magyarországi reakció a reformmal élesen szembe helyezkedett és akkor is Tisza István volt ez irányzatnak vezetője. Akkor is a választójogi reformnak megvolt már az a nagy ereje, hogy Tiszát kiemelte a miniszterelnöki székből. Most pedig IV. Károly, a közben meghalt Ferenc József utódja, a második orosz forradalom viharát látta és érezte maga előtt. A vihart a háború fergetege még félmesebbé tette. A magyar népet pedig még mindig nem elégítették ki úgy, hogy a demokrata választójogi reformot megvalósították volna. És amikor a világháború utolsó erőfeszítést igénylő időszakában a kitört orosz forradalom mind a külpolitikai, mind a belpolitikai válság feszítő erőt szinte tragikus méretekben fokozta, a demokrata választójogi reform természetszerűen újra aktuálisá vált s ismét

csak Tisza István állt ott, mint a reform legelszántabb el-
lensége. Milyen nagy volt a munkásság türelmetlensége,
de harci elszántsága is, annak nagyszerű bizonyítéka, hogy
a munkásság nem akart és nem tudott megelégedni a május
elsejei tüntetéssel, hanem már másnap, május 2-án újra
kiállt, hogy a választójogért tüntessen. Május 2-án a fő-
városi gyárakban, de a nagyobb vidéki városok üze-
meiben is a munkásság délelőtt egyórás munkaszünetet tartott és
az üzemek munkásainak elhatározása alapján majdnem
minden gyárból beadványt intéztek a Tisza-kormányhoz a
választójog megsürgetésére. Ez a megmozdulás akkor olyan
erősen hatott, hogy Tisza Istvánt, a reakciónak ezt a tra-
gikus hősét megint csak eltávolította a politikai színtér
első soraiból. Még úton voltunk Stockholm felé, amikor
külföldi pályaúdvárokon vásárolt újságok híreiből Tisza
bukásáról értesülhettünk.

A választójogért való küzdelem némely vonatkozásban
stockholmi tanácskozásainkon is szóba került. Erről a kér-
désről is beadványt készítettem a skandináv bizottság
részére. Mire Stockholmból hazajöttünk, itthon már ismét
hatalmas hullámokat vert a választójogi csata. Megint
óriási gyűlések és tüntető felvonulások közepette találtuk
magunkat és ugyancsak éjjel-nappal mindenféle tárgyalás
folyt más pártok és egyes politikusok között. Meglehetős
szenzációt keltett közöttünk, amikor egy júniusi napon két
olyan úr jelent meg Garami szegényes szerkesztőségi szobá-
jában, aki bizonyára régebben nem is álmodta, hogy valaha
nemcsak a legelőkelőbb politikai klubok és szalónok kényel-
mes karosszékeiben fog politikai tárgyalásokat folytatni,
hanem a vörös kalapácsos ember szegényes politikai műhe-
lyét sem tudja majd elkerülni; Károlyi Mihály gróf és Esz-
terházy Mór gróf. Későbbi időkben már más nagyurak
is megtalálták a Conti-utcai szerkesztőségbe vezető utat, de
akkoriban ez még meglehetősen nagy esemény volt. Nem
mindennapi dolog volt, hogy Károlyi, a leghíresebb magyar
magnások egyike jön bemutatkozó látogatásra és magával
hozza Eszterházy Mór grófot, IV. Károly király megbí-
zottját... Eszterházy Mór akkoriban, bár már gondosan
ápolt körszakállt viselt, halovány arcával még egészen fiatal
emberke benyomását tette. Elegenciája és szelídsége beszé-
desebb volt, mint ő maga. Szinte látszott rajta, hogy küldet-
ését, a nálunk való látogatását valami forradalmi jelentő-
ségű lépésnek érzi. Egy pillanatig azon gondolkodtam, nem

veszi-e rossznéven a két gróf, hogy csak egészen kopott karosszéket tudunk nekik felkínálni. Károlyi már otthonosabban mozgott, ő gardírozta Eszterházyt, akire akkor a miniszterelnökké való kinevezés várt. Mikor 1917 június 8-án, péntek délután a főváros munkássága ismét munkaszünetet rendezett, hogy tüntessen a választójogért, és vagy negyedmillió ember találkozott a Károly-körúti városháza udvarán, már hallottuk, hogy a király megadta Eszterházy Móric grófnak a kormányalakításra való megbízást.

Ez a városházi gyűlés, amelyen a párt részéről Garbai Sándor volt az előadó és amelyen a megalakult kormány egyik legnépszerűbb minisztere, Vázsonyi Vilmos is beszélt a legimpozásabb és a legerőteljesebb demonstrációnak alakult. Elszomorító gondolat, hányszor vonultunk fel ilyen óriási tömegekkel és ilyen nagy méretekkkel, egészen lesújtó tudat, hogy még ez a sok erőfeszítés sem volt elég erős, hogy az uralkodó osztályra kellő hatást gyakoroljon. Hiszen már szinte rengett az egész világ, mondhatni, már az ő házuk is égett és még mindig irtóztak a választójogtól és az ország demokrata átalakításától. Eszterházy is elég gyorsan elvesztette kedvét. Egy évvel később, 1918 július 31-én már a főrendiház tárgyalta Wekerle választójogi javaslatát és még akkor is meg kellett állapítanunk, hogy Wekerle saját választójogi ígéreteit is cserbenhagyta, pedig akkor már csak 3 hónap választotta el az országot az októberi összeomlástól... Amikor ezekre gondolok, alig tudok hinni abban, hogy volt Magyarországon olyan történelmi pillanat is, amikor, állítólag 1848-ban, a hatalmon levők önként mondtak le bizonyos előjogaikról...

Közben az események mentek, sőt száguldottak tovább. 1917 júniusában újból levelet kaptam attól az egyszerű szakértársamtól, akinek a hadikórházból írt leveléből már idéztem. Most újra írt:

„...Itt a fronton a háború meghosszabbításán dolgoznak... Azt hiszem, nagy összeroppanások fognak következni. Egész nap szólnak úgy a mieink, mint az orosz ágyúk és fegyverek... Ezért kérek, kedves Barátom, tegyetek meg mindent, hogy minél előbb vége legyen ennek a borzalmas helyzetnek. Ma egy hete is az 5. századból agyonlőtte magát elkeseredésében egy hatgyermekes családapa, mert reuma miatt nem bírta a nehéz munkát és az orvos nem fogadta el soha... Kezdenek a negyedik téli hadjáratról írni, ha ez bekövetkeznék, akkor el vagyunk itt veszve. Mi

itt eleget koplalunk... Nagyon örülnek, ha süttetnél háztartó leányoddal egy kis pogácsát, vagy beiglit... Ez az utolsó kívánságom”...

Ez a munkás azelőtt éveken keresztül Németországban dolgozott, felesége is német asszony volt és ott élt Berlinben. Az asszony küldött az urának egy-két újságkivágást és egy-két másféle nyomtatványt; ezek között egy gúnyvers a fehér répáról, amely akkor Németországban már előkelő eledelnek számított. Kis röplap is mellékelve volt, amelyben berlini municiógyár munkásai az ellen tiltakoznak, hogy április 16-tól kezdődően leszállítják a kenyéradagot... A röpcédula befejező szavai „békét, szabadságot és kenyeret” követelnek.

Írtózatos forradalmi megrázkódtatások közepette Oroszországban néhány hét alatt a dolgok oda fejlődtek, hogy a hatalmat Leninék vették át. Az úgynevezett központi hatalmak munkáspártjait ennek a változásnak a nyomán is mindenekfölött az érdekelte, hogy Leninék a mindenáron való azonnali béke érdekében indították meg a nagy harcot. Emellett minden más kérdés eltörpült. Az európai szocialisták már nem is gondolhattak másra, csak arra, hogy minden módon és minden alkalommal a háború befejezését és a békekötést sürgessék. Hogy az alapelvek tekintetében milyen egységes volt e kérdésben az egész európai munkásság, tehát még az antant-államok szocialistáinak a felfogása is, annak legdöntőbb bizonyysága a bécsi „Arbeiter Zeitung” 1918. január 22-iki számának egyik híradása. E közlés szerint Henderson Arthur, az angol Labour Party akkori vezetője, az alsóház tekintélyes tagja, aki nemrégiben még a kabinet tagja is volt, a „National News” című újságban a következő nyilatkozatot adta le:

„...Az utóbbi hetekben Európa majdnem valamennyi szocialista pártja állást foglalt a háború és béke kérdésében. Ha az előttünk levő nyilatkozatokat és határozatokat megvizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy azok alapjában véve azonosak. Az orosz bolsevisták által megszabott alaptétel: A népek szabad önrendelkezési joga, semmiféle annekszió és minden imperialista tendencia elutasítása, a mi felfogásunkkal is egyezik”...

Közben a skandináv országok vezető szocialistái közül néhányan újból felkapták az általános nemzetközi összejövetel sürgős megszervezésének az eszméjét. Az egyes szocialista pártok vezetőségei között is megindult ez irányban az

érintkezés. Az itt következő két érdekesebb dokumentum is erre vonatkozik.

1917 december 1-én Bécsből Seitz későbbi polgármestertől kaptam néhány soros levelet, amelyben közli, hogy értesítesemet csak most kapták meg, de Adler Viktor már írt Németországba Scheidemannékhoz, valamint a független szocialisták vezetőségéhez is és most már megérkezett a válasz. December 8-án valóban megkaptam dr. Adler Viktornak a szocialista értekezletre vonatkozó kimerítő levelét.

„Tisztelt Elvtárs! Seitz már közölte Önökkel, hogy Berlinnel érintkezésbe léptünk. A válaszok most megérkeztek. A közös tárgyalásokra vonatkozó elvi készség megvan úgy a szociáldemokrata pártban, mint a független szocialisták részéről is. De mindkét fél tartózkodó, vagy azt hiszi, hogy ilyennek kell lennie mindaddig, amíg az összejövetel tárgyára nézve nem kap pozitív javaslatot; mindkét félnek véleménye, hogy pillanatnyilag az összejövetelnek nincs is határozott indokoltsága. Ebert azt írja többek között: A levélükben javasolt konferenciától ebben a pillanatban gyakorlati eredményt nem tudunk remélni. Az Önök pártja, valamint a magyarországi testvérpárt és mi is határozottan és világosan állástfoglaltunk az orosz eseményre való tekintettel, ugyanezt megtették a függetlenek is. Ezeket a megnyilatkozásokat mindenki ismeri. Arról is gondoskodtunk, hogy értesítsék a külföldet azokról az óriási tüntetésekről, amelyek Németország számos városában lezajottak. Ezek a megnyilvánulások azt mutatják, hogy határozottan az oroszok békeküzdelmé mellett állunk. Nem tudnám, hogy ezenkívül még mit tehetnénk, de szívesen várjuk a további javaslatokat... Hogy lehetségesek-e a függetlenekkel való közös tárgyalások, azt nem tudjuk. Tüntetéseinket, amelyeket az orosz forradalom és a béke érdekében rendeztünk, a függetlenek több esetben megzavarták anélkül, hogy ennek értelme lett volna, mert mi arra igyekeztünk, hogy ezeken a gyűléseken mindent elkerüljünk, ami szétválasztásra volna alkalmas. De ez nem lehet döntő, már a stockholmi konferenciák előtt is kijelentettük, hogy a békéért való munkát nem szabad megkárosítani azzal, hogy a függetlenekkel való közös tárgyalásokat el ne fogadjuk. De kérünk konkrét javaslatokat.

Ebert ennél az alkalomnál azt is közölte, hogy Troelstrának a nemzetközi konferencia összehívására vonatkozó javaslatához a német többségi párt hozzájárult. Ne-

kem azonban az a véleményem, hogy minden készség ellenére még hiányzik a kedvező alkalom, mert hiszen még mindig kizártnak látszik, hogy Franciaország, Anglia és Olaszország részt vehetnének. Az az érzésem, hogy a dolgot most csak Troelstra és Stauning sürgetik. Az is nyilvánvaló, hogy az oroszok jelenlétére is alig számíthatunk. Leninéknek most másfajta gondjaik vannak és nem érdekük, hogy alkalmat adjanak a mensevikoknak arra, hogy ellenzéki felfogásukat nyilvános fórumokon elmondhassák... Azonban a helyzet rövidesen változhatik. Azt hiszem, mégis az lesz a legjobb, ha egyelőre a várakozás álláspontján maradunk. Különbösen remélem, hogy hamarosan Önök közül valaki talán feljön Bécsbe, hogy a dolgokról behatóbban is beszélhessünk“...

Dr. Adler Viktornak ez a levele megvilágítja a helyzetet, úgy, ahogy az az orosz forradalom fejlődése folytán kialakult, és önmagában véve is érdekes írás. A másik egy terjedelmes sürgöny, amelyet 1917 november 17-én Stockholmba, Pohl Ottó osztrák elvtárshoz, számos külföldi pártlap tudósítójához a célból küldtem, hogy a sürgönyt továbbítsa. A sürgönynek fontosabb részei ezek voltak:

„...Előre nem látott körülmények miatt csak most közheljük, hogy már november 10-én tárgyalta a magyarországi szociáldemokrata párt vezetősége az orosz forradalmi kormány békejavaslatát és azt határozta, hogy e kérdésben kiáltványban fogja ismertetni a magyar munkásosztály álláspontját. A kiáltvány tartalma szerint a magyar szociáldemokrata párt történelmi kötelességének tartja, hogy az orosz forradalmi demokrácia felhívására válaszoljon és kijelentse, hogy a demokrácia békeprogramját saját magáénak is vallja és készen áll arra, hogy ennek keresztülvitele érdekében a szervezetekkel együtt lelkesen közreműködjék. Az orosz forradalom közös ügye az egész világ demokráciájának és szocialista mozgalmának. A forradalom sorsa, úgy érezzük, a béke nagy ügyével elválaszthatatlan kapcsolatban van. Ez a cél kötelességünké teszi, hogy a magyar munkásosztály, mindenekelőtt pedig a szociáldemokrata munkások nevében felszólítsuk a magyar kormányt, valamint a Monarchia külügyminiszterét, hogy a békeakció megkezdése iránt azonnal minden lehetőt tegyen. Követeljük, hogy a kormány a felajánlt fegyverszünetet fogadja el és jelentse ki, hogy az orosz békejavaslat alapján hajlandó a béketárgyalásokat azonnal megkezdeni; követeljük,

hogyan érvényesítse minden befolyását, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiával szövetségben álló kormányok hasonló nyilatkozatot tegyenek. Ugyancsak kérésünkkel és intelmünkkel a nagy nyugateurópai államok munkáspártjaihoz is fordulunk, Németország, Franciaország és Anglia osztálytudatos munkásságához, akik a demokrácia, a szocializmus és az osztályharc megvívásában a tudományos és a gyakorlati munkában tanítóink és mintaképeink voltak, lássák be, hogy az emberiség és a munkásosztály szempontjából nincsen nagyobb érték, mint a béke. A magyar munkásság eddig is tudta, mi a kötelessége, és készen áll arra, hogy e kötelességét továbbra is teljesítse“...

Idehaza ez időkből a munkástömegek az üzemekben és a pártszervezetekben, a fővárosban és a vidéken, minden gondolatukkal és minden cselekedetükkel már csak a háború mielőbbi befejezését és a sürgős békekötés előmozdítását kívánták. Pártlapunk is már leginkább csak ezért a gondolatért szállt síkra. A gyülekezésre és az összejövetelekre vonatkozó tilalmakat már nem voltunk kénytelenek szigorúan figyelembe venni; a fennálló korlátokat már áttörte és áthágta a munkások türelmetlensége és fékezhetetlen békéláza. E napokban az agitációnak és a tüntetésnek egy nagyon eredeti és hatásos formájára emlékszem. Százezer-százra nyomattunk megfelelő szövegű röpiratokat s az egyes gyárakban levő bizalmiférfiaink útján valamelyik nap reggelén közöltük, hogy déli 12 órakor a gyár előtt gyűlést tartunk. Amikor a munkások kijöttek a gyárból, a párt megbízottja ott várta őket és rögtönzött, rövid néhány perces beszédben megmagyarázta, hogy miről is van szó. Ezalatt megtörtént a röpiratok és felhívások szétosztása s mire a rendőrség közbeléphetett vagy bármit is megakadályozhatott volna, addigra a gyűlésnek már nyoma sem volt. Az ilyen „villámgyűlés“-nek impozánsabb hatása volt, mint akár a legnagyobb és előre hirdetett tömegtüntetésnek, bár ez időkből már óriási tömeggyűlésekben és tüntetésekben sem volt hiány. Még ma is beleizzadok, ha visszagondolok arra, hogy a mikrofón és hangszóró nélküli világban mi csoda teljesítmény volt akár csak egy negyed- vagy egy félórán keresztül bírni hanggal és szusszal pl. a városligeti Iparcsarnok nagy pavillonjában vagy az Iparcsarnok előtt elterülő térségen. Nem mindenki bírta úgy, mint Bokányi, akinek az ilyen teljesítmény csak annyi volt, mintha vala-

melyik világhírű tenorista valamilyen híres operaáriáját „leadja“.

Ezek a nagy tömegakciók legtöbbszörre valóban a tömegek igazi hangulatának és spontán elhatározásának voltak a kifejezői. Mennyire így volt, bizonyítja az alábbi levél is, melyet akkoriban legnagyobb szervezetünk vezetőjétől, Malasits elvtárustól, a vas- és fémmunkások titkárától kaptam, amelyben Malasits 1918 január 16-án ezeket írja:

„A budapesti és környékbeli gyárak főbizalmiférfiai folyó évi január 15-én tartott ülésének határozatából kérjük a pártvezetőséget, miszerint 3 napon belül a budapesti pártbizalmi testületet összehívni szíveskedjék. Az összehívásra azért van szükség, mert nem lehet tűrni, hogy felelőtlen egyének tüntetésre hívják fel a munkásságot ugyanakkor, amikor a pártvezetőség nem látja szükségesnek a párttagokat tüntetésre felhívni. Továbbá megvitatásra szorulnak úgy a bel-, mint a külpolitikai viszonyok, annál is inkább, mert a munkásság hangulata igen izzó és igen könnyen kitérősekre vezethet...“

A helyzetet mi sem jellemzi inkább, mint hogy a levélben említett 3 nap még le sem telt és január 18-án máris kitört a nagy általános sztrájk, amellyel a munkásság azt a célt vélte szolgálni, hogy a Breszt-Litovszkban az oroszok és a központi hatalmak között megindult béketárgyalásokat megsürgesse, illetve e tárgyalásoknak a befejezését előmozdítsa; de mutatta a munkásság óriási türelmetlenségét és izzó hangulatát az a további körülmény is, hogy e tömegsztrájkból kifolyóan a pártvezetőség január 21-én kénytelen volt lemondani és ezt a lemondását nyilvánosságra hozni, mert a munkások egy része nem akart eleget tenni a felhívásnak, hogy az általános sztrájk a harmadik napon beszüntetendő...

A munkásságnak ugyanezt az izzó türelmetlenségét bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy e hangulat hulláma már a legjobban fegyelmezett csoportok közé is átesapott, pl. a nyomdai munkásság soraiba. Január 28-án, a sztrájk után néhány nappal a „Typographia“, a nyomdászok szaklapja kénytelen külön felhívással a nyomdai munkások felé fordulni és őket szigorúbb fegyelemre inteni:

„Szomorúsággal kell megállapítanunk, hogy a nyomdai munkások sokak által irigyelt erényeit — az önalkotta szabályok és határozatok feltétlen respektálását — az utóbbi napok eseményei kikezdi... Nem szabad tűrnünk, hogy

egyes személyzetek külön akciókat kezdeményezzenek és sztrájkokat rögtönözzenek...”

A januári nagy általános sztrájkhoz is számos emlékem fűződik; csak egyet-kettőt akarok felidézni.

Bécsben ugyanakkor tört ki az általános sztrájk, illetve már két nappal előbb, mint Budapesten. A pártvezetőség azzal bízott meg, hogy menjek fel azonnal Bécsbe és lépjek érintkezésbe az ottani párt vezetőségével. Bécsben arról értesültem, hogy ott a gyorsan népszerűvé vált „Munkástanács” is már megalakult, hogy a sztrájk vezetése is már ennek az újfajta alakulatnak kezében van. Izgalmasan érdekelt, milyen is ez az új szervezet; bizonyos kijózanodást éreztem, amikor egyik este ott ültem az új munkástanácsban és láttam, hogy a vezető személyek természetesen ugyanazok, mint akiket azelőtt is mint a vezetőség tagjait ismertem és a tárgyalások formája és menete sem különbözik semmiben attól, mint amilyen azelőtt volt... Sejtettem, hogy Oroszországban a forradalmi munkás- és katonatanács nyilván mégis csak másvalami, bár emlékszünk rá, hogy 1905-ben, az első orosz forradalom folyamán az akkori szentpétervári munkások egyszerű gyári bizalmiférfit összejövetelét nevezték el szovjeteknek... Azért Bécsben ezekben a forrongó órákban e pusztánévvaltozásnak is megvolt a maga hatása és varázsa. Ők maguk is nagyon szigorúan vették a dolgot, mert mikor azt sürgönyöztük, hogy Budapesten a sztrájk befejeződött, akkor válaszukban azt sürgönyözték, hogy „a bécsi vasutasok otthonában ülő munkástanács” már szintén kimondta a sztrájkot beszüntető határozatot...

Csak megjegyzem, hogy ez időkből idehaza is történt kísérlet az újfajta intézménynek a megalakítására, de belső szervezeti viszonyaink és erős hagyományaink következtében az ú. n. munkástanácsnak, legalábbis március 21-ig, csak látszat-élete volt.

A nagy sztrájjal kapcsolatban egy másik epizód is nagyon érdekes és politikai szempontból nagyon jelentős volt.

A munkásság elkeseredettsége és szinte fékezhetetlen békevágya folytán a sztrájk beszüntetése, mint már az eddig előadottakból is kitűnik, nagyon nehéz probléma volt. Az akkori kormány is érezte, hogy a tömegeket csak akkor sikerül visszavezetni a munkába, ha ő a maga részéről is valamilyen megnyugtató politikai nyilatkozatot tesz, amely

a munkások szemében eredménynek számítana. Erről folytak is tárgyalások Wekerle miniszterelnök és a pártvezetőség tagjai között. Wekerlének kezdetben az volt a felfogása, hogy elegendő, ha a megteendő nyilatkozatban utal Czernin külügyminiszter emlékezetes kijelentéseire, amelyek szerint ő a maga részéről hajlandó mindent elkövetni a breszt-litovszki béketárgyalások minél gyorsabb lefolytatására. Idehaza azonban akkoriban mindenféle politikai akció természetesen a választójog problémájával is kapcsolódott. Érthető tehát, ha pártunk a januári sztrájk alkalmából is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kormány megteendő nyilatkozatában a választójog kérdését se kerülje el. Wekerle ettől meglehetősen fázott és csak hosszas tárgyalások után sikerült őt ilyen megfelelőbb és kielégítőbbnek látszó nyilatkozat megtételére rábírni. Régi papírjaim között megtaláltam e nyilatkozat többféle változatát és látom rajtuk Kunfi kézírását és feljegyzéseit. A párt megbízottjai tehát elég erős harcokat voltak kénytelenek Wekerlével folytatni, amíg hajlandónak mutatkozott olyan nyilatkozatra, amelyet azután a sztrájkolók küldöttsége előtt fel is olvasott.

Rövid idővel a fenti események után Kunfitól, aki akkor néhánynapig szabadságon volt, levelet kaptam, amelyben ezt írja:

„...Egy Pestről érkezett úrtól azt hallottam, hogy a hatóságok nagy előkészületeket tesznek készülő munkásmozgalmak ellen... Pár sorban értesítsen, mi történik ottan... Ha választójog, kompromisszum, választás kérdése döntő stádiumba jut, kérem előzőleg értesítsen...”

Sem az egyik, sem a másik kérdéssel nem tudtam sok pozitívumot írni. Lehetséges, hogy a rendőrség csakugyan „készülődött”, de hogy mire, azt talán már ő maga sem tudta... A januári sztrájk után a dolgok még rohamosabb és viharosabb tempóban fejlődtek. A rendőrség és a hatóságok természetesen azért elég „erélyesek” voltak. Hiszen emlékszem, hogy június elején a dolgok odáig fejlődtek, hogy a MÁV gépgyár udvarán a hatósági közegek minden különösebb ok nélkül lövöldöztek a munkásságra. Pedig a munkásság és a nép széles rétegeinek megnyugtató véget már más eszközökkel kellett volna próbálkozni; ilyenek kigondolására és alkalmazására nyilván nem tellett. A munkások nyugtalansága és a négyéves háború folytán való ki-merültsége óriási volt, már nem tudtuk őket türelemre bírni.

Valamilyen hivatalos rendőrségi végzés hátlapján ott látom a kézírásommal a következő megjegyzést:

„Váci-úton a röpcéduláinkat visszadobták... Kispesten ellenagitáció“...

A párt és a szervezetek vezetői, a bizalmiférfiak legnagyobb része egyebet sem tett, csak türelemre intette a munkásságot és állandóan fékezni igyekezett, de a munkásokban annyi elégedetlenség halmozódott, hogy mindez már nem sokat használt. Lassan a kormány is már oda jutott, hogy nem tudta a dolgokat és az eseményeket irányítani vagy befolyásolni.

A külföldi szocialista vezetők kísérletezései a közeledő összeomlást megelőző hetekben is folytatódtak. Dr. Adler Viktornak fentidézett levelében Troelstra és Branting kíséreltéről van szó. Brantingtól, a későbbi svéd miniszterelnöktől április 24-én a következő levelet kaptam:

„Tisztelt Elvtárs! A viszonyok folytán nagy késedelemmel kaptam meg a múlt héten Vandervelde és Huysmannstól a hivatalos megbízást, hogy a német, osztrák, magyar és bolgár szocialista pártoknak a Londonban, február 23-án megtartott szocialista értekezlet emlékiratát továbbítsam. A vonatkozó határozatok lefordítása is sok időt vett igénybe. De hiszen közben a dolgok úgy alakultak, hogy a sürgős közvetítésnek nem volt sok értelme, mert a nyugati front eseményei pillanatnyilag minden békediszkussziót túlharsognak. Mégis, ha pártjuk valamilyen hivatalos választ óhajt adni, örömmel rendelkezésükre állok. Visszaemlékezve a múlt évi stockholmi reményteljes napokra, amikor az Önök pártjának küldöttei a béke érdekében olyan szép munkát végeztek, vagyok üdvözlettel stb.“...

Brantingnak kétségtelenül igaza volt abban, hogy az a változás, amely a nyugati fronton a szövetségesek győzelmi kilátásait megjavította, a békét sürgető törekvéseink szempontjából nem volt nagyon előnyös. Azonban Troelstra, a hollandi párt vezetője mégis szüntelenül azon fáradozott, hogy a szocialisták akciójában ne álljon be semmiféle szünet. Ő maga már néhányszor járt Londonban és azokban a napokban újra oda készült. Terve az volt, hogy útjának eredményéről azonnal értesíteni fogja a központi hatalmak országainak testvérpártjait. Június 9-én a következő sürgöny érkezett tőle:

„Ezen a héten elvárom a központi hatalmak pártjainak képviselőit Hágában. Troelstra.“

Arról is értesültünk, hogy Németországból Scheide-mann, Ausztriából pedig dr. Ellenbogen és Seitz készülnek odautazni. A párt Weltnert és engem bízott meg az utazással. Június 15-én újabb sürgőnyt kaptam Troelstrától, amely úgy szólt, hogy: „Utazzék azonnal. Troelstra.“ Csakugyan el is utaztunk. 1918 június 23-án feleségemnek írtam Hágából. Vázolom az út és az egész akkori helyzet viszontagságait és megírom azt is, hogy utunk csak kevés szerencsével járt. Azt írtam a levélben:

„...Hága ragyogó tisztaságú, csodásan szép kis hely. A villarészen és a scheweningeni tengeri fürdőhelyen kívül legfőbb nevezetessége a gyönyörű békepalota... De erről talán ne beszéljünk, mert ilyen vonatkozásban Hága talán a világ legpechesebb városa... Legalábbis az én számomra, illetve a béke ügyében utazók és fáradozók számára határozottan az... Emlékszel, hogy már 1916 elején is Garamival együtt milyen furesa és mulatságos viszontagságokon kellett átkászolódnunk és aránylag céltalanul. Most pedig e második alkalommal a helyzet még rosszabbodott. Ugyanolyan lehetetlen és nevetséges végzetúrákon kellett átvergődnünk, míg végre péntek helyett szombaton ideérkeztünk. Ez még nem lett volna nagy baj, de már az úton olvastuk, hogy a böles és tisztelt angol kormány Troelstrát ezúttal nem engedi be Londonba... Itt Hágában megtudtuk, hogy valóban ez a helyzet s ezek után képzelheted, hogy lehültünk s hogy mennyire le vagyunk forrázva... Különben itt is már nagyon-nagyon várják a békét. Szinte tragikus, hogyan szenvednek azok is, akik ennek a világégésnek nem közvetlen részesei. Ha hiszed, ha nem, tegnap azzal fogadtak minket az étteremben, hogy hús már négy hét óta nincsen, azt sem tudják, mikor lesz... S képzelheted, hogy folytattuk a csodálkozást, amikor nemesak kenyérjegyet, de Butterkartet is kértek tőlünk ebben a tejjel-mézzel folyó Kanaában. Ami a ruhaneműt illeti, állítólag a testen lévő új ruhát is leszedik az emberről. Hogy jövök majd haza? Majd gyönyörű béketerveimbe takarom szegény testemet“...

Troelstrától mégis sok értékes és érdekes információt kaptunk és az út mégsem volt egészen hiábavaló.

De a várva-várt és remélt nagy nemzetközi találkozó mégsem tudott létrejönni s csak félév múlva sikerült — Bernben.

Félév után ugyanis itt volt már a nagy összeomlás, itt volt az 1918 október 31-én kitört forradalom!

MOZAIK

A szocializmus irodalmának alig van olyan tárgya, amelyről annyit írtak volna, mint május elsejéről, arról a nappalról, amelyet méltán neveztünk a proletárság világünnepének. Mégis ez a téma még mindig kimeríthetetlennek látszik, akár régebbi megemlékezések szempontjából, akár ha ezt a nevezetes történelmi dátumot általában méltatjuk. Történelmi távlatból szemlélve május elsejének ünnepe nyilván ugyanolyan ősi eredetű szimbolumot juttat kifejezésre, mint az emberiségnek sok más ünnepnapja. Ezek a fajta ünnepek az idők folyamán külső formát változtattak, de lényegében megmaradtak. Számos ország van már, ahol a szervezett munkásság elnyomtatása után május elsejét is, a szocialista munkásság legkedvesebb ünnepnapját is elköbozták. Az ünnepnapot azonban nemcsak, hogy elvették a munkásoktól, de ugyanakkor arra is igyekeztek, hogy régi jelentőségét megsemmisítsék. Új jelszavakat akasztottak rá és új politikai irányzatok szolgálatába állították. Május elseje azonban, mielőtt a szervezett munkásság több mint 50 évvel ezelőtt világünnepéllé avatta volna, a polgárságnak is ünnepnapja volt már. Nyilván úgy keletkezett a régi időkben a május elseji ünnep is, hogy az emberiség szimbolumot és emlékezési alkalmát keresett az évszakok változásaira, vagy egyéb ilyen természetű megemlékezésekre s nyilván ezt a szokást is a még régebbi népszokásokból vagy vallásokból vették át.

Mi szocialisták május elsejének modern értelmet adtunk és 50 esztendőn keresztül méltó társadalmi és politikai célokat szolgáltunk ennek a napnak ünneppé avatásával. Május elsejének mély gondolata az volt, hogy a munkást a modern kapitalista kizsákmányolás ellen modern eszközökkel, intézményesen, a munkásvédelmi törvényhozás kifejlesztése által kell megvédelmezni. Ezt a gondolatot próbáltuk a közvéleménybe beharsonázni, betűszerint beletrom-

bitálni. Szép színes felvonulásainkon ezt az értelmet juttattuk kifejezésre jelszavainkban, ezt olvashatták a nagy tüntető menetekben körülhordozott jelzőtáblákról és magasra emelt zászlókról. 1890 óta a szociáldemokrata párt május elsejének napját évről-évre kétségtelenül nagy és nemes eszmék szolgálatába állította.

A mai fiatalabb nemzedék már alig tudja elképzelni hogy külsőség és szímszerűség dolgában milyen erőteljes és impozáns volt ilyenkor a dolgozó tömegek politikai szándékainak megnyilatkozása. Tüntető felvonulásnak neveztük ezeket a megnyilatkozásokat és valóban azok is voltak. Minden évben május elseje előtt már napokkal vagy hetekkel felhívtuk az elvtársakat a készülődésre s csakugyan nagy buzgalommal fel is készültek a nagy napra szakmai és pártszervezeti csoportok egyaránt. Az egyes szakmai és politikai szervezetekben május elsején már délelőtt is voltak összejövetelek és ünnepélyek. A felvonulást mindig a délutáni órákra hirdették. Az egyes gyülekezőhelyeken, az egyes szervezetekben, illetve a kerületekben már a kora ebédutáni órákban kezdődött a gyülekezés. Onnan azután kisebb-nagyobb csoportokban indultak el a munkások a kijelölt főgyülekezőhelyre, rendszerint a mai Tisza Kálmán-térre. Oda is már minden csoport és szervezet külön táblák és szervezeti zászlók alatt érkezett. A Tisza Kálmán-tér akkoriban még nem volt befásítva, délelőtt pedig piacul szolgált. A téren már kora délután olyan nagy tömegek gyűltek össze, hogy alig fértek el a tér körül s a korábban érkezők menetsorokká alakulva lassanként kiszorultak a Rákóczi-útra, illetve a Körútra. A nagyobb csoportok, pl. a külső Váci-út munkásai, a budaiak és a környékiek rendszerint külön zenekarokat, ú. n. rezesbandákat is hoztak magukkal. A téren az alkalomnak, illetve a politikai helyzetnek megfelelő szövegű jelzőtáblákat vagy az egész utca szélességét betöltő vászontranszparenszeket is osztottunk szét a tömeg között. Megjegyzendő, hogy az egyes szervezetek és csoportok a menetben való részvételre olyan büszkék voltak, hogy elhelyezkedésük sorrendje rendszerint nagy gondot okozott a rendezőbizottságnak. A sorrend kérdésekből néha nagy viták is támadtak...

Hangos, színes, mozgalmas és eleven volt egy-egy ilyen felvonulásnak a képe. Hasonlatos volt a „Nürnbergi meseterdalmokok“ híres céhjeinek a felvonulásához, de természetesen komorabb és néha haragosabb... A politikai hangu-

lat sokszor nemcsak a résztvevő tömegeket, hanem a járda közönségét is elragadta, mely gyakran olyan impozáns sorfalat alkotott, hogy a tüntető tömeggel szinte összeolvadt. A piros virágokkal és szalagokkal díszített kerékpárokon kivonult elvtársak csoportját, vagy a nők csoportját, vagy az itt-ott éppen bérharcban álló szakmák felvonuló munkásait rendszerint hatalmas tapsokkal és éljenzéssel üdvözölte a járda közönsége. Viszont gyakran az is megtörtént, hogy a tüntetők a járdán állókkal szemben nemtetszésüknek adtak kifejezést és azt követelték, hogy a járda közönsége is álljon a tüntetők közé.

Bár az esztendő folyamán a munkásság május elsejei demonstrációja, vagy másfajta tüntető felvonulása már szinte hozzátartozott a város megszokott képéhez, azért egy-egy ilyen felvonulás mégis mindig új és új eseménye volt a napnak és a politikának. Eltérés rendszerint csak annyiban volt, hogy a polgári sajtó néha elismerte, hogy a tüntetésben hatalmas tízezres tömegek vettek részt, máskor viszont úgy, ahogy a kormánynak éppen érdeke volt, a lapok igyekeztek a résztvevők számát lekicsinyelni... A felvonulás menetrendje legtöbbször az volt, hogy a Tisza Kálmán-téren gyülekezve és menetté alakulva, onnan a Rákóczi-úton, a körúton és az Andrássy-úton át elvonult a menet a Stefánia-útra, illetve a Városligetben lévő vendéglőkbe, kerthelyiségekbe, ahol a gyűlések és a májusi ünnepek lezajlottak.

Ez volt a tüntetések megszokott képe olyankor, ha a rendőrség nem avatkozott bele tiltó módon az ügybe és ha csak arra szorítkozott, hogy elég nagyszámú gyalogos- és lovasrendőr felvonultatásával ő is résztvett a demonstrációban. Ez a rendőrségi segédlet ugyan nem volt nagyon méltó az ünnep szempontjából, de a felvonulás tüntető politikai jellegét annál inkább hangsúlyozta és aláhúzta...

Hogy a tüntetés csendesen és rendben végződött-e, vagy zajosan és összeütközések közepette, az mindig attól függött, milyen volt a politikai helyzet, vagy milyen volt a kormányzat és a rendőrség magatartása. Még élénken emlékszem arra a május elsejei ünnepre, amelyet a rendőrségi tilalom ellenére rendeztünk 1906-ban a külső Kerepesi-úton lévő Schwetz-féle söresarnokban. A hatóság abban az esztendőben is betiltott mindenféle felvonulást és csak az említett nagyvendéglő kerthelyiségében engedélyezett népgyűlést. De a munkások olyan nagy tömegekben vonultak ki az

ünnepélyre, hogy már a város belsejében, különösen a Keleti pályaudvar előtt állandó volt a kisebb-nagyobb csoportosulás, az ünnepi résztvevők és a rendőrség között pedig a súrlódás. A hatóság képviselői még azt sem voltak hajlandók eltérni, hogy a munkások a május elsejei jelvényt viseljék, s így órákon keresztül tartott a Keleti pályaudvar előtt a zajongás és az igazi tüntetés.

Odakünn az ünnepély színhelyén nagyon nagy tömeg gyűlt össze. A gyűlés egyik szenzációja az volt, hogy a magyar előadókön kívül felszólalhatott Schuhmaier elvtárs, az osztrák parlamentnek akkoriban legnépszerűbb képviselője. Beszédének alapgondolata az volt, hogy bár a kuriális választójog, amelyet az osztrák munkásság akkoriban már kivívott magának, inkább csak valami lerágott csont, amit kegyelemből dobtak oda a munkásoknak, mi mégis — mondotta Schuhmaier — ezt a lerágott csontot is felszedjük és alaposan fejbekólintjuk vele politikai ellenfeleinket... Ez a sláger mindenkinek nagyon tetszett.

Május elsejének a szocialista munkások között való szimbolikus jelentőségét jól jellemzi többek között az is, hogy például az 1903. évi pártgyűlésen az egyik vidéki küldött több aláíró támogatásával indítványt terjesztett a kongresszus elé, amelynek értelmében ezentúl:

„Május elseje legyen a proletárság hivatalos újesztendeje... Általában pedig az új időszámítás is 1889-től, vagyis attól az esztendőttől kezdődjék, amelyben május elsejének megünneplését a párizsi nemzetközi kongresszuson elhatározták“...

Azok a városligeti vendéglők, amelyeknek kerthelyiségeiben egykor a május elsejei ünnepélyeket megtartottuk, már majdnem mind eltűntek. A „Zöld Vadászhoz“ címzett kerthelyiség volt ezek közül a legismertebb és legnagyobb. Már ennek a helyén és környékén is villák és modern bérházak épültek. A Stefánia-úti egykori Kollegerszky-kioszk helyén ma már az állandó virágkiállítás van. És a többi vendéglői kertnek sincsen már nyoma. Az Erzsébet királyné-úton lévő, „Trieszti Nő“-höz címzett vendéglőnek már csak egy kicsiny része maradt meg, körülötte új villaépületek emelkednek.

Szép, bensőséges hangulat nyilvánult meg a május elsejei ünnepségeken a nagyobb magyar vidéki és különösen az erdélyi városokban. A resicai, az anina-steierlaki, lugosi és egyéb erdélyi helyeken mindig szinte romantikusan szép

erdős és hegyi tájakon rendezték a májusi ünnepeket. Az út is Budapestről szép élmény volt a kiküldött számára, feltevé, ha a természet szépségei iránt lelkesedni tudott. A Kolozsváron túl fekvő városok, vagy a Temesvártól délre és keletre fekvő vidék: Segesvár, Nagyszeben, Meggyes, Brassó, Lugos, Versec és sok más hasonló hely mind nagyszerű szép külső keretet biztosított az ünnepélyeknek. Ezeknek az összejöveteleknek legtöbbje számomra felejthetetlen.

*

A nagy tüntető népgyűléseket régebben is leginkább a Tattersallban tartottuk; de valamikor a boldog béke korszakában a régi Tattersall sokkal nagyobb volt, mint a mai, sokkal nagyobb tömegek helyezkedhettek el benne. De másfajta különbségek is voltak a régi és a háború utáni időkben rendezett népgyűlések között. Ma már leginkább mikrofon előtt mondják el az előadók beszédjeiket. Régebben ez sem volt még így. A mikrofont nem ismerték és ezért nagyon nehéz feladat volt egy-egy ilyen monstregyűlést fékentartani és lebonyolítani. Ha régente egy ekkora tömeggyűlés kezdett zajongani, halljukozni és viharozni, a szegény elnök csak a kezeivel tudott integetni, hadonászni, csendért könyörögni, mert hallani bizony alig hallhatták. A párt szónokai közül is legfeljebb ha egy-kettő tudott a feladatával megbirkózni, de fölényesen ehhez voltaképpen csak egyedül Bokányi Dezső értett. Az ő éles, óriási, tenor és bariton között váltakozó hangja a legnagyobb viharokat is túlharsogta és túlsüvítette. A többi előadó egy-egy tattersalli referáda után napokig öblögethette és ápolgathatta megviselt torkát.

Egy alkalommal ezeknek a nehézségeknek leküzdése céljából azzal kísérleteztünk, hogy a régi Tattersallban két tribünt állítottunk fel. A kísérlet kudarcba fulladt, mert a szónokok zavarták egymást. Valamivel kedvezőbb volt a helyzet, ha künn, valamilyen szabad térségen rendeztünk tömeggyűlést, amelyen ugyancsak több tribünről, olykor három, sőt négy emelvényről is egyszerre szónokoltak; de ott is nagy volt a szónokok között a „konkurrencia“...

A mikrofon, vagyis a gép ezeket a technikai problémákat is megoldotta. A megoldás azonban nemcsak a kvantitás, vagyis a hanganyag mennyisége javára történt, mint inkább a beszéd kvalitására, azaz minősége szempontjából. Igaz, hogy a probléma körül vannak még viták, mert sokan azt a felfogást vallják, hogy a természetes hangon elmon-

dott beszéd mégis csak értékesebb, szónoklás szempontjából pedig stílszerűbb, mintha mikrofón előtt olvassa fel az előadó a mondanivalóit.

A Tattersallon kívül régebben a Tisza Kálmán-téren és a Városligetben is nagy tömeggyűléseket rendeztünk. A városligeti gyűlések megszokott helye a mai „Erzsébet-városi Színház” előtti térség volt. Ezt a színházat valamikor Feld-arénának hívták, azért is hirdettük mindig, hogy a gyűlést „az Aréna előtti téren” tartjuk. Ebben az Arénában ötven évvel ezelőtt még német színészek játszottak. Én még Blaselnak, az egykor híres bécsi komikusnak tapsoltam ott a Feld-féle Arénában.

Néha ugyancsak voltak ilyen óriási gyűlések a városligeti Iparcsarnok előtti térségen, sőt bent az Iparcsarnokban is tartottunk nagygyűlést. Voltak gyűléseink a millenniumi szoboresoportozat előtti térségen, valamint a Szabadság-téren. A parlament közvetlen közelében, vagyis a Kosuth Lajos-téren csak 1905-ben, később pedig a forradalmi napokban tartottunk monstre-összejöveleteket. A legegységibb időben a Múzeum mögött levő Nemzeti Lovardában megtartott gyűlésre is emlékszem. Ez 1895-ben volt, ott beszélt először Bokányi nagyobb tömeg előtt.

Ezek a régebbi nagy népgyűlések még látványosságnak is beillettek. Valóságos népvándorlás volt, amikor a nagy tömegek a gyülekezés vagy a szétoszlás alkalmával az utcákon hosszú időn keresztül hullámoztak. Később, amikor egy-egy nagyobb eseményről már filmfelvételeket is készítettek, impozáns képek alakultak ki arról, hogy például az Andrássy-úton vagy a Körúton széles és hatalmas áradatban meneteltek a néptömegek.

A nagy népgyűléseken kívül sokszor más formában is rendeztünk politikai tüntetéseket. Gyakran ugyanazon a napon, ugyanabban az órában tömegesen tartottunk kisebb gyűléseket is. Ha valamely politikai kérdés iránt nagy volt az érdeklődés és a tüntető nagygyűlést nem tudtuk elég gyorsan megtartani, akkor ú. n. esti gyűléseket rendeztünk. Volt idő és alkalom, amikor egy-egy estén 25, 30 vagy néha 50 gyűlést is hirdettünk. A politikai siker természetesen nem mindig állott arányban a politikai igyekezettel és szándékkal. Az is megtörtént néha, hogy a hirdetett 25 vagy 30 gyűlés közül csak minden ötödik sikerült. E sorok írójával egy alkalommal megtörtént, hogy egy nagyon gyengén látogatott gyűlés után a titkosrendőr, aki hivatalból vett részt

a gyűlésen, a következőkben foglalta össze a gyűlésről bírálatát:

„... Uram, 25 éve járok a párt gyűléseire, de ilyen rossz gyűlésünk... még alig volt...”

Elképzelhető, ha már a rendőrség hivatalos kiküldöttje is ennyire restelte a dolgot, hogy milyen rosszul esett nekünk rendezőknek az ilyen sikertelenség... Viszont milyen felemelő érzés és a megelégedettségnek mekkora tudata töltötte el az elvtársakat, ha egy-egy gyűlésen olyan óriási tömeg jött össze, hogy még a gyűlés utáni szétosztatás is nagy, impozáns látványosság és politikai esemény volt.

*

A második világháborút megelőző időkben, azt hiszem, még Gömbös miniszterelnöksége alatt, de mindenesetre ebben a „féldiktatúrás” érában történt, hogy egy tattersalli népgyűlésünket egyik külföldi testvérpártunk vezetője is végignézte. Megfigyelte, milyen türelmetlen viselkedést tanúsít az egybegyűlt tömeg és milyen zajongva és fegyelmezetlenül reagál az óriási hallgatóság az előadó szónokok szavaira.

Ez a külföldi, skandináv országból való vendégünk a gyűlés végén a következőket jegyezte meg:

„Meglátszik ezen a tömegben, hogy ritkán van alkalma együttlenni... Azt hiszem, csak ez az oka, hogy még nem szokta meg a gyűléseken való nyugodt és fegyelmezett viselkedést...”

Ezzel a megjegyzésével a demokratikus és a gyűlési tilalmakat nem ismerő országból való elvtársunk kétségtelenül nemcsak a mi tömegeinket jellemezte helyesen, de országunk politikai közállapotairól is pontosan és találóan mondott bírálatot.

*

Az első világháború előtti korszak idején még szabadabb volt a kormányzati gyakorlat, de még a szereplő emberek is nagyobb ú. n. „civilkurázsit” tanúsítottak. Ennek következtében még a királyok, a trónok viselőinek dolgaival is gyakrabban és szabadabban lehetett foglalkozni. Ismeretes az a tattersalli gyűlésen megtörtént epizód, amikor Grossmann Miksa többek között kijelentette, hogy: „Ha a király kevesli a fizetését, talán lépjen sztrájkba, ez a sztrájk amúgysem okozna nagyobb üzemzavart...” Grossmann ezért a kijelentéséért tízhónapi börtönbüntetést kapott, amit le is ült becsülettel. Egy másik még régebbi időben

tartott népgyűlésünkre is emlékszem, amelyen ugyancsak a királyi civilista kérdése volt napirenden. Annak a gyűlésnek Bokányi volt az előadója, aki pontról pontra tárgyalta az állami költségvetés adatait és nagy tetszésünk közben alaposan megbíráltta azt a körülményt, hogy még a villanyvilágítás korszakában is az udvartartás részére ugyanannyi gyertyát engedélyeznek, mint valamikor a nagy sötétség korszakában... És Bokányi akkor még csak rendőri figyelmeztetést sem kapott. A szólásszabadságnak ez az akkori mértéke határozottan díszére vált az országnak. Valahogy mintha hasonlított volna arra a legendás angol közszabadságra, amelyre Magyarországon is olyan gyakran szoktak hivatkozni...

*

Mindenfajta szervezetnek megvannak az ú. n. gyermekbetegségei és ez alól a munkásmozgalom sem kivétel. Ide, ebbe a fejezetbe tartoznék annak a nem egészen érdektelen témának az érintése, hogy a munkásmozgalom funkcionáriusainak soraiban gyakran vannak súrlódások a munkások és az intellektuelek között. Ennek a örülménynek, azt hiszem, csak az a tárgyi alapja és oka, hogy az intellektuelek leginkább más társadalmi osztályból vagy rétegből, sőt nemritkán talán „a barrikád másik oldaláról” is érkeznek akkor, amikor a munkásmozgalomhoz csatlakoznak. Más életformákhoz is szoktak és a szellemi életnek más méretű mezőnyén is éltek, mint az, aki a műhelyből, a gyár munkaasztala mellől fejlődött ki a munkásmozgalom funkcionáriusainak a soraiba. Talán ezekre a különbségekre gondolt a szocializmusnak a legideálisabban gondolkodó vezetője, Bebel Ágoston, amikor azon a már említett híres drezdai pártgyűlésen azt mondta, hogy mindenkit jól meg kell nézni, aki bejön a pártba, „de ha egy akadémikus jön, azt kétszer is meg kell nézni”... Bebelnek ez az álláspontja, azt hiszem, nagyjából helyes és elfogadható. Viszont aki közénk jön, azt megértéssel, testvéri szeretettel és, azt hiszem, azzal a tudattal kell fogadni, hogy a hozzánk csatlakozott intellektuel aránylag többet tud a munkásmozgalomnak adni, mint az egyes munkás-párttag... Egyik előző fejezetben már megemlítettem, hogy én magam mindig a legnagyobb tisztelettel néztem az intellektuelekre a pártban. Különben tudjuk, hogy a nyugati országok munkásmozgalmaiban nagy arányban helyezkedtek el a lateiner elemek a mozgalomnak vezető soraiban. Azt hiszem, hogy

ez természetes fejlődés. Mert mennél kiterjedtebb és intenzívebb a szocialista mozgalom, szerkezetében annál nagyobb szektort foglal el a szellemi munka területe és a problémák megoldásánál a szakszerűségre is mindig nagyobb szükség van. Természetes és emberi dolog, hogy azok között, akiknél a politika vagy a szervezés már hivatássá, illetve kenyérkereső foglalkozássá vált, az egyéni versengésnek bizonyos neme is kifejlődik; hiszen így van ez az életnek minden más területén is. De a kiegyenlítés és a bíraskodás feladatát a demokratikus vezető és ellenőrző fórumok tartoznak elvégezni. Ha nem ezek a szempontok érvényesülnek, akkor a munkásmozgalom vallja kárát, mert sok kitűnő és rátermett egyéniség kallódik el. Sajnos azonban, minthogy gyermekbetegségről lévén szó, ezek a károk leginkább akkor mutatkoznak, amikor a mozgalom még kezdeti korszakában van.

Számos emlékemet tudnám felidézni, amely arra vonatkozik, hogy a lateinerekhez való viszonyunk kérdésében nem mindig találtuk el a helyes megoldást. Amikor adminisztratív vezető pozícióban voltam, barátaim gyakran azzal vádoltak, hogy elfogult vagyok az intellektuelek javára... El kell ismernem, hogy néhány rossz fogásom is volt ezen a téren. Viszont ma is vallom, hogy a magyar szocialista mozgalomnak csak hasznára és díszére vált volna, ha már az első nekilendülés időszakában főfoglalkozásukban is a szocialista mozgalomnak élhettek volna olyan férfiak, — csak azok közül említek egyet-kettőt, akik már nincsenek az élők sorában — mint mondjuk: Ágoston Péter, Rónai Zoltán, Szende Pál, vagy akár Szabó Ervin, vagy más ilyen hasonló kiváló férfiak... Különben csak a viszonyok mostohasága okozta, hogy ezen a téren a dolgok nem mindig mentek úgy, ahogy szükséges lett volna. A munkásság maga mindig nagy szeretettel vette körül a kiváló, tehetséges és a szocializmusért harcoló tudományos képzettségű férfiakat.

A lateinerek között természetesen olyanok is voltak, akik egyéniségükkel nem tudtak beleilleszkedni a munkásmozgalom organizmusába és csak nehezen tudtak megbarátkozni a fiatal mozgalomban található, akkor még újszerű jelenségekkel. Másoknál viszont könnyen ment a dolog. Kunfit vagy Ágostont a pártgyűlés tagjai és a munkásság nagyobb tömegei is már szinte első nagyobb referátumuk vagy megnyilatkozásuk után szinte első hallásra

vagy első pillantásra a szívükbe zárták és elfogadták. Szabó Ervinben, ebben a rendkívüli emberben égett a szocializmus lobogó lánggal, de ennek a nagy szociológusnak és tudósnak a lelkében valami mélyebb nyugtalanság is élt. „Válogatott Művei”-ben megírt különböző jegyzeteiből is ki lehet ezt érezni...

Tarczai Lajostól, akivel egyideig együtt vezettem a titkárságot, én magam a legjobb barátsággal váltam el, amikor Amerikába ment. De Tarczai nagyon érdes egyéniség volt, sehol sem találta meg a helyét, úgy tudom, még az amerikai munkásmozgalomban sem.

Az intellektuelek között olyanok is akadnak sokan, akik talán éppen kiműveltebb egyéniségük következtében hajlamosabbak a szélsőségezebb túlzásokra, ha erre alkalom kínálkozik. Még az első világháborút megelőző időkből jól ismertem pl. Kun Bélát, vagy a szörnyen tragikus véget ért dr. László Jenőt, sőt Szamuellit is. Kun Béláról már megemlítettem, hogy valamikor jámbor kishivatalnok és munkáját többé-kevésbé rendszeren végző ujságíró fiatalember volt. László Jenő fiatal ügyvéd korában bohém lelkületű és a legnagyobb mértékben szeretetreméltó ember volt. Odaadó és szorgalmas, ha kellett, egy-egy munkás táppénz-ügyének verekedni a hatóságokkal és másfajta fórumokkal. Szamuelli vidéki jelentéktelen ujságíró volt, egy időben Fiumében dolgozott. Ha arra jártam és tudta, hogy érkezem, szeretetreméltóan megvárt a vasútnál és a világról nem engedte volna el azt a megtiszteltetést, hogy segítse vinni a podgyászomat...

Voltak az intellektuelek között sokan, akikről megállapítható, hogy tudásukat, intelligenciájukat, munkabíráskukat és mindenüket amijük volt, maradéktalanul odaadták a munkásmozgalomnak. Hogy csak egyet-kettőt említsek meg a még ma is élők közül, megemlítem Horovitz Jenőt, aki már ott volt a párttitkárságban, amikor én odakerültem és aki később a munkásbiztosítás terén dolgozott. Horovitz arról nevezetes, hogy sokoldalú tevékenysége mellett olyan magántitkárféléje volt Bokányinak. Természetesen testi-lelki jóbarátságban is állt Bokányival. Bokányi még lélegzetet sem tudott volna venni Horovitz nélkül. Sokat dolgozó emberek voltak a pártban többek között Bresztovszky Ernő és a még ma is robotoló dr. Révész Mihály. Bresztovszky és Révész Béla Garaminak különös kedvencei voltak. Talán nem sértés a két utóbb említettel szemben, ha tréfásan

megjegyzem, hogy apró előleg-afférjeikkel sokat foglalkoztatták a pártvezetőséget. Azt hiszem, hogy egy szocialista szépirodalmi lap ezen a problémán is segített volna és nagy hasznára lett volna a munkásmozgalomnak. Dehát a munkásmozgalom még nagyon szegény volt s az ilyenfajta vállalkozáshoz szükséges belső nyugalom is mindig hiányzott.

*

A szellemi és kulturális munka területe a mi mozgalomban még nem volt akkora, amilyenre a munkásmozgalom felszabadító küzdelme érdekében szükség lett volna. Sokan nem találtak elhelyezkedést, akik erre vágyódtak. Közrejátszott itt a materiális világnak az a törvényszerűsége, amelyre Engels egyik művében nagyszerűen utal, amikor azt állapítja meg, hogy aki a tömegek kulturális szintjét fel akarja emelni, az igyekezzék nekik elegendő kenyeret, rendes ruhát és lakást biztosítani. A magyar munkásmozgalom az elmúlt évtizedekben valóban a munkásságnak ezekért a sorrendben is legelsőrendű érdekeiért volt kénytelen harcolni; ez a helyzet a mozgalom ú. n. szellemi munkásai számára bizonyos kényelmetlenséget és szegénységet jelentett. Ez az oka, hogy régebben az a probléma is foglalkoztatta a mozgalom vezetőségét, írhat-e a szocialista a polgári sajtóba. Voltak polgári lapok és talán szocialista írók is, akik anyagi szempontok szerint ítélték meg a kérdést. Volt természetesen olyan felfogás is, hogy a szocialista eszmék terjesztése céljából minden kínálkozó tribűnt, tehát a polgári sajtót is, feltéve, ha nem kifejezetten ellenségről van szó, fel kell használni. Én magam máig sem tudom megérteni, hogy aki zárt világszemlélet alapjában gondolkodik, hogyan tudja egyszerre a szocialista és a polgári olvasóközönség szellemi igényeit is kielégíteni. A pártvezetőség akkoriban arra az álláspontra helyezkedett, hogy kizáróan szépirodalmi természetű írásokat polgári lapokban is szabad elhelyezni, de ezt is csak kivételesen. Emlékezetem szerint csak Csizmadia Sándor és talán még egy-két emberünk próbálkozott a szerencsével. A helyesebb megoldás szerintem az, hogy az ú. n. beérkezett írókat inkább mi édesgessük magunkhoz; ennek a lehetőségével a munkásmozgalom jobban járna.

*

Valamikor nagyon régen olyan illusztris munkatársa is volt a Népszavának, mint Hetényi Imre, aki később Budapest egyik rendőrkapitánya lett... A Népszavának rendőri

riporterre volt szüksége és Hetényit bízta meg ezzel a munkával. Nem tudom és nem emlékszem, ki ajánlotta Hetényit a Népszavának, csak arra emlékszem, hogy Rákosi lapjától, az akkor hírhedt szocialistafaló „Budapesti Hírlap”-tól jött a Népszavához. Lehet, hogy a fiatal Hetényit valamilyen szocialista vércseppje vonzotta hozzánk, de lehet, hogy valamilyen másfajta ambíció... Hogy ezen a téren sok minden lehetséges, azt abból is gondolom, mert egy alkalommal még Hóman Bálint volt kultuszminiszterünk is mosolyogva dicsekedett e sorok írójának, hogy valamikor diákkorában ő is szocialista volt... Szóval egy időben Hetényi Imre volt főkapitányhelyettes a Népszavának volt a derék hírhordozója. Nem tudom, ugyanabban az időben dolgozott-e a Budapesti Hírlapnak, vagy másoknak is. Nem kellemes és nem is szép, hogy akadhatnak, akik a munkásmozgalmat átjáróháznak tekintik, de a fő, hogy a munkásmozgalom sok mindent kibír...

★

A munkásmozgalom épületének szilárdságáról szólva, hálátlanság volna meg nem emlékezni Vágó József elvtársról, a műépítészről, aki vagy 35 évvel ezelőtt a Népszava szerkesztőségének és a Világosság-nyomdának a hajlékát építette fel. Miből építette fel Vágó a párt legfontosabb üzemeinek a hajlékát, arról alig tudnék beszámolni. Űgy emlékszem, hogy a nyomda megalapításához szükséges összegeket is a párt szervezeteitől úgy kellett összekoidulni. Az építkezés idejéből arra emlékszem, hogy Garami éjjelnappal ott mászkált és botorkált a pincehelyiségek számára kiásott üregekben és az emelkedő falak deszkapallóin és állványain örökösen ott izgett-mozgott a malteres- és meszesdézsák között, mintha ő lett volna a pallér, vagy mintha a készülő épület minden darab tégláját a szocializmus szempontjából külön is felül kellett volna vizsgálnia. Vágó József nevéhez fűződik a nyomdászszervezet Sándortéri „Gutenberg” palotájának a felépítése is. Vágó művészlélek volt a javából, nemcsak ihletett művész, hanem lelkes szocialista is. Művész mivoltát nemcsak külseje, ruházata, vagy frizurája tükröztette, de kedélye, muzikális kedve és egyéniségének egész magatartása. Művészetét itthon különösen a háborúutáni időben nem nagyon méltányolták, de külföldön annál inkább elismerték. Nagyszerűen tanuskodik erről az a tény is, hogy Vágó József nyerte el annak idején

a genfi népszövetségi palota megalkotására kitűzött első díjat és egy svájci kollégával együtt a palota felépítését is órá bízták. Ezzel is nagy dicsőséget és hírnevet szerzett Magyarországnak. Az utóbbi évtizedekben már nem látni Vágót idehaza. Lehetséges, hogy munkája köti a külföldhöz és hogy ebből az okból is az idegenben jobban érzi magát...

★

Vágó Józseftől emlékezetem önkéntelenül is egy másik nagyszerű művészegyéniiséghez, Bíró Mihályhoz tér vissza. Bíró Mihályt négyéves korában ismertem meg. Redő nevű könyvkötőmester üzemében dolgoztam a kilencvenes évek elején, ahol Bíró Dezső tanonciskodott. Redő közeli rokona volt Biróéknak. Bíró Mihályt, a kis fiúcskát gyakran hozták le a műhelybe. Ott a műhelyben különösen azok a márványozási munkák, a könyvmetszetek színezése érdekelték nagyon, amikkel én ott foglalkoztam. S hogy a Misi gyerek jobban láthassa ezeket, rendszerint felállítottam őt a munkaasztalra, úgy babrált ott a márványozó szerszámok és festékek között... Évek múltán Bíró Mihályt mint rajzolóművészt és elsőrendű grafikust láttuk viszont a pártban. A leghevesebb választójogi küzdelmekben voltunk és Bíró Mihály híressé vált politikai tárgyú művészi plakátjaival vett részt ebben a nagy történelmi agitációban és munkában. Plakátjainak propagandaerejét úgy lehetne jellemezni, hogy egy-egy rajza még a Bokányi óriási hangját is túlharsogta... Leghíresebb és legemlékezetesebb alkotása a vörös kalapácsos ember, a Népszava jelképe maradt. Bíró százával alkotott nagyszerűbbnél nagyszerűbb politikai és szocialista irányzatú rajzokat és plakátokat a párt különböző ünnepi és emlékiratainak számára. Megdöbbentő kifejező erő nyilvánult meg ezekben a propagandisztikus rajzokban. Hogy nem voltak közönséges tucatmunkák, bizonyítja, hogy külföldi grafikai művészeti szakfolyóiratok Bíró munkáit külön cikkekben és alkalmi lapokban méltatták. Egyik legutóbbi alkotását a nyitrai Munkásotthon megtekintése alkalmával láttam. Ennek a Munkásotthonnak hatalmas freskórajzait készítette Bíró. Különben ugyanolyan tréfálkozó kedvű és szellemes életfaragó volt, mint korán elhunyt bátyja. Százakra menő jóízű tréfát és mókát tudunk vele kapcsolatban, akik azokban az időkben baráti köréhez tartoztunk. Bíró — akárcsak Horovitz, Garbai vagy Böhm Vilmos — már évtizedek óta az emigrációban él, de

neve a magyar munkásmozgalom hősi korszakában szereplő legjobbak nevétől elválaszthatatlan.

*

Művészeti dolgokkal kapcsolatban Garamiról is meg kell itt még egyszer emlékezni. Ugyanis Garami tudtommal az első és egyetlen magyar szocialista volt, akinek színdarabját előadták magyar színpadon. „Megváltás” című drámáját a munkásműkedvelő színpadokon itt-ott még ma is játsszák. Igaz, hogy a Vigszínház annakidején csak kétszer vagy háromszor adta a darabot, ez azonban nem a Garami irodalmi művét jellemzi, hanem a mai polgári színpadot és annak publikumát. Strasser József dr., aki ifjabb korában a szocialista irodalom művelője volt, tudományos kritikájában nagyon komolyan értékelte Garaminak ezt a munkáját. Garami színdarabjának premierjén természetesen ott volt minden budapesti színházba járó szervezett munkás. Forróbb színházi estére nem is emlékszem, pedig igazán sokat jártam színházba. Amikor Garami a felvonások végén megjelent a rivalda előtt, hogy — kölcsönvett szmókingjában — megköszönje a tapsorkánokat, mindannyian, akik ott voltunk, úgy éreztük, hogy a szociáldemokrata párt aratott valami nagy sikert... Garami is joggal büszkélkedhetett, hogy az ő hideg, szigorú reálpolitikára beállított gondolkodásából még ilyesmire is tellett. Szép sikere volt az ő fiatalos lelkeségének és idealizmusának. Bíró Dezső ebből az alkalomból a következő tréfát írta meg a nyomdai munkásoknak akkoriban megjelenő élelapijában:

„A körúti villamosra felszáll egy munkás.

— Hova, merre adjak jegyet? — kérdi a kalauz.

A munkás gyorsan válaszol:

— Kérem, a „Megváltás felé”...

*

Egy alkalommal Grossmann Miksa szörnyű haragra lobbant Garami ellen, mert Garami annakidején helyeselte a kuriális bíráskodásról szóló törvényjavaslatot, míg Grossmann ebben az állásfoglalásban a népképviselői szuverénítás megcsonkításának a helyeslését látta. Grossmann szerint a képviselők dolgában, tehát megválasztásuk kérdésében is csak a képviselőház mondhat ítéletet. Garami viszont reálpolitikai szemmel úgy nézte a dolgokat, hogy a képviselőválasztás tisztaságának nagyobb biztosítékát jelenti, ha arról a legmagasabb bíróság ítélkezik, mintha a szűk, korlátozott választójog alapján egybegyűlt parlament több-

ségi pártjának pajtáskodó és pártoskodó emberei döntenek. Grossmann akkor keserűen kifakadt s azt mondta nekem, hogy ő ezek után nem is tudja, hogyan lehessen Garami judiciumára bízni a Népszavát... Szerintem ez az apró epizód csak arra vonatkozó bizonyíték, milyen szenvedélyességgel és mennyire teljes szívvel és lélekkel álltak embereink amellett az ügy mellett, amelynek szószólói és képviselői voltak.

*

1902 márciusában, azoknak a harcoknak a folyamán, amelyeket az ellenzéki pártokkal a választójog érdekében folytattunk, egy alkalommal Kaas Ivor báró, egykori klerikális képviselő rendkívül éles támadást intézett pártunk ellen. Különösen Bokányi ellen hangoztatott csunya, egyéni becsületbe is vágó vádakat. Sem a párt, sem Bokányi nem tudtak maguknak elégtételt szerezni, mert a vádaskodás a parlamentben hangzott el, Kaas Ivor pedig a mentelmi jog védelme alá bujt. A helyzet kellemetlenségét fokozta, hogy éppen azokban a napokban ült össze a pártgyűlés, amelynek valamilyen formában foglalkoznia kellett az afférrel. Hogy méltó formában tüntethessünk Kaas ellen és Bokányi mellett, az jutott eszünkbe, hogy a pártgyűlés egyik estéjén fáklyásmenetben vonulunk fel a kongresszus színhelyére, a küldöttek és Bokányi tiszteletére...

Hamarosan neki is láttunk a dolognak, a fáklyás felvonuláshoz meg is tettünk minden szükséges előkészületet. A tüntetés napján a késő délutáni órákban a Tisza Kálmántéren gyülekeztek a résztvevők. Gyönyörűen ki volt tervezve minden részlet, sokan jöttek össze és fáklyát is annyit szereztünk be, hogy minden sorba jutott belőle elég. Amikor a fáklyákat meggyújtottuk, olyan gyönyörű kép bontakozott ki a menetben, hogy öröm volt nézni. De azután mégis jött a nagy baj!... A fáklyáknak éppen még csak egy részét gyújtottuk meg, amikor szemezni kezdett az eső... Kezdetben nem is hederítettünk rá. Bízunk abban, hogy az eső vagy hamarosan eláll, vagy a fáklyatűz úgyis olyan hatalmasan bontakozik ki majd, hogy az esőnek nem lesz a tüntetésre semmi hatása. Csakhogy az eső hatását semmi sem tudta megakadályozni, mert mire a menet kibontakozott és eljutottunk a Tisza Kálmán-térről a körúton át az Andrásy-útig, addigra az eső a fáklyafény által ragyogóan megvilágított, kötélvastagságú sugarakban zuhogott a menet résztvevőire. Hogy mi lett velünk, mire kijutottunk a kongressz-

szus színhelyére, a városligeti Hermina-úton levő Klemens-féle helyiség elé, azt nem könnyű leírni...

A közgyűlés helyiségének ablakai alatt folytatódott a tragédia. Ugyanis a program szerint a fáklyásmenetben résztvevők megbízottja — véletlenül e sorok írója — üdvözölni tartozott a közgyűlés tagjait és különösen Bokányit. Az üdvözlést rövidre kellett fogni, Bokányi pedig, aki a program szerint az üdvözlést megköszönte, ugyancsak azt ígérte, hogy azt ú. n. „rövid” beszédben fogja megtenni. Valójában pedig legalább egy órán keresztül beszélt, mondván, hogy csak „nagy vonásokban vázolja” azokat a politikai körülményeket, amelyek a fáklyásmenet előzményeül szolgáltak. Beszédében éppen csak a legutóbbi évtized eseményeire vetett alapos visszapillantást... Közben pedig szüntelenül és kegyetlenül szakadt az eső, amely végérvényesen úrrá lett a fáklyatűzön, mert a fáklyavivők, szegények, amúgyis már csak lueskos, fröcskölő szurokesomókat szorongattak ázott ujjaiik között... Hiába volt minden, a tűz és a víz párbajában ezúttal a víz erősebbnek bizonyult.

De mégis nagyon szép volt az egész. A résztvevők cipői és ruhái ugyan nagyon megbánták, de a tüntetést, az elégtételt a kongresszus tagjai nagy örömmel fogadták.

★

A választójogi harcok idején Tiszáék egy alkalommal nagy kormánypárti gyűlést rendeztek a fővárosi Vigadóban. Ott akartak tüntetni a választójogi reform ellen... A mi szempontunkból rendkívül fontos volt, hogy azon a gyűlésen valamilyen formában a választójog mellett is történjék megnyilatkozás. Minthogy úgynevezett „előkelő” polgárok összejöveteléről volt szó, nagyon nehéznek látszott, hogy oda munkások is bejuthassanak. Tiszáék óriási ellenőrző apparátust alkalmaztak abból a célból, hogy hivatlan vendégek a terembe be ne léphessenek. Mégis egy-két kisiparos elvtárs be tudott férközni a gyűlés színhelyére, és különösen annak örültünk, hogy bejutott ezek között olyan elvtársunk is, aki meglehetősen bátor és hangos ember volt és egymaga is, szükség esetén még botrány árán is, meg tudta zavarni a reakciós urak szép mulatságát. Annál biztosabbra vettük a sikert, mert említett elvtársunk ebből az alkalomból elegánsan kiöltözködött, felvette vasárnapi ünneplő ruháját, s mindenképpen azt a látszatot keltette, hogy a jobbmódú polgári osztályhoz tartozik. Ennek a nagy célnak az érdekében még cilindert is nyomott a fejébe. Különben a politikai

stratégia egész terve főként ettől a cilindertől függött és ettől vártuk a legnagyobb sikert. Egy közeli kávéházban helyezkedtünk el és ott vártuk az akció hatását. De kínos meglepetésben volt részünk, mert alig telt el néhány perc, említett barátunk máris megérkezett és bús hangon jelentette, hogy az egész terv vízbe esett, mert nem engedték be a terembe. Nem tudtuk elgondolni, mi lehetett ennek a visszautasításnak az oka. Nem gondolhattunk másra, mint hogy valamelyik detektív ezt a barátunkat a mi gyűléseinkről ismerte és ezért nem eresztették be a terembe. Némi gondolkodás után azonban elvtársunk kijelentette, hogy ő már rájött a dolog, illetve az elutasítás igazi okára. Ugyanis — mondotta — hétköznapi lévén, ő elfelejtett megborotválkozni... Így történt, hogy ünneplő ruha és cylinder dacára sem fogadták el barátunkat elég tisztes, elég reakciós és választójogellenes polgárnak...

★

Kié az utca? Ez a kérdés is nagyon nagy aktualitással bírt a választójogi harcok idején... A szervezett munkás-ságnak a parlamentben nem volt képviselete és minden más nyilvános közéleti fórumról is ki volt zárva. Ezért nem maradt számára más lehetőség, mint hogy minél többször künn az utcán tüntessen a népjogokért. De a munkáosztály politikai ellenfelei még ezt a területet is el akarták tőle vitatni, s ezért ők is az utcai tüntetéseket próbálták reakciós politikai terveik érdekében felhasználni. Leginkább az egyetemi diáksággal rendeztették ezeket az ellentüntetéseket. Egy alkalommal azonban Vázsonyi Vilmossal, a fővárosi demokrata párt egykori vezérével is támadt emiatt differenciánk. Ez abban az időben volt, amikor Vázsonyi még a koalíciós vezérekkel együtt menetelt és ugyancsak a szociáldemokrata párt ellen foglalt állást. Akkor egyszer-másszor megtörtént, hogy tömegeink a Vázsonyi híveivel is az utcán kénytelenek voltak megütközni. Ezt a helyzetet használta ki Nagy Endre egy tréfás jelenet előadásában az ő híres kabaréjában... „Kié az utca?": ez volt a tréfás jelenet címe. Tartalma pedig röviden a következő. A színpadon megjelenik egy úr Vázsonyi Vilmos maszkjában. Egy másik szereplő pedig engem személyesített meg. A két szereplő között a következő párbeszéd folyt le:

„Az utca a miénk“ — mondta az egyik. „Az utca a miénk“ — felelte a másik... Ez a párbeszéd így folyt egy darabig, mire hirtelen hatalmas fecskendővel a kezében ki-

jött a színpadra egy köztisztasági munkás és elkiáltotta magát: „Vigyázat, félre az útból!“...

A két szereplő természetesen elszaladt, s ezzel a tréfás jelenet befejeződött.

A jelenet ugyan nem idézett fel holmi falrengető kacagást, én magam jóízűt nevettem a tréfán. Legfeljebb arra gondoltam, vannak-e a színházban olyanok is, akik a tréfa politikai alapgondolatán is elgondolkoznak?

*

A „darabont“-nak gúnyolt Fejérváry—Kristóffy-kormány idején a vidéki hatóságok, a vármegyei urak és a polgári pártok vezetői a kormány elleni ú. n. nemzeti ellenállás mozgalmát egyes helyeken elég szigorúan vették és gyakorolták. A kormány ellen úgy szabotáltak, ahogy csak tudtak. Ahol akadtak egyes tisztviselők, akik e mozgalom ellenére is végezték hivatali kötelességüket, vagy a kormány utasításainak eleget tettek, ezeket a megyei urak szintén „darabont“-nak csúfolták és a lehetőség szerint ezeknek a munkáját is megakadályozták és szabotálták.

Ennek a hazafias béka-egér harcnak egy egészen eredeti aktusáról szereztem tudomást Sátoraljaújhelyen, ahol akkoriban éppen gyűlésen voltam. A gyűlésen a hatóság képviselőjében Diner Ákos rendőrkapitány jelent meg, akit még budapesti hivataloskodása idejéről ismertem. Ez az idősebb úr különben testvérbátyja volt Diner-Dénes József elvtársunknak, a neves szocialistának és esztétikusnak. Nem tudtam, hogy a kormány Dinert Sátoraljaújhelyre helyezte át, meg is lepődtem, amikor ezzel a régi ismerőssémmel ott a gyűlésen találkoztam. A kapitány végigasszisztálta a gyűlést, itt-ott egy-egy erősebb kijelentésem alkalmából hivatalos szigorúsággal még meg is intett, de más baj a gyűlésen természetesen nem történt... A gyűlés után azonban Diner kapitány félrehívott, hogy néhány barátságos szót váltson velem, régi ismerősével. Érdeklődött az iránt, mi van a fővárosban, soká tart-e még a politikai herce-hurca és így tovább. Majd pedig el kezdett keservesen panaszkodni, milyen nehéz a dolga ezen az új állomáshelyén éppen az ú. n. nemzeti ellenállás miatt. Nem akartam elhinni, hogy a dolog csakugyan olyan veszélyes volna. Az öreg úr azonban egyre erősebben bizonygatta, hogy de igen, nagyon sok baja van. Képzelmem — mondotta —, azok az urak, akik a nem-

zeti ellenállásban részt vesznek, amikor hivatalaikat ott-hagyták, még a... kulcsát is magukkal vitték...

*

A torontálmegyei Nagyjécsa községben egy népgyűlés alkalmával nagy sikert arattam. Az eset a következőképpen történt:

Budapestről az éjjeli vonattal indultam el és körülbelül hajnali öt órakor érkeztem meg a községbe. Két helybeli elvtárs várta érkezésem, de mondhatom, a fogadtatás egészen hűvös és az éppen őszeboruló időjárásnak megfelelő volt. Ennek a fogadtatásnak megfelelő volt az én hangulatom is, de nyilván egész külső megjelenésem is, mert részben egész éjjel alig aludtam a vonaton, s már az előző kortes-utak fáradalmi következtében is elég nyüzött és gyűrött formában mutatkoztam az elvtársak előtt. A kedélytelen hangulathoz azonban még az a körülmény is hozzájárult, hogy voltaképpen nem engem vártak az elvtársak, hanem a pozsonyi Kalmár Henriket, akit nagyon szerettek azon a környéken, s aki azon a választáson ú. n. hivatalos jelöltjük is volt. Mindezen okokból tehát csak nagyon mérsékelt bizalommal fogadtak, mert még községükben sohasem voltam. De még más ú. n. technikai és rendezési hiba is rontotta az érkezés és a fogadtatás hangulatát. Ugyanis a terv az volt, hogy a gyűlésre érkező jelölt urat majd a község határában fogadják, még pedig zászlókkal és zenészővel, mert „az ellenpárt is úgy csinálta“... Rövid tanácskozás után úgy határoztunk, hogy mindenben természetesen alávetem magam a nép akaratának és ne legyek semminek az elrontója. Ezért szépen kocsira ültünk és vagy két-három községen keresztül az őszi zimankós reggelen visszakocsiztunk a vasútállomáshoz és onnan elindultunk vissza a község határáig... Addigra valóban össze is gyűltek a hívek és megtörtént a nagyszerű fogadtatás és a Nagyjécsára való bevonulás... Egyenesen a templom előtti térre vonultunk fel és ahogy dermedt, fáradt testtel a kocsiról lekászolódtam, máris fent álltam a szónoki tribűnt helyettesítő asztalon, abból a célból, hogy „kifejtsem pártom programját“... Meg kell állapítanom, hogy a gyűlés elején a személyem iránti bizalmatlanság még mindig elég nagy volt, mert a nagyjécsaiaknak sehogyse fért a fejükbe, hogyan tudná a szociáldemokrácia programját a pozsonyi Kalmáron kívül másvalaki is elmondani... De mégis kitettem magamért és

mégis csak megnyertem a jécsaiak szívét. Ehhez részben hozzájárult beszédem terjedelmes mivolta is, mert noha reggel kilenc óra táján kezdtük, én a déli harangszónál érkeztem el beszédem derekáig... Akkor azonban már észrevettem a felém sugárzó tekintetekből, hogy nincsen baj, mert Nagyjécsa népe velem van, de hogy a valóságban milyen átütő sikert arattam, az csak utóbb derült ki a következőkből:

A községi plébános úr, aki természetesen nem volt szociáldemokrata, hamarosan értesült arról a nagy tetszésről, amellyel németnyelvű szónoklatomat fogadták és a nagy siker ellensúlyozására kiprédikálta a templomban, hogy semmi szín alatt ne szavazzanak a nagyjécsaiak reám, mert én csak közönséges esernőjavító vagyok...

Ezzel szemben a nagyjécsai elvtársak kijelentették, hogy utánajártak a dolognak, biztosan tudják, hogy nem vagyok esernőjavító, de bármint is állna a dolog, ők most már melletttem is kitartanak olyan hűséggel és szeretettel, mint ahogy eddig a pozsonyi Kalmár mellett kitartottak...

*

Régi pártgyűléseink küldöttei és hallgatói jól ismerték szegény néhai Berényi Pál elvtársunkat, aki a kecskeméti földmunkások szervezetét pártgyűléseinken éveken keresztül képviselte. Megszokott tagja volt ő már ezeknek az összejöveteleknek és nagyon aktív természetű ember is volt. A vitákból mindig szorgalmasan kivette a részét. Egy alkalommal mégis a következő eset történt meg vele.

A pártgyűlésen szóhoz jelentkezett és bele is fogott a beszédbe. Idővel Berényi elvtárs annyira belemelegedett a tárgyba, hogy az elnöklő Garbai Sándor kénytelen volt rácsöngetni és figyelmeztetni, hogy az ügyrendben előírt 10 percnyi beszédidő letelt... De Berényi elvtárs nagyon nekihevült és ezért rá sem hederített az elnök figyelmeztetésére és csak beszélt tovább. Az elnök hagyta egy darabig, de később újra figyelmeztette a szónokot, hogy a beszédideje lejárt. Csakhogy az újabb figyelmeztetés sem használt semmit, mert Berényi elvtárs egyáltalán nem zavartatta magát és mintha éppenséggel semmi sem történt volna, folytatta a szónoklást... Ezt természetesen már Garbai sem tűrhette és olyan erősen megrázta az elnöki csengőt, hogy Berényi elvtárs végül mégis észrevette és megállt, de csak úgy, mint aki várja, hogy mit is akarhat tőle az elnök...

Garbai nyugodtan és szépen megmagyarázta Berényinek, hogy hát érvényes ügyrendünk van és a 10 perc már kétszer is letelt, a beszédet tehát be kell fejezni. Berényi elvtárs ekkor nagyot nézett az elnökre, aztán körülnézett a teremben, feleszmélve végre, mi a helyzet, egy darabig még gondolkodott, aztán pedig lemondóan legyintett a kezével, s nagy keserűséggel teli álmélkodással, jó kecskeméti tájszólással sóhajtotta bele a kongresszusba:

— Nahát, tisztelt Kongresszus, akkor ez az egész dolog nem ér semmit...

A pártgyűlés természetesen nem volt hasonló véleményen, mint Berényi elvtárs, de harsány kacagással honorálta a jóízű kiszólást.

*

Egy régi jó barátom írta meg nekem a következő élményét, amelyet már csak azért is érdemesnek tartok megemlíteni, mert nagyon tanulságos, különösen fiatal, kezdő szóvivők számára.

Egyik május elsejei gyűlésünkön ezt a barátomat jelölték ki szónokul. Szűzbeszédje, vagy legalábbis első nagyobb felszólalása lett volna ez a szereplés. Alig hogy megérkezett a gyűlésre és alig hogy az előadói asztalnál elhelyezkedett, elfogta a magas lámpaláz. A lámpaláznak leküzdése eéijából ez a barátom ahhoz a nem egészen eredeti ötlet-hez folyamodott, hogy fél liter vörösbort rendelt magának... Én voltam a gyűlés első előadója. Mialatt beszéltem, barátom gyors tempóban végzett a fél liter vörösborral... Az utánam következő szónok Farkas István elvtársam volt és említett barátom csak Farkas után következett volna. Közben pedig barátomnál úgy jelentkezett a fél liter bor hatása, hogy kétségbeesetten pillantásait állandóan csak ama bizonyos kijárat irányába szégezte... Csakhogy nem mert kimenni, mert egyrészt restellte a nagy tömeg miatt, másrészt attól félt, hogy Farkas közben abbahagyja és ha ő akkorára nem ül a helyén, akkor ugyan vajjon mi lesz?... Aggodalmai ugyan részben alaptalanoknak bizonyultak, mert amint visszaemlékező levelében írja, Farkas még egy félóra mulva, sőt még egy óra mulva sem volt hajlandó beszédét abbahagyni, ő pedig ezalatt a vörösbor hatása következtében már nem is ült, hanem valóság-gal szédelgett és kínok között fetrengett az elnöki asztalnál... Görcsei voltak — írja —, kiverte a láz, túlságosan

15*

meleg is volt a teremben, patakokban folyt róla az izzadság, még mielőtt a szónoklathoz fogott volna... Voltaképpen — írja barátom — ő máig sem emlékszik határozottan, hogy beszélt-e hát a gyűlésen. De ha beszélt is, fogalma sincs róla, mit beszélt, meddig beszélt, s hogy egyáltalán hogyan is végződött az az egész furcsa kaland. Csak arra emlékszik, szent fogadalmat tett, hogy vörösbort pedig az életben nem iszik. Különösen pedig attól fog óvakodni, hogy szónoklás előtt folyamodják az ilyenfajta bátorításhoz...

★

Egy alkalommal, a nagy választójogi küzdelmek idején az egyik fővárosi pártszervezetünk nagy, ú. n. műsoros délutánt rendezett tagjai számára. Természetesen ezt az összejövetetelt is az agitáció szolgálatába akarta állítani és ezért politikai színezetű üdvözlőbeszédet is felvett műsorába, amely beszédet nekem kellett elmondani. Idejekorán megjelentem a tett színhelyén, leültem az első sorba és vártam, mikor és hogyan iktatják be „számomat“. Egyik nagyon ismert elvtársunk — szegény azóta már meg is halt — látta el a konferanszié tisztét. Tőle telhető nagy szellemességgel, rövidebb vagy hosszabb megjegyzésekkel vezette be vagy kísérté utólagos kommentárral az egyes szereplők műsorszámait. Végül az egyik szereplő után kiállt barátunk ismét a függöny elé és valami végnélküli bölcselkedésbe fogott bele holmi szakadó esőről és zivatarokról. A stilszerűség kedvéért hatalmas nagy paraplét is tartott a kezében, egy akkoriban divatos olyan esernyőt, amelyik valami patent gombnyomásra nyílt szét és közben jó erőset pukkant. Konferanszié barátunk tehát az esőről konferált, a szakadó esőről, amelynek nem akar végeszakadni, s amely csak esik tovább és tovább... A közönség már nagyon ünta az esőt is, a konferansziét nemkülönben. Végre barátom, mintha csak észrevette volna, hogy a szónoklásból elég volt, fogta az esernyőt, megnyomta a gombot, ami akkorát pukkant, mintha puskalövés hangzott volna. A nagy esernyő éppen az én orrom előtt nyílt szét, hatalmas nagy keretben... A közönség egyáltalán nem tudta, hogyan értékelje ezt a slágert, egy része mulatott, másik része pedig csak várta a történetet. A konferanszié pedig kedélyes mosollyal az ajkán bejelentette, hogy:

„Most pedig Buchinger elvtárs az általános, egyenlő,

titkos, községenkénti és közvetlen választójog fontosságáról fog előadást tartani...”

Barátunk szentül meg volt róla győződve, hogy esernyős produkciójával eléggé előkészítette az én kómoly politikai beszédemhez a megfelelő hangulatot...

★

Néha az ú. n. etikett vagy a forma kérdései is fontosak. Azonban aki elég ügyes ember, az — miként az alábbi eset bizonyítja — hamarosan ezeken is túlteszi magát.

Régebben egy időben a házbéruzsora megfékezésére irányuló akciót vezetünk. Ezt az agitációt elvtársaink a főváros egyes kerületeiben, de leginkább a VII. kerületben, az ú. n. Csikágóban és az Angyalföldön nagy buzgalommal végezték. Úgy intézték a dolgot, hogy nemcsak a szervezett munkásokra szorítkoztak, hanem arra törekedtek, hogy az ismeretes bérkaszárnnyáknak lehetőleg valamennyi lakóját elérhessék és közvetlenül a leginkább érdekelték összességéhez fordulhassanak. Az elvtársak tehát azt eszelték ki, hogy az agitáció színhelyén egyszerűen bemennek a ház udvarára, megszólaltatják a csengetyűt és ha a lakók összeterelődnek, akkor a pártszervezet kiküldöttje előadja az összejövetel és a gyülekezés célját; így teljesen rendben is volt. Némi bonyodalom csak ott kezdődött, amikor az egyik agitáló csoport útjára elindult és az a barátunk, akit megbíztak azzal, hogy adja elő az összejövetel célját, felvetette a kérdést, milyen megszólítás jár az egybegyűlt lakóknak. A kérdés — mondotta — nem olyan egyszerű. „Tisztelt Elvtársak”-nak nem szólíthatja őket, mert hiszen nem azok és nem is a párthoz tartozó munkásokról van szó. A „Tisztelt Hölgyeim és Uraim” megszólítás sem volna helyénvaló, részben mert az Angyalföld és a Csikágó lakóiról van szó, részben mert mi szociáldemokraták nem szoktuk gyűléseinken az ilyenfajta címeket használni... Fogas kérdés volt tehát. Ezt elismertük és beláttuk, de tanácsot adni zavarban levő elvtársunknak nem tudtunk. Ő azonban mégis csak kivágta magát a nagy bajból. Ugyanis, amikor a csengetyűszóra a kíváncsibb természetű lakók kijöttek az udvarra, az emeletiek pedig a folyosókra, ki ingujjban, ki még egyszerűbb öltözkében, elvtársunk egy darabig széjjelnézett, szokott rutinjával hamarosan felmérte a helyzetet és a hangulatot, megköszörülte a torkát, köhintett egyet, s harsány hangon rázendített:

„Tisztelt Nép!...”

A többi azután már egészen simán ment, minden zökkenő és minden zavar nélkül.

*

A nép egyszerű geyrmekei nem rabjai a formáknak. Tetszik nekik, ha a gyűlések szónokai formásan és nívósan adják elő a mondanivalóikat. De ami a gyűlésen résztvevők közbeszólásait illeti, bár legtöbbször nagyon talpraesettek és sokszor jut bennük kifejezésre az az igazság, hogy a nép szava az Isten szava, mégis a közbeszólások gyakran olyanok, hogy parlamentben például ilyeneket nem lehetne megkockáztatni... Itt-ott vaskos, úgynevezett zaftos megjegyzéseket lehet tömeggyűléseken hallani. A közbeszólások, amelyekre itt a sok-sok ezer közül visszaemlékszem, a legeredetibbek, legkedvesebbek és mégis a legártatlanabbak közül valók.

A városligeti Aréna előtt tartott egyik nagyobb népgyűlésünkön történt sok év előtt. A kormány által tervezett új fogyasztási adók, nevezetesen a dohányneműekre tervezett új adók ellen gyűléseztünk. A szónok ennek az adófajtnak antiszociális jellegéről beszélt; magyarázta, hogy a kormány bizonyára megint csak az egy-két krajcáros cigarettát és szivart fogja erősebben megadóztatni. A finomabb szivarok árát bizonyára nem emeli jelentékenyen — mondotta a szónok —, mert hiszen ezeket a fajta dohányokat az urak szívják. Mire az egyik proletár közbesüvített, de olyan hangon, hogy a Városliget távoli bokraiban is visszhangja támadt:

„Igen, az urak csak Kubát szívnek, Kubát, az anyjuk mindenit!”...

Meg kell jegyezni, hogy a Kuba szivar ára akkoriban 5 krajcár volt... Nagyon sokan voltak a munkások között is, akik vasárnaponként megengedhették maguknak, hogy ilyenkor még Kuba szivarra is rágyujthassanak. Különben az elvtárs is csak ezen a réven ismerhette ezt a kiváló szivarfajta...

*

Amikor nem én voltam a gyűlésen előadó, amikor én is csak hallgató lehettem, bizony magam is szerettem a közbeszólást, a „jus murmurandi” jogát gyakorolni. Képviselő koromban ez a szokásom néha még pénzembe is került, mert egye-gy kiszólásért az elnök itt-ott a mentelmi

bizottság elé is utalt. Egy alkalommal büntetés nélkül úsztam meg, sőt általános nagy derűtségre hangoltam a t. Házban, amikor azzal vágtam vissza egyik kormánypárti képviselőtársamnak, aki férfiszépségemet merte kétségbe vonni:

„Ön sem hasonlít Psylanderre, az egykori filmsztárra“...

Még régebben pedig egy alkalommal a városházán, ahol abban az időben a központi választmány tagja voltam, Ehrlich G. Gusztáv, az egykori híres erzsébetvárosi törzsfőnök irtózatosságra lobbant egy közbeszólásom miatt. Ugyanis a választók névjegyzékének hiányos összeállításáról folyt a vita. A régiek közül mindenki emlékszik rá, milyen különleges és nem is kétes manipulációkat folytattak a névjegyzékek összeállításánál, magyarul: hamisítása terén éppen a híres Ehrlich bácsi segítőitársai. Az egyik ülésen már nagyon megsokalltam a dolgokat és odakiáltottam Ehrlich úrnak:

„Téesszen ki táblát az ajtajára azzal a felírással, hogy: Itt csálnak!“...

Az öreg Ehrlich nagyon dühös volt, de az ujságok mind a két említett közbeszólással behatóan foglalkoztak.

*

A paraszti észjárású Csizmadia Sándor nagy mestere volt a jóízű kiszólásoknak. Már megírtam, milyen utólélekkel tetlen logikával magyarázta meg az elégedetlenkedő elvtársnak, hogy Bokányinak nem volt túlságosan nagy fizetése. Pártgyűléseinken pedig Csizmadia majdnem minden felszólalásában meg tudta kacagtatni a hallgatóságot. Az egyik pártgyűlésen az a vád hangzott el Csizmadia ellen, hogy nem dolgozik eleget. Mire ezt a vádat a következő módon utasította vissza:

„Az elvtársaknak jó része megtesz mindent, ami tőle telik, mert ha egymást csepegtetik, csak azt mondjuk, hogy kölcsönösen meg vagyunk győződve arról, hogy a másik nem csinál semmit, de meg vagyunk győződve arról is, hogy mi csináltunk, tehát végeredményében mindnyájan csinálunk valamit“...

Természetesen nagy kacagás követte Csizmadia szavait.

Két mondattal később Csizmadia a következőket adta elő:

„Magyarországon a legeslegnagyobb akadály nem az, hogy nincs agrárprogram, nem is az, hogy mi nem csinál-nánk eleget, hanem, hogy nincs egyesülési és gyülekezési szabadság... Látjuk tehát, hogy itt igen nagy kérdések kapcsolódnak össze, amelyeknek egyikét a másika nélkül nem lehet megoldani. Az egyiknek szüksége van a másikra. Ilyen kettős dolgok az életben sokszor fordulnak elő. Hogy az ember a csizmát felhúzhassa, ahhoz nem csizma kell, sem pedig láb, hanem mind a kettő“...

„Zajos derűtség“ — olvassuk a pártgyűlés jegyző-könyvében.

*

Csizmadiának nagyon kifejezett érzéke volt a humor iránt. Egyszer tréfálkozás közben elmondtam neki egyik fiatalkori élményemet, amit ő megfelelő írói kiszínezéssel egyszer már meg is írt valahol. Munkásmozgalmi vonatko-zású lévén, talán szabad az epizódot itt is még egyszer fel-elevenítenem.

Azt hiszem, 1895-ben történt, a nyomdai munkások egyik tánemulatságán, bár lehetséges, hogy más valamilyen szervezetünk rendezte az estélyt. Erre már pontosan nem emlékszem. Csak arra tudok visszaemlékezni, hogy az egy-kori Széchenyi-kioszkban rendezett báli estélyen esett meg a dolog. Nem mondhatnám, hogy az estélyen klakkban és frakkban jelentem meg, mert ilyen etikettszerű öltözetet ak-kor még nem is ismertem. Főként pedig nem voltam abban az időben még olyan anyagi viszonyok között, hogy ilyen előkelő ruházatra tellett volna. Már pedig éppen azon az estén kénytelen voltam tudomásul venni, hogy igenis gyak-ran „ruha teszi az ember“. Az én akkori ünnepi öltözékem viszont más szempontok szerinti szabású volt... Ugyanis akkoriban éppen borzalmas szegénység volt a családban. Keresetem legnagyobb részével szüleimet kellett támogat-nom, azonban annak a nagy esti ünnepélynek az örömére mégis csak igyekeztem valami ünneplőt beszerezni. Az ün-nepély előtt néhány órával vásároltam össze az új garde-robot, amely nem volt ugyan vadonatúj, viszont jutányos áron vettem meg. Az öltöny, bár szerintem elég rendes, de mégis már viselt volt. Azt is hozzá kell tennem, hogy más színű volt a nadrág és más a kabát. Sőt színszerűség dolgában is lehetett némi diszharmónia, mert a nadrág acélkék színű, vagy talán acélszürke volt, a kabát pedig szép kockás, de sárgásbarna. Nekem tetszett, mert egyrészt

elég olcsón jutottam hozzá, főként sokra becsültem a jó minősége miatt... Volt tehát szép kék nadrágom és szép sárgásbarna kabátom, amit szerintem nagyszerűen kiegészített a piros nyakkendő, amit különben akkor sem hagytam volna odahaza, ha frakkban jelentem volna meg a bálon... Így e kosztümben, azonkívül pedig fiatalságom és önérzetem teljes tudatában álltam oda a táncterem közepére és bátor kiállással Schmidtmeyer Vilma elvtársnőt kértem fel a táncra... Schmidtmeyer elvtársnő ugyan nálam valamivel idősebb volt, de csinos és a nyomdai munkásnők mozgalmában is ismert egyéniség volt... Csakhogy mindezen kívül Schmidtmeyer Vilma akkor is már ugyanolyan szókimondó „Madame sans gêne” volt, mint amilyennek később is ismertük, szerettük és becsültük... És ennek megfelelő eredménye is volt annak, hogy őt mérséken táncba hívtam; ugyanis jól végignézett rajtam és abban a crescendóban, ahogy a nyomdában szokta meg, egyszerűen rámrivallt:

„Hogyne, majd magával megyek táncolni, mikor úgy van kiöltözve, mint egy papagály...”

Ennyi történt csak... Valami nagyobb baj nem lett belőle. Nem emlékszem már, hogyan szenvedtem el ezt a kis báli balesetet, mindenesetre kihevertem. S az évek múltán már előkelőbb formában jelentem meg ilyen estélyeken. Sőt később már Schmidtmeyer Vilma is szívesen táncolt volna velem, de akkor viszont már csak nagy ritkán történt meg, hogy táncra adjam őszülő fejemet...

★

Gyermekek száján az igazság: ezt bizonyítja ez a kis epizód, amely az egykori stockholmi utazásomhoz fűződik.

Stockholmból való hazajövetelem után természetesen családi körben is sokat beszéltünk erről a nevezetes eseményről. Dr. Ladányi Ármin sógorom fia, Ladányi Tamás, aki a család mély fájdalomára mint 27 éves viruló fiatalember vesztette el életét, akkoriban négyéves, bájos, elevenesű fiúcska volt. Ahogy gyerekek szokták, a kis Tomi is beszélgetései közben ott játszadozott és settenkedett körülötünk. Történetesen azokban a napokban valami kis betegségbe esett a gyerek, ágyba fektették és orvost hívtak hozzá. Dr. Hahn Dezső, a munkásbetegsegélyző pénztár egykori főorvosa volt akkoriban a család háziorvosa. Háború lévén, Hahn dr. katonaruhában jött el a kis pácienshez, akit annak

rendje-módja szerint megvizsgált s közben a gyerekekkel kedélyesen el is tréfálkozott. A gyerek, nyilván az orvos egyenruháján és hosszú kardján elgondolkozva, hirtelen a következő kérdéssel támadt az orvosra:

„Mondja csak, doktor bácsi, szereti maga a háborút?”

Hahn dr. egyszerűen csak olyasmit felelt a gyerekeknek, hogy ő bizony nem szereti.

Mire a kis Tomika nagy bőbeszédűséggel elmondta az orvosnak, hogy:

„A Buchi bácsi sem szereti ám a háborút; azért járt Stockholmban, hogy a háborút elrontsa, és egy kicsit el is rontotta“...

TARTALOM

„AJANLÁS	— — — — —	5
A szocialista agitátor útja	— — — — —	20
A magyar munkásmozgalom bölesőjénél	— — — — —	48
SZERVEZÉSI KÉRDÉSEK	— — — — —	83
Budapest és a bányavidék	— — — — —	85
„A föld rabjai“	— — — — —	92
A nemzetiségek mozgalmi	— — — — —	108
A párt szervezeti problémája	— — — — —	113
A vidéki városokban	— — — — —	128
Általános megjegyzések a pártszervezés problémájáról	— — — — —	134
HARC AZ ÁLTALÁNOS, TITKOS VÁLASZTÓJOGÉRT	— — — — —	141
Hogyan jutottunk a „vörös péntek“-ig?	— — — — —	143
A világ munkásságához apellálunk	— — — — —	169
A függetlenségi párt egyrésze elfogadja a választójogot	— — — — —	175
„A tömegek beszéde“	— — — — —	181
Taktikai nézeteltérések, a fáradtság jelei	— — — — —	192
A választójogi harc mérlege	— — — — —	202
A SZOCIALDEMOKRATA PÁRT AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN	— — — — —	213
A baseli harangok	— — — — —	215
Szocialista „Vörös Könyv“	— — — — —	222
A párt tevékenysége a háború alatt	— — — — —	246
Az orosz forradalom után	— — — — —	253
MOZAIK	— — — — —	269

Sajtó alatt

BUCHINGER MANÓ:
KÜZDELEM A SZOCIALIZMUSÉRT

című művének folytatása, a

FORRADALOM ÉS EMIGRÁCIÓ

melynek tartalma a következő:

I. AZ OKTÓBERI FORRADALOM

1. Előzmények
2. Parasztság és polgárság nélkül
3. Kitört a forradalom
4. Testvérharc
5. Áttekintés

II. EMIGRÁCIÓBAN

1. Félig itthon, félig emigrációban
2. Az emigráció első hónapjai
3. A „Jövő“
4. A letiport magyar munkásság nevében
5. Az emigráció lemorzsolódása
6. Az emigráció élete
7. A Justizpalast lángjainál

III. HAZATÉRÉS

1. Menni, vagy nem menni
2. Újra itthon, az ellenforradalmi országban
3. Dixi et salvavi

IV. EURÓPABAN, A SZOCIALISTA INTERNACIONÁLÉBAN

1. Az első utazások
2. Az internacionálé problémái
3. Adler Frigyes
4. Bauer Ottó
5. Felejtethetlen utitársak

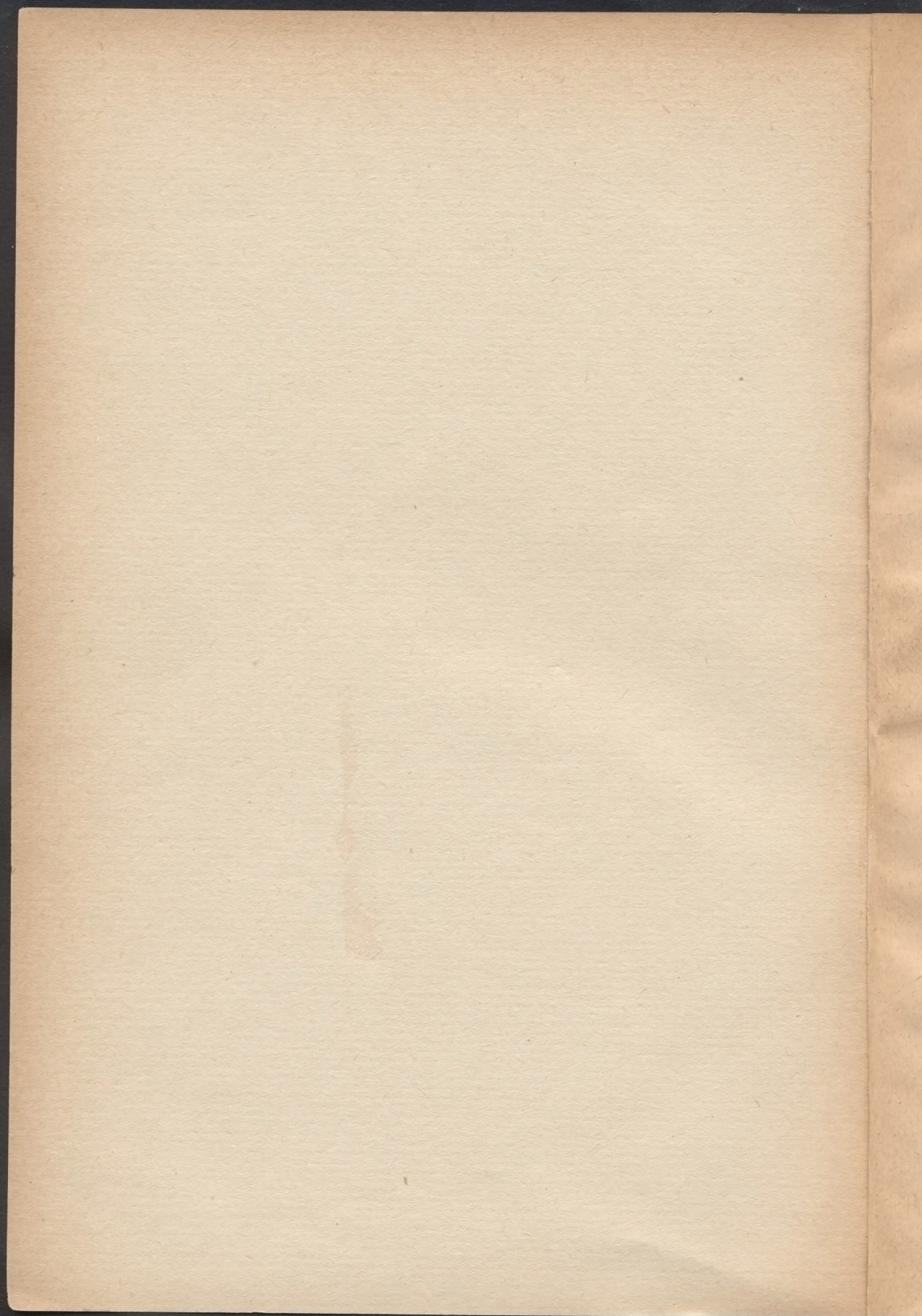

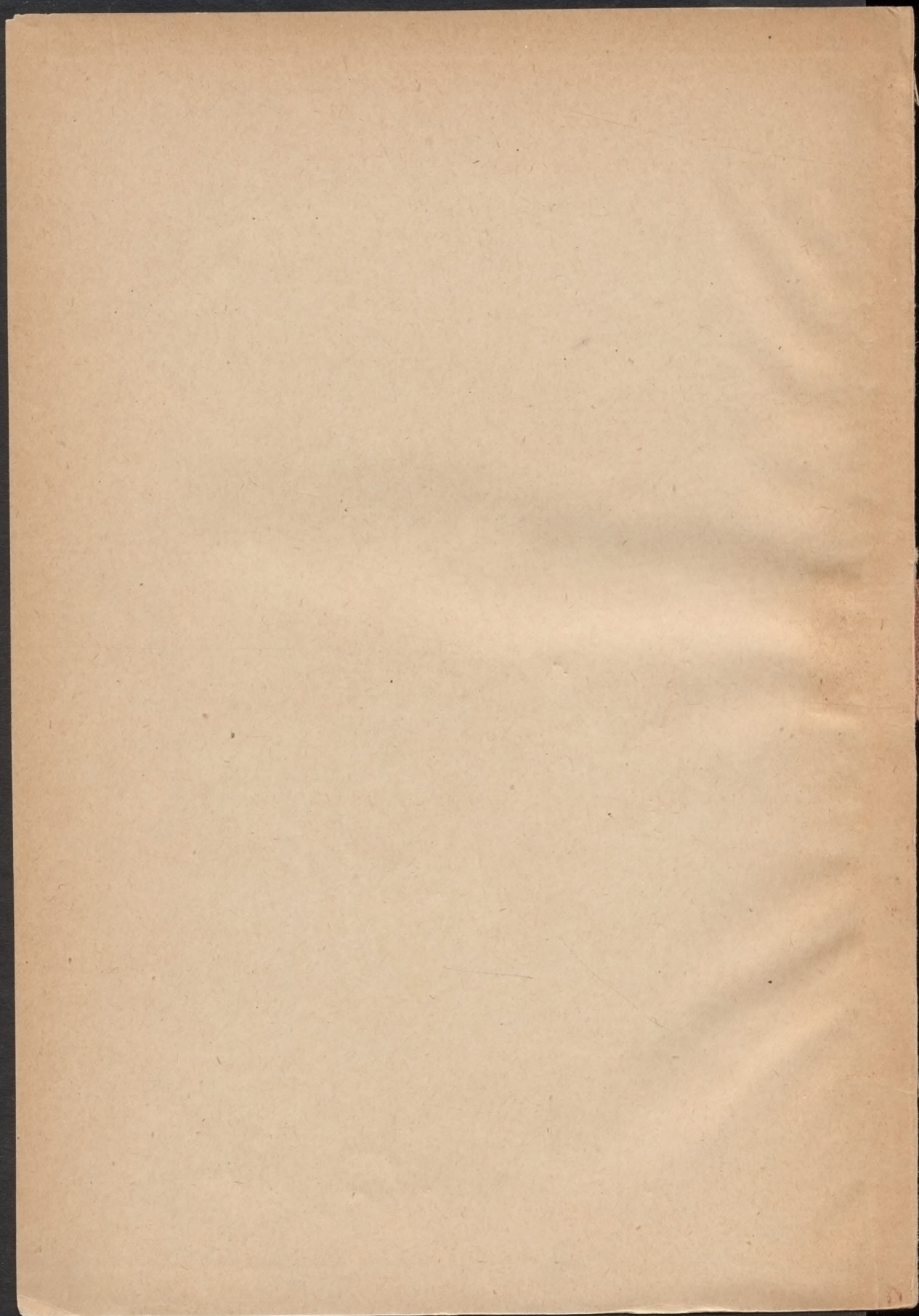

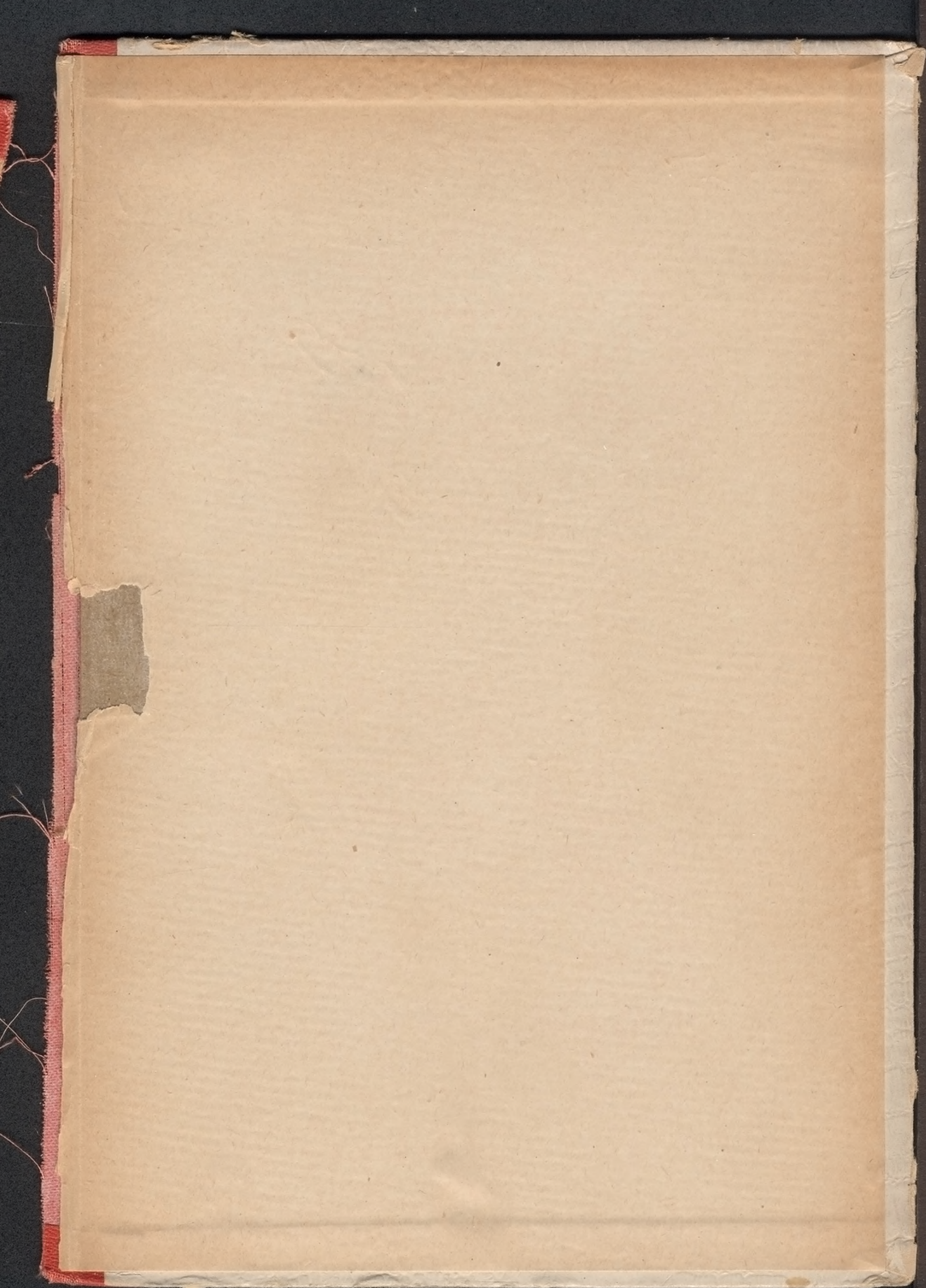

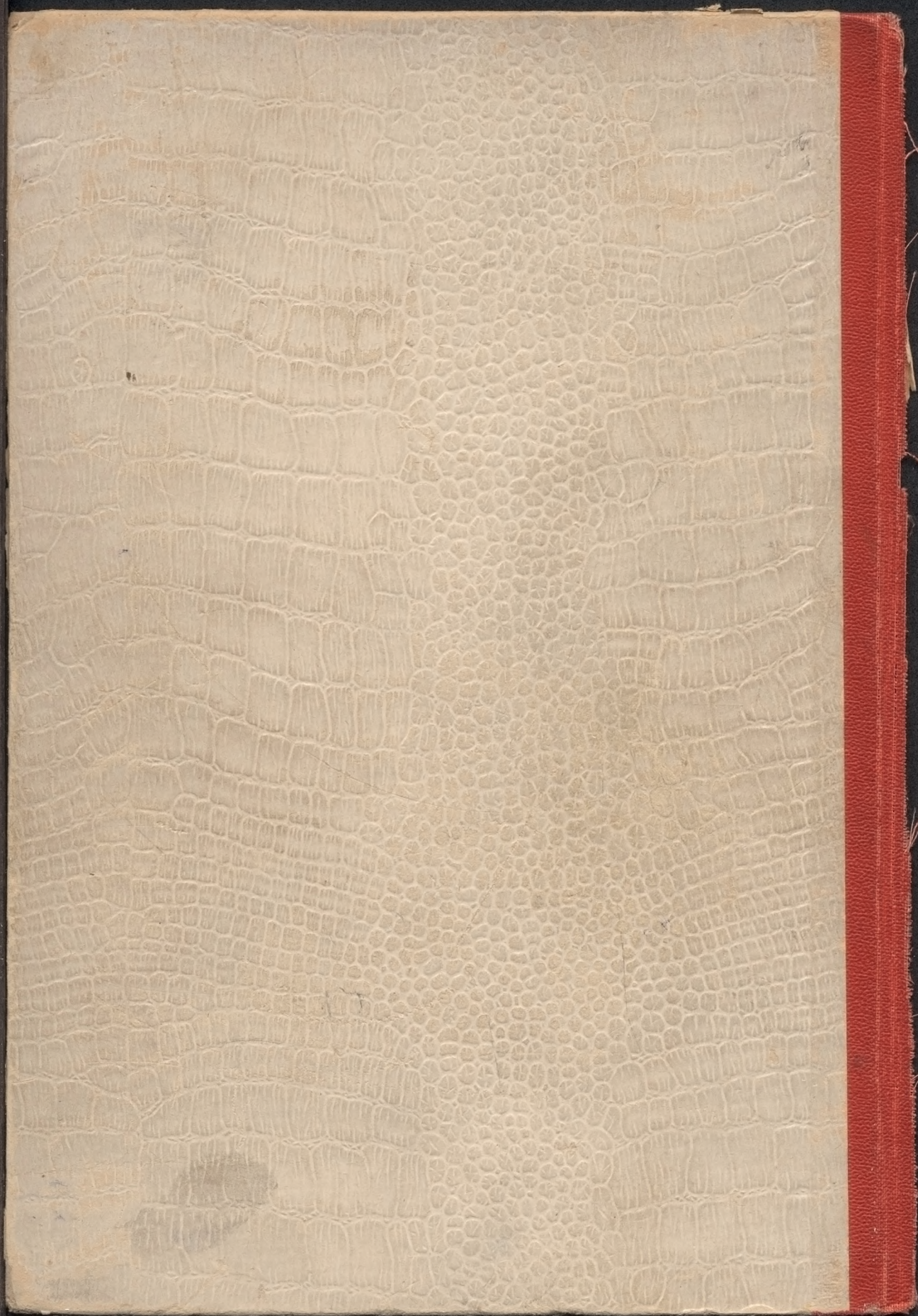

21371

BUCHHÄNDLER

VERLAG

VERLAG

VERLAG

VERLAG

I
A magyar
munkásmozgalom
hőskora